

HOLMI

VII. évfolyam 10. szám

1994. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gazdolta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kántor Péter:* Álom: a buszon • 1403
Az utolsó mohikán • 1404
- Bertók László:* Végigmejj rajtam, mint a tű • 1405
Ez az indigós lihegés • 1406
Ó én szeretném, ha szeret • 1406
S hogy a között között a köz • 1407
Dől a távcsőből a remény • 1407
- Szabó Magda:* Tengerek a cseppben (Szép Ernő: „A szökőkút”,
„Kék üveggömb”) • 1408
- Miklós Tamás:* Hullámok lágy tánca • 1412
- Parancs János:* Közben • 1419
Alig hihető • 1420
- Majoros Sándor:* Kirándulás a Zöld-szigetre • 1421
- Botka Ferenc:* A Déry-per világviszhangja • 1427
- Standeisky Éva:* A népi írók és a hatalom (1957–1958) • 1447
- Csokits János:* A felejtés korából • 1460
Nan Jung dala • 1460
Dal • 1461
Hegyek közt • 1461
Amor vacui avagy 0'00" • 1461
- Peskó Zoltán:* Elszigeteltség és újrafelfedezés
(Szegzárdy-Csengery Klára fordítása) • 1462
- Haiman György:* A tipográfus, az író és az olvasó • 1468
- Marguerite Duras:* Anyám (Rayman Katalin fordítása) • 1475
- Philippe Sollers:* Mother (Rayman Katalin fordítása) • 1479
- Orbán Ottó:* Töredék • 1483
Kiegészítés a Filozófiai Lexikon
Eszétika címszavához • 1484
- Magyar László András:* Tök alsó • 1485
Az aposztata • 1485

- Eörsi István*: Négy szatíra
 A haza szerelmese • 1486
 A költészet szerelmese • 1486
 A halál szerelmese • 1487
 Az erkölcs szerelmese • 1488
- Villányi László*: Nócsábász • 1489
- Darvasi László*: Megbocsátás • 1490
- Halasi Zoltán*: Emlék • 1494
- Pacskovszki Zsolt*: Petrovics • 1495
- Szabó Szilárd*: „Úgy próbálja...” • 1501
 „Képzeltető vajon...” • 1501
- Miskolczi Ambrus*: Barát vagy ellenség? • 1502
- Tandori Dezső*: Egye(ne)tlen • 1513

FIGYELŐ

- Domokos Mátyás*: Találtam egy könyvet
 (Gion Nándor: Testvérem, Joáb) • 1514
- Beney Zsuzsa*: Ma is sajog (Már nem sajog.
 József Attila legszebb öregkori versei) • 1516
- Tóth Sára*: Gyönyör és csömör „között”
 (Beney Zsuzsa: Szó és csend között) • 1523
- Bazsányi Sándor*: Engedjük át az ácsnak is az olvasás örömét!
 (Szilasi László: Miért engedjük át az ácsnak
 az építkezés örömét) • 1530
- Károlyi Csaba*: Az udvariasság mint esztétikai kategória
 (Németh Gábor: eleven hal) • 1534
- Bodor Béla*: Istenhez hátráló mondatok
 (Borbély Szilárd három könyvéről) • 1538
- Vörös István*: Utazás hollóval
 (Borbély Szilárd: Hosszú nap el) • 1546
- Csuhai István*: A hiányzó démon
 (Láng Zsolt: Perényi szabadulása) • 1548
- Kabdebó Tamás*: Angol szemmel (Antal Szerb: The Traveler) • 1553
- Csorba János*: Dialógus vagy monológ? (Filozófusok
 Freudról és a pszichoanalízisről) • 1555
- A HOLMI postájából
 (Csokits János: Adalékok
 a „magyar haiku” történetéhez) • 1558

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
 és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
 Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
 A fényszedést az ÍRISZ Kft. végézte
 Nyomtatta a Zenemű Nyomda Kft. Vezető: Tóth Béláné
 A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
 ISSN 0865-2864

Kántor Péter

ÁLOM: A BUSZON

Egy zsúfolt buszon mentünk, hogy hova,
az most nem fontos, volt sok ismerős,
néhányan nevettek, én álltam és
néztem, hogy fut a domb, a völgy tova,
s azt hittem, nem áll meg a busz soha.

Lányok és fiúk, csoportokba, mint
kirándulók, vagy összcsekküvők,
loboncos hajak, fűjtató tüdők,
s valami meghitt szertartás szerint
ez lelkesen int, az csupán legyint.

És rohan a busz, izzad egy alak,
én meg örülök, hogy együtt velük,
hogy annyi jó cimbora mindenütt,
s olyasformán cikáznak a szavak,
mint a víz fölött a fecskecsapat.

De hirtelen megáll a busz – s csak áll,
s miattam állt meg, vagyis hogy nekem,
mert nekem épp ide szól a jegyem,
bár sejtelmem sincs róla, itt mi vár,
egy üres, poros országút, sivár.

És rohan a busz tovább – nélkülem,
és nem csitul a zaj, a nevetés,
s aki ül, aki áll, felém se néz,
egyetlen jó barát se jön velem;
üres út, poros út, szegélytelen.

AZ UTOLSÓ MOHIKÁN

Az ablakom alatt, lent a parkban
egy rövidnadrágos fiú
ül terpeszben a piros vaskorláton,
ül terpeszben és himbálja a lábát
a nyári, délelőtti napban,
bim-bam, bim-bam, bim-bam,
és nem gondol semmire,
vagy átfut rajta, árny a fényen,
hogyan ér majd földet a murván,
bim-bam, bim-bam.

Unkasz! – Ez a rövidnadrágos fiú
sose hallotta Unkasz nevét,
aki a neki elrendelt pillanatban
habozás nélkül vetette magát
az élet sziklájáról a halál sziklájára
virágzó ifjúsága teljében,
és elsírátták őt a delavárok,
bim-bam, bim-bam, bim-bam,
himbálja a lábát a rövidnadrágos fiú,
megállt az idő lent a parkban.

Fürge Szarvas! Hová lett fürgesége?
Az átláthatatlan vadonban,
ahol ösvények jelzik, merre járok,
és magam se tudom, hány nyilat lődöztem ki,
hányszor találtam célba, hányszor mellé,
és hány nyíl lapul még a tegezemben,
egy hajnalban a sötétség sziklájáról
a világosság sziklájára huppanva,
arra ébredek, amit mindig is tudtam:
én vagyok az utolsó mohikán.

Lábam olyan, mint a sas szárnya,
karom, mint a fenyőfa lehulló ágai,
hangom, mint Manitué,
amikor a felhők között mennydörög –
így emlékeztek rám a delavárok,
így jegyezte fel Fenimore Cooper,
így olvastam 1959-ben,
rövidnadrágos fiú
a nyári, délelőtti napban,
bim-bam, bim-bam.

Hol van már a délelőtt? a dél?
Hol az a rövidnadrágos fiú?
Hogy csivitelnek a madarak!
Ideje folytatni az utunkat,
mondjuk, fölfelé a Duna partján,
elállt a zápor, egy kis szél is fúj,
nemsokára beesteledik,
és mint egy gerendahasadékban,
feltűnik majd szemközt az égen
egy piros szalag.

Bertók László

VÉGIGMEGY RAJTAM, MINT A TŰ

Csak előmászott a tetű,
nyomja a csengőt, mosolyog,
várja, hogy örülni fogok,
hiszen meglepetésszerű.

S merthogy annyi a keserű,
s hogy akadtak pillanatok,
s ne is beszéljünk róla, hogy,
hogy vele együtt él a mű.

S mert ugyanonnan nő a fű,
s hogy éppen erre utazott,
s ha egyszer erre, itt vagyok,
végigmegy rajtam, mint a tű.

De éppen olyan gömbölyű,
szinte már nem is hagy nyomot.

EZ AZ INDIGÓS LIHEGÉS

Ez az indigós lihegés,
egyikről a másikra át,
ahogy lassacskán a szobát,
és mint a darálót a kés.

Ez a kilátszik a tömés,
de a fogai akkorák,
hogy nincs is étel, csak ha rág,
ez a szájában az egész.

Ez az intenzív soha és,
ezek a sehol se dumák,
ahogy oda lesz a világ,
s lüktet egymásban a kelés.

Ez a se a szív, se az ész,
ahogy csinálják a csodát.

Ó ÉN SZERETNÉM, HA SZERET

Költők költője, körbe kör,
kutya a farkát, kéz kezét,
mint holdvilágnál zsebtükör,
halottban az emlékezet.

Maradtam, ami lehetek,
ökörcsordában egy ökör,
tudjuk egymásról, ki a leg,
kinek a képén több a bőr.

Valaki mindig ki-kitör,
s jön, hogy bikák meg tehének,
és önmagát csinálja föl,
de aztán többé ő se megy.

Ó én szeretném, ha szeret,
de bámulom csak messziről.

S HOGY A KÖZÖTT KÖZÖTT A KÖZ

S hogy a között között a köz,
s mindenütt a mellékesek,
s hogy napról napra keskenyebb,
s hogy csak a széle örökös,

s hogy mindig az egész ködöz,
s hogy asszonyok és gyerekek,
s hogy ők is, mert megáll a hegy,
és jön valami üstökös,

s hogy amíg beledögönyöz,
s hogy ordíthatok, üthetek,
és mintha egy kis szeletet,
s hogy a valóság, az közös,

s hogy nincs is, csak oda kötöz,
s hogy ez öl meg, a képzelet.

DŐL A TÁVCSŐBŐL A REMÉNY

Ott, ahol elhajlik a fény,
csillagok fekszenek hanyatt,
ott van a hiányzó anyag
a lyukas semmi közepén.

Dől a távcsőből a remény,
hogy akkor, hogy lám, hogy nocsak,
hogy tizenkettő egy tucat,
és idő csak, meg lelemény.

Nézem az eget, mintha én,
én fognám a sugarakat,
s hogy össze van, s hogy az a nap,
hogy melyik ág akad belém.

Hogy minden a másik felén,
csak innen viszi a huzat.

Szabó Magda

TENGEREK A CSEPPBEN
Szép Ernő: A SZÖKŐKÚT, KÉK ÜVEGGÖMB
Színképelemzés

Hogy a szerelem aranygyertya sötét szobában, melynek a váratlanul kinyíló ajtó eloltja a lángját, éppúgy azonnal elhisszük neki, mint hogy az imádott nő küszöbét könnyeivel mossa, miközben fehér bárány-gyerekkora valami távoli hajnal felől rájuk csilingel. Nincs kétségünk, akkor is komolyan beszél, mikor megérzi, a szerelmi bűvócskában sose fogja meg azt, akit meg kellene lennie, akinek karja gyűrűjét, vágya bűgő ködkürtjét szánná, hogyan is találhatná meg, a két hangjelzés kizárja egymást, a báránycsengő és a kék lihegése; udvariasan elmosolyodunk erotikus jelzéseinél, nem vesszük őket komolyan. Esméletlen *kéj*. A vers szervezete nem tűri az idegen testet, amilyen örök kincssé válik az olvasónak az eszméletlen *báju* játék baba képe az előre elsíratott, a halál után itt hagyandók között, annyira nem vállalja az eszméletlen *kéj* képét, Ady epidermiszének szellemképe nem illeszkedik Szép Ernő bőrsejtjei közé, égő csókjait se tűri meg az alkotói alkat. Az EMLÉK című kötet Szent Ambrus-idézettel bevezetett nyitó versében olyformán jövünk zavarba álma ecsetelésekor, mintha egy régi világbeli szülő ütődne meg, mikor kihúzza serdülő fia fiókját, és tapintatlanul belcolvas a kamasz naplójába, ejnye, de zavarbaejtő, amivel ez a gyerek foglalkozik.

*„A fák az úton furulyálni kezdtek,
Havazott pillangó-színekben,
Fűvek, mint lángocskák ragyogtak.
Így vittem én a drága, drága testet,
S fekete nyoszolyára tettem
A fehér szüzet, a fagyottat,
Leteritettem, sikoltottam,
Minden világot kioltottam,
Csak ő, csak ő, csak tündököljön ottan.*

*Arany csókkal kivertem fájó testét,
Mint koporsót arany szegekkel,
Hőselymen lüzvirágot varrtam.
Gyenge húsát vad fogaim tépdesték,
Mint bús zene emelkedett fel
Vágyam, mint vízesés hullt halkan
A holt falakról. Megszűnt lenni
A nagy világ. Nem volt más semmi,
Királyleány szüzességét elvenni.”*

A kiragádott két versszakból minden valószínűtlent elhiszünk Szép Ernőnek, minden képe telitalálat, azonnal vállaljuk, hogy a fák *furulyálnak*. Miért ne tennék? A hó-
nak pillangószíne van, az van, ő koporsót ver ki aranyszögekkel, a hóra tűzvirágot
hímez, a fű meg világít, mint a láng, ez mind természetes: ő szólt, a mágus, abszurd
képsorán ott a művész hiteles és hitelesítő jegye. De a szerelem görcse nem az ő világa,
nem is fogadjuk el megközelítési kísérleteit; egyetlenegyszer sikerül a testi szerelmet
úgy ábrázolnia, hogy síkosan csillanó erejébe beleborzadunk, s bizonyos, hogy szán-
dékitalan közlésével ragadt magával bennünket, maga a líra, a mester titkait annak
szándéka ellenére is felfedő mágiája tette a csodát.

Van valami zavarbaejtően megható a lepkeként elfogott és rögzített nyári pillanat-
képben, A SZÖKŐKÚT című versben, amelyben olyan takarékosan válogatott jelzőkkel
ábrázolta a serdülés ébredő, de momentán teljesülhetetlen vágyát. Az a, b, c, b rím-
képletű, hét négysoros versszakból álló, a szakaszok első két sorában kilenc, a harma-
dikban és negyedikben tizenegy szillabás, jambikus lejtésű költeményben saját élmé-
nye bukkan fel tudatában, emlékként, előttünk egy forró nyári nap tornáca, a mini-
dráma ott játszódik le kettős hőmérséklet jelzésének metszőpontjában.

A SZÖKŐKÚT

*Egy képet látok mintha nézném
Félszemmel zöld üvegcserepen,
Borúlt emlék, egy nyári leckeóra.
Akkor tizenöt éves voltam éppen.*

*Hűvös, fehér tornácon ültünk
A kis fiú, az anyja és én,
Én a gyerekek bambán magyarázlam,
Az asszony babrált végtelen kötésén.*

*Kis kert és benne kis szökőkút,
S játszott a víz halk muzsikája,
A napsugár a falon léniázott
S aranyat mért az asszony éj-hajára.*

*Letette a kötését, bámúlt
A szökőkút felé merően,
Karcsún ragyogva nyúlt a víz a csöből
S eltört, szélgyöngyözött a levegőben.*

*Kísérte nagy, lassú szemével
Hogy száll, száll, száll a víz sugára,
Mind leloccsant a repedt medencébe,
S az üres égbe nézett ő utána.*

*Sírt-rítt a méteres sugárnak
Örök reménytelen zenéje,
Karszékén hátradólt a testes asszony,
Ásított, s látszott fogai fehérje.*

*Vörös rózsák kövér kebléből
Felénk lehellt langy édes pára,
Tolvaj vágygyal, szűz irtózáttal néztem
Az álmos á-val ásító mamára.*

Monoklija egy zöld üvegcserép, annak karimájában tér vissza a kép, a hajdani, maga is még kamasz házitanító órát tart, a színen hárman vannak, a tanítandó gyermek, a költő, aki oktatja, és a gyermek kézimunkázó, kövérkés édesanyja, ruhája mély kivágásában vörös rózsák. A melegben a levágott virág és az érett asszonyi test egyesült illattal párolog. A kis közösség úgy helyezkedik el, hogy bár a melegtől védetebb tornácon ülnek, a napsugár eléri az anya fekete haját, fel-felaránylik a gazdag sörény. Az asszony se a gyerekekkel, se a kamasszal nem törődik, alig látja őket, elálmosodott kötése felett, elpilledt, ásít egy nagyot, kivillannak a fogai. Unottan nézi a kert szegényes szökőkútját, amelynek felszökő kis sugára megpróbálja legyőzni a nyarat, felszökik, aztán visszaloccsan a medencébe, a pillanat egy töredéke megáll a víz ívének gyöngyein, aztán továbbmegy az idő.

Csönd van, a váratlanul nagy kiterjedésűvé vált Semmi perce ez, a rémült megvilágosodásé, a kis házitanító egyszer csak nőként kezdi érzékelni a neki is anyja lehetne asszonyt, aki ott van előtte megérintható távolságban, hátradólva a karosszékben, egy kicsit kövérebb, illatosabb, mint az ízlés szeretné, nem is elég finom, de akkora erővel tudja felébreszteni a házitanító bontakozó erotikus vágyait, hogy a kamasz beleborzong. Még nem volt dolga nővel, még minden titok, de a jelentkező vágnak karma van, sebez a felfedezés, hogy a test elfojtani vágyott, de elfojthatatlan kívánczósága hasztalan. Hogy az, azonnal jelzi a fallikus szimbólummá stilizált szökőkút feltörő, de alábukó vize. Három személy egyazon pillanatban egymás közvetlen közelében egy asztal mellett egy kis verandán háromfelét él és háromfelét gondol: a mama unatkozva teljesíti kötelességét, asszisztál a leckeórán, körötte a nyár, egy buta szökőkút és a rózsá-illatú forrás, a gyerek a leckére koncentrálna, de fiatal mestere nincs a helyzet magaslatán, unalmas és zavart, nem tudja lekötni a figyelmét, hogy is tudná, mikor lángot vet alatta a szék. Mindhármuk előtt a szituáció megoldhatatlan megoldásának jelképe, a szökőkút, ami kinek-kinek mást jelent. Az asszonynak voltaképpen semmit, kerti tárgy, otthona kelléke, a kisfiú számára a leckétől való szabadulás utáni lehetőség, majd kis hajót ereget a medencében, belelógatja a kezét, felfodrozza a miniatúr tengert, a tizenöt éves tanító organizmusában pedig megreppen a test kielégítésének igénye, azonnal fel se fogja, csak utóbb, freudi, korai viharjelzése csak évtizedek múltán válik világossá. Ott és akkor még nem eszmél rá, mi az, ami vonzza és irritálja, később érti meg, mikor már a művész agyával fejti meg, mi az, ami ébredő tudatát érintette, akkor már tudja, a kamasz házitanítónak üzent a férfikor, naivul tette, együgyű színpadon, de a jelzés célba talált. Ez az egyetlen Szép Ernő-vers, amely elsődlegesen, modorosság és pózok nélkül hitelesen erotikus és ugyanakkor, mint cseppben a tenger, önmaga rögzítette egykori portréján kívül benne van egy Maupassant-novella kísértete.

KÉK ÜVEGGÖMB

*Én leírom a papírra
 Hogy milyen szomorút láttam,
 Mert nincs kinek elmesélni
 Csak a szép fehér papírnak.
 Láttam egy kék üveggömböt
 Léc hegyében virágágyon
 Elhanyagolt kertecskében,
 Kibe mentemben benéztem.
 Csorba volt a kék üveggömb
 És homályos és poros volt.
 Én megálltam és elnéztem
 És gondoltam édes nyárra
 És gyöngye szép menyasszonyra
 Aki a kis kertbe sétált,
 S a kék gömb előtt megállott
 Mert magát meglátta benne
 Csupa kékben és aranyban
 Kicsibe, rézsút kinyúlva
 S tündökölve mint az álom
 S kezét szeme fölé tette
 S csudálkozott és mosolygott.*

A második tenger a cseppben egy házasság bukása. Huszonegy, éppen huszonegy rím nélküli, a négyes trocheust és az ősi nyolcast elegyítő sorból áll, mintha egy idillien iszonyú, iszonyúan idilli kártyacsata folyt volna le közben az élettel. A költemény egyszerűre bizonyíték asszociációs reagálóképessége briliáns voltára s fantáziájának irányára, ugyanekkor munkamódszerének mintegy iskolapéldája is; ugyanezzel a megoldással életi végig velünk majd az üdvtörténet egy szakaszát a Jézus keresztyéről írt vers kapcsán, vagy fejt meg anélkül, hogy akár célozna is rá, egyszerűen azzal az odavetett határozószóval, hogy a sivár bérház egyik lakásában a házmestertől való félelmében vidéki énekét *suttogva* leheli a cselédlány, a kis cseléd múltját, jelenét, jövőjét, sőt saját elkerülhetetlen halálának közelgő tényét is egy margitszigeti, unott pillantás nyomán. Ül a szigeten, körötte fekete madár, piros tulipán, két kaszáló paraszt, felsípoló hajó és elkarikázó hintó; a golyóként guruló képek közé beleszív a rémület szele: már tudja, közelít a halál, és az idő hullámai őt hörpölik be, nem a mindig megújuló, mindig más-más formában jelentkező életet.

A költemény voltaképpen egy házasság története, amely polgári tragédiába fordul. Ahogy a Krisztus-versből kikövetkeztethető volt, hogy az impulzus a költő tudatát haldatában, járás közben érte, itt is dinamikus a háttér: Szép Ernő ballag egy utcán, s jártában bepillant egy lakatlannak látszó, elhanyagolt ház kertjébe a léckerítésen át, ahol észrevesz egy virágkarót, rajta csorba üveggömb; kék, de homályos és poros már a megcsorbult kerti dísz. Ha nem homályos, nem poros, nem csorba, ha a kert ápolt és azt a hatást kelti, élet folyik benne, nem indul el az asszociációs lánc, de így, akár az ütés, éri a tudatát a kényszer, hogy rekonstruálja egy nem csorbaságra alkotott kék üveggömb környezetének és tulajdonosainak történetét. A folyamat felejthetetlen: a

költő látja, amit nem láthatott, tanúja annak, aminek nem lehetett, megint kiemel egy cseppből egy tengert, és dimenziót ad a határtalannak. Ábrázolásában a poros gömb régi fényében és csorbulatlanul díszíti a karót, a kert teljes pompában virul, csupa illat, virág, és nem is üres, benne jövődő lakója, az ifjú menyasszony, aki rövidesen itt fog élni, a kert úrnője lesz, ott áll a karó, az üveggömb előtt, belenéz, és a makulátlan üvegfelszín a gömb hajlásának törvénye szerint önmaga rézsút hajló figurájával szembeüti: a menyasszony friss boldogságában belenéz saját jövőjébe, amely abban a percben csupa kék, csupa arany, csupa tündöklés. Szép Ernő nagy költő: ha csak a barokk csillogást, a rokokó színeket és a biedermeier kellékjelleget hagyja meg, még nem következtetne összeomlásra az olvasó, ám az optika rákiált, vigyázat, a gömbön mutatkozó alak természetellenesen nyúlt, nem azonos reális önmagával, a jelenség hirtelen fenyegető eseménysorozat lepergésének lehetőségét ígéri, a torz formájú figuráról már érezni, idők folyamán a ház és a kert is hozzá torzul, a gömb is megcsorbul, bezennyeződik, a házasság tönkremegy, a csepp paradicsomban, amelyben a menyasszony egykor mosolygott, és boldog csodálkozásában összecsapta a kezét, megecsetedik az idill, a lakók elválnak, a ház elárul. Ami a valamikorra emlékeztet, arra az időre, mikor még minden ép volt és csillogott, nincs más tanú a csorbává vált életben, csak egy poros üveggömb a karón.

Huszoney sor, egy futó pillantás egy kertbe, és egy szerelem, jegyesség, félresikerült, felbomlott házasság története, rekviem egy ép üveggömbért, a szerelemért, a reményért, a tovatűnt harmóniáért, egy fiatal lány mosolyáért, amely nem tér vissza soha többé, mert csorba üveggömböt nem varázsol éppé soha többé senki. Az elnyúló, még boldog és mit sem gyanító figurát mutató optikai kép és az ezúttal nem mögöttes, egyenes vonalvezetéssel dolgozó ábrázolás egyszerűen elfelejthetetlen. Szép Ernő megint csak végigvitt egy csodát, folyamatában rögzítette az általa meg sem élt időt, a menyasszony alakja messze túlmutat saját hajdani mosolygó önmagán.

(Szabó Magda a verseket az EMLÉK [1917] című kötetből idézi; Szép Ernő az ÖSSZEFS KÖLTEMÉNYEK-ben [1938] több helyütt változtatott a szövegen.)

Miklós Tamás

HULLÁMOK LÁGY TÁNCA

Írói, gondolkodói életművet elemezve, természetesen azt próbáljuk megmagyarázni, hogyan lehetséges, hogy a szöveg még szól, mi az, ami számunkra, éppen olvasói számára eleven kihívás. Nagy és komplex életműveknek idővel más-más lapjai elevenednek meg vagy válnak pillanatnyilag észrevétlenné. Változnak bennünk az életmű lehetséges hangsúlyai, s klasszikusnak azon rejtelmes életműveket tartjuk, melyeknek idők múltán is nyugtalanítanak bizonyos sorai.

Évekkel ezelőtt, József Attila szigorú következetességgel kiépített metafizikáját re-

konstruálva,* József Attila gondolatrendszerét a valóság és világ pólusai közé kifeszített, a világhiányosnak bizonyuló valóságra ráfeszülő s azon szétpattanni látszó, ám végül a hiányba hulló-oszló, szükségképpen önfelszámoló logikai útként bemutatva különösen hangsúlyosnak tűnt előttem az élet művé komponáltsága, a gondolatmenet és a megélt élet programszerű egysége. Azt gondolom, szükséges volt bemutatni a kompozíció kíméletlen rendjét, drámáját. Mindazonáltal akkoriban sem tudtam szabadulni attól a furcsa érzéstől, hogy a rendszer és az életdráma a szerző minden kortársi reflexiója mellett is valahogyan szellemtörténetileg megkésett, s e megkésettiségében minden bölcsességével is valamiképpen naivnak, nem e korba valónak kellene hogy tűnjön, s mégis, szinte mindennek ellenére lúdbőrös gyönyörűséggel ijeszti meg mai olvasóját.

Ezúttal az én és a logika, az élet és a mű közötti distanciateremtés pillanataira szeretnék utalni mint a reflexió kivételes eleganciájára. Talán lesznek, akik osztják azt a véleményem, hogy az olvasat hangsúlyának ez az óvatos, s tudom, szó szerint szentségtörő áthelyezése – ha úgy tetszik, ez az újabb „csavar” – segíthet megérteni, miért maradt közeli okos barátunk József Attila azokban az években is, amikor minden pátosz, minden kompozíció, minden dráma több mint gyanússá – idegenné vált. A gyanú még bizonyosságot, küzdelmet, elhatárolódást válthat ki, a gyanús még a mi világunkhoz tartozik, még annak hamisságaként ismerjük el – az idegenné váltat azonban, noha tudunk róla, már nem értjük.

Miért is szentségtörő az állítás, hogy József Attila szinte annak ellenére maradt számunkra érvényes kihívás, amivé életműve s neve saját programja szerint is vált?

Először, mert a magyar irodalom egyik legtudatosabban komponáló s a kompozíció belső logikáját a végső konklúzióig elvivő, totálissá kiterjesztő, szó szerint halálosan komolyan vevő gondolkodójával kapcsolatban vetem föl ezt, aki büszke volt arra a kompromisszumnélküliségre, mellyel útját végigjárta. S a magyar szellemi élet legjava nagyon is fogékony volt erre a valóságunkkal nyilvánvalóan szembeszegezett életműre.

Másodszor, mert ez az életmű tartalmában, programjában és befogadásában egyaránt magán viseli a magát a megváltás választott útjának szentelő-áldozó szent ember pályájának jegyeit.

Mivel az előbbiekről már máshol szó esett, most először csak az utóbbira szeretnék röviden utalni, mintegy csak emlékeztetve a legszembeötlőbb jegyekre.

Nem lehet nem észrevenni, hogy József Attila úgy lép be a magyar szellemi életbe, úgy van jelen benne és úgy halja halálát, mint akinek küldetése a valódi és az igaz kíméletlen, provokatív szétválasztása, a hamis bizonyosságok lerombolása, a felszínes kötelékek elszakítása, a bevett mindennapos alkuk megtagadása. Kísérlete a maga és az utókor szemében mások számára való példa arra, hogy a személyes élet minden mozzanata már előzetesen is a végső megértéstől kapja súlyát, hitelét. S ugyanakkor arra, hogy nincsen két elváló élet az életben, a partikuláris és az egyetemes, személyes és közösségi, belső és külső, hogy a kettő a személyiségben összefonódik (legyen erre az éppen megvilágító teória Hegel, Marx vagy Freud magyarázata), hogy a szerelem semmivel sem intimebb a forradalomnál, a szeretett nő teste az ismeretlen szegényember bajszájánál, mert a forradalom vagy a megalázottak népe a személyiség legintimebb ügye, s másfelől pedig a kedves a kozmosz jelenvalósága.

* Miklós Tamás: JÓZSEF ATTILA METAFIZIKÁJA (Magvető, 1988).

Élete-halála-műve permanens provokáció, mert minden mozdulata és szava nem kiérdemelni, elnyerni szeretné a szeretetet, mint valamely szeszélytől függő jutalmat, hanem alapvető emberi jogként követeli, amely jár nekünk és amellyel tartozunk. Nyomasztó – mert alávetettségekben pergő létünkbe aligha illeszthető – kihívás az a követelése, hogy önmagunk mércéje a mindenség legyen, s meghökkenítő, amikor az ölelést és az evést a mindenség dimenziójába emeli.

S úgy tűnhet, a szokásos értelemben vett személyes életének minden pillanata maga testesíti meg s példázza ennek az egységnek a természetességét, evidenciáját. Aligha van írónk vagy bármely ismert személyiségünk, kinek életét pontosabban ismernénk az övénél, s ez nem egyszerűen a filológusok különös rokonszenvéből és szorgalmából fakad, hanem abból, hogy itt az élet nem a mű háttéré, hanem maga a mű, mely programja szerint önmagát mutatja be. S aligha van írónk, kinek élete krónikája, dokumentálása fontosabb ügye volna a kortársaknak és az utókornak, mint az övé: szinte minden szereplő kényszeresen megírta a maga evangéliumát.

Természetesen mindenki magától értetődőnek tekinti, hogy ezúttal is a halál felől válik abszolút érvényessé az élet üzenete, a halál teljesíti be a példázatot – ez a halál, mely a magyar szellemi köztudatban áldozathozatalként rögzült, a világ igényének fenntartásaként egy világhiányos valóságban, ez a halál, mely maga is ritualizálódott olyan értelmiségiek öt megidéző halálában, mint B. Nagy László vagy Latinovits – ez a halál kihívóbb halállá lett annál a két másiknál, ott a csatatéren, s majd a lágerben, mert nem külső erő pusztítása volt, hanem a végigjárt út bevezése.

Kivételes hatású ez az élet-mű, halál-mű – Pilinszky Fiú-halálnak látja, mint ahogy egész sorsát Jézuséval mondja rokonnak, szép írásában „*imitatio Christi*”-nek nevezi.

S nem lehet nem észrevenni az életmű meglehetősen konzekvens öninterpretációját a NEM ÉN KIÁLTOK belépőjétől, az „*Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / taní!*” programjától, a „*születtem, elvegyültem és kiváltam*” szavakon át a végső stáció „*Bukj föl az árból*” vagy „*Nem emel föl*” soraiig, melyek az „*Éli, éli, lama sabaktáni*” helyén állanak. Egy részletes elemzés szép feladata volna az önmagára vonatkoztatott mondatokban megjelenő evangéliumi parafrázisok szerepének végiggondolása („*Karóval jöttél, nem virággal*”, „*Nem találok szavakat magamra*”, „*Érted haragszom, nem el- lened*” stb.).

S most mégis éppen olyan verseket szeretnék kiemelni, ahol mintha megtörne a program, a tragikus és hatalmas ív, ahol abszurdnak bizonyul a pátosz és értelmetlen, öncsaló hiúságnak az áldozathozatal.

Mert ha a magyar szellemi élet ismert okokból fogékony maradt is a küldetéses tanító szerepe iránt, s mert bármily rendkívüli művészi ereje és hitele van is e klasszikussá vált „nagy verseknek”, azt hiszem, azt próbálom halkán mondani, hogy a „végső” versek esetleg mégsem minden tekintetben a gondolati út utolsó szavai, hogy talán József Attila messzebb ment, úgy is mondhatjuk, századunkvégibb költő-gondolkodó volt annál is, mint amit sorsát beteljesítve életművé élt-komponált.

Hiszen az értelmes renddel bíró világ hiányának nyomasztó gondolatával az európai filozófia az utóbbi kétszáz évben elég módszeresen igyekezett szembenézni, s bár ez a számvetés természetesen releváns személyes drámája lehet bármely kortársunknak, az értelmes világegész koncepciójáért folyó küzdelem csak úgy válhat mai közös gondolkodásunk drámájává is, ha valamiképpen elszámol a XIX. század múltán végiggondoltnak számító ismert gondolatmenetek konklúzióihoz való viszonyával. A Nietzsche, Croce, Bergson, Heidegger gondolataival nemegyszer meghökkenítő mélységben érintkező József Attila-i reflexió részlegességének megállapítása termé-

szetesen egyáltalán nem érinti a világrépre épülő líra hitelességét, a gondolatmenet halálmegvető következetességét illető megrendültségünket, egyszerűen a műalkotás és az élet-mű felkavaró hatását, személyiségünk mélyrétegeit elérő drámai erejét. De alighanem oka lehet annak, ha ma – a század filozófiai irodalmára gondolva – nem a világhiány élményének tragikuma gyakorol ránk revelatív hatást.

Aki azonban a gondolati ív hasadékaiba kíván pillantani, annak persze először mindenképpen követnie kell tekintetével az ív feszülését. Ennek nyomán azonban e költészet olyan dimenziója is megnyílni látszik, mely saját konzekvens önértelmezéséből nem következik. A hetyke, lázadó, majd vádoló, harcos, a valósággal világot szembe-segez, összegző-számon kérő, végül önmagát emberi értelmet feloldó kozmikus magányban találó József Attila „erős” gondolati kompozíciója mögül mára mintha egy másfajta, halkabb, békülbőbb s néha mintegy röstellt – rendszerre dehogys összeálló – szomorú okosság melege szűrődne ki.

Azokra a versekre gondolok, amelyek talán a József Attila gondolkodásában minden szempontból fordulatot hozó 1933–34 fordulóján született, Babbitstól bocsánatot kérő MAGAD EMÉSZTŐ-vel kezdődnek, az ESZMÉLET elvetett előzményeivel folytatódnak, s ide tartozónak érzem az A KÖVEZETEN, A SZIGETEN, a NYÁRI DÉLUTÁN, a DIVÁNYON FEKSZEM, az ISZONYAT s talán az ALTATÓ című költeményeket, a MÁRCIUS-t, az A DUNÁNÁL-t, az A HULLÁMOK LÁGY TÁNCÁ-t, a VILÁGOSÍTSD FÖL-t.

E versek összetartozása mellett korántsem olyan egyszerű érvelni, mint kimutatni a kiürülő, világ-talan valóság semmibe oldódását tematizáló szövegeket összefogó halálós ív szorítását. Első pillantásra ugyanis tematikailag is igen különböző költeményekről van szó, tehát semmi esetre sem úgy tartoznak össze, ahogyan amazok, kapcsolatauk más természetű, de – úgy vélem – nem kevésbé erős.

Csak egy-egy mozzanatra szeretnék utalni, jelezve, mire gondolok.

A Babits-vers (MAGAD EMÉSZTŐ...) három rövid kiemelt mondata: „*Én megbántottalak.*” „*Sajnálom, kár volt.*” „*Most már értelek.*”

E súlyos mondatok természetesen nem udvarias bocsánatkérést s nem az álláspontok közeledését jelzik valamely konkrét dologban, hanem egy olyan nézőpont clérését, amelyből a mégoly távoli gondolkodásmódok feszültsége is veszít fontosságából, kizárólagosságából, s egyfajta meghitt, szomorú melegségű kontextusba helyeződik.

Az ESZMÉLET-ben később újra megjelenő nevezetes sorok – „*Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat / s így mindenik determinált*” – itt a személyes megértést nyitják meg, személyes magyarázattá válnak – „*Így él a gazdag is, szegény is, / így szenvedünk te is meg én is*” – , hogy a következő pillanatban a mondat egy mondanivalóm szempontjából nagyon fontos s e helyütt talán nem várt fordulattal kesernyész öniróniába torkolljon: „*s még jó, ha az ember harapja / nem az embert magát harapja, / hanem valaki más, / dudás a fuvolást, / én téged és engemet te, – / mert mi lenne, mi történhetne, / ha mindig magunkba marna / az értelem iszonyu karma?*”

Ez a fordulat azért nagyon fontos, mert az önirónia *distanciát tesz, megkülönbözteti a személyes létezés és a világállapot szintjét.*

A világállapot magyarázatul szolgál ugyan a személyes harag igazságtalanságaira, de nem mentség, mert a két dimenzió különvalósága, nem azonossága éppen e sorokban, éppen e vers bocsánatkérése által kerül kimondásra. Ez a vers annak belátása, hogy a világállapot és a személyes lét dimenzióinak maradéktalan azonosítása ember-telen, mert elutasítja a személyesség lehetőségét.

A világhiányosnak bizonyuló valóságról itt kiderül az a trivialis, hogy bármennyire rossz valóság is, emberek lakta, gazdag valóság egyben, melynek mivoltát nem meríti ki az a tapasztalat, hogy nem felel meg a világszerűség várakozásának. *A valóság mint világhiány meghatározásba egyszerűen nem fér bele, nem illeszthető bele a Széna téri villamoson megtörtént véletlen találkozás megilletődöttsége, az ellentétes nézeteket áthidaló meleg barátság elgondolása.*

Aki József Attila halálra vált következetességét, kompromisszumot elutasító éles logikáját felidézi, megérti, milyen roppant súlya van itt a vállalt *következetlenségnek*, a valóságot-világot elemző logikával szembeni distanciateremtésnek, a szeretet mint minden mást relativizálni képes dimenzió fölülkerekedésének. Mert ez a szeretet nem mossa össze a különbözőt, de megszünteti a feloldhatatlan feszültség szintjének abszolút uralmát, egyszerűen alárendelve azt az emberi szimpátia logikailag értelmezhetetlen dimenziójának. „...s én bosszankodnék, de nem mondanám” – írja le József Attila a döntő utolsó sort, a valóságot – bár más szempontból oly rossz valóságot – affirmáló sort. Erről a valóságról most megtudjuk, hogy „együtt mehetnénk / a kávéházba s teát kavarva / szépet, jót, igazat akarva / beszélgethetnénk irodalomról, / vagy más ily fontos emberi lomról...”. Az egyébként végletesen éles vitára, indulatra vezető témák itt ironikusan egy kávéházi csevely „*emberi lomjaként*” kerülnek szóba, s a vers egy szövegváltozatában József Attila megvallja: „*néha fölmelegedve / gondoltam rád és feleségedre, / rátok, – / lehetnénk jóbarátok, / (talán) / ölelkezhetne árnyékunk szobátok / falán*”.

E vers, mely „*az értelem iszonyu karmából*” akarja kimenteni az emberi kapcsolat lehetőségét, nem illeszkedik a valóságot mint világhiányt számba vevő gondolatsorba, az értelem pusztító logikájába, bár tud róla és felidézi azt, hanem éppen e logikával szembeni distanciát hozza létre – s e tekintetben ez a vers nem áll egyedül.

Az ESMÉLET előzményei közé tartozó ÖREGEM, NO kezdetű vers egyértelműen mintegy szembeszegezi a megvédendő személyes létet a világgállapot kietlenségével. E költemény közvetlenül is az intellektuális világvégét korábban bejelentő REMÉNYTELENÜL ellenverse. Az ottani, elvileg folytathatatatlannak tűnő nevezetes sorokra – „*Az ember végül homokos / szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél*” – most a folytatás józan szavai következnek: „*Élsz, ahogy élsz s ezt te ne tudnád? / Véres homokon kötelek / kötnek-e ki? Te azt sem unná. / Bátorság! Lesz még olyan munkád, / amelyben kedvedet leled, – / most – bárha egek ura ront rád, – / teremtsd elő a kenyered.*” A REMÉNYTELENÜL okosságát nem cáfolja, hanem félretolja. „*Ne légy bölcs, te dőre!*” – írja, elutasítva a végzetes, tragikus intellektuális világlátás pátoszá, igazolva, sőt megkövetelve a rossz valósághoz kötözött létezésben való napi cselekvéseket, melyek éppen séggel előfeltételezik a személyes és az általános gyakorlatias megkülönböztetését. Úgy tűnik, az egyetlen esélyt éppen a két szint elválasztása, a belső szabadság, függetlenség teljes kiépítése és józan előtérbe helyezése, az abban való *megkapaszkodás* nyújthatja: „*...szabad leszel, ha belül / nem raksz magadnak olyan házat, / melybe háziúr települ.*”

Ez a személyiség belső szabadságára koncentrálo józanság az istent, igazságot, világot számon kérő „végső soron” tragikus pátosza nézőpontjából akár cinikusnak is tűnhet, mert ez bizony *a túlélők dicsérete*. Keserű vagányság ez: csak néhány hétpróbás – Villon-forma – értelmiségi tudja ily cinizmussal megbotránkoztatni, helyére küldeni a teljhatalomra törő intellektust. S az utolsó versszak ismét csak szó szerinti visszautalás az egykori belépő – a TISZTA SZÍVVEL – provokatív villoni soraira: „*Anyád apád te légy! / Ne less tündéri nőre / s szakállas végzetre, ki rád / vigyázzon, – ne légy bölcs, te dőre! / Gondolj a ravasz csecsemőre, – / sír-rí, hogy szánassa magát, / de míg mosolyog az emlőre, / növeszti körmét és fogát.*”

Ami azonban akkor még kihívó hangütés volt, az most az ész poklát bejárta megértésé: az értelem iszonyú karmával szemben csak a valóságos körmök és fogak növesztése ad védelmet. Ahogy a Babits-versben, itt is az ész hatalmát relativizáló pozíció felvételét látjuk – a személyes érzelmek után most a személyiség önmaga megőrzéséért folytatott napi küzdelme is sorompóba áll –, szeretni tudásra és ravaszásra, úgy látszik, egyaránt szükség van akkor, amikor az ész a halál logikáját diktálja.

A világ kihülése, hitek kiürülése, a személyiséget *kívülről* visszaigazoló szeretet elmaradása, úgy látszik, nem feltétlenül jelenti az emberi létezés végállomását. „*Ember, ne félj*” – írja egy másik töredékben. – „*Milyen gyermeki vagy, – / törődj belé, ma nem tudunk szeretni. / Szemeidből a csillogás kihagy, / megtanulnak a dolgokra meredni.*” A tekintet csillogása ezek szerint elhomályosította a látást, s most, hogy minden *kívülről* remélt elveszett, oda a naivitás megrendülése is, előtűnnek a dolgok maguk, közvetlenségükben.

A világtól, igazságától elhagyott valóság korántsem teljesen üres, noha elemei nem illeszkednek többé valamiféle eligazító rendbe, így a valóság elfogadása és elutasítása mellett nincsenek többé egyértelmű általános érvek. „*Én most nem tudom, mit tegyek, / öljek-e, vagy olvassak ponyvát. / Ösztöneim az életet, / a kegyetlenkedőt nem unják. / Jobb szeretik a bő uzsonnát, / mint én a tűnő felleget; / egy lány mosolyát, mint a munkát / én és a dolgozók képzelet*” – így szól egy másik töredék.

A valóságot elutasító logikát nem cáfolja a valóság logika által el nem ért dimenzióinak jelenléte – nem cáfolja, de behatárolni látszik e logika valóságpusztító teljhatalmát. Ahogyan az ESZMÉLET-hez írt egyik további töredékben: „*Szépen beszélsz! Fogalmad úgy / világít, mint ott kinn a nyers tél / s igazad van! De most aludj, / ma éheztlél és nem kerestél, egész nap új világra lestél.*” Az önirónia itt egyértelműen élet- és valóságparti, amikor distanciát teremt világkereső fogalom és élet között.

Az *álom* mint védelmet, megkapaszkodást nyújtó létmód az ESZMÉLET-ben is visszatér, bár mint a rend, a világgal teljes valóság álmodása – az első versszak szépséges hajnali békéje mindenestre menthetetlenül alulmarad a vers egészének hangulat, örök éjbe rohanó, nyomasztó nappalával szemben.

A közvetlenül ezután született A KÖVEZETEN kezdetű versben még egyértelműbb mondat erősíti az *álom* megtartó esélyét: „*mert jobban ragaszkodik, aki alszik, / mint az éber, ki továszállni kész*”. (Az *álom* menedékében a valóság továbbra is világként, harmonikus rendként élhető meg, ahogyan az ALTATÓ című versben is.)

Az A KÖVEZETEN azonban, mintegy az ESZMÉLET végső változatának újra felvett ellenpontjaként, a maga szomorún szép városi életképével – verebek, esőtócsa, a költővel csókolózó lány, villamosok, sürgő taxik – a *nappal* valóságát is a logika konzekvens egyneműségével értelmezhetetlen, abból kitüremkedő gazdagságában láttatja. E gazdagság nem a gond felejtés árán válik megláthatóvá, meg sem szünteti a nyomasztó bút, hanem magába fogadja, otthont ad neki, megfosztva emberfeletti pátoszától „*értelmes, emberi / bánat*”-nak elismerve, „*amely magát e tündöklésben / hirdetményekben is fölismeri*”.

S a mégoly világhiányos valóság egyértelmű affirmációja a NYÁRI DÉLUTÁN rezenéstelen idillje is, vagy a rügyeket, szoknyákat méltányoló MÁRCIUS című vers éppúgy, mint az A SZIGETEN keserű dühe, hiszen itt a különben enyhet nyújtó margitszigeti hangulatot nem metafizikai rémület, hanem egy nagyon is konkrét náci dalárda rontja el.

Ahogyan az ISZONYAT című költemény is a gyermeki gonoszság kíméletlen bemu-

tatásával a rosszat személyes, konkrét, másból nem levezethető emberi rosszként képes értelmezni, s a gonoszságtól való iszonyodás lehetősége a valóság, az élet dimenziójának érvényességét állítja – indirekt módon, mégis nagyon erősen.

Közismert, hogy az A DUNÁNÁL kifejezetten az ellentéteket, feszültségeket feloldó tolerancia, a múlt és jelen tarka valóságának minden – mégoly egymásnak feszülő, egymást pusztító – elemét integráló megbékülés verse.

A másra, körülményekre át nem hárítható konkrét emberi bűnökről való illúziótlan tudás a valóság elfogadásának része. E bűnök éppen a világhiányos voltában is itt levő valóság elismerésével tárulnak föl: csak a valóságon nem valami más számon kérő tekintet ismeri fel a személyes rossz lehetőségét. A VILÁGOSÍTSD FÖL GYERMEKED végtelen keserűséget ontó emberképe – melyben visszatér az álnok mosollyal körmét növesztő csecsemő, melyben a mesebeli haramiák embereknek bizonyulnak, melyben ki így, ki úgy árulja magát – így lehet mégiscsak súly a mérleg azon serpenyőjében, melyben a logikus ész számára már elvesző, szegyenletes és értelmetlenül gyönyörű-csúf valóság nehézkedik.

S hogy a mérleget talán a valóság megrendült értelmet is bekebelező, magyarázatot nem kívánó és tűrő elemi ölelése is lehúzhatta volna, arról az A HULLÁMOK LÁGY TÁNCA kezdetű vers tanúskodik.

*„A hullámok lágy tánca s odaát
a lombok gyenge lejtése az éjjelt
lassudan hozták s csillagok rajját
hívták reszketni az egekre széjjel.*

*Így ők. S az érzelmek is csendesen
mozdulnak benn a szívben ringatóan,
emlékezés visszfénye, szerelem
hatalma ring, mint a nagy víz a tóban.*

*Én nem értem, csak érzem az egészet.
Itt tangót jár a sok lány és fiú,
a sok számító, kedves és hiú.*

*Mert ez itt egy divatos nyári fürdő.
De némán, hiszen ráér a természet,
a zene mögött zúg az örök erdő.”*

„Én nem értem, csak érzem az egészet” – ismeri el egy tőle szokatlan mondattal József Attila ennek az élménynek filozófiájába illeszthetlenségét s ugyanakkor erejét.

Más helyütt azt írja: „mélyebben kell még kihajolnom, / hogy semmit nem tudón daloljak”. A felidézett versek mélységét azonban, úgy vélem, éppen az adja, hogy egyáltalán nem hazudják a tudottat nem tudottá, nem tüntetik el az értelemmel belátott reménytelenséget, és mégis megkísérlik, hogy akár éppen e tudás ellenében is, azzal szembe-szegezve, attól távolságot hozva létre megnyissanak egy átfogóbb másik dimenziót, melyben e keserű tudás csak a megértés egy része, de nem egésze.

Ahol belátható – mint a DIVÁNYON FEKSZEM című vers utolsó soraiban –, hogy „megoszlik, mint az egy-élet / az egy-igazság maga is”.

Tudjuk, hogy ezek a halálos következetesség logikáját szétfeszítő versek végül is nem bizonyultak kellő ellensúlynak. Az élet íve, akár a világrendet kereső gondolaté, bezárt.

Hogy az önfelszámoló gondolatmenet egyúttal a személyes lét felszámolásába toroklott, abban talán szerepet játszott egyfajta – itt csak utalásszerűen jelezhető – filozófiai naivitás is. József Attila bizonyosan nem olyan értelemben volt filozófiailag hiányosan művelt, ahogyan Mannheim rá vonatkozó szavait értelmezni szokták, hiszen ismerte a klasszikus és kortárs filozófia nagyon sok meghatározó gondolatát és gondolkodóját. Amikor azonban megkésetten egy korábbi időszak rendszerépítő kísérleteit folytatta a végső konklúzióig, mintha figyelmen kívül hagyta volna, hogy a klasszikus rendszerépítők – Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Marx – éppen e konklúzióból (a világrend nélkülünk meg nem álló, ránk szoruló voltából) indítottak, s mintegy erre a kihívásra építették rendszereiket, melyek ekképpen eredendően hipotetikus karakterűek.

De legalább ennyire döntő kellett hogy legyen a valósághoz kötő személyes elemek meggyengülése is, amelyek egy más dimenzióba helyezve őket, relativizálhatták volna a mégoly konzekvens elméleti belátások érvényességét. Ezúttal csak arra szerettem volna utalni, hogy bár a logika halálugrásából a logika terepén már nem lehetett visszatérni, de rendre felmerültek e gondolatmenetbe integrálhatatlan, ahhoz képest *távolságot kínáló* megtartó dimenziók is, melyek az olyan-amilyen valóság súlyát rehabilitálhatták volna.

Végül is ránk maradt egy szédítő tudatossággal befutott pálya, egy végbevitt áldozat, egy Nagy Halál, a maga tragikus nagy költészetével. És ránk maradt jó néhány meleg hangú, olykor önironikus vagy éppen meglepett, sehova nem illő vers, haramiákról, tavaszról, őszyről, szörnyeteg gyermekekről, barátnak sóvárgott ellenférlől, lányok szoknyájáról. E végső dolgokról.

Parancs János

KÖZBEN

Már nem tudom,
 hogy mit akarok,
 mi az, amit még akarhatok.
 Csak nyúglódom, botorkálok,
 hol erre, hol arra.
 Faltól falig, majd vissza.
 Aztán megint előre.

Értelmetlen heveskedés ez.
Az idő hiábavaló mulatása.
Az erőtlen test ostoba,
ösztönös reménykedése.
Innen nincs kijárat.
Innen kijutni nincs hová.
Feladat sincsen, s ha volna is,
nincs bizonyítható megoldása.

A tagolatlan sötétségben.
Képzelődé és káprázat.
Rücskös és nyirkos falfelület.
Sehová se vezető, szűk nyiladék.
Fölfelé csavarodó, lefelé táguló,
cápa fog sorú kürtőjárat.
Egy zsilip vagy kapu előtere.
Aztán ismét a mozgás kényszere.

ALIG HIHETŐ

ha rád gondol,
a test remegése,
a kulcsolódó mozdulatok,
tompá és vak áramütések,
bizsergések és lüktetések
emlékc tör fel a mélytudatból

ha rád gondol,
a torka kiszárad,
ringatják öklelő, puha hullámok,
melegvízű források, öblök,
sodorják mederfenéki áramlások,
forgó, veszedelmes örvénylések,
s a bolygó, varázslatos delej
rabul ejti ismét

ha rád gondol,
pörögni kezd és emelkedik,
elúszik messzire a cívódások
mérgező gőzei közül az ég
boltozata alatt, és álmában
méz csordul ajkán

Majoros Sándor

KIRÁNDULÁS A ZÖLD-SZIGETRE

Április huszonnyolcadikán a szövetkezeti autóbusz elgázolt egy őzbakot, amikor a bajnoki mérkőzésről hazafelé szállította a falu focicsapatát. Nem esett baja senkinek, de a jármű eleje csúnyán behorpadt, és az egyik fényszórója is összetört. A buszsofőr, Iványi Béla, zsebkésével elmetesztette az állat nyakát, kicsorgatta a vérét, aztán begyömöszölte a csomagterbe. „Jó lesz paprikásnak” – dünnyögte félhangosan, mert eszébe jutott a három nap múlva esedékes zöld-szigeti kirándulás. Még örült is, hogy így alakult a helyzet. A horpadás nem vesztes, majd kikalapáltatja a karbantartókkal, a törött fényszórót meg kicserélik a mezőgépszerelők. Szerencsére itt van az egész klubvezetés, látták, hogy mi történt, s az elnök úr is kénytelen lesz aláírni a számlát.

Csak hogy április huszonnyolcadikán a karbantartók már ünnepeltek. Hiába magyarázott nekik Iványi, hiába bizonygatta, hogy elsején evvel a járgánnyal fogja szállítani a majálisozókat, hallani sem akartak a lámpacseréről. Iványi ekkor úgy döntött, hogy nem forszírozza tovább a dolgot. „Ami nem megy, azt nem szabad erőltetni” – gondolta, mert kevés esélyét látta annak, hogy rendőrökkel találkozzék. Az őzbakot becipelte a konyhára, és átadta az ügyeletes szakácsnőknek. „Trancsírozzák széjjel, és tegyék pácba, hogy a kirándulásig megpuhuljon” – utasította őket, és a maga részéről befejezettnek tekintette az ügyet.

Bodonyi Károly, a kirándulás főszervezője, csak másnap reggel értesült a történetről. Rögtön jelenteni akarta az esetet a vadászegyesületnek, mert tartalékos századosként jól ismerte az idevonatkozó előírásokat, de motoszkálni kezdett benne a kisördög. „Ha átadom nekik, szétosztják és beledarálják a kolbászhusba” – morfondírozott. Ennél nagyobb gyalázatot elképzelni sem tudott volna. Annál is inkább, mert mélyen megvetette ezt a zsíros tokájú vadásztársaságot. Gyerekkorában olyan szegények voltak, hogy az anyja csak akkor főzött húslevest, amikor az apja összefogdosta a szövetkezeti górékba tévedt vadgalambokat. Csirkepaprikásról sem ábrándozhattak, nemhogy vadas pörkölről. És most itt volt a ragyogó alkalom: csak le kellett tagadni ezt az özet, mintha nem is létezne, mintha senki sem látta volna. A szakácsnőket megeskette, hogy senkinek sem beszélnek róla, Iványit pedig fölvilágosította, hogy tulajdonképpen kihágást követett el, de ne izguljon, ő majd mindent eligazít. Mindenestre nem árt, ha tartja a száját. Közgazdász ember lévén azt is kiszámította, mekkora idővesztést okoz az őzpaprikás elkészítése. Úgy képzelte, hogy legfeljebb négy óra lesz fogyasztható, s ettől egy kicsit elbizonytalanodott. Attól félt, ha eltérnek a tervtől, irányíthatatlanná válik az egész rendezvény. Ő találta ki és fejlesztette hagyományossá a zöld-szigeti kirándulásokat, és ő felelt a jó előre megszerkesztett programért, aminek létezéséről az enyhén becsípett társaság csak nehezen szerzett tudomást. Tudta jól, hogy miként vélekednek a szervezeti élet minden formájáról, de szigorú volt, mindenkitől megkövetelte az engedelmességet, hiszen hálával tartoztak neki ezért a paradicsomi szépségű szigetért.

Ezt az egyet senki sem vitatta el tőle. Tényleg pompás kis rejtekhely volt, a bezdáni Duna-parttól alig kőhajításnyira, több kilométer hosszan nyúlt le dél felé. Szélessége

is lehetett vagy kétszáz méter, ami jóval többnek látszott, mert hatalmas fűzfák és dús aljnövényzet borította. Horgászásra alkalmas stégek, víkendházak, homokos strand, sportolásra szolgáló tisztás várta őket minden évben, és természetesen a „vízszagú” levegő, ami oly kedves a bácskai embereknek, hogy alig tudnak betelni vele. Persze hogy hálások voltak Bodonyinak, s a boldogságtól megrészegülten azt is elviselték, amikor erőnek erejével átvitte őket a horvát oldalra, megkoszorúzni a Bolmánánál el-esett brigádharcosok emlékművét. Sohasem zúgolódtak e nyilvánvaló kellemetlenség miatt, mert visszafelé jövet bőven jutott idő a borvásárlásra is.

A szakácsnők természetesen fölmentést kaptak, mert elő kellett készíteniük a marhapaprikást. Rajtuk kívül mindenki ott szorongott a buszban, s amikor teli demizsonokkal végre visszaérkeztek a táborhelyre, új „kötelesség” várt rájuk: le kellett játszaniuk a szokásos május elsejei focimeccsüket. Utána az arra érdemesek átvették Plothár igazgató úrtól a tíz, tizenöt vagy húsz évet ledolgozott munkásoknak járó karórát, és végre nekiláttak ebédelni.

Ezzel nagyjából véget is ért a Bodonyi nevével fémjelzett hivatalos programrész, és ki-ki választhatott a délutáni szenderegés vagy a fürdés, horgászás között. Persze szép számmal akadtak fölfedező hajlamú egyének is, akik párosával vágtak neki az ősvadonnak, ám ezek a kiruccanások sohasem módosították az érvényben lévő topográfiai adatokat. Talán a biológia terén mutatkoztak néminemű eredmények – legalábbis a meglepett sikkantások és a hosszú, álmélkodó sóhajok erre engedtek következtetni –, ám az igazi nagy áttörés évről évre váratott magára.

Ilyen előzmények után nem csoda, hogy az egész kollektíva lázas izgalommal várta a napot, amikor a szövetkezet lapjában Bodonyi közzétette az utazásra jogosultak listáját. Nehéz, nagyon nehéz volt rákerülni erre a listára. Egy késés vagy egy visszaszólás is elég volt ahhoz, hogy félretegyék az embert. Persze a lista összeállításakor Bodonyi nemcsak a munkafegyelmet vette figyelembe. Előnyt élveztek például azok a dolgozók, akik hangszeren játszottak, akik mertek magyarkodni (Plothár igazgató úr '84-ben pártfegyelmit kapott magyarkodásért) és természetesen azok a lányok, akik engedték fogdosni magukat. Szóval így vagy úgy, de április közepére mindig elkészült a hatvankét főt számláló névsor, és ez 1991 tavaszán sem volt másként.

Május elsején reggel egy kicsit fúj a szél, de a meteorológia szép időt jósolt. A tervnek megfelelően már fél hatkor mindenki ott tolakodott a szövetkezeti iroda előtt. Ugyanolyan vidámak voltak, mint egy évvel korábban. Termoszából kortyolgatták a török kávé, kézzől kézre vándorolt egy bányászszinórral befont pálinkásüveg, és egyre türelmetlenebbül pislogtak a sarok felé, ahonnét Iványi Bélát meg a szövetkezeti autóbust várták. Amikor a jármű megérkezett, valósággal megrohmozták az ajtaját, és hiába lobogtatta Bodonyi a kötelező ülésrendet, mindenki oda telepedett, ahová éppen kedve tartotta. Bodonyi elvörösödött. Úgy tett, mintha a papírlappal csak legyeztetné magát, és gyorsan elfoglalta a sofőr melletti „kakasülőt”. A törött fényszóróval nem foglalkozott senki.

A Dunán még nem vonult le a tavaszi áradás, ezért a Zöld-szigetre csónakkal kellett átmenniük. Rendes körülmények között a homokzátonyok között alig térdig ért a víz, és kényelmesen átgázolhattak rajta, de most zöldesbarna volt és úgy megduzzadt, mint a kelt tészta. Szerencsére Plothár igazgató úr tartott egy ladikot a régi kompikötő mellett, mert gyakran járt ide horgászni, s a csónak most is ott ringatózott a megszokott helyén. Plothár igazgató úr odaadta a lakatkulcsot Bodonyinak, aztán fölkapaszkodott a batinai hídra. Előrement pár lépést, és rákönyökölt a korlátra. A túloldalon nem

látott semmilyen mozgolódást. Kedve lett volna átsétálni és venni egy zágrábi *Vjesniket*, de nem tudta elszánni magát. Attól félt, igazoltatni fogják a horvátok, s ezt megalázónak tartotta. Az édesapja brigádharcos volt, ott esett el Bolmán alatt, ezért minden évben megkoszorúztatta a hősi halottak emlékművét. Most mégsem akarózott odamennie. Ki tudja: lehet, hogy arrafelé is barikádokat emeltek. Inkább visszaballagott a csónakhoz, és azzal a nyugtalanító érzéssel telepedett le az irodista lányok közé, hogy gyáván megfutamodott egy nem létező fantom elől. Rögtön el is határozta, hogy a továbbiakban nem enged meg magának efféle ingadozásokat.

Amikor Bodonyi röpgyűlést tartott és kijelentette, hogy az idén nem mennek át a túloldalra, néhányan zúgolódnak kezdtek a bor miatt. Ám Bodonyi – remek taktikai érzékkel – kijelentette, hogy az ünnepi menü őzpaprikásra módosult, s már el is felejtették ezt a kis kellemetlenséget. Pillanatok alatt szétszéledtek, kicsomagolták az ott-honról hozott elemózsiát, és olyan gyerekes türelmetlenséggel özönlöttek el a vízpartot, mintha attól féltek volna, hogy az áradás pillanatokon belül véget ér. Térdig gázoltak a vízbe, köveket „pattogtattak” a hullámokon, vagy csak egyszerűen leheveredtek a homokba, és nézték a megkövült ősszlatokra emlékeztető hordalékokat.

Néhány perc múlva mégis kiderült: a szervezethez szoktatott társaságnak nem tett jót ez a hirtelen támadt szabadság. Nyuladoztak a homokban, senkinek sem volt kedve fürödni, sőt még kártyázni sem. A hazulról hozott bor sem ízlett annyira, mint máskor, mert baranyai rizlingre készítették elő a torkukat. Néhányan rögtön el is pillestek, mások meg félrevonultak fűzfa sípot farigcsálni, mivel más, hasznosabb dolog nem jutott eszükbe. A magas vízállás sem tett jót a közhangulatnak: a sebes sodrás úgy fájdtotta a pillantást, mint az ívhegesztő fénye. Aki sokáig nézte, előbb-utóbb szédülést kapott, és le kellett ülnie.

Kovács Lajos – a Sínai-félszigetet is megjárt jószággondozó – volt a „tűzfelelős”. Ennek idején ENSZ-katonaként hat hónapot töltött az arab–izraeli demarkációs vonalon, s mert átélt néhány csetepatét, erkölcsi tartásánál jóval nagyobb tisztelet övezte. Többször is elvált, sokat verekedett, és az italneműeket sem vetette meg, ám a tűzrakáshoz senki sem értett úgy, mint ő. Valódi „arab máglyát” tudott készíteni, vagyis gyorsan ellobbanó, de órákig paraszalló tábortűzet, ami a sivataglakók szempontjából azért volt létfontosságú, mert a parázs egész éjjel távol tartotta a skorpiókat meg a rövid, karvastagságú mérges kígyókat.

Itt persze szó sem volt ilyesmiről (még vízisiklót sem láttak), de a lobogó láng kifejezetten ártott a paprikásnak, s ezt mindenki tudta. Kovács – szokásához híven – most is körülményeskedve látta el feladatát, és a végletekig elkomplikálta ezt a különben egyszerű műveletet. Ráadásul senki sem segített neki, mert időközben elkezdődött a mérkőzés.

Bodonyit nem érdekelte a futballozás. Az egyik horgászstégen áztatta a lábát, sőt: ráhanyatlott a nyirkos deszkákra, és behunyt szemmel élvezte a napsütést. Lehet, hogy el is bóbiskolt egy kicsit, mert hatalmasat rándult a lába, amikor meghallotta a kiáltóaszt: „Bodonyi! Héé, Bodonyi! Gyere gyorsan, Fábián Jankónak eltört a lába!”

„Ki a nyavalya lehet ez a Fábián Jankó, és hogy a csudába kerülhetett rá a listára?!” – tűnődött Bodonyi, miközben szép komótosan begombolta az ingét, föl húzta a szandálját, és leballagott a stégről. Az esemény színhelyén már ott tolakodott az egész társaság. Szó nélkül utat nyitottak neki, s amikor meglátta a fekvő alakot, már pontosan tudta, kiről van szó.

Fábián Jankó egy pattanásos képű, nyápic öreglegény volt, akit Plothár igazgató

úr íratott föl a listára, mert mívába szántotta a földjét. Különben a jószágtenyésztésben dolgozott: ő látta el silótakarmánnyal a hízómarhákat, és olyan bűdös volt, hogy mindenki rosszul lett a közelében. Most itt feküdt, s a bal lába – közvetlenül a térde alatt – majdnem hegyesszöget zárt be a combjához képest. A szögcsúcsból feketésvörös duzzanat türemkedett elő, és egy sárga madzagszál, ami sehogyan sem illett oda, pedig nyilvánvalóan a sebhez, sőt a piros csontszilánkhhoz tartozott.

Bodonyi megszedült egy pillanatra, de aztán összeszedte magát. „Hozzátok ide az evezőlapátokat meg azt a három deszkát, amit a stégnél kidobott a víz!” – rendelkezett elcsukló hangon. „Te meg, Sanyi, rohanj, keresd meg Iványit, és mondd neki: jöjjön le a busszal egészen a vízpartra!” „Pálinkát! Hozzátok ide a pálinkát!” – kiabált Kovács, mert a Sínai-félszigeten sokszor látott aknára lépett sebesülteket, és pontosan tudta, mi a teendő. Gyorsan lecsatolta a nadrágszóját, és szorítóköteést tett Jankó combjára. „Nem kéne inkább kihívni a mentőket?” – kérdezte Lovász Magdi, a szakácsnő, amikor megjött a pálinkával. „Itt nincs telefon, és különben is, mire megjönne, mi már rég Eszéken lennének” – mondta Bodonyi, és egyre idegesebben pislogott a stég felé.

„Miért pont Eszéken?!” Plóthár igazgató úr alakja – akár egy borulás – eltakarta a napot a guggolók fölött. Csak most érkezett (valószínűleg a csónakjával bíbelődött), ám cseppet sem látszott ijedtnak. Zsebre vágott kézzel, majdnem unott arccal studérozta a látványt, bár a vonásai – az ellenfény miatt – nem voltak jól kivehetők.

Bodonyi zavarba jött. Életében először próbált önállóan dönteni valamiről, s rögtön letromfolták. „A... azért Eszékre, mert... mert ott jobban föl van szerelve a kórház, mint Zomborban, és... és ez súlyos sérülés” – magyarázkodott, de nem túl nagy meggyőződéssel. Plóthár megrázta a fejét: „Szó sem lehet róla! Zomborba kell vinnünk!” Közben megjöttek a fiúk az uszadék deszkákkal, ám egyelőre nem tudtak mit kezdeni velük. Bodonyi pedig rákvörös lett, s hogy zavarát leplezze, olyan szaporán kortyoltatta a pálinkát Jankóval, hogy cigányútra tévedt neki. Szerette volna visszaszívni azt a könnyelmű kijelentést, mert végtére is: neki aztán édes mindegy volt, hová viszik ezt a szerencsétlent, ám ekkor megszólalt Kovács, és tovább komplikálta a helyzetet:

„Márpedig ha Zomborba visszük, úgy lenyisszantják a lábát, mint a pinty!” Plóthár igazgató úr olyan szelíd jóindulattal nézett Kovácsra, mint egy bölcs kádi. „Nálunk is vannak jó orvosok” – mondta. „Hogyhogy nálunk?!” – kapta föl a fejét Kovács. „Eszék nem nálunk van?”

Ekkora adag szemtelenséget a főnöki jószágosság sem tudott megemészteni. Plóthár igazgató úr vonásai megkeményedtek, és a tőle megszokott erélyességgel jelentette ki: „Aki olvassa az újságot, az tudja, mire készülnek a horvátok. Nem hiszem, hogy megtagadják a segítségadást, de egy ilyen töréssel hónapokig kórházban tartják az embert...” „Mit számít ez, ha valakinek a lábáról van szó!” – akadémikusodott Kovács, és ő is belekortyolt a pálinkába. „Talán meg kéne kérdezni, hogy hová akar menni...” – szólt közbe Lovász Magdi, de Bodonyi olyan szúrós szemmel nézett rá, hogy rögtön elhallgatott. Plóthár igazgató úr pedig úgy tett, mintha nem is hallotta volna ezt a nagyon is helyénvaló kijelentést. „Nemcsak arról van szó, hogy mi lesz Jankó lábával. Mi egy kollektíva vagyunk, ezt ne felejtsetek el. Jóban, rosszban felelni tartozunk egymásért, tehát nem vihetjük Jankót olyan helyre, ahol nem tudjuk ellenőrizni, mit csinálnak vele. Meg arra is gondolnunk kell, mit szólnak majd otthon, ha megtudják: olyan emberckre bízunk, akik különben a hátuk közepére sem kívánnak bennünket.”

Okos beszéd volt, Kovács egy kicsit el is bizonytalanodott, de aztán megint szembefordult vele: „Hát jó, vigyük Zomborba, de a tiéd a felelősség...” „Hohó!” – kapta

föl a fejét Bodonyi, mert elhatározta, hogy jóváteszi iménti hibáját. „Az igazgató úr nem felel semmiért! Nem ő csúszott be Janculinak, de még ha így lenne, akkor is közősen kéne a hátunkat tartanunk. Ne felejtsetek el, hogy kollektíva vagyunk, *együtt* felelünk mindenkéért!”

Zavart csönd támadt. Egy kicsit mindenki távolabb húzódott a sebesülttől, mert Bodonyi intelmei nyomán „megoldásra váró probléma” lett belőle. Kovács, igen Kovács tehetett mindenről! Fölöslegesen szájalt az igazgató úrral, aki természetesen megsértődött, és nem volt hajlandó döntenem semmiről. És ha ő nem, akkor vajon kicsoda?! Talán Bodonyi? Jobban ingadozott, mint az idej nádszál. Vagy Kovács? Már régen bevette a „hetven cseppet”, akkor sem lehetett volna komolyan venni, ha százszorosan is igaza van.

Plóthár igazgató úr az állat vakargatta, de sokkal nyugodtabbnak látszott, mint amikor a tavalyi zárszámadást kellett elfogadtatnia. Bodonyi pedig megértette, hogy akármit csinálnak, a vége úgyis baklövés lesz. Gyorsan végiggondolt minden számításba vehető megoldást: ha Eszékre mennek, politikai ügy kerekedik a dologból. Ha Zomborba, Jankó végleg elbúcsúzhat a lábától.

„És ha ő maga dönt?” – próbálkozott ismét Lovász Magdi, de egy rekedtes hang rögtön letorkolta: „Hogy a csudába dönthetne, amikor sokkban van?!”

Kovács megitta a maradék pálinkát, és lassan, nehézkesen fölegyenesedett. Mutatóujját Plóthár igazgató úr köldökéhez nyomta, és meglepő folyamatossággal beszélni kezdett.

„Tudom én aztat, hogy mér’ vagy betojva, Plóthár! Attul félsz, hogy... hogy megvádolnak: összekomáztá’ a horvátokkal. Nem akarsz úgy járni, mint azok, akiket nyóc-vannyócba’ félreállítottak! De énnekem aztán beszélhetsz! Az én fiam Kninbe rukkolt, a tied meg Magyarországon tanul! Szerinted ez a kollektív felelősség?”

Jankó hirtelen megmozdult, sőt dobálni kezdte magát, ezért nem volt idő e súlyos vádbeszéd „kiértékelésére”. Néhányan leguggoltak hozzá, megpróbálták lefogni, Lovász Magdi pedig borogatást rakott a homlokára. Késő délután felé hajlott az idő, de még mindig erősen tűzött a nap. „Be kéne vinni a hűvösbe” – jegyezte meg az egyik evezőlapátos fiú, és ezzel mindenki egyetértett. A lapátokból meg az uszadék deszkáiból hordágyat készítettek, és bevitték vele Jankót a fűzfák alá. Csak most vették észre, mennyire megsomjajztak. A fiúk elszaladtak a demizsonokért, de félúton meglátták a bográcsos paprikást.

„Kár lenne elpocsékolni ennyi finomságot!” – jegyezte meg az egyik, és batyujából elővett egy horpadt bádogtányért. Néhány perc múlva az egész társaság falatozott.

Úgy látszott, elsimulnak az ellentétek. Rövid téblábolás után Kovács is belemerítette a kondérba UN fölirattal büszkélkedő csajkáját, és leült egy farönkre, majdnem pontosan szemben Plóthár igazgató úrral. Bodonyi közben őrszemet állított Jankó mellé, és ezzel a katonás intézkedéssel visszaszerezte megtépzott tekintélyét. Annyira finom volt az őzpaprikás, hogy mindenki kétszer szedett belőle. Az őrszemek néha jelentették, hogy Jankó nyugösködik egy kicsit, de azért jól tartja magát. Ettől mindenki megnyugodott. Remek kolléga ez a Fábían gyerek! Szívós és kitartó, valóságos hős. Ha befejezik az erőgyűjtést, körültekintően és bölcsen fognak határozni a sorsáról. Addig is – Plóthár igazgató úr utasítására – szedtek neki egy porciót, hogy szerencsétlenségében se érezze magát számkivetettnek. Nyugodtak voltak, mert bíztak egymásban, és akkor sem sértődtek meg, amikor Jankó eltolta magától a csordulásig megrakott lábaskát.

Plothár igazgató úr természetesen nem sűrgette az embercit. Hagyta, hadd ejtőzzenek, hadd szívjanak el egy cigarettát, mert tudta: hiába fecseg ez a Kovács mindenfélét, a fizetési listát mégiscsak ő fogja aláírni. Meg aztán egy kis ellenzékiesség jót tesz az emésztésnek. Lám, milyen önféledten puszognak róla, pedig Kovács nélkül is tudták, hogy Magyarországra telepítette a fiát, s hogy Bácsalmáson van egy kis magánvállalata. Az átszervezés után sem fogja elküldeni ezt a mihasznát, mert ha másra nem is, de arra mindenképpen alkalmas, hogy egyedül mondja ki azt, amit többedmagával kéne kimondania.

Már majdnem teljesen besötétedett, amikor Jankót átúszatták a Dunán, és befektették az autóbuszba. Iványi természetesen Zombor felé kanyarodott, pedig senki sem utasította erre. Ösztönösen cselekedett így, mert még a fülében csengtek a délutáni vitatkozás utóhangjai. „Mentül közelebb a hazához, ez a lényeg...” – gondolta, és rátaposott a gázpedálra. Biztosra vette, hogy kilenc órára visszaérkezik a csapathoz, ám amikor a fényszórókat bekapcsolta, meglepve tapasztalta, hogy egyik sem világít.

„Biztosan zárlatot kapott a töröttől” – mondta az utaskísérő Bodonyinak, aki ott kuporgott mellette szokott helyén, a „kakasülön”. Nem esett kétségbe, mert csak tíz kilométert kellett félhomályban megtennie. Azt hitte – és ezt rögtön megmondta Bodonyinak –, hogy Bezdánban, a város fényeinél pillanatok alatt megtalálja a hibát. Ám ahogy múltak a percek, egyre sűrűbb lett körülöttük a sötétség, s alig láttak valamit, pedig valósággal rátapadtak a szélvédőre.

„Olyanok vagyunk, mint az akváriumba tévedt denevérek” – dünnyögte Bodonyi, és Iványi akkorát röhögött ezen a bárgyúságon, hogy elveszítette uralmát a gép fölött, és lerohant az útról.

A Zöld-szigeten rekedt kirándulók egyre türelmetlenebbül várták vissza az autóbust, de hiába álltak ki az országút szélére, s hiába meresztgették a szemüket, nem láttak semmit. Csak másnap reggel Bodonyi táskarádiójából tudták meg, mi történt. Az Újvidéki Rádió bementa, hogy tegnap este nyolc óra körül alig négy kilométerre Bezdántól egy autóbusz befordult az út menti árokba. A balesetnek két halálos és egy súlyos sérültje van.

Botka Ferenc

A DÉRY-PER VILÁGVISSZHANGJA

Déry Tibor neve 1957 áprilisában jelképpé növekedett. Letartóztatását a szabadságjogok elfojtásaként kommentálta a nyugati sajtó, és hamarosan országhatárokon átcsapó tiltakozási hullám indult el világszerte.

Az előzmények

1953 júniusában Nagy Imre meghirdette az előző évek személyi kultuszával és törvénytelenégeivel szembe forduló reformprogramját. Ez fordulóponthoz jelentett Déry életében is. Az Írószövetség 1954. július 7. és 8. közötti közgyűlése előtti híres cikkében AZ ÍRÓK EGYETÉRTÉSÉRŐL biztosította a politikust.¹

Déry másik, nagy feltűnést kiváltó írása a NYÍLT LEVÉL NAGY IMRE ELVTÁRSHOZ.² Írójuk kitarított nehezebb időkben is, amikor már „jobboldali elhajlásnak” minősítették ezt a programot, és meghirdetőjét kizárták a legfelsőbb pártvezetésből; majd elsőként írta alá 1955-ben azt a Nagy Imre köre által kezdeményezett MEMORANDUM-ot, amely a művelődéspolitikai diktatórikus intézkedései ellen tiltakozott. A kiállítás jelentőségét mi sem jellemzi jobban, mint hogy a hatalom képviselői egyenként veszik sorra az ötvenkilenc aláírókat, s próbálják rábírní őket aláírásuk visszavonására (Déry egyike annak a nyolc embernek, akik megtagadták ezt).³ Az író 1956. június 27-én, a Petőfi Kör által szervezett sajtóvitán személy szerint is megnevezi azt a három politikust – Horváth Mártont, Révai Józsefet és Darvas Józsefet –, akiket felelősnek tart a rossz társadalmi közérzet kialakulásáért, s akiknek távozását elkerülhetetlennek látja.⁴

Nem kevesebb tisztességet és bátorságot követeltek állásfoglalásai az október 23-át, majd november 4-ét követő időkben. A forradalom nagyvonalúsága és tisztasága mellett szólalt fel, amikor lincshangulatot, illetve tetteket tapasztalt,⁵ majd az ország megszállása ellen tiltakozó budapesti munkástanács ülésén, nem hallgatva mások rábeszélésére, a sztrájk megkezdésére és folytatására hívja fel a jelenlévőket. Az Írószövetség december 28-i ülésén éles szavakkal utasítja vissza Mihail Solohov sorait, aki „rövidlátással” és „ellenforradalmisággal” vádolta a magyar írókat.⁶

Minden ok megvolt tehát arra, hogy ellenfelei gyűlöljék, hogy mindent megtegyenek elhallgattatására.⁷ 1957. április 20-án Déryt letartóztatják, miután a belügyminiszter 17-én felfüggesztette az Írószövetséget.

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön (London)

1957. március 15-én a londoni Glebe House-ban, a nemzetközi PEN Club központjában megalakult a Magyar Írók Szövetsége Külföldön, amely az ország elhagyására kényszerült írókat kívánta összefogni a Congress for Cultural Freedom anyagi és erkölcsi támogatásával. Az Írószövetség fő céljának tartotta a világ közvéleményének tárgyyszerű és hatékony tájékoztatását, s azt, hogy keresse „a magyar ügy hétkés és ember-séges rendezésének útját”.⁸ Am 1957 elsősorban a tiltakozások és a leleplezések éveként jellemezhető. – A szövetség elnöke, Ignotus Pál, és vezetősége, Faludy György, Cs. Szabó László, Pálóczi-Horváth György és Szabó Zoltán kezdetben elsősorban a kap-

csolatfelvétellel volt elfoglalva. Főbb partnereik: a Press Association, illetve a világ nagy sajtóügynökségei, a Reuter, a United Press Association of America, a Diffusion Française, az ABC-Press (Amszterdam), az Amerika Hangja londoni irodái, továbbá a nemzetközi sajtó néhány kiemelkedő, illetve hangadó tényezője, a *The Times*, a *Manchester Guardian*, a *Daily Telegraph*, a *New Statesman*, a *Reynold News*, a *Time*, a *Figaro* és más lapok irodái, valamint a Congress for Cultural Freedom folyóiratai, az *Encounter*, a *Preuves*, a *Der Monat* és a bécsi *Forum* s nem utolsósorban a BBC, főként annak magyar szekciója.⁹ Ezek a kapcsolatok tették lehetővé, hogy a szövetség által közvetített hírek és állásfoglalások huszonnégy órán belül a világ nyilvánossága elé kerülhessenek.

Déry Tibor letartóztatásának híre e kapcsolatok főpróbájának bizonyult. A szövetség április 23-án nyilatkozatban elítéli a magyarországi Írószövetség működésének felfüggesztését, Gáli József és Obersovszky Gyula, illetve Háy Gyula és Zelk Zoltán elhurcolását, majd így folytatja: „*Déry Tibor letartóztatásának jelentősége mindemellett is különlegesen súlyos. Őt ugyan az a rádió és sajtó, amely Magyarország mai urait szolgálja, folytonosan támadta, de letartóztatására mindeddig nem tudták elszánni magukat. Alkalmasint érezték, hogy a becsületes emberség és szellemi kiválóság ily durva megsértése magát a magyar népet hívja ki. – Minthogy a népnek most nincs módja arra, hogy érzületét kifejezze, a szabad világban szétszórt barátaira s a külföld magyarjaira hárul, hogy kimondják, együtt éreznek e kiváló és emelkedett szellemű férfúval, és megoetik ama módszereket, amelyeknek áldozatául esett.*”¹⁰

A szövetség május 15-én induló lapja, amely ugyancsak a Congress for Cultural Freedom támogatásával jelent meg, s amely az 1956-os forradalom szellemi előkészítését végző budapesti *Irodalmi Újság* utódjának vallotta magát, szintén hírt adott Déry letartóztatásáról: Pálóczi-Horváth György tollából közölt egy baráti hangvételű írói arcképet,¹¹ s összefoglalta a világsajtó visszhangját, ezúttal elsősorban a francia sajtó, a *Franc-Tireur*, a *Figaro*, a *Demain*, a *L'Express* és a *Les Temps Modernes* megnyilatkozásait részletezve.¹²

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön következő nagyobb szabású kezdeményezésére 1957. szeptember 9-én került sor. Ignó Pál táviratot intézett az Egyesült Nemzetek Szövetsége közgyűlésének elnökéhez, amelyben támogatását kérte „*a magyar nép jogainak és szabadságának visszaállításához*”.¹³ Egyidejűleg a szövetség megszervezi, hogy az íróársadalom képviselői is küldjenek táviratot a „magyar ügy” tárgyalását vezető elnökhöz, hogy „*tegyen meg mindent a Magyarországon bebörtönzött írók szabadságának visszanyeréséért*”. Többek között táviratot küldött Yasanuri Kawabata Japánból, Sophia Wadie Indiából, John Steinbeck, John Dos Passos, Elmer Rice, Ralph Waldo Ellison az Egyesült Államokból, André Chamson Franciaországból, Stephen Spender Angliából, Alberto Moravia Olaszországból.¹⁴ (A Japán és indiai írók aláírásai minden bizonynyal összefüggésbe hozhatók Pálóczi-Horváth György távol-keleti útjával, aki 1957 nyarán a PEN Tokióban tartott kongresszusán tájékoztatta a résztvevőket Déryék sorsáról.¹⁵ Ugyanakkor járt Indiában a szövetség elnöke, Ignó Pál, és sikerült elérnie, hogy ez ügyben Nehru is fogadjon.)¹⁶

Szeptember utolsó hetében – a freiburgi egyetem filozófiai tanszékét vezető Szilasi Vilmosnak, Déry rokonának közvetítésével – nyugtalanító hírek érkeznek Budapestről. Ezek Déry Tibor „és társai” titkosnak tervezett peréről és kilátásba helyezett halálbüntetéséről szólnak. Anglia haladó közvéleménye megmozdul. Szeptember 25-én Jo Grimond, a Liberális Párt vezetője sajtóértekezletet tart, amelyen e híreket a világ elé tárja.

Az angol sajtó nemcsak beszámol az eseményről: a *Times*, a *New Chronicle*, a *Daily*

Telegraph, a *Manchester Guardian* külön kommentároiban is állást foglal.¹⁷ Ez utóbbiban a sajtótájékoztatóról szóló beszámolója mellett az orosz származású Victor Zorza ismerteti Déry életútját.¹⁸

Szeptember 25-én a szövetség nevében Cs. Szabó László felhívást intéz hat világhírű angol íróhoz: küldjenek táviratot Münnich Ferenc belügyminiszternek, amelyben kéri a titkos per tárgyalásáról szóló hírek tisztázását. T. S. Eliot és Bertrand Russell vállalta, hogy a táviratot elküldi.¹⁹ (T. S. Eliot lépésének mérlegelésekor jelezniük kell: a költő addig semmi ilyen politikai jellegű lépésre sem vállalkozott.)

Szeptember 26-án a londoni magyar követség cáfolja az elterjedt híreket. Jo Grimond s vele együtt Victor Zorza viszont ezzel kapcsolatos kétségeit hangoztatja a *Manchester Guardian*ban.²⁰ A lap szeptember 28-i száma Szilasi Vilmosnéra, Déry unokahúgára és egy névtelen levélre hivatkozva immár harmadszor tér vissza a hírre, s a per valószínű időpontját is közli.²¹ A névtelen és Belgrádban postázott levelet érdemes szó szerint is idézni: „*Kedves Barátaim, Déry nagyon beteg, és október 3-án fogják operálni. Szerinte és orvosai szerint ügye a legkomolyabb természetű. Ha úgy hiszik, hogy szükséges és hasznos, tájékoztatásuk erről más rokonait, és különösen azokat, akiket érdekel a sorsa. Sietve írok, őszinte hívük...*” E levelet – Böbe, Déry felesége kérésére – Réz Pál adta titokban postára, amikor egy al-dunai hajóút alkalmából kikötöttek Belgrádban. Úgy emlékszük, az író kedvenc kutyájának, Nikinek a nevét írta a levél alá.

A Déry perét levezető bíró utólagos nyilatkozata bizonyítja: a halálos ítélet tervére vonatkozó hírek nem voltak légből kapottak.²²

Am hiába jöttek október folyamán az új tiltakozások, köztük Jo Grimondnak az a követelése, hogy a tárgyalást tegyék nemzetközileg nyilvánossá.²³ Ez az akció és a hozzá csatlakozó más francia és olasz állásfoglalások már nem vezettek eredményre.²⁴ A nyilvánosság kizárásával megtartott per november 13-án kihirdetett ítélete szerint Déryt „*az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése miatt*” kilencévi börtönbüntetésre ítélték. (Társaira: Hágy Gyulára hat, Zelk Zoltánra három, Tardos Tiborra másfél év börtönbüntetést szabtak.)²⁵ Az író ekkor hatvanhárom éves.

A Nyugat ekkor már nem volt igazán érdekelt a „magyar ügyben”: jobban foglalkoztatták a közel-keleti, indiai, dél-afrikai vagy az algériai változások, mint a szovjet befolyási övezet. Az angol sajtó nagyobbik része, így a nagy múltú *Daily Telegraph* csupán híryanagban tudósított Déryék sorsáról,²⁶ s Jo Grimond szeptember végi tiltakozásairól is csak a londoni magyar nagykövetség hivatalos nyilatkozatához kapcsolódva emlékezett meg.²⁷ Nem különbözik hűvös tárgyilagosságával a dinamikusabban szerkesztett *The Observer* című liberális hetilap sem, amely ugyan a belső munkatárs, Lederer Lajos tollából rövid belső kommentárt közöl a szeptember-októberi tiltakozásokról – s ebben ő is felveti a nyilvános tárgyalás, illetve a kegyelem gondolatát²⁸ –, de a már meghozott ítélettel kapcsolatban szerkesztői tartózkodnak az állásfoglalástól.²⁹

A harcot Déryék sorsának megváltoztatásáért azonban mindennek ellenére is folytatni kellett, különösen az ítélethozatal után. A Magyar Írók Szövetsége nyilatkozatában „*a világ közvéleményéhez és a világ íróihoz fordul, azokhoz, akik eddig is mindent megtettek fogoly magyar író társaik érdekében, azzal a kéréssel, hogy erőfeszítéseiket kiszabadításukra fohozzák*”.³⁰

Ez utóbbi feladathoz a szövetség londoni központja tevékeny segítő társra talált a Párizsban szerveződött Déry-bizottságban.

Comité Déry (Párizs)

A „comité”-ről először a Magyar Írók Szövetsége Külföldön november 22-i ülésén esik szó, ahol felvetődik egy Déry-album kiadásának a gondolata is.³¹ Az író érdekében kifejtett tevékenységük olyan credményes, hogy a következő vezetőségi ülés december 20-án kénytelen elismerni: „az írók Párizsban aktívabbak, mint Angliában”. (Londonban egyébként Déry ügyével Cs. Szabó László foglalkozott.) S éppen ezért az ülés azt ajánlja, hogy „a párizsiak próbálják ezt a kérdést önállóan megoldani”.

Mikor jött létre e bizottság? Április 22-én, amikor a New York-i *The Nation* cikket és kommentárt kér Gara Lászlótól, a magyar irodalom ismert tolmácsolójától,³² vagy október 3-án, amikor Albert Camus titkárnője levelet írt – ugyancsak Garának, jelezve, hogy kérésére Camus kész tiltakozást közzétenni Déry perével kapcsolatban?³³ Ez ügyben nem állnak jegyzőkönyvek rendelkezésünkre.

Méray Tibor visszacsmlékezései szerint³⁴ a Déry-bizottság már 1957 közepén eredményesen működött, méghozzá sajátos munkamegosztásban. A tekintélyt Fejtő Ferenc biztosította, aki kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett, Méray feladata a magyar sajtó figyelése volt, a letartóztatottakra és bebörtönzöttekre vonatkozó adatok összesítése, Gara László a közvetítéssel, a szervezéssel foglalkozott.

E nagyrészt spontánul létrejött munkamegosztás már csak azért is eredményes lehetett, mert a már említett „Congress” – Congrès pour la Liberté de la Culture néven – eredetileg itt, Párizsban alakult meg még az ötvenes évek elején. Alapítói: Ignazio Silone, Albert Camus, Stephen Spender s mindenekelőtt Arthur Koestler, olyan baloldali írók voltak, akik felháborodtak az eszme keleti, despotikus gyakorlatán, s a szellem fegyverével kívántak küzdeni a Szovjetunió ellen. A Congrès-nek ezért a magyar 1956 csattanós érvet jelentett, s ennek következtében tagjai messzemenően kiálltak mellette – és természetesen a forradalom üldözöttjei mellett is. (Ekkor még nem volt ismeretes, hogy a nemes indítékok megvalósításán munkálkodó szervezetet nem magánalapítványok, hanem a CIA pénzeli.)³⁵

A franciaországi magyarok már október 23. előtt tájékoztatták a francia szellemi életet a hazai társadalmi erjedésről. A MAGYAR ÍRÓK FÜGGETLEN KÖZTÁRSASÁGA címmel Fejtő Ferenc 1956 szeptemberében hosszabb tanulmányt írt a Maurice Nadeau szerkesztette *Les Lettres Nouvelles* számára, amely épp a forradalom leverésének napjaiban hagyta el a sajtót.³⁶ (Ugyanitt jelent meg Déry SZERELEM című elbeszélése is.) S legalább ilyen, ha nem nagyobb jelentősége volt a *Les Temps Modernes* több mint ezeroldalas, 1957 januárjában megjelenő „magyar számának” – a főszerkesztő, Jean-Paul Sartre SZTÁLIN FANTOMJA című tanulmányával és a forradalom előkészítését bemutató gazdag irodalmi és publicisztikai dokumentációval, amelyet Fejtő Ferenc történelmi elemzése vezetett be.³⁷ (A dokumentumok közt ismét Déry egy elbeszélését, A TÉGLAFAL MÖGÖTT címűt közölve s egy részletet Révai József dörgedelmeiből a FELELET „hibái” ellen.)³⁸ – S ne hagyjuk említetlenül Fejtő harmadik kezdeményezését sem, czúttal az *Esprit* című katolikus folyóirat decemberi számában, ahol a főszerkesztő, Jean-Marie Domenach közreműködésével BUDAPEST LÁNGJAI címmel közölt összeállítást a forrongó Közép-Európáról.³⁹ – Rendkívül aktív a bizottság másik tagja, Méray Tibor is. Már röviddel Párizsba érkezése után cikket ír a *Le Monde*-ba Déryről és letartóztatásáról,⁴⁰ s a *L'Express* című hetilap hasábjain hosszabb elbeszélésben eleveníti fel az ötvenes évek elcjét Budapest egy hivatalában és annak pártéletében.⁴¹ (Londonban ugyanakkor a már régebben kinn élő Mikes György hasonló jellegű kötete jelent meg.)⁴²

A párizsi Déry-bizottság viszonylag gyorsan létrejött, s nem kevesebb, mint hatvan francia író tudott maga mögé sorakoztatni, köztük olyanokat, mint André Frénaud, François Mauriac, Maurice Nadeau, Jean Rousselot, Claude Roy, Armand Salacrou; azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy olyan tekintélyes személyiségek tartoztak elnökségébe, mint Jean Cassou, a Musée de l'Art Moderne igazgatója és Jean-Marie Domenach. A bizottság mozgékony titkára Louis de Villefosse nyugalmazott tengerésztiszt volt, aki a tollat is jól forgatta: háborús naplója mellett főként az 1954-es magyarországi látogatásáról készült útirajza érdemel figyelmet. Segítőkészségét, tenni akarását a jóvátétel, önbírálat szándéka is motiválta, hisz utólag rájött, hogy 1954-ben félrevezették; továbbá az is, hogy 1956-os állásfoglalásai miatt szembekerült Aragonnal, illetve az általa vezetett írószövetséggel.

A Congrès, illetve a Déry-bizottság nemcsak szellemileg, tiltakozásaival támogatta a börtönbe vetetteket, hanem anyagiakban is segíteni igyekezett rajtuk, illetve hozzátartozóikon. Camus neve alatt – az IKKÁ-n keresztül – a segélycsomagok százait juttatta el címekre. Sajtókampányt szerveztek, amely a Déryék elítélését megelőző, majd az azt követő tiltakozást ismertette, s amelynek során a szerkesztőségek egész sora – így például a *L'Esprit*, a *Franc-Tireur*, a *Les Temps Modernes* – küldött közvetlenül is táviratot a magyar kormánynak.⁴³ Külön kell szólnunk három Nobel-díjas író: Albert Camus, François Mauriac és Roger Martin du Gard hasonló állásfoglalásáról.⁴⁴ (Előzőleg Camus a *Demain* című lapnak adott interjújában is a forradalom és Déry mellé állt.)⁴⁵ – Louis de Villefosse szervezőmunkáját dicséri az az Albert Camus, T. S. Eliot, Karl Jaspers és Ignazio Silone által közösen aláírt és Kádár Jánosnak címzett levél, amelyben megrendülésük kifejezésén túlmenően kéri az elítéltek családjai számára postázott küldemények engedélyezését.⁴⁶ – Sok szó esik ez idő tájt Louis Aragonról és az általa főszerkesztett *Les Lettres Françaises* 1957. október 17-i számának félrevezető közleményéről, amely azt állította, hogy „Déry Tibort nem állíthatják bíróság elé anélkül, hogy erről a perről mi ne szereznénk tudomást. Bizonyos módszerek ideje ugyanis mindörökké lejárt”. Annak ellenére, hogy az események rácaffoltak erre az állításra, Aragon, illetve az általa vezetett írószövetség, a C. N. E. (Comité National des Écrivains) elzárkózott az elítéltekkel kapcsolatos intervenciótól.⁴⁷

A börtönben ülők és személy szerint Déry melletti kiállás szép példája a *Les Temps Modernes* 1957. júniusi száma, amely közli az író 1955-ben közzétett életrajzát és az ellene indított magyarországi sajtóhadjárat egyik kihívó írását.⁴⁸ (A lap novemberi számára, amely a londoni írószövetség SZABADSÁGOT DÉRY TIBORNAK című felhívását közli, Méray Tibor A MAGYAR FELKELÉS ÉS NAGY IMRE DRÁMÁJA című írása miatt is érdemes figyelnünk.⁴⁹ Jelzi: már készült az Aczél Tamással közösen közzétett riportkötet, a TISZTÍTÓ VIHAR.)⁵⁰

Minden bizonnyal a Déry-bizottság tevékenységével hozható összefüggésbe az is, hogy a Nemzetközi PEN Club francia szekciója 1957 tavaszán Nobel-díjra terjesztette fel Déryt NIKI című kisregénye alapján.⁵¹ A javaslatnak ugyan csak gesztusértéke volt, ám kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy a párizsi sajtó, így a *L'Express* is, személyesebben és közvetlenül foglalkozott a per előtt és után az író sorsával.⁵²

A teljesség kedvéért itt említjük meg a Déry-bizottságnak azt az akcióját, amelynek során lefordíttatta és öt nyelven kiadatta a budapesti *Irodalmi Újság* nevezetes november 2-i számát – oly módon, hogy az a Congrès folyóiratainak, a *Preuves*-nek, az *Encounter*-nek, a *Der Monat*-nak, a *Tempo Presente*-nek és a spanyol *Quadernos*-nak a mellékleteként jelent meg.

Változások 1959-ben

1959 májusában aggasztó hírek érkeztek arról, hogy Déry Tibort a budapesti gyűjtő-fogházból a korábinál sokkal mostohább márianosztrai fegyintézetbe vitték, s hogy ennek következtében az író egészségi állapota is romlott.⁵³ A megdöbbenés eredménye a *Figaro* június 9-i számában megjelent vezércikk, amely Déry Tibor sorsán keresztül kérdőjelezi meg Hruscsov békedíjjal való kitüntetését.⁵⁴ Itt hívnánk fel a figyelmet az akkor még csak informálisan működő londoni Déry Committee eredményes közbelépésére is, amely – Faludy György szóbeli visszaemlékezése szerint – a Moszkvába látogató munkáspárti képviselő, Hugh Gaitskell segítségével érte el célját: az írot utóbb Márianosztráról a váci fegyházba szállították.⁵⁵

1959 nyarán a párizsi bizottságnak is felgyorsult a tevékenysége. Jean Cassou levelet intézett Münnich Ferenc belügyminiszterhez, amelyben kegyelmet kér az elítélteknek. Érve elég gyakorlatias: „*Déry szabadon bocsátása olyan gesztus lenne, amely hatalmas visszhangra találna Franciaországban.*” Az előzetes visszhang mindenesetre már közvetlenül a szöveg megfogalmazása nyomán is létrejött – hiszen Cassou-n kívül a levelet nem kevesebb, mint kilencvenkilenc francia író írta alá, köztük Tristan Tzara és a magyar származású Vercors.⁵⁶

Ez idő tájt jelenik meg TITOKBAN ELTEMESSÉK DÉRYT? címmel Louis de Villefosse cikke is a *Le Monde*-ban, amely Cassou levelénél keményebb hangot ütve meg fejezi ki Márianosztrával kapcsolatos aggodalmait: „*Megengedi-e a civilizált világ, hogy ez a gyálázatos állapot tartósodjék, és Petőfi meg Liszt országában rács mögé zárják az irodalmat? Mitután Nagyot a sötétben megölték, titokban eltemessék Déryt?*”⁵⁷

Erre az időre esik a párizsi Déry-bizottság vitája a PEN Clubok Frankfurtban üléső kongresszusával, amely vissza kívánta venni soraiba a korábban felfüggesztett magyar szekciót.⁵⁸ A Jean Cassou által jegyzett írásos üzenet⁵⁹ és Pálóczi-Horváth György felszólalása,⁶⁰ illetve az André Chamson, Alberto Moravia, Erich Kästner és David Carver sürgönye ellenére,⁶¹ amely a visszavételt a bebörtönzöttek szabadrálbra helyezéséhez kötötte volna – a kongresszus engedett a budapesti küldött, Gereblyés László ígéreteinek, amelyek kétes fedezetére még a kongresszus ideje alatt fény derült. A kongresszus táviratára ugyanis, amely az elítéltek kegyelmére vonatkozó kívánságot fogalmazta meg, Kádár János megbízásából elutasítólag válaszoltak.⁶² Az „üzenet” mély felháborodást váltott ugyan ki a francia és angol sajtóban,⁶³ de már késő volt, hiába kérték egyesek a magyar PEN-központ újabb felfüggesztését.⁶⁴ A frankfurti kongresszus eredménytelen kezdeményezéséhez kapcsolódik Jörgen Schleiman DÉRY TIBOR ÉS A TÖRTÉNELMI IGAZSÁG című cikke:⁶⁵ ez annak a táviratnak az emlékét idézi, amelyet 1925-ben Albert Einstein, Henri Barbusse, Käthe Kollwitz, Erwin Piscator és George Gross intézett a magyar kormányhoz – Rákosi Mátvás halálbüntetése ellen, s amely akkor eredménnyel járt. (Tegyük hozzá, hogy a PEN-ben kialakult vita hullámai az *Encounter* hasábjait is elérték. David Carver olvasói leveléhez csatlakozva ez alkalommal Stephen Spender, a lap szerkesztője is mély együttérzéssel szól az idős Déry rabságáról és nehéz helyzetéről.)⁶⁶

A bebörtönzött magyar írókról POUR TIBOR DÉRY ET LES 24 INTELLECTUELS HONGROIS EN PRISON címmel megjelentetett „fehér könyv”-et németül is kiadták. A Jean Cassou által bevezetett kétívnyi füzet pontos felsorolásokban rögzíti a szabadságukat veszítették lexikális adatait, elítélésük dokumentumait és a fogva tartásuk elleni nemzetközi tiltakozás megnyilatkozásait. Érdemes felhívunk a figyelmet Bertrand Russell, Salvador de Madariaga, Stephen Spender és Jean-Paul Sartre, illetve Alberto

Moravia, Vasco Pratolini, Elio Vittorini, Carlo Levi és G. Einaudi leveleire, távirataira. Külön érdekessége a kötetnek a lengyel Adam Wazyk QUI TACENT CLAMANT című, Déryt említő versének és Roger Martin du Gard egy meg nem nevezett magyar íróhoz intézett levelének újraközlése: Martin du Gard megindokolja, hogy szokásától eltérően miért lépett fel nyilvánosan Déry érdekében.⁶⁷ A füzet irodalmi része az író műveinek francia kritikái visszhangjából válogat, s a BARÁTAIM kezdetű rádióüzenetét szembeesíti a *Magyarország* című hetilap azt meghamisító kommentárjával.⁶⁸

A párizsi központú Congrès-nak volt egy nyugat-berlini fiókjá is, s Déry és társai elítélését követően ez is hallatta a hangját; a tiltakozást Heinrich Böll, Kasimir Edschmid, Erhart Kästner, Herman Kesten, Wolfgang Koeppen, Hans Weiner Richter és mások írták alá.⁶⁹ – Itt említjük meg, hogy 1960 elején formálisan is megalakult a londoni Déry-bizottság. Tagjai között szerepelt Basil Davidson újságíró, Hamish Hamilton könyvkiadó, Edward Hayms, az író angol fordítója, Mervyn Jones kritikus, Benn Levy színműíró, Doris Lessing, Philip Toynbee, Angus Wilson, Wayland Young, titkára pedig Elizabeth Young volt. A magyar hatóságokhoz címzett állásfoglalásában a bizottság kifejezte azt a reményét, „*hogy március 15. és április 4. közelgő évfordulói meg-hozzák a fogva tartott magyar írók kiszabadulását*”.⁷⁰

Ez volt a „legsikeresebb” petíció. Nincs semmi irónia ebben a jelzőben. Nyilvánvaló, hogy Déry büntetésének elengedésében számos bel- és külpolitikai megfontolás játszott közre, de előkészítésében és kiérlelésében minden bizonnyal számottevő szerepe volt az emigráció szervezeteinek és kezdeményezéseinek.

Az 1960. április elsején szabaduló írók és sorstársait a világhírű J. B. Priestley üdvözlő DÉRY TIBOR ÉS AZ ÍRÓI SZABADSÁG című emelkedett hangvételű cikkében.⁷¹

Az idevezető út számbavételénél nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a szervezett kezdeményezések mellett eléggé erős volt a Déry és társai érdekében kifejtett spontán „nyomás” is. Az írók letartóztatásáról a német sajtó, így a hamburgi *Die Welt* minden szervezés nélkül adott hírt,⁷² hamarosan kiegészítve értesüléseit François Bondy tartalmas kommentárjával⁷³ (aki 1956 októberében személyesen is járt Budapesten).⁷⁴ A *Neue Zürcher Zeitung*⁷⁵ korábban is frissen tudósított a magyar írók politikai forrongásairól.⁷⁶ A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* számára a később rendezőként ismertté vált fiatal Nagel Iván írt tanulmányértékű esszét, amelynek középpontjában már Déry irodalmi munkássága áll.⁷⁷

S szólunk kell a tetteikkel tiltakozókról is: a lengyel Adam Wazykról és négy társáról, akik 1957 novemberében kiléptek a Lengyel Munkáspártból; a kommunista pártból szintén kilépő Howard Fastról, aki nyílt levélben tette fel a kérdést a szovjet íróknak: miért hallgatnak?⁷⁸ Vasco Pratoliniről, aki 1957 decemberében METELLO című regényének magyar kiadását csak abban az esetben engedélyezte volna, ha közlik benne a Déry Tiborhoz címzett utólagos ajánlást; John Steinbeckről, aki 1958 elején betiltotta műveinek magyarországi kiadását; Arthur Millerről, aki a per után ugyanígy nem engedélyezte színdarabjai budapesti bemutatását;⁷⁹ Franz Theodor Csokorról, aki művének előadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy honoráriumát Déry Tibor és Háy Gyula hozzátartozói kapják kézhez.⁸⁰

Végül nem feledkezhetünk meg Mészáros Istvánról, Lukács György egykori tanítványáról, aki az emigrációban a torinói egyetemen oktatott, s olasz földön igen sokat tett Déry érdekében. Az Einaudi Kiadó számára lefordította a NIKI-t, s bizonyára része volt abban, hogy az *Avanti* 1957 februárjában három folytatásban közölte A TÉGALAFAL MÖGÖTT című elbeszélést;⁸¹ mint a tanulmányunk függelékében közreadott levél is

tanúsítja, kiterjedt szervezőmunkát is végzett. Legjelentősebb tettének e tekintetben a Firenzében megjelenő *Il Ponte* 1960. április–májusi összevont „magyar száma” körüli bábáskodást tartjuk, amely méltó párja a *Les Temps Modernes* 1957. januári számának,⁸² s amely szintén közzétesz egy Déry-elbeszélést, a kevésbé ismert TALÁLKOZÁS-t.⁸³

A művek mint a szabadulás hírnökei és előkészítői

Déry barátai mindent megtettek, hogy a nyugati közvélemény megnyerése céljából az író munkásságát is a lehető leghatékonyabban propagálják.

Déry művei jelen vannak a Magyar Írók Szövetsége Külföldön irodalmi estjein. Először 1957. november 4-én, a szovjet intervenció első évfordulójának angol nyelvű megemlékezésén, amelyet a szövetség a baloldali *The Statesman* és a Munkáspárt hetilapjával, a *Tribune*-nal közösen rendezett.⁸⁴ A szövetség 1959-ben előadás-sorozatot indított, amelynek május 28-i nyitó előadásán fő helyen szerepel Déry neve; de műsorra tűzték műveit a júniusra jelzett következő alkalommal is.⁸⁵ – A legjelentősebb megmozdulás e tekintetben kétségkívül az 1958. január 31-én megrendezett angol nyelvű Déry-est volt, amelynek a Nemzetközi PEN Club londoni székháza adott otthont. Az író életéről és műveiről Pálóczi-Horváth György tartott előadást, s elhangzott Gömöri György DÉRY ÉS AZ IEFJÚSÁG című személyes hangvételi vallomása is.⁸⁶

A NIKI-vel együtt rövidesen nyilvánosság elé kerültek Déry egyéb 1955-ös és 1956-os elbeszélései is: többek között a pártállamban kialakult és a magánéletet, sőt annak egyik legintimebb szféráját, a gyászt is eltorzító „protokoll” megjelenítő VIDÁM TEFMETÉS, amelynek szintén akad személyes vonatkozása. Hiszen az elbeszélésben megrajzolt haldokló férfi mintája még a bécsi emigrációból megismert barát, Gáspár Endre volt, s annak fiatal barátnője, akinek szeretete hatásosan ellenpontoszza a „protokoll” lelketlen büvkörbe bonyolódott feleség alakját, Böbe, Déry későbbi felesége. De személyes kötődések vibrálnak A TÉGLAFAL MÖGÖTT vagy a TALÁLKOZÁS című novellában is. Nem is szólva a hatévi börtönbüntetése után hazatérő férj s a rá hűségesen váró feleség egymásra találását bemutató SZERELEM-ről, amelynek ötletét Déry ugyan szabaduló íróársától, Szász Bélától hallotta, de amelynek cselekménye kísérteties pontossággal ismétlődik meg utóbb saját sorsában.

1956–57 fordulóján a fordítások még csak elszórtan jelentek meg, inkább csak az „ügy”, a letartóztatásban lévő, illetve elítélt irodalmi rangjának és tetteinek illusztrálásaként. – Áttörésről a NIKI-t magában foglaló kötetek megjelenésétől beszélhetünk. Elsőként Gara László jelentkezett, 1957. szeptember végén, de jó két hónapba sem telt és a kisregény már olaszul is olvasható volt. 1958 áprilisában németül is megjelent, s ezzel egyidejűleg Londonban is hirdetik (immár kritikái ajánlásokkal).⁸⁷ Tegyük hozzá: ezt a franciából (Gara szövegéből) készült angol variációt az év októberében (New York-i kiadásban) már a tengerentúlon is árusítják. (S még ugyanebben az évben a párizsi Seuil és a torinói Einaudi egy-egy második kiadást is közzétett.) Valamennyiüket megelőzte a svéd kiadás (1956), majd követte a dán (1958), a finn (1959), a belga (1958), a lengyel (1959), a portugál (1961), a norvég (1962), a szerb (1963), a cseh (1965). A kisregény nem csökkenő népszerűségét bizonyítja, hogy a nyolcvanas évek közepén a *Frankfurter Rundschau* napi folytatásokban is újraközölte.

A NIKI-t méltató kritikák közt nemcsak az osztatlan elismerést kifejező mondatok miatt érdemes tallóznunk, hanem a befogadók sokféle nézetének és annak az érzékeltetésére, hogyan kísérlik meg elhelyezni Déry kötetét korábbi olvasmányaik rend-

szerében. Richard Curch például „*a horror, a félelem, az igazságtalanság és a vad erőszak*” e kis remekművét John Steinbeck EGEREK ÉS EMBEREK című regényéhez kapcsolja.⁸⁸ Arthur Koestler viszont egyenesen George Orwellnek a totális diktatúra szatíráját megrajzoló kötetével, az ÁLLATFARM-mal hozza összefüggésbe.⁸⁹ Norman MacKenzie, a *New Statesman* munkatársa azonban erősen vitatta ezt a közvetlen párhuzamot, mondván, az ÁLLATFARM-ban megjelenő durva és reménytelen kiszolgáltatottsággal szemben a NIKI-ben az egyre határozottabb formát öltő belső ellenállás motívumai a meghatározók.⁹⁰ David Paul, az *Observer* kritikusa a mű általánosabb vonatkozásaira figyel. Szerinte a NIKI szövegéből „*egy egész nép arcképe*” bontakozik ki, s elolvasását mintegy „*prelúdiúmként*” ajánlja Borisz Paszternak DOKTOR ZSIVAGÓ-jához.⁹¹ Frederic Morton a *New York Times Book Review*-ban az állat és az ember közti viszony „*pszichológiai realizmusából*” indul ki, s Déry művét Thomas Mann ÚR ÉS KUTYÁ-jával kapcsolja össze, kiemelve, hogy Déryben „*több a specifikum, a közvetlen és időszerű üzenet*”.⁹² (A további negyvenkét, túlnyomórészt az amerikai sajtóból származó ismertetés pusztán ténnyére csupán statisztikai háttérként hívjuk fel a figyelmet.)⁹³

A francia recenziók viszont – az összehasonlítgatások helyett – mintha jobban odafigyelnének magára a műre. Jean Blanzat például a *Le Figaro Littéraire*-ben elsősorban Niki magatartására, viselkedésére, reflexeire helyezi a hangsúlyt: gazdájához fűződő kapcsolatának részleteire, s azok alapján még egyfajta „*kutya*”-erkölcsiség körvonalait is megrajzolja.⁹⁴ Ezzel szemben André Fontaine a *Le Monde*-ban a történet társadalmi hátterét elemzi: Niki sorsán túlmenően Ancsa János kálváriájáról és arról a csalódásról is hangsúlyosan szól, amit számára a szocializmus eszméivel való visszaélés jelentett.⁹⁵ Janc Albert-Hesse-nek az egykori ellenállás lapjában, a *Franc-Tireur*-ben megjelent esszéje mély átéléssel ír a mű megformálásának művészi eszközeiről, hogy azok nyomán ő is csatlakozzon a Nobel-díjra ajánlók sorához: „*A történet csodálatra méltó: drámai ereje s részleteinek költőisége a természethez, az állati lét finom megfigyeléseinek a bensőségéhez, illetve az emberi szív és szellem elemző mozzanataihoz kapcsolódik. S mindez: a szájalom, az irónia és a keserűség egyfajta súlyos, de kiegyensúlyozott nyugalomával sodródik előttünk*.”⁹⁶ (Ha a Nobel-díjat nem is, de a külföldi irodalmi alkotások számára megítélhető legrangosabb francia elismerést, a Halperin–Kaminsky-díjat 1957. november 26-án meg is kapta Déry, illetve a fordító.)⁹⁷

Dolgozatunknak nem lehet célja a teljesség. Így csak megemlítjük a több mint hatvántétnyi német visszhangot, amelyet a Fischer Kiadó sajtószolgálat gyűjtött össze, s amelyben többek között Kurt Ihlenfeld, Hermann Lenz, Wolf Jobst Siedler írásai szerepelnek, vagy az olasz közléseket, amelyeknek legbecesebb darabja Cesare Cases tanulmányértékű elemzése.⁹⁸

A NIKI utóéletéhez tartozik az a vita is, amelyet Ignotus Pál és Nagel Iván folytatott a *Der Monat* 1958-as évfolyamában. Ignotus Pál, aki a harmincas években még mint a *Szép Szó* szerkesztője ismerte meg Déryt, az eredetileg az *Encounter*-ben megjelent cikkében⁹⁹ olyan pályaképet rajzol a NIKI elé, amelyben a korábbi évek csupán az „előkészület” időszakaként szerepelnek: A BEFEJEZETLEN MONDAT, mint a munkássággal kapcsolatos hangulatok visszatükrözése, az 1945 utáni művek pedig mint a szocializmus eszméitől megtévesztett alkotó útkeresései. Nagel felháborodottan utasította vissza ezt a *Der Monat*-ban is újraközölt koncepciót.¹⁰⁰ A szerkesztőséghez eljuttatott vitacikkében, miként azt korábban a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban már kifejtette,¹⁰¹ A BEFEJEZETLEN MONDAT-ot európai rangú alkotásnak tartja, s megbecsüléssel és csodálattól szól a Budapest ostromáról írt és az 1945 utáni évek elbeszéléseiről, az ALVI-

LÁGI JÁTÉKOK (1946), illetve a JÓKEDV ÉS BUZGALOM (1948) művészetéről – amelynek német tolmácsolásán ekkor már javában dolgozott.¹⁰²

Nem kétséges, hogy kinek van igaza. Ám Déry műveinek további nyugati befogadása – legalábbis átmenetileg – mintha Ignost igazolta volna. A háború utáni novel-láknak, pontosabban: a hírvivőként előrebocsátott AZ ÓRIÁS-nak (DER RIESE¹⁰³ – megjelenését az *Irodalmi Újság* már 1958 májusában ígéri)¹⁰⁴ jóformán semmi visszhangja nem támadt német nyelvterületen.¹⁰⁵ A néhány hónappal később megjelent francia kötet viszont,¹⁰⁶ amely DRÔLE D'ENTERREMENT címmel gyűjtötte egybe az „ötvenha-tos” írásokat,¹⁰⁷ tisztességteljes sajtóvisszhangot mondhat magáénak. Robert Kemp a *Nouvelles Littéraires*-ben Prosper Mérimée novelláinak tömörségével és kifejezőerejével hozza kapcsolatba,¹⁰⁸ szerzőjét pedig Kléber Haedens, a *Paris Presse* kritikusa egyenesen „*buda-pesti Csehovnak*” nevezi.¹⁰⁹ Ne hagyjuk említetlenül Jean Rousselot méltatását sem, aki a VIDÁM TEMETÉS-ből jó érzékkel fejt fel a társadalom sztálinista strukturáltságá-nak magatartásformáit és kényszereit, de nem maradnak közömbösek számára a mű idilli elemei sem.¹¹⁰

A mérleget megvonva – amelybe beletartozik Nagel Iván 1959 végén megjelent kötete, a DIE PORTUGIESISCHE KÖNIGSTOCHTER¹¹¹ és a kiadó által jól megszervezett sajtóvisszhang is, Barbara Bondy,¹¹² Franz Theodor Csokor, Geno Hartlaub, Rudolf Hartung, Jobst Siedler írásaival¹¹³ –, józan arányérzékkel azért látnunk kell, hogy a nyugati kritika megnyilatkozásai mögött főleg politikai motívumok álltak, s az elismerés elsősorban a börtönbe zárt íróknak szólt. Bár kétségtelen, hogy ezt csak a nemzet-közi mezőnyben is helytálló teljesítményre hivatkozva lehetett elérni. S az sem tagad-ható, hogy e politikai hátszéllel létrejött sikersorozat is meglehetősen ritka, ha nem egyedülálló, a magyar irodalom addigi történetében.

Szabó Zoltán kezdeményezésére a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1959 köze-pén bejelentette, hogy a hajdani Erdélyi Szépmíves Céh mintájára – és a Congress for Cultural Freedom támogatásával – Magyar Könyves Céh elnevezéssel kiadót alapít, s annak sorozatát Déry forradalom előtti novelláival nyitja.¹¹⁴ A kötet összeállítására Mészáros István kapott megbízást, aki 1958-tól, olaszul közzétett könyvének (AZ ÉR-TELMISÉG FORRADALMA MAGYARORSZÁGON)¹¹⁵ megjelenése után közvetlenül is be-kapcsolódott a Szövetség munkájába. Déry – a FELELET-ről kezdeményezett rossz em-lékű vita kapcsán – már ebben a kötetben is külön fejezetet kapott,¹¹⁶ s Mészáros még az évben hozzálát írói és emberi portréjának összefoglaló megfogalmazásához, s tanulmányát a *Comunità* című képes folyóiratban hozta – gazdag illusztrációkkal – nyil-vánosságra.¹¹⁷ Ettől már csak egy lépés a VIDÁM TEMETÉS (mert a munka ezen a címen jelent meg) értő, esszéértékű utószavához, amely az olasz előzmény rövidítéséből és kibővítéséből áll.¹¹⁸ A Mészáros István szerkesztette kötet tartalma teljességre törő: az 1955–56-ban közzétett elbeszélések között azt a TALÁLKOZÁS címűt is újraközi, amely az író életében kimaradt itthoni válogatásaiból.¹¹⁹ A tipográfiailag és könyvművésze-tileg is jeles kiadvány – Ács László szuggesztív illusztrációival – 1960. március végén, április elején, Déry szabadulásának napjaiban hagyta el a sajtót, méltó befejezéseként az Írószövetség és a Déry-bizottságok eredményes együttműködésének.

Függelék

Levelek Szilasi Vilmoshoz

Szilasi Vilmos Déry anyai unokahúgának a férje volt, akihez egész életén át mély és felhőtlen barátság fűzte. – A húszas és harmincas években a Szilasi házaspár egyben az író mecénása is; anyagi támogatásuk biztosította azt a függetlenséget, amelyben Déry megírhatta *AZ ÁTUTAZÓ*, a *SZEMTŐL SZEMBE* és a *BEFEJEZETLEN MONDAT* című regényeit és számos rövidebb lélegzetű alkotását. Az író és Szilasiék kapcsolata 1945 után sem szakadt meg. Déry 1946-ban, 1947-ben, sőt 1956 őszén is megfordul brissagói otthonukban. Szilasi Vilmos, aki ekkor a freiburgi egyetemen vezeti Heidegger egykori tanszékét, a letartóztatást követően hiteles híreket közvetít Nyugatra.

Az alábbi levelek az írói hagyaték vegyes tartalmú levelezésének fondjában találhatóak. Valamennyi címzettje Szilasi Vilmos, és valamennyi 1957 szeptembere és novembere között, a Déryt fenyegető életveszély heteiben íródott. A címzett gondosan féltette őket, s feltehetően az író szabadulása után adta át Dérynek.

A kis gyűjtemény sajnos nem teljes: hiányoznak belőle azok a levelek, amelyeket Szilasi írt a válaszolóknak.

A levélírókról: Nagel Ivánról, François Bondyról, a *Prewes* szerkesztőjéről, Mészáros Istvánról és Cs. Szabó Lászlóról esett már szó a korábbiakban. Talán Cs. Szabó „főszerepét” kell annyiban magyaráznunk, hogy miért éppen ő volt az, aki a Magyar Írók Szövetsége Külföldön nevében tartotta a kapcsolatot Szilasi Vilmossal. 1957 augusztusában–szeptemberében a szövetség vezetősége ugyanis csonkán működött, Pálóczi-Horváth György és Ignótus Pál távol-keleti útja miatt az ügyvezetői tisztséget Szabó Zoltán látta el,¹²⁰ Faludy Györgyöt az *Irodalmi Újság* szerkesztése kötötte le – így maradt a Déry-ügy Cs. Szabó Lászlóra.

A levelek szövegét változtatás nélkül adjuk közre, csupán keltezésüket egységesítettük és emeltük ki a közlések elejére.

Frankfurt am Main, 1957. szeptember 19.

Kedves Professzor Úr,

Bondynak expressz írtam a *Prewes* párizsi címére. Ha Párizsban van, ezt azonnal megkapja. Ugyanakkor értesítettem Faludy Györgyöt is, az *Irodalmi Újság* szerkesztőjét, hogy ő esetleg a londoni Pen Club központtal léphessen érintkezésbe. Nem tudom, mi a helyes időpont egy akció számára: lehet, hogy ennek azonnali elindítása az ítéletet cnyhítené; lehet az is, hogy az ítélet meghozatala és a fellebbezés közötti idő volna a legalkalmasabb.

A magyar törvényszékek viszont annyira attól függően hozzák meg minden fontosabb perben ítéletüket, hogy a kormány mit kér tőlük, hogy valószínűleg egy azonnali akció, amely megmutatná, hogy egy esetleges súlyos ítélet nyugaton nem maradna észrevétlenül, kedvező értelemben befolyásolná a törvényszéki tárgyalást.

A legjobb talán, ha Ön ebben a kérdésben Bondyval direkt érintkezésbe lép (esetleg telefonon). Címe: *Prewes*, 23, rue de la Pépinière, Paris 8e; Tel. Europe 55-15. Remélhetőleg Párizsban van: a neki írott levél borítékján kértem, hogy távolléte esetében a levelet azonnal küldjék utána.

Tiszteletteljes üdvözléssel

Nagel Iván

Faludyt is megkértem, hogy vegye fel Bondyval a direkt összeköttetést, Bondyt pedig arra, hogy Önnel és a londoniakkal összeköttetésben próbálja megállapítani, mit és mikor kell tenni.

London, 1957. szeptember 30., hétfő reggel

Édes Vili!

Egyidejűleg sürgönyt is küldök válaszul a leveledre. Lederer talpig tisztességes ember, Koestler is, én is szavatolunk érte s több mint tíz éve az *Observer* belső munkatársa. Mellékelem a Comment-et, amelyet beszélgetések után írt. Az *Observer* tekintélyben a *Times*szal és *Manchester Guardiannal* vetekszik s „a legolvasottabb lap Moszkvában és Budapesten”. Nevedet semmi körülmények között sem árulja el a korrektségéről világhíres angol sajtó, de néhány nagyon megbízható és nagynevű újságírónak, valamint a BBC egyik angol vezetőjének s Grimondnak, a liberális párt vezérének el kellett árulnunk, mert az angol igazságszolgáltatáshoz szokott elmék pusztá becsületszavunkra elhitték ezt az egész igazságszolgáltatási rémregényt és lázálmot, de ahhoz mégis tudniok kellett, hogy nem valami kóbor újságíró vagy gyanús menekült a hírforrás. Légy tehát egészen nyugodt, neved titokban marad, mindnyájunknak ez érdeke, ha tovább akarunk verekedni Tiborért. Lehet, hogy az angol rádió mikrofon elé tudja állítani Grimondot, aki ma érkezik vissza Skóciából. Ő a harmadik legnagyobb angol párt vezére s hangja már egy kicsit Anglia hangja. Fejtő 25. óta riasztva van, szombaton beszéltem telefonon Párisal. A három magyar nyelvű rádióadás (BBC, Voice of America és Radio Free Europe) zárótűz alatt tartja Magyarországot, mind bemondták Eliot és Russell táviratát s hogy egy francia író javasolta: a Nobel-bizottság vegye föl idei jelöltjei közé Tibort. A párisi anyag ma érkezik ide s az *Irodalmi Újság* első oldalára kerül, amely összefoglalja az eddigi eseményeket. A lapból expressz küldök példányt. Ma este kerül nyomdába az első oldal, amelyet éppen a külföldi anyag miatt visszatartottunk.

Édes Vili, mindent megteszünk, ami emberileg lehetséges, fájdalom, ez nem sok a szörnyekkel szemben. De bízunk a csodában, mint utolsó pillanatig a bentszorult s fuldokló bányászok. Nevedet éppen azért tartjuk titokban, mert Te vagy az egyetlen igazi hírforrás, kérlek tehát, hogy folyton értesíts a legkisebb mozdulatról is Pesten, a többi a mi dolgunk.

Sürgönyöztünk Pálóczi-Horváthnak, aki még Ázsiában van, talán tud beszélni Nehruval. Tíz nap előtt fogadta Ignotus Pált, tehát nem lehetetlen, hogy a másik magyar író is bejut hozzá.

Telefonon mindennap elérsz reggel fél tízig és este tíztől.

Szeretettel ölel

Csé Laci

London, 1957. október 2., szerda

Kedves Vili,

Mellékelem a kivágot a *Manchester Guardian* mai számából és Grimond tegnapi rádióbeszédének sokszorosított másolatát. A beszéd tegnap késő délután hangzott el a BBC Európának szánt angol adásában, este fél kilenckor az én fordításomban beolvastuk Magyarországnak a fő adásban, fél tizenegy órai utolsó adásunkban megisméltük a felolvasást, késő este a Radio Free Europe is kivonatossan ismertette s tudtommal ma némi rövidítéssel leadja az egész szöveget. Ezzel a harc eljutott eddigi csúcspontjához. Megtörténik minden, hogy a Munkáspárt is magáévá tegye az ügyet, s esetleg Parlament elé vigye. Kérdés, hogy sikerül-e, az igyekezet megvan.

Neved sehol se szerepel s nem is fog. Ha Arthur Koestler vagy a *Manchester Guardian*

felhív (onnan egy asszony), nagyon kérlek, állj mindenben a rendelkezésükre. Ha gyanakodsz, kérd meg, hogy Te hívhasd vissza őket. A világért se fognak megsértődni, sőt természetesnek fogják találni, mert fájdalmasan tapasztaltak a „módszerek”-ben.

Bármit megtudsz, nagyon kérlek, nyomban értesítsél telefonon a megelőző levélben megadott reggeli vagy esti időpontokban.

Mindkettőtöket szeretettel ölel

Csé Laci

Párizs, 1957. október 3.

Igen tisztelt Szilasi professzor Úr,
megkaptam megrázó levelét és tartom a kapcsolatot valamennyi itteni és külföldi barátunkkal. Azon fáradozunk, hogy minél több, világszerte ismert írótól kapjunk nyilvános állásfoglalást, hogy a hatalom birtoklóira Budapesten nyomást gyakorolhasunk. Remélem, hogy Camus mellett François Mauriacot és Roger Martin du Gard-t, mindketten Nobel-díjasok, is meg tudjuk nyerni. A hír, amelyet hozzám eljuttatott, egyidejűleg a *Manchester Guardian*ban is megjelent. Mindenről, amit a magunk részéről megkísérlünk elérni – szívesen és folyamatosan tájékoztatni fogom, maradok baráti üdvözlettel az Ön igaz híve

François Bondy

A levél eredetije német.

London, 1957. október 4., péntek

Édes Vili,

Ma reggel kaptam meg a leveledet s egy órával ezelőtt a táviratot. Mindkettőt hálásan köszönöm. Déryné levelét visszamellékelem.

Tegnap óta a BBC-nek is volt bizalmas, hivatalos, de nem eléggé bizonyos értesülése az elhalasztásról s arról, hogy enyhített ítéletre készülnek. Változatlanul Te vagy az egyetlen megbízható s egyben legfontosabb hírforrás. Következésképpen a neved semmiképpen se fog kiszivárogni.

Sürgönyöd tartalmát bizalmasan közöltem a BBC közép-európai szolgálatának vezetőjével, tőle továbbmegy Grimondhoz, a Liberális Párt vezetőjéhez, aki külföldön van. Ma délután elárulom a tartalmát a *Manchester Guardian* egyik munkatársának, aki az ügyet a lapnál vezeti. Lederertől nem kell elnézést kérnem, mert egyáltalában nincs megsértve, sőt azt találja, hogy kedves voltál hozzá.

A következő fejleményekről kell még tudnod: az *Observer* s a *Manchester Guardian* szerkesztője s név szerint az egész szerkesztőségi gárda külön-külön táviratot intézett a kormányhoz Tibor érdekében. A Munkáspárt, amely most tartja évi tanácskozását Brightonban, a végrehajtó bizottság zárt ülése elé vitte a dolgot, de egyelőre bizalmasan kezeli. A londoni Interparlamentáris értekezlet indiai tagjai Budapesten át mentek haza, az *angolok* őket is megkérték táviratban, hogy lépjenek közbe s próbáljanak Tiborhoz férközni. Ignotus Pál, a Magyar Írószövetség Külföldön elnöke, aki két hét előtt kihallgatáson volt Nehrunál, útban hazafelé táviratozott neki s szintén közbelépésre kérte. Végül birtokomban van a hírhedt kommunista, sőt Kádár-barát társutas Bernal professzor hozzám intézett levele, amely szerint életveszély esetén hajlandó azonnal közbelépni.

Ma elküldtem az *Irodalmi Újság* okt. 1. számát, amely összefoglalja a kampány első szakaszát. Minthogy a lapból meglehetősen sok példány becsúszik Magyarországra (s az itteni követség is böngészi), az összefoglalásból kiderül, hogy tisztán *angol* mozgalomról van szó, amelyhez az emigráns írók éppen csak asszisztálnak.

Nagyon szépen köszönöm, hogy ismerteted leveledben a Franciaországban és Svájcban tett lépéseket. Igen hálás volnék, ha értesítenél a számottevő komoly közbe-lépésekről, mert okvetlenül szeretném az egész anyagot kéznél tartani egyelőre a fiókomban s később, ha jutunk valamire a hóhérokkal szemben, az Írószövetség lezárt aktatárában.

Mindkettőtöket ölel

Csé Laci

P. S. Ebben a pillanatban kaptam az értesülést Párisból, hogy körülbelül 20 francia író, a legnagyobb nevek, köztük öt akadémikus táviratozott Münnichnek, hogy bámulói D. T. írásainak s az embert maguk közé számítják.

London, 1957. október 13.

Édes Vili,

Nagyon szépen köszönöm október 10-én kelt leveledet. Mi is úgy érezzük, hogy a halálveszély elhárult Tibor feje felől. De nyugtával dicsérd a napot. Talán Auréltól¹²¹ is meg lehet tudni egyet-mást. Nagyon szépen kérek, értesítsél ezentúl is minden hírről.

Az Írószövetség a forradalom évfordulóján a baloldali *New Statesman*nel és *Tribune*-nal (Bevan¹²² lapjával) karöltve tart ünnepséget, amelyre valószínűleg Sartre-t is meg tudja nyerni. Mindezek a kapcsolatok nagyon hasznosak Tibor és a többi bebörtönzöttek szempontjából. Az Írószövetség megegyezett a Radio Free Europe-pal egy negyvenöt perces irodalmi műsorban; a felavató, első műsorban van egy párisi tudósítás Tibor kisregényének franciaországi sikeréről, mindarról, amit a szerzőjéről írtak s arról az ajánlatról, hogy a svédek Nobel-díjra jelölhetnék. Azt hiszem, ez sem fog elhangzani egészen hatástalanul.

Holnap vagy holnapután bemegyek az *Irodalmi Újság* szerkesztőségébe s megrendelem neked a lapot. Nyilván rajta van, hogy ki a svájci begyűjtő.

Nagyon remélem, hogy Aurélék még itt érnek Benneteket. A könyvéről szóló előadásom a *Látóhatár* forradalmi-jubileumi számában jelenik meg október végén. Majd küldök belőle példányt.

Sok szeretettel ölel Mindkettőtöket

Csé Laci

London, 1957. október 30., szerda

Kedves Vili,

Mellékelem a lapkivágatokat a sürgönyöd óta megjelent angol lapokból. Az Írószövetség nyomban nyilatkozatot adott ki – a *Manchester Guardian* meg is említi –, egyébként azonban ezúttal is a háttérbe húzódott. Grimond, a liberális párt vezére megint a gátra ugrott, ma is felhívott s megkérdezte, tehet-e még valamit? Azonkívül adományt utalt át a Szövetségnek, hogy küldjünk csomagokat az elfogott vagy nélkülöző írók hozzátartozóinak. E csomagküldés már folyik szerény költségvetésünk terhére.

A *Times*hoz intézett nyílt levél aláírói közül talán nem ismeresz egy-két nevet. Együttvéve az angol irodalom díszét képviselik három nemzedékből. Mikor a BBC-ben meglátták a névsort az angolok, azt mondták, hogy most már csak úgy lehet még följebb menni, ha Erzsébet királynő maga ír Kádárnak. A mozgósításban oroszlánrésze van Tibor egykori berlini barátjának, Arthur Koestlernek.

Az írók mellékelt két nyílt levelén kívül a következő sürgönyök mentek Kádárnak:

1.) Gaitskell,¹²³ a munkáspárt vezérétől és két munkáspárti képviselőtől, utóbbi ketőnek a nevét megtalálod az *Observer* kivágatában.

2.) A Szocialista Internacionálétól (nagyon kemény hangú) a világ szocialistáinak a nevében.

3.) Az angol újságírók szakszervezetétől.

4.) Az angol újságíró-szövetségtől.

Spender és Madariaga nyílt levelét okt. 27-én, a tizennégy író nyílt levelét október 29-én, Gaitskell s a két munkáspárti képviselő sürgönyét október 27-én; a Sz. Internacionálé s a két újságíró szervezet sürgönyét október 28-án a BBC minden magyar adása s a müncheni Radio Free Europe hírszolgálat is tudatta a magyar hallgatókkal s a – hatóságokkal.

Szeretettel ölel

Csé Laci

London, 1957. november 2.

Kedves Vili,

Legutóbbi levelem óta még huszonnégy munkáspárti képviselő küldött tiltakozást Kádárnak, az erről szóló hírt mellékelem. Azonkívül mellékelem a *Times* híradását két Nobel-díjas francia író sürgönyéről. Ez a hír távolról sem teljes. A francia tiltakozás teljes listája így fest:

Három Nobel-díjas író: Mauriac, Camus és Roger Martin du Gard,

Sartre és az egészhez *Temps Modernes* szerkesztősége,

Lettres Nouvelles szerkesztősége,

Esprit szerkesztősége,

France Observateur szerkesztősége,

Union des écrivains pour la vérité.

Tudomásunk szerint Nenni¹²⁴ a római magyar követségen jelentette be tiltakozását.

November 4-én tartja a Magyar Írószövetség Külföldön gyászülését angol és francia írók részvételével. Természetesen azon is szó lesz Tiborékról.

Az újabb fejleményeket előreláthatólag az *Irodalmi Újság* november 15. száma fogja tükrözni. Körülbelül tíz nap előtt intézkedtem, hogy a lapot visszamenőleg küldjék el brissagói címedre. Az előfizetést Svájcban lehet elintézni.

Mi hír Aurélról? Most kaptam közvetve értesítést hazulról, hogy hallotta az előadásomat a könyvéről.

Szívből, szeretettel köszönt

Csé Laci

Torino, 1957. november 7.

Kedves Tanár Úr,

tegnap kaptam meg nov. 4-i levelét, de már régebben értesültem a szomorú hírről. Feleségemmel együtt a legnagyobb mértékben osztozunk fájdalomában, mert Déry Tibort nemcsak tiszteljük és nagyrabecsüljük, hanem szeretjük is. Soha nem tartoztam a könnyen lelkesedő önámítók közé és higgye el, nem is vigasztalásként mondom, hanem valóban meg is vagyok róla győződve, hogy sikerülni fog közös erővel kiszabadítanunk őt a börtönből.

Már tegnapelőtt Milanóba utaztam és ott különböző emberekkel beszéltem, milyen akciót lehetne indítani a kegyelem érdekében, amely eredményes lehetne? Mindenki azon a véleményen volt, hogy csakis egy határozott, de kérő és nem fenyegetődző írás járhat a kívánt eredménnyel. Semmi akadályja nincs annak, hogy itt a legszélesebb baloldali értelmiségi és politikai körök ezt a kegyelemkérő írást aláírják. (Einaudiék, Moravia, Carlo Levi, Guttuso, Italo Calvino stb. sőt bizonyos kommunista értelmiségiek is.) Már tudnak róla valamennyien és ki is nyilvánították hajlandóságukat, azonban mind ez ideig hiányzik az ítélet hivatalossá tétele a budapesti kormány részéről.

25-én például, mint ezt másnap elmesélték nekem, Nenni az egész szocialista szénátor-csoport élén bement a római magyar követségre és valósággal verte az asztalt, egyúttal egy nagyon határozott intő levelet is küldve Kádárnak, külön aláhúzva, hogy a szocialista párt továbbra is figyelemmel fogja kísérni a fejleményeket. Ettől megijedve úgy látszik, még aznap este kiadtak egy hivatalos cáfolatot, letagadva mindent. Ezt megismételték a jelenlegi számonkérésnél is. (Mindenesetre tegnap estig még tagadtak – lehet, hogy azóta már nyilvánosságra hozták az ítéletet, erről azonban nincs tudomásom.)

Bizonyítékra lenne tehát szükség, és akkor azonnal el lehetne küldeni a kegyelemkérő levelet, a legjelentősebb olasz személyiségek aláírásával. Erre vonatkozóan kérném szíves válaszát. Az olasz értelmiségiek ugyanakkor hajlandók aláírni egy esetleges nemzetközi tiltakozást is, amelyben a kiemelkedő francia, angol és német írók társaságában a magyarországi és világgözüvélemény előtt eredményesen emelhetnék fel szavukat Déryék érdekében. (Még az *előbbi talán többet* használna, ha nyilvánosságra hozatal nélkül menne Budapestre.) Ez a nemzetközi tiltakozás és kegyelemkérés talán Camus-tól és Sartre-tól indulhatna el, és úgy érzem, helyesebb lenne nyugodt előkészítéssel – kb. 2-3 héten belül – a listát igazán jelentőssé és teljessé tenni, hogyszem elszietve csak a megszokott nevekkkel elküldeni.

Barátaink azt mondják, hogy Gronchira¹²⁵ számíthatunk, ehhez azonban szintén szükség lenne a hivatalos elismerésre, vagy legalábbis az ítélet valóságának bizonyítására. Remélem sikerül ezt illetően valamit tenni.

Nagyon örülök, hogy tetszett Szabó Lőrincről írt megemlékezésem; hallottam én is jellemhibáiról, kihatásait azonban szerencsére személyesen sohasem tapasztaltam. Most fordítjuk a *Niki* utolsó lapjait (a francia fordítás meglehetősen hűtlennek tűnik nekem), és 2 héten belül hozzá tudok kezdeni a többi novella fordításához is.

Öszinte tisztelettel és a legmelegebb üdvözetekkel híve

Mészáros István

Jegyzetek

1. *Irodalmi Újság*, 1954. jún. 26. 15. sz. 2. o. és D. T.: BOTLADOZÁS. Bp., 1978. 1. köt. 472–481. o.
2. *Irodalmi Újság*, 1954. okt. 23. 32. sz. 1. o. és D. T.: BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA. Bp., 1989. 137–138. o.
3. A Memorandum-ügy részletes leírása: Aczél Tamás–Méray Tibor: TISZTÍTÓ VIHAR. 3. kiad. Griff Kiadó, München, 1982. 303–317. o.
4. A sajtóvita jegyzőkönyvének első csonkítatlan közlése: *Beszélő*, 1986. 3. sz. Újabb kiadása A PETŐFI KÖR VITÁI-nak IV. kötetében. Bp., 1991. Ebben Déry felszólalása: 96–108. o.
5. BARÁTAIM. *Irodalmi Újság*, 1956. nov. 2. 44. sz. 1. o. és BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA. 148–149. o.
6. Felszólalás az Írószövetség 1956. december 28-i ülésén. In: BÖRTÖNNAPOK HORDALÉKA. 150–153. o.
7. Az író 1956-os tevékenységének szélesebb távlatához lásd Pomogáts Béla: IRODALMUNK SZABADSÁGHARCA. EGY ESZTENDŐ IRODALMI ÉLETE. 1956. Gondolat, Bp., 1989. – Szövegek: IRODALOM ÉS POLITIKA, 1956. *Literatura*, 1989. 1–2. sz. – ÍRÓK LÁZADÁSA. 1956-OS ÍRÓSZÖVET-SÉGI JEGYZŐKÖNYVEK. Sajtó alá rend., bev., jegyz. Ständeisky Éva. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 1990.
8. Lásd Ignóus Pál elnöki beszámolója a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1958. október 23–27-i tisztújítási közgyűlésén. (PIM Kézirattár, Ignóus Pál-hagyaték, „Magyar Írók Szövetsége Külföldön iratai” című egységben.)
9. PIM Kézirattár, Ignóus Pál-hagyaték, „Magyar Írók Szövetsége Külföldön iratai a magyarországi politikai perekkel kapcsolatban” című egységben. – Az angol sajtóval és politikai fórumokkal való kapcsolatok kialakulásához lásd Ignóus Pál: EXILE IN LONDON. *Encounter*, 1959. aug. Vol. XIII. N° 2. 46–56. o.
10. A Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1957. április 23-án nyilvánosságra hozott s a BBC angol és magyar adásában leadott nyilatkozatából. Gépiratát lásd 9. jegyzet.
11. -czi: DÉRY TIBOR. *Irodalmi Újság*, 1957. május 15. 1. sz. 3. o. (EDMA = Edinger Márta karikatúrájával.)
12. A VILÁGSAJTÓ DÉRY LETARTÓZTATÁSÁRÓL. *Irodalmi Újság*, 1957. máj. 15. 1. sz. 3. o.
13. A távirat szövegének másolata a 9. jegyzetben jelzett kéziratári egységben.
14. Lásd 9. jegyzet.
15. A kongresszus külön is napirendjére tűzte a magyarországi és lengyelországi eseményeket. Lásd Clara Malraux: LE PEN-CLUB À TOKYO. *L'Express*, 1957. szept. 27. 28. o.
16. Lásd Cs. Szabó László Szilasi Vilmosnak írt, 1957. szept. 30-i és okt. 4-i keltezésű leveleit. (PIM Kézirattár, Déry-hagyaték. Függelékünkben is.)
17. A „Déry Tibor-ügy” akciósorozatának gépirásos feljegyzése uo. 9. jegyzet.
18. Victor Zorza: FATE OF HUNGARIAN WRITER. *Manchester Guardian*, 1957. szept. 26.
19. Lásd 9. jegyzet.
20. Victor Zorza: MR DERY „NOT SENTENCED TO DEATH”. *Manchester Guardian*, 1957. szept. 27.
21. DERY TRIAL ON THURSDAY. *Manchester Guardian*, 1957. szept. 28.
22. NAGYON SOK EMBERT HALÁLRA ÍTÉLTEM. *168 óra*, 1989. júl. 25. 12. sz. 4. o. (Borenich Péter interjúja dr. Vida Ferencsel, a Nagy Imre- és Déry-per tanácsvezető bírójával.)
23. A BBC október 1-jei adásában közvetített tiltakozás teljes szövege a párizsi *Irodalmi Újság*, ugyancsak a PIM Kézirattárában őrzött levelezésanyagának „Déry Committee iratai” című egységében.
24. A letartóztatott írók ügyében kibontakoztatott tiltakozás összefoglalása: SZABADSÁGOT DÉRY TIBORNAK! *Irodalmi Újság*, 1957. okt. 1. 10. sz. 1., 10. o., továbbá: A NÉGY FOGOLYÉRT. *Irodalmi Újság*, 1957. nov. 15. 13. sz. 5. o.
25. Lásd ÍTÉLET DÉRY TIBOR ÉS TÁRSAI ÜGYÉBEN. *Népszabadság*, 1957. nov. 14. 269. sz. 8. o.
26. A letartóztatásról ugyan első oldalon esik szó, de csak néhány sorban. Lásd HUNGARY BAN OF WRITERS. *Daily Telegraph*, 1957. ápr. 22. 1. o. – Az ügygel kapcsolatos további közleményei: HUNGARY RISING DEFENDED. Uo. nov. 7. 9. o. – HUNGARY GAOLS 4 AUTHORS. Uo. nov. 14. 18. o.
27. Lásd HUNGARY WRITER NOT CONDEMNED. LEGATION DENIAL. *Daily Telegraph*, 1957. szept. 27. 19. o.
28. JUSTICE IN HUNGARY. *The Observer*, 1957. szept. 29. 10. o. Az aláíratlan „comment” szerzőségéről lásd Cs. Szabó László Szilasi Vilmos-

- hoz írt, 1957. szept. 30-i keltezésű levelét. (PIM Kézirattár, Déry-hagyaték.)
29. Mi sem jellemzi jobban a lap tartózkodó magatartását, mint az, hogy az ítélet megelőző tiltakozások idején nem a londoni Írószövetség felhívását közli, hanem Lederer Lajost bízzák meg egy terjedelmes szemle megírásával Magyarország konszolidálásáról. Lásd Lederer Lajos: ONE YEAR IN HUNGARY. *The Observer*, 1957. okt. 27. 12. o.
30. A BUDAPESTI ÍTÉLETTTEL KAPCSOLATBAN... *Irodalmi Újság*, 1957. nov. 15. 13. sz. 6. o. – A 9. jegyzetben jelzett iratanyag szerint a tiltakozást a BBC is közvetítette, s leadták az összes hírügynökségnek.
31. Gépirat, lásd 8. jegyzet.
32. A levél a 23. jegyzetben leírt kéziratári egységben.
33. Lásd uo. (23. jegyzet.)
34. E sorok írója által, 1993. október 19-én készített magnós interjú. (PIM Hangtár.)
35. Lásd Fejtő Ferenc: BUDAPESTTŐL PÁRIZSIG. Bp., 1990. 386. o. – E kompromittáló kapcsolat kiderülése után a *Preuves* 1970-ben beszüntette megjelenését, s az *Encounter* is csak úgy maradt fenn, hogy új támogatóra talált. – A kérdésről részletesebben: Nagy Kázmér: ELVESZETT ALKOTMÁNY. London, 1982. 147–148. o.
36. Lásd Fejtő, 35. jegyzet. 357. o.
37. A három hónap: 1956. november–december és 1957. januári összevont számaként megjelenő kötetet Fejtő Ferenc, Gara László és Gérard Spitzer rendezte sajtó alá.
38. Tibor Déry: DERRIÈRE LE MUR DE BRIQUES. *Les Temps Modernes*, 1956/1957. N° 129–131. 935–950. o. – József Révai: L'ÉCRIVAIN N'A PAS LE DROIT D'ÉCRIRE CE QU'IL VEUT. Uo. 798–801. o.
39. François Fejtő: PREMIÈRES LEÇONS D'UNE RÉVOLUTION. *Esprit*, 1956. dec. N° 12. 793–809. o. (A LES FLAMMES DE BUDAPEST című blokkban.)
40. Április 22-ét követően, lásd 34. jegyzet.
41. Tibor Méray: UN DRAME À L'EST. *L'Express*, 1957. ápr. 26.–máj. 17. N° 305–308. (Négy folytatásban.)
42. George Mikes: THE HUNGARIAN REVOLUTION. London, 1957. Ed. Deutsch. 192. o. – Déry említése: 84–85., 133. o.
43. Lásd 24. jegyzet.
44. Lásd 24. jegyzet.
45. Magyar kivonata: ALBERT CAMUS – DÉRY TIBORÉRT. *Irodalmi Újság*, 1957. nov. 1. 12. sz. 1. o.
46. CAMUS, ELIOT, JASPERS ÉS SILONE DÉRY TIBORÉRT. *Irodalmi Újság*, 1958. febr. 1. 3. sz. 3. o.
47. Gara László: NYÍLT LEVÉL LOUIS ARAGONHOZ. *Irodalmi Újság*, 1959. febr. 1. 3. sz. 6. o.
48. PIÈCES POUR LE PROCÈS „rovaticím” alatt: AUTOBIOGRAPHIE. *Les Temps Modernes*, 1957. jún. N° 136. 1972–1985. o. Imre Láng: DE LA RESPONSABILITÉ D'UN CLERC. Uo. 1986–1988. o. – Eredetije: Láng Imre: EGY ÍRÁSTUDÓ FELELŐSSÉGÉRŐL. *Magyarország*, 1957. máj. 8. 3. o. – Az író ellen felvonultatott fontosabb írások: Pesti G. László: ÍRÓK SZÖVETSÉGE, AHOL AZ IRODALOM KÉRDÉSEI MÁR RÉGES-RÉG HÁTTERBESZORULTAK. *Népszabadság*, 1957. febr. 3. – M. T.: EMBERT BARÁTJÁRÓL... *Népszabadság*, 1957. márc. 9. 4. o. – Radnóti–Tarai: A BUDAPESTI KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA. *Népkarant*, 1957. máj. 8. 2. o. – Hajdu Ferenc: LEVÉL A NIKI ÍRÓJÁRÓL. *Magyarország*, 1957. jún. 5. 7. o. – A publicisztika mellé hadd jegyezzük ide a valamivel később megjelent művek utalásait is: Berkesi András OKTÓBERI VIHAR című regényében (1958. 92–93. o.) közvetlenül is szó esik Déryről és Zelkről, Darvas József viszont a KORMOS ÉG című darabjában (1959) Béres Ferencként szerepelteti a „demagóg revizionista írót”, aki arról „szónokol”, hogy mikor októberben az első lövés elcsattant, úgy érezte: „ő húzta meg a ravaszt”.
49. LIBERTÉ POUR TIBOR DÉRY. *Les Temps Modernes*, 1957. nov. N° 141. 952. o. – Tibor Méray: L'INSURRECTION HONGROISE ET LE DRAME D'IMRE NAGY. Uo. 864–889. o.
50. Először angolul: THE REVOLT OF THE MIND. A CASE HISTORY OF INTELLECTUAL RESISTANCE BEHIND THE IRON CURTAIN. By Tamás Aczél and Tibor Méray. Praeger, New York, 1959. XIV. 449. o. – Déryről: 93–118. o. – Németül: DIE REVOLTE DES INTELLEKTUELS. DIE GEISTIGEN GRUNDLAGEN DER UNGARISCHEN REVOLUTION. Deutsch v. Jutta u. Theodor Kunst. München, 1961. Albert Langen, 415. o. – Déryről: 96–118. o.
51. Lásd Cs. Szabó Lászlónak már többször idézett, 1959. szept. 30-i keltezésű levelét Szilasi Vilmoshoz. (Függelékünkben is.)

52. LES ÂNES BOITEUX. *L'Express*, 1957. ápr. 26. 25. o. – AU PREMIER RANG. Uo. 1957. okt. 3. 13. o. – UNE CONDAMNATION À MORT DÉGUISÉE. Uo. nov. 21. 28. o.
53. AGGASZTÓ HÍREK DÉRY TIBORRÓL ÉS TÁRSAIRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. jún. 15. 12. sz. 2. o.
54. A FIGARO VEZÉRCIKKE DÉRY TIBORRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. júl. 15. 12. sz. 10. o.
55. Lásd e sorok írójának 1993. február 19-én adott magnós interjút. (PIM Hangtár.) – Az esetet a költő elmondta az *Irodalmi Újságról* 1993. október 20-án rendezett tanácskozáson is a Pectöfi Irodalmi Múzeumban.
56. KILENCVENKILENC FRANCIA ÍRÓ KÜZDELMÉ. *Irodalmi Újság*, 1959. júl. 15. 13/14. sz. 1. o.
57. Louis de Villefosse: TITOKBAN ELTEMESÉK DÉRYT? *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 15. 16. sz. 1., 16. o.
58. A PEN már 1957-ben harcba szállt a magyar írók kiszabadításáért. Lásd „ÍRÓINK BÖRTÖNBEN: AGGODALOMRA NINCS OK”. *Irodalmi Újság*, 1957. aug. 1. 6. sz. 1., 10. o., továbbá Méray Tibor: DIALÓGUS. Uo. 1959. szept. 1. 17. sz. 4. o.
59. A DÉRY-BIZOTTSÁG ÜZENETE A PEN CLUB NEMZETKÖZI KONGRESSZUSÁHOZ. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 1. 15. sz. 3. o.
60. PÁLÓCZI-HORVÁTH GYÖRGY FELSZÓLALÁSA A PEN KONGRESSZUSÁN. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 15. 16. sz. 3. o.
61. A PEN SÜRGÖNYE. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 1. 15. sz. 3. o.
62. „AZ ÖNÖK KÉRÉSÉT JELENLEG NEM TELJESÍTHETJÜK”. *Irodalmi Újság*, 1959. aug. 15. 16. sz. 3. o.
63. ANGOL LAPOK A BEBÖRTÖNZÖTT MAGYAR ÍRÓKRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. szept. 1. 17. sz. 4. o. – A cikk ismerteti Ignotus Pálnak WRITERS IN PRISON című, a *Daily Telegraph* szerkesztőjéhez írt levelét, amelyre az – először az akciók során! – belső vezércikkben, „commentben” reagál. (1959. aug. 17. 10. o.)
64. Tábori Pál: A RAB MAGYAR ÍRÓKÉRT. *Irodalmi Újság*, 1960. jan. 1. 1. sz. 3. o.
65. Jörgen Schleimann: DÉRY TIBOR ÉS A TÖRTÉNELMI IGASZSÁG. *Irodalmi Újság*, 1959. dec. 15. 24. sz. 2. o.
66. Lásd David Carver: P. E. N. „JAILS AND JAMBOREES”. *Encounter*, 1959. dec. Vol. XIII. N° 75. 84. o. és Stephen Spender: „EXILE IN LONDON”. Uo. 84–85. o.
67. Szövegét korábban az *Irodalmi Újság* külön is nyilvánosságra hozta. (1958. szept. 15. 18. sz. 1. o.)
68. POUR TIBOR DÉRY ET LES 24 INTELLECTUELS HONGROIS EN PRISON. Comité Tibor Déry, Paris, 1959. – FÜR TIBOR DÉRY UND DIE 24 UNGARISCHEN INTELLEKTUELLEN IM GEFÄNGNIS. Komitee Tibor Déry, Paris, 1959.
69. Lásd PROTEST GEGEN DÉRY-URTEIL. *Die Welt*, 1958. márc. 17. – FÜR DIE FREILASSUNG DES UNGARISCHEN ROMANCIERS TIBOR DÉRY. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1958. márc. 19.
70. AZ ANGOI DÉRY TIBOR-BIZOTTSÁG. *Irodalmi Újság*, 1960. márc. 15. 6. sz. 10. o.
71. Priestley: DÉRY TIBOR ÉS AZ ÍRÓI SZABADSÁG. *Irodalmi Újság*, 1960. ápr. 15. 8. sz. 1. o. – Lásd még: A VILÁGKÖZVÉLEMÉNY DÉRYÉK SZABADONBOCSÁTÁSÁRÓL. Uo. 3. o. – E világvisszhangba simul a *The Observer* „comment”-je is (SILENT WITNESS címmel: 1960. ápr. 3. 16. o.), amelynek már jó szívvel ad teret a szerkesztés.
72. KADAR VERBIETET SCHRIFTSTELLERBUND. *Die Welt*, 1957. ápr. 23.
73. François Bondy: EINMAL KOMMT DIE STUNDE – UND SIE ZERREISSEN DEN PAKT MIT DER MACHT. *Die Welt*, 1957. jún. 15. N° 137. – A cikkíró, aki személyesen is ismerte Déryt, párhuzamot vont közte és a Spanyolországban szintén letartóztatott Dionisio Ridjuejo sorsa között.
74. UNGARNS AUGENBLICK DER FREIHEIT. IM HAUPTQUARTIER DER SCHRIFTSTELLER. *Der Monat*, 1956. dec. 99. sz. 19–32. o. E rendkívül gyorsan megjelent úti beszámoló friss, bár kis felületet áttekintést ad a forradalmi eseményekről, így a Déryvel való találkozásról is.
75. François Bondy: TIBOR DÉRY. *Neue Zürcher Zeitung*, 1957. máj. 25. N° 142. 11. o. – Szövege nem azonos a *Die Welt* cikkével. (73. jegyzet.) Az író néhány művének ismertetése mellett 1956-os, írószövetségbeli találkozásukat is feleleveníti.
76. DIE FRONDE DER UNGARISCHEN PARTEILITERATEN. *Neue Zürcher Zeitung*, 1955. dec. 18. N° 347. 2. o. – A cikkre Méray Tibor hívta fel a figyelmünket.
77. Ivan Nagel: AN DER FRONTLINIE DER GEISTIGEN FREIHEIT. TIBOR DÉRY – EIN GROSSER, FAST UNBEKANNTER SCHRIFTSTELLER. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1957. jún. 7. N° 131. 8. o.

78. Cikke Déryről: TIBOR DÉRY. *New York Times*, 1957. okt. 23.
79. E „pletykaszintű” felsorolást a Déry-hagyatékban talált kis cédulák alapján állítottuk össze, amelyek egy „Bibliográfia” címzésű borítékba voltak helyezve.
80. Lásd FRANZ THEODOR CSOKOR. *Irodalmi Újság*, 1960. márc. 16. 6. sz. 10. o.
81. Lásd 79. jegyzet.
82. A *Les Temps Modernes* különszámától eltérően nemcsak 1956-ról s a hozzá vezető útról, hanem az egész magyar történelemről kíván tömör áttekintést adni. A kötet végén gazdag bibliográfiai összeállítás található a külföldön publikált szakmunkákról, amelyek a forradalmat ismertetik vagy elemzik. – A kötet visszhangja: ÜDVÖZLET A MAGYAROKNAK. *Irodalmi Újság*, 1960. máj. 15. 10. sz. 1. o., továbbá: AZ „IL PONTE”. Uo. 12. o.
83. INCONTRO. Trad. István Mészáros. *Il Ponte*, 1960. ápr./máj. 691–693. o.
84. Lásd Cs. Szabó Lászlónak Szilasi Vilmoshoz írt, 1957. október 13-i keltezésű levelét (PIM Kézirattár, Déry-hagyaték), illetve Ignotus Pál elnöki beszámolóját a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1958. okt. 23-i tisztújító közgyűlésén (8. jegyzet).
85. A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE KÜLFÖLDÖN. *Irodalmi Újság*, 1959. máj. 15. 10. sz. 7. o.
86. DÉRY-EST A LONDONI PEN CLUB SZÉKHÁZBAN. *Irodalmi Újság*, 1958. febr. 15. 4. sz. 6. o.
87. Lásd az *Encounter* 1958. áprilisi számának hátsó borítóját.
88. Megjelenése ismeretlen, az *Encounter* 1958. áprilisi számának hátsó borítója idézi.
89. Lásd 88. jegyzet.
90. Norman MacKenzie: A DOG'S LIFE. *New Statesman*, 1958. ápr. 12. N° 1413. 481–482. o.
91. David Paul: DOG AND MAN. *Observer*, 1958. ápr. 27. 16. o.
92. Frederic Morton: A DOG'S LIFE IN BUDAPEST. *New York Times – Book Review*, 1958. okt. 15.
93. Lásd a hagyaték rendezett újságkivágatgyűjteményét. – A NIKI angliai fogadtatásának korrekt összefoglalója: Karin Beate Höpp: THE RECEPTION OF THE WORKS OF TIBOR DÉRY IN BRITAIN. – In: RÉGI ÉS ÚJ PEREGRINÁCIÓ. MAGYAROK KÜLFÖLDÖN, KÜLFÖLDIEK MAGYARORSZÁGON. Bp., 1993. I. köt. 74–78. o.
94. Jean Blanzat: NIKI OU L'HISTOIRE D'UN CHIEN. *Le Figaro Littéraire*, 1957. okt. 19.
95. André Fontaine: UN ROMAN DE TIBOR DÉRY. *Le Monde*, 1957. okt. 9. 9. o.
96. Jane Albert-Hesse: VOICI LE CHEF-D'OEUVRE (TRADUIT EN FRANÇAIS) D'UN GRAND ÉCRIVAIN HONGROIS ACTUELLEMENT EN PRISON. *Franc-Tireur*, 1957. szept. 26.
97. Fejtő Ferenc: KETTŐS MEGTISZTELLETÉS. *Irodalmi Újság*, 1957. dec. 15. 15. sz. 10. o.
98. Lásd a hagyaték rendezett újságkivágatgyűjteményét.
99. Paul Ignotus: TIBOR DÉRY. *Encounter*, 1958. febr. Vol. X. N° 2. 72–74. o.
100. Paul Ignotus: NIKI. AUS DER GESCHICHTE EINES HUNDES. *Der Monat*, 1958. ápr. 115. sz. 8–10. o.
101. Lásd 77. jegyzet.
102. Ivan Nagel: TIBOR DÉRY UND DIE KREATUR. *Der Monat*, 1958. jún. 117. sz. 79–80. o.
103. Az Insel Kiadónál megjelent kötetecske egyetlen novellát tartalmaz, Nagel Iván fordításában.
104. DÉRY TIBOR: „AZ ÓRIÁS”. *Irodalmi Újság*, 1958. máj. 15. 10. sz. 10. o.
105. Egyetlen ismertetéséről tudunk: Anna Amman: EIN UNVERGESSLICHES LIEBESPAAR. *Frankfurter Rundschau*, 1958. nov. 22.
106. Ismertetőinek keltezése alapján 1958. november végére tehető megjelenése.
107. VIDÁM TEMETÉS, A TÉGLAFAL MÖGÖTT, TALÁLKOZÁS, SZERELEM. Fordítójuk Imre László. (Feltehetőleg Kelemen Imre és Gara László keresztneveinek összevonása.)
108. Robert Kemp: LA VIE DES LIVRES. *Nouvelles Littéraires*, 1958. dec. 25.
109. Kléber Haedens: UN TCHÉKHOV À BUDAPEST... EN PRISON TIBOR DÉRY „DRÔLE D'ENTERREMENT”. *Paris-Presse*, 1959. jan. 17. 6. o.
110. Jean Rousselot: LITTÉRATURE ET LES ARTS. *Echo d'Oran*, 1958. dec. 19. – Lásd még (Gara László) G. L.: MAGYAR SIKEREK SZERTE A VILÁGON. *Irodalmi Újság*, 1959. ápr. 15. 8. sz. 6. o.
111. Tartalma: EGY FINOM ÖREGÚR, BÉKÉS SZÓLÓHEGY 1936-BAN, ALVILÁGI JÁTÉKOK (KARÁCSONYEST, DECEMBERI ÉBREDÉS, A LÓ, A CSOMAG, ANNA NÉNI, FÉLELEM), A PORTUGÁL KIRÁLYLÁNY, AZ ÓRIÁS, SZERELEM, A TÉGLAFAL

MÖGÖTT, VIDÁM TEMETÉS; valamennyi Nagel Iván fordításában. – „Ecsetvonás” a Nyugat Magyarországról alkotott képéhez: a borítólapon: a prágai (!) Károly híd és Károly-torony látképe.

112. Csak névrokona a korábban cmlegetett François Bondynak: a müncheni *Süddeutsche Zeitung* szerkesztője.

113. Lásd 98. jegyzet.

114. AZ ÍRÓSZÖVETSÉG KÖNYVKIADÓJÁRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. júl. 15. 13/14. sz. 13. o.

115. LA RIVOLTA DEGLI INTELLETTUALI IN UNGHERIA. DAI DIBATTITI SU LUKÁCS E SU TIBOR DÉRY AL CIRCOLO PETÓFI. Einaudi ed. Torino, 1958. 213. o.

116. IL DIBATTITO INTORNO A DÉRY. In: lásd 115. jegyzet. 58–90. o.

117. L'OPERA DI TIBOR DÉRY. *Comunità*, 1959. febr. N° 67. 86–94. o.

118. Kissé rövidített változata: Mészáros István: DÉRY TIBOR HATVANÖT ÉVE. *Irodalmi Újság*, 1960. febr. 15. 4. sz. 5. o.

119. Tartalma: VIDÁM TEMETÉS, SZERELEM, TALÁLKOZÁS, A TÉGLAFAL MÖGÖTT, NIKI.

120. Szabó Zoltán: BESZÁMOLÓ AZ EMIGRÁNS MAGYAR ÍRÓK PÁRIZSI KÖZGYŰLÉSÉN. Bev. Lengyel András. *Bárka*, 1993. szept. 2/3. sz. 11–16. o. – A közgyűlés (rövidített) jegyzőkönyvét lásd in: IRODALMI ÚJSÁG 1957–1989. DOKUMENTUMOK A LAP TÖRTÉNETÉBŐL. Vál., sajtó alá rend., jegyz. Nagy Csaba. Argumentum, 1993. 65–80. o.

121. Bernáth Aurél, a festő, a húszas években többször volt Déryvel együtt Szilasiék vendége feldafingi nyaralójukban.

122. Aneurin Bevan, a Munkáspárt (Labour Party) vezetőségének tagja.

123. Hugh Todd Naylor Gaitskell, a Munkáspárt vezetője.

124. Pietro Nenni, az Olasz Szocialista Párt vezető politikusa.

125. Giovanni Gronchi, kereszténydemokrata politikus, a levél írása idején az Olasz Köztársaság elnöke.

Standeisky Éva

A NÉPI ÍRÓK ÉS A HATALOM (1957–1958)*

1956. december 28-án az Írószövetség taggyűlést tartott. A főtitkári beszámoló után Tamási Áron nyilatkozatot olvasott fel, amelyet a jelenlévők nagy szótöbbséggel megszavaztak. A GOND ÉS HITVALLÁS címen ismert manifesztum nyílt kiállítás volt a forradalom mellett. A benne foglaltakat Déry Tibor hatásos felszólalásban erősítette meg.

Ekkor már hetek óta folyt a megtorlás. A Kádár-kormány csellel és erőszakkal felmorzsolta a spontán létrejött forradalmi szervezeteket, de a munkástanácsok, forradalmi tanácsok és bizottságok felszámolását követően a Magyar Írók Szövetsége változatlanul kitartott a forradalom eszméje mellett.

Az MSZMP vezetői az Írószövetség december végi gyűlése után elhatározták, hogy ezt az ellenállási gócot is megszüntetik. Különösen az írók egységes fellépése aggasztotta őket. Január 14-én döntött az MSZMP Intéző Bizottsága az Írószövetség működésének felfüggesztéséről; a belügyminiszter 17-én tette meg az erre vonatkozó intézkedést.

* Ez az írás A HATALOM ÉS AZ ÍRÓK (1956–1958) című készülő monográfiának a népi írókkal kapcsolatos részeit foglalja össze.

A belügyi szervek január 19-ről 20-ra virradóan több reformellenzéki kommunistát – köztük Hágy Gyulát és Zelk Zoltánt – lefoglaltak; már előbb letartóztatták politikai, ellenálló tevékenységéért a fiatal Eörsi Istvánt, Gáli Józsefet és másokat. Őrizetbe vettek két nem kommunista író is; Lengyel Balázst néhány hét múlva szabadon bocsátották, Lakatos Istvánt, ügyét a kommunistákétól elkülönítve, bíróság elé állították és elítélték. Bibó Istvánt május 23-án tartóztatták le.

A megtorló intézkedéseket követően az írók többsége – de a fiatalabbak mindenképpen – a „nagy öregeket” figyelte. Mit tesz Németh László, Déry Tibor, Illyés Gyula, Tamási Áron? Tőlük várták azt is, hogy járjanak közben a letartóztatott írók érdekében.

1957 elején a népi írók elbizonytalanodtak. Közülük is egyre többen gondolták, hogy az idő a Kádár vezette új hatalomnak dolgozik, s rá kellett döbenniük, hogy az Egyesült Államok, a Nyugat lényegében szabad kezet adott a Szovjetuniónak. A népiek ezért sem zárkóztak el a tárgyalásoktól.

Az MSZMP vezetői más mércével mérték az „áruló” kommunistákat és a forradalomban részt vevő népi írókat. Ez utóbbiakra mindenekelőtt ideológiai különállásuk, valamint 1956. október–decemberi tevékenységük miatt nehezteltek; ugyanakkor számítottak is rájuk. Kádárék ekkor még úgy ítélték meg, nincs elég erejük ahhoz, hogy a kultúrát, a művészeteket teljes egészében irányításuk alá vonják, több pártvezető és kormánytag pedig abban a tévhitben élt, hogy a népi írók mögött értelmiségiek és parasztnépek tömegei állnak.

A kultúrpolitika irányítói és a népi írók közötti kapcsolatkeresést eleve megkönnyíthette, hogy mindkét oldalról sokan elítélték a „megrögzött” szektásokat, valamint a polgárságból jött militáns kommunistává, majd ellenzékivé vált írókat. Nem egy közülük a polgári, „urbánus” írókat is. A népiek azonban nem mindig láthatták világosan, hogy az uralmon lévők elgondolásaiban mi a taktika, mi az őszinte szándék (igaz, ez fordítva is így volt). Kádárék ígéretesekkel, zsarolással komoly dilemma elé állították a népi írókat.

1957 őszéig a kommunisták próbálkozásai lényegében sikertelenek maradtak. A hatalom manőverei ugyanakkor kisebb-nagyobb zavarokat okoztak a népiek között. Felszínre jöttek a mindig is meglévő ellentétek, amelyeket a forradalom ideiglenesen háttérbe szorított. Többször is döntési helyzet elé kerültek: mindenképp az Irodalmi Tanács megalakításakor és a Kossuth-díj odaítélésekor.

Az Írószövetség felszámolásával egy időben vetődött fel a pártközpontban az az ötlet, hogy mintegy az írók szervezetének pótlására és a kormány politikájának támogatására meghívott (vagyis kijelölt, nem választott) írókból Irodalmi Tanácsot kellene létrehozni. A szervezést nehezítette, hogy az ismertebb írók, akikre az MSZMP különösen számított, visszautasították a felkérést. A hatalom a legtekintélyesebb népi írókat szerette volna megnyerni. Illyés Gyula és Veres Péter hajlott a részvételre, míg Németh László nemet mondott. Végül sem Illyés, sem Veres Péter nem vállalta a tanácstagságot. Németh László a balatonfüredi szívkörházból rezignáltan írta Veres Péternek: *„A sorsot azonban nem szeretném kihívni. Nekem most az a legfontosabb, hogy egy-két műveimet befejezzem; borzasztó nehezemre esik az írás, de mégis ez a legfontosabb most. Így is elég sok értékes időmet elvesztettem ezzel a forradalommal. Nem szeretném az amúgy is keserves munkát még hivatalos üldözéssel is kombinálni. A Tanács meghírusulását Gyula úgy is a nyakamba varrta (tizenkét éven át sosem kötötte magát hozzám, pedig egészséges voltam, s ő elég sok dobogón ült). [...] A tanácsfelhívás meglepett. Két hónapon át a legnagyobb örültségbe hurcoltak baráta-*

ink; na jó, mondtam: ötszáz velszi bárd lángsírba akar menni, nem lenne szép, ha én, akinek ügyis meg kell hamarosan halnom, ellenkeznek. De hogy most, amikor az első rózsényaláb füstölögni kezd, egyszerre a véstörvénytörvények tagjai legyünk? Mert úgy tán megváltunk a lángsíról valakit? Ez úgy fest, mintha nem tudtuk volna, mit csinálunk.” (A levél kelte: 1957. február 13. Idézi Füzi László: SZEREPEK ÉS LEHETŐSÉGEK. Magvető, 1990. 120. o. Amennyiben nincs más forrás megjelölve, a további Németh-levélrészletek is innen valók.)

Az Irodalmi Tanács szervezésével egy időben állították össze a Kossuth-díjra javasoltak névsorát. A kitüntetendők között Németh László és Szabó Lőrinc neve is felvett. Németh különösen aktív volt a forradalom alatt, de Szabó Lőrincnek is jelent meg írása a november 2-i *Irodalmi Újságban*, amelyet a hatalom az egyik legellenesebb „ellenforradalmi” sajtóterméknek tartott.

Az írók egy csoportja felvetette, hogy 1957-ben ne osszanak Kossuth-díjat. Németh László, tudomást szerezve a díjkiosztás esetleges elmaradásáról, február 13-án levelet írt Veres Péternek. *„Természetesen én is örülök – írja többek között –, ha idén nem osztanak Kossuth-díjat; mint Kossuth-díj jelölt is. Az az érzésem, hogy ebben a többi bizottsági tag is támogatni fog, Gellértet [Gellért Oszkárt] kivéve – nem nagyon kedvelik, akiknek díjat kellene kapniuk. [...] Nem szeretném, ha most az sültne ki, hogy én eleve visszautasítottam a K[ossuth]-díjat. Nem, én nagyon örülök neki, ha nem kapom meg, de a visszautasítást sem előre, sem utólag nem vállalom; odaadom valami közcélra, s zsebre teszem, amit a kortársak mondanak. Azokat úgysem lehet kielégíteni.”*

Fodor András február 25-i naplófeljegyzésében írja: *„[Németh László] elhatározta, hogy elfogadja a Kossuth-díjat. Mérges Illyésre, aki most már tőle akarja függővé tenni magatartását. Az elmúlt években sose kérdezte meg tőle, hogy mit hogyan csináljon. Ami pedig a letartóztatott írók dolgát illeti, a küzdelem napjaiban szívesen volt velük, de nem kívánhatják, hogy ő húzza ki őket a csávából. Ők netán érdeklődtek az elmúlt tíz évben?: – Mi van Németh Lászlóval, él-e még? A Kossuth-díj összegét azonnal leteszi valami történelmi könyvtár alapítására.”*

Münnich Ferenc március elején fogadta a népi írók egy csoportját, és ígéretet tett arra, hogy a párt segíteni fogja *„a szellemi élet normalizálódását”*. Lapengedélyekkel kecsegtetett, sőt a letartóztatott írók melletti szavakat sem utasította vissza. (Veres Péter – Münnich Ferencnek. 1957. március 25. In: *LEVELÉS KÖNYV. Téka, é. n. 155. o.*) A népiek ekkor már tudták (Veres Péter tagja volt a Kossuth-díj Bizottságnak), hogy a népiekhez sorolt két író, Németh László és Szabó Lőrinc Kossuth-díjat fog kapni. A megbeszélés hangnemét nyilván kedvezően befolyásolta ez a kormányzati gesztus.

A Kossuth-díjat jórészt olyanok kapták, akik méltók voltak a magas kitüntetésre: Németh Lászlón kívül többek között Fülep Lajos, Medgyessy Ferenc, Szabó Lőrinc, Kodály Zoltán, Molnár Antal, Borsos Miklós. Németh László kitüntetését felesége vette át. *„...a pénz a vásárhelyi kollégiumnak adom, könyvtárra, vegytani berendezésre”* – írja Németh legidősebb lányának. (Németh László: *LEVELÉK MAGDÁHOZ. TIT Komárom megyei Szervezete–Új Forrás Szerkesztősége, Tatabánya, 1988. 15. o.*)

A díj elfogadását a forradalom alatt igen aktív Féja Géza helytelenítette. Fodor András naplójában így számol be Németh Lászlóval folytatott május végi beszélgetéséről: *„Sejtetem, hogy lelki terror nehezedett rá a Kossuth-díj elfogadása miatt, igazolódik. Különösen Féja acsarkodik ellene. Olyasmint mondott, hogy most már csak őt, Illyést meg Tamásit kéne félresöpörni. [...] Ószintén feltárja, mennyire hadilábon állt nemzedéke íróival az elmúlt időkben. Ővta őket a fölösleges hősködéstől. – Imponáló butaság, igen, ez a helyes kifejezés. Olvasmányait akarták megvalósítani, hatalomnak érezték magukat, pedig inkább a néphez kellett volna alkalmazkodni, az ő visszahúzódnak követni.”*

A hatalom és a népi írók közötti kapcsolat a továbbiakban sem szakadt meg. Veres Péternek március végén Münnichhez írott leveléből arra lehet következtetni, hogy Kádárék hűségnyilatkozatokat akartak kicsikarni az írókból. Veres Péter erre nem volt hajlandó, de nem zárkózott el a kompromisszumok elől. Cserébe előnyöket remélt a népieknek az „*opportunistá polgárok*” rovására. „*A többi kérdés aztán – írja levelében –, hogy kiből lesz majd a szocialista-realista író, kiből lesz a szövetségesnek tekinthető »útitárs« és kik rekednek meg tegnapi vagy tegnapelőtti önmaguknál, majd elintéződik a közeli vagy a távoli jövőben, mert végül is nem a nyilatkozatok mondják meg, hogy ki az igazi író és ki az igazi forradalmár és szocialista író, hanem a művek. Az opportunistá polgárok sematizmusából, azt hiszem, nem kér a jövőben sem a párt, sem a kormány, de az olvasó közvélemény sem.*” A Nyugat-osokról és követőikről szót sem ejtett.

A hatalom tárgyalási hajlandóságát, a Kossuth-díjat sokan a konszolidáció jeleként értelmezték. Azt remélték, hogy a forradalomban részt vevő kommunista írókkal szembeni szigor is enyhülni fog. Hideg zuhanyként érte őket azonban, hogy április 20-án Déry Tibort letartóztatták, majd rá egy napra hivatalosan is feloszlatták az Írószövetséget. Aczél György közlése szerint tizenegy népi író ekkor úgy döntött, hogy kihallgatást kér Kádár Jánostól. A találkozó előkészületeiről Németh László Veres Péternek írott leveléből tudunk. E szerint az összejövetelt Aczél György szorgalmazta. „*Köszönöm, hogy a készülésről tájékoztattál – írja Németh –, de úgy látszik, lassan készül, mert én Aczéltól nem kaptam híradást. A kortársak egy részétől én az elmúlt fél évben sokat szenvedtem, nagyon megnehezítették amúgy is nehéz helyzetemet; ha biztos lennék benne (mint ahogy két hete biztos voltam), hogy én állok a legrosszabbul köztük [ez minden valószínűséggel utalás P. Togliatti Németh-ellenes cikkére, amelyről a későbbiekben lesz szó – S. É.], bizony visszautasítanám, hogy mint egy irodalmi csoport képviselője tárgyaljak akárkivel. (De hát ez óráról órára ingadozik.) Én ami jót csináltam, azt mindig magam csináltam, s ami bajba kevert – az a kóros bajtársi ösztönöm, a nemzedékreflexem volt, már Babitsék ideje óta. No de ha hívatnak, hát elmegyek, még [Féja] Géza barátunkat is képviselem, pedig vele egy bolygón sem szeretek élni – csúnya, gyűlölködő, bajkuvaró ember.*”

Kádár János csak Illyés Gyulát és Németh Lászlót fogadta. A társalgás – emlékezett vissza 1990-ben Aczél György – csikorogva indult, és kínosan folytatódott. Kádár többször „*Illés elvtársnak*” szólította Illyést. Illyés a maga diplomatikus módján közben kívánt járni a lefogott írók érdekében. Kádár hajthatatlannak bizonyult. A forradalom alatti Déryt idézte, aki egyik írásában felelősnek érezte magát a vérontásért, majd a meglincselt kommunisták özvegyeiről beszélt. Kádár ezzel arra kívánt utalni, hogy a bűnösök felelősségre vonása a hatalom erkölcsi kötelessége.

Illyés csaknem húsz évvel később írt arról, hogy 1957 tavaszán „*a fő városdöntő Németh Lászlóval a legfelsőbb helyen*” sürgették az „*urbánus*” Déry és Zelk szabadon bocsátását, s „*keserves leckét*” kaptak. (EGY VITA VÉGE ÉS – ELEJE. Népszabadság, 1974. július 21.) Ugyancsak 1974-ben egyik ismerősének így számolt be a találkozóról: „*Mikor Némethtel felmentünk Kádárhoz Déry ügyében, csúnyán összevesztünk; amiket mondtunk, a becsületlenségességgel volt határos. Azután kialakult ez a meghitt kapcsolat: Déryék, Némethék, Aczélék. Persze Ella a főintéző.*” (Kiss Ferenc: TÚLÉLJÜK-E? Kortárs, 1992. október.)

Csoóri Sándor ma úgy látja, hogy Illyés Gyula és Németh László ezen a találkozón „*egyezett ki*” Kádárékkal, s ezt többek között az 1867-es kiegyezéshez hasonlítja. De az összejövetel nem állítható egy sorba a magyar történelem kényszerű egyezkedéssorozataival (s legfőképpen a nagyságrendileg más osztrák–magyar kiegyezéssel nem); Csoóri eltúlozza a népiek politikaalakító jelentőségét. „*Azzal, hogy ezerkilencszázötven-*

hétben Illyés hagyományos kényszerből belépett Kádár és Aczél csapdájába, csapdába léptette őket is. [...] Ha épp köztük nem alakul ki bensőségesebb viszony, a magyar szellemi élet másként bontakozik ki a hatvanas évek elejétől” – írja Csoóri, a történész számára nem éppen meggyőzően. (AZ ILLYÉS-BABONA. *Hitel*, 1993. november.)

Az MSZMP vezetésében 1957 májusától figyelhető meg a népi írók elleni hangok erősödése. Ez a változás mindenekelőtt a hatalom szilárdulásával hozható összefüggésbe.

Valami hasonló következett be, mint 1947 végén, 1948 elején. A kommunisták az addigi elismerés, sőt udvarlás helyett akkor is „váratlanul” támadni kezdték a népieket. E megmagyarázhatatlannak tűnő lépésnek politikai indítékai voltak: nemzetközies és hazaiak. (A hidegháború hatására a szovjetek újra csúcsszervezetbe tömörítették a kommunista pártokat, a nemzeti sajátosságok figyelembevétele újra gyanúsnak számított.)

A megítélésükben bekövetkezett fordulat talán első jele a márciusban Kossuth-díjjal kitüntetett Németh László elleni támadás volt. Az író a forradalom alatt megjelent cikkéért februárban még „megdicsérte” a *Népszabadság* (Pesti G. László írja az írók letartóztatásának jogosságát bizonygató február 3-i cikkében: Németh László „*egyedül figyelmeztetett az ellenforradalmi árra*”), márciusban azonban Palmiro Togliatti, az Olasz Kommunista Párt főtitkára éles hangú támadást intézett ellene. (A *Népszabadság* április közepén két részletben ismertette Togliatti írását, teljes szövegét májusban tette közzé a *Nemzetközi Szemle*. Az írás eredetileg az Olasz Kommunista Párt elméleti folyóiratában, a *Rinascitában* jelent meg.)

A Kádár-kormányt a kezdetektől támogató Bölöni György az *Élet és Irodalomban* megjelent színházi kritikájában helytelenítette Németh László SZÉCHENYI című, 1946-ban írt drámájának bemutatását. Szerinte a darabot búsmagyarkodás jellemzi, „*szónokias és papoló hazafiság*”, amely gátolja „*az elbukott ellenforradalom ideológiai felszámolását*”.

Németh László a SZÉCHENYI bemutatására 1957 januárjában egészségi állapotára hivatkozva nem adott engedélyt, valójában a „csendes írósztrájk” jegyében a hatalmat bojkottálta. Darabját májusban mutatták be, éppúgy, mint az ötvenes években mellőzött Kodolányi János felújított FÖLDINDULÁS-át. Ez utóbbiról olvashatjuk egy korabeli naplóban: „*A siker óriási volt, tele tüntetésszámba menő tapssal és meghatódott könnyezésekkel.*” (Zimándi Pius: A FORRADALOM ÉVE. KRÓNKA 1956-BÓL. Századvég–1956-os Intézet, 1992. 385. o. A darab színrevitelének körülményeiről érdemes elolvasni Németh László 1957. április 5-i levelét Magyar Bálintnak. In: LEVELES KÖNYV. 123. o.)

A kommunistákat kezdettől kiszolgáló Gellért Oszkár Németh László elszigetelésére törekedett: mindenekelőtt a baloldali népieket igyekezett kiábrándítani az íróból. Szerinte Németh mindig is „*a nyugati szociáldemokratához állt közelebb; belenövési elmélete, romantikája, a kispolgárok iránti rokonszenve mind ezt bizonyítják. Társadalmi szemlélete tehát nem a magyar valóságra épült, hanem kigondolt, utópisztikus tervezetés. Művelt esze nyugati-as-racionalista, vagyis antidialektikus*” – írta a *Népszabadság* június 16-i számában. Gellért Oszkár 1957 januárjában még elismerően írt Németh Lászlóról (és Illyés Gyuláról): „*őket az Ady–Móricz-nemzedék után következő generáció legkülönbjeinek tartom. ...a FÁKLYA-LÁNG-gal, Illyés Gyula drámájával, a magyar vidéket most járja a Nemzeti Színház s a GALILEI-t, Németh László drámáját sorozatosan adják Budapesten.*” (*Népszabadság*, 1957. január 31.)

1957 közepén, az MSZMP országos pártértekezletének előkészítése során, a politikai bizottsági és a központi bizottsági üléseken egyre többen vetették fel, hogy az el-

lenség utolsó hadállása a kultúra. Szerintük a Rádiónál már sikerült rendet teremteniük (hatvankét embert tiltottak el a szerepléstől), de a színházak, a filmgyárak és a könyvkiadók továbbra is „az ideológiai ellenforradalom gócai”. „A népi demokráciához hű művész embereket, író embereket bojkottálnak – mondotta a június 22-i KB-ülésen Kádár –, megfosztanak a kereseti lehetőségtől... hát akkor nekünk is muszáj hasonló módon fellépni az egész területen. [...] ...és akkor ne megint minket szidjanak, hogy ez rosszabb, mint a »rákosizmus« volt. Ez egy súlyos kérdés, mert ez a terület az emberek lelkivilágát, gondolatvilágát mindennap állandóan befolyásolja, hogy ez a film, meg a híradó, meg a mozi, meg a színház, meg minden istennyila. [...] ...az osztályellenesség jön a nacionalizmussal.”

Aczél György, aki a kulturális életben Kállai Gyula mellett egyre nagyobb szerepet játszott, a „jobb- és baloldali veszély” ellen indított ideológiai offenzívát pozíciója megerősítésére is fel kívánta használni. Az országos pártértekezleten, amelyet 1957. június 27–29-e között tartottak, a „rákosisták” reménységének tartott Révai Józsefnek felrótta, hogy nem harcolt következetesen a nacionalizmus ellen (értsd: hiúságból „udvarolt” a népi íróknak), s ezáltal a népi demokrácia ellenségeinek malmára hajtotta a vizet: „A türelem politikájával egy időben – jelentette ki Aczél – szívós ideológiai harcot kell folytatnunk a különböző revizionista, nacionalista nézetek ellen, annál is inkább, mert hosszú évek során nem folyt ilyen elvi harc.”

Kállai Gyula 1957 nyarán dolgozta ki a pártvezetés számára irodalompolitikai elgondolásait, amelyeket némi rövidítés után ősszel párthatározatként hoztak nyilvánosságra. (AZ MSZMP KB HATÁROZATA AZ IRODALOMMAL KAPCSOLATOS EGYES INTÉZKEDÉSEKRŐL. 1957. szeptember 12.) E dokumentumnak az a legérdekesebb része, amely a határozathozatalból kifaragott: a meghozatalát indokló bevezetés. Kállai abból a prekoncepcióból indult ki, hogy „az ellenforradalom ideológiai előkészítése” során, valamint a forradalom alatt megbomlott az írók „nemzeti egysége”.

Kállai „kommunistákra”, „volt párttagokra” és „népi-nemzetiekre” osztotta az írókat. Az „ügynevezett népi-nemzeti írók”-at szerinte ideológiájuk rokonítja, amely mögött a „nacionalizmus, sőt a fajelmélet egyes elemei is meghúzódnak”, valamint az, hogy „a parasztság szerepét antimarxista módon értékeli”. Németh László, Tamási Áron, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Kodolányi János, Szabó Lőrinc, Féja Géza és mások október előtt Kállai szerint szövetségre léptek a második csoportba tartozókkal „a Rákosi-féle vezetés elleni közös harc ürügyén”. (Szövetségről persze szó se volt, csupán érdekegyezésről. A harcot az ellenzéki kommunisták vívták elsősorban, többnyire a népiek rokonszenvével kísérve.) „Sokan közülük szocialistának vallják magukat”, vélte Kállai, pedig valójában „narodnyik, zavaros nézetűek”. Megnyugtatónak látta viszont, hogy többen – Veres Péter, Szabó Pál, Németh László, Féja Géza, Kodolányi János – „készek a Párttal együttműködni különböző fenntartásokkal és feltételekkel”. Náluk is „az egyéni elbírálást” javasolta.

Kállai előterjesztését megvitatta a Politikai Bizottság. Aczél György meglepéssel konstata, hogy az írók már nem állnak olyan egységesen szemben a kormánnyal, mint korábban. Óvott azonban az elhamarkodott közelítő lépésektől. „...Mi már beszélünk Tamási Áronnal – hozta fel példának –, aki rendkívül hajlékony volt arra, hogy a GOND ÉS HITVALLÁS-sal kapcsolatban nyilatkozzék.... Az újságban váratlanul megjelent, hogy Tamási Áront és Féja Gézát beválasztották, anélkül, hogy bárki tudott volna róla, anélkül, hogy Kállai elvtárs is tudott volna róla, a Hazafias Népfreont elnökségébe. Ez negatívan hatott Tamásira, de a többiekre is. Úgy látják, ezek után nincs szükség arra, hogy munkájuk előtt önkritikát gyakoroljanak.”

1957 őszén a pártközpont felkérésére számos olyan „anyag” született, amely az 1945 utáni irodalmi életet elemezte. A szerzők közül Mesterházi Lajosnak és Tolnai Gábornak voltak leginkább fenntartásaik a népi írókkal szemben. „*Németh László, Tamási Áron, Féja Géza, Kodolányi János már szaggatják csoportjuk járszalagját – írja Mesterházi. – ...Írásaik ideológiai szempontból nemcsak közömbösek, hanem veszélyesek is lehetnek, ha a marxista kritika nem lép birokra számos nézetükkel.*” Tolnai szerint a harmincas években még haladó népi ideológia 1956-ra retrográddá, provinciálissá silányult. „*Veres Péter a felszabadulás előtti balmazújvárosi színvonalra csökkenti le a legnagyobb lángelmék gondolatait is*” – jegyezte meg. Különösen azért tartotta a népieket veszélyeseknek, mert szerinte „*a fiatalok többsége a népies írók ellentmondást nem tűrő tiszteletében él, vagy legjobb esetben magyarázni, mentegezni próbálja hibáit, megingásaikat taktikai lépésként emlegetik*”.

A párt vezetői elmarasztaló véleményüket a népi írókról továbbra sem rejtették véka alá. Biszku Béla 1957 novemberében mondotta a Politikai Bizottság ülésén: „*Ha a népiesek törekvéseit sommásan akarjuk kifejezni, és szét akarjuk zúzni nézeteiket, le kell lepleznünk, szembe kell szállnunk azzal a nézettel, hogy ők a nemzet igazi kifejezői. Eszmeileg ez a társaság az, amellyel nekünk szembe kell szállni, és a munkásosztály pozíciójáról meg kell védelmezni álláspontunkat.*”

Kádár János az országgyűlés 1958. januári ülésén beszélt a népiekről: „*Ellene vagyunk az irodalom vagy a kultúra más területein a reakciós vagy a politikai maradiságot képviselő politikai csoportosulásoknak. Mi – példának okáért – nem irodalmi stílusirányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak, mégpedig a haladással ilyen vagy olyan formában szemben álló politikai csoportosulásnak tartjuk az úgynevezett népies irodalmi csoportosulást. Ennek a csoportnak ugyanis az elvi kiindulópontja kimondva vagy ki nem mondva szemben áll a munkásosztály vezető szerepével a társadalom életében, és ez semmiképpen nincs összhangban a szocialista társadalom építésével, amelynek vezető ereje a munkásosztály.*”

A hatalom szilárdulását érzékelő népi írók az értelmetlennek ítélt szembenállás helyett egyre inkább a hatalommal való megegyezés felé hajlottak. Ezt tanúsítja egyebek között, hogy az ő aláírásuk is szerepel több mint kétszáz író társuk neve között az 1957. szeptember elején kelt, az ENSZ ötös bizottságának jelentése ellen tiltakozó ívben, amelynek ötlete és szövege a pártközpontból származott.

A nyilatkozat, ellentétben az ENSZ-bizottság véleményével, úgy állítja be az október 23-i eseményeket, mint amelyek elkerülhetetlenül szélsőjobboldali fordulathoz vezettek volna: „*Illetéktelen és ellenséges imperialista beavatkozásnak nem csekély része volt abban, hogy a fasizmus minden üledéke felkavarodott; és néhány napra az 1920-as fehérterrorra emlékeztető állapotokat teremtett*” – olvasható az írók nyilatkozatában. (*Népszabadság*, 1957. szept. 5.)

(A nyilatkozattal kapcsolatban számos kérdés még tisztázásra vár. E helyütt csupán a kampány néhány olyan vonatkozására térek ki, amelyek a népi írókkal kapcsolatosak.)

A tiltakozó ív aláírását egyes nyomozótiszték a börtönben lévő írók, újságírók megtörésére próbálták felhasználni. Lócsei Pált különösen az általa igen nagyra becsült Illyés Gyula aláírása rendítette meg. Lócseinek 1963-ban alkalma volt megkérdezni Illyést, miért adta nevét az ENSZ-et megbélyegző tiltakozáshoz. Illyés azt válaszolta, hogy csak két rossz közül választhatott. Azt ígérték neki (is), hogy aláírásáért cserébe könnyítenek a bebörtönzötték sorsán. Ha megtagadja az aláírást, elszalaszt egy esetleges lehetőséget, ha teljesíti a kérést, elárulja a forradalmat. Arra azonban álmában sem gondolt, hogy aláírását a rabok megtörésére is felhasználhatják. (Lócsei Pál ön-

életrajzi visszaemlékezései – 1–3. SZEMBESÍTÉSEM EGY TILTAKOZÁSSAL – SZEMBESÜLÉSEM EGY TILTAKOZÓVAL. *Népszabadság*, 1993. november 2., 3., 4.)

„*Vannak az írók közt nem kevesen – magyarázta a népiek csatlakozásának motivációját Mesterházi Lajos, az ideológiai cikkeivel ekkor gyakran szereplő író –, akikben megüledett a nacionalizmus, mindaz, amit mi »narodnyik«-ideológiának szoktunk hívni: a már-már »paranoid« kisnemzeti fájdalom és önérzet. Náluk a tiltakozás hangsúlya azon van: hagyjanak minket békén, a mi gondunk a mi dolgunk, majd megoldjuk mi!*” (EGYSÉG ÉS VITA. *Élet és Irodalom*, 1957. szeptember 13.)

Az Irodalmi Tanács szeptember végi ülésén Aczél György és Köpeczi Béla érintette az ENSZ elleni akciót. „*Tamási Áron rendkívül fontos munkát végzett akkor, amikor az ENSZ ötös bizottsága munkája elleni tiltakozást aláírta. De addig nem vonható be a közéletbe – mondotta a miniszterhelyettes –, amíg a kommunista hitvallás mellett nem tesz komoly állásfoglalást.*” A Kiadói Főigazgatóság vezetője – nem éppen jóindulatúan – a csatlakozók anyagi indítékairól beszélt: „*Mióta az írók a nyilatkozatot aláírták, ostromolják a Kiadói Főigazgatóságot. Egyesek ezt az aláírást úgy értelmezik, mint belépőt a pénzszerzésre. Lapoktól is felkeresték a Főigazgatóságot azzal, hogy mivel járul hozzá az irodalmi egység megteremtéséhez. A Főigazgatóság véleménye az, hogy a könyvkiadás eddig is türelmes volt, működési köre igen szélesen van megállapítva, úgyhogy semmiféle revízióra ezenfelül nincs szükség.*”

Ugyanebben a hónapban hosszas előkészületek után megjelent a *Kortárs*, amelyet Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztett. A szépirodalmi folyóirat több népi író művét is közölte. Az első számban jelent meg Németh László MAGYAR MŰHELY című tanulmánya, Féja Géza és Tamási Áron elbeszélése, a másodikban Kodolányi János regényrészlete, a harmadikban Erdélyi József verse. Veres Péter-írás a második és a negyedik számban is napvilágot látott.

A *Kortárs*nak küldött cikkében egy irodalomtörténész durván megtámadta Németh László írását. Darvas József, *kifejtette* – írja az irodalomtörténész Aczél Györgynek küldött panaszlevelében –, *hogy tanulmányom tételei nem igazak: inszINUÁCIÓK. Szerinte Németh László »magyar műhelyét« úgy emlegetjük már lassanként, mint az ötvenes évek elején Illyés Gyula »billegő íróasztalát»: csak bele-belekapunk, de eredményt nem érünk el. Olyan jellege van az egésznek, mintha az oroszánt körülcsaholnák a kutyák...*” (Magyar Országos Levéltár. Továbbiakban: MOL. Aczél György iratai. Itt található a meg nem jelent cikk is.)

Októberben a „megtisztított”, újjászervezett Hazafias Népfrent Országos Tanácsáha többek között beválasztották Darvas Józsefet, Németh Lászlót, Szabó Pált, Tamási Áront, Veres Pétert. (Féja Géza nevét Kádár János a következő indoklással húzatta ki a jelöltek listájáról: Ortutay Gyula azt mondta neki, hogy „*Féja nagy támadási felület, mert a második világháború alatt a fasizmust támogatta*”. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. október 16-i ülésének jegyzőkönyvéből.)

A felsoroltak neve jelzi, hogy a hatalom az országos pártértekezlet után is számított a forradalomban részt vevő népiek nagyobb részére, bár több kommunista vezetőnek nem volt ínyére a „megbocsátás”. A májusi–júniusi „szünet” után akkor közeledett újra felénk, amikor már titokban folytak a kommunista reformer írók elleni perek.

Újabb állomást jelentett Tamási Áron SZELLEMI TISZTESSÉG című írása, amely az *Élet és Irodalom* 1957. karácsonyi számában jelent meg. Tamási cikkében költői szavakkal tett hitet a nép és a „demokratikus eszközökkel épülő” szocializmus mellett. Kérte az irodalompolitika irányítóit: legyenek türelmesek a kritikai elemeket is tartalmazó szépirodalmi művek iránt. „...*Tavaly ősszel is – írja cikke végén – nem a hivatásomat, hanem a kötelességemet véltem teljesíteni. Nyíltan tettem, szenvedélyek között józanságra*

törekedve, de clöttem is kétségtelen, hogy nem mindenben jól. [Az én kiemeléseim. S. É.] A szellemi tisztesség szava ez is. S a szót tegye meleggé a hűség, mely jóban és rosszban összefűz a néppel; s ha még lehetséges, aranyozza be a hivatás gyümölcse: az írói mű.”

A lap dogmatikus, konzervatív főszerkesztője kevesellte ezt: az ez idő tájt sokat szereplő Bölöni György szerette volna, ha Tamási Áron igenli a proletárdiktatúrát. A többi népi íróval is elégedetlen volt: „...mondanivalóikban visszaüt, fogalmazásaikból visszacseng valami olyan – jelentette ki általánosítva és bizonyító példák nélkül –, ami a letűnt fasizmus gondolatainak lenne halvány kísértete.” (*Élet és Irodalom*, 1957. január 10.)

Veres Péter 1958 januárjában Aczél Györgynek írott levelében biztosította „az irodalmi élet hivatalból való gondviselőjét”, hogy maradéktalanul egyetért a párt vezetőinek a népi írókkal kapcsolatos véleményével. Egy „balul elsült kijelentésért”, amelyre levelében csak utalt, bocsánatot kért, botlásáért azonban a kommunistákat is felelőssé tette: „Hadd tegyem hozzá azt is, nem egészen én vagyok az oka, hogy ez így alakult. Nem én akartam pártelnök, földosztó tanácselnök és miniszter lenni. Hittak, küldtek, és én jöttem és mentem, ahova kellett. Úgy éreztem, ez forradalmár és szocialista kötelesség. [...] De minden rekrimináció felesleges már erről. Öreg vagyok, nem lehet újrakezdeni.” (MOI., Aczél György iratai.) 1958 tavaszán a pártközpont megbízásából Mesterházi Lajos kereste fel az írókat. „Veres Péter nagyon elkeseredett. Elpanaszolta – olvasható a beszélgetésről készült feljegyzésben –, hogy ő régóta propagandistája a kollektív gazdálkodásnak. Az ő álmai most valósulnak meg, s mi [ti. a párt – S. É.] mégis ellenségként tekintünk rá. [...] Elmondotta, hogy ő az általános vonallal egyetért, kéri, engedjék őt ezen a talajon dolgozni.” (Az MSZMP Tudományos és Kulturális Osztálya hivatalos papírján készült feljegyzés kelte: 1958. április 19.)

A kiegyezni vagy ellenállni dilemmáját az MSZMP segítette megoldani azzal, hogy 1958-ban pártállásfoglalásban mondott véleményt a népi írókról. Ezzel mintegy kijelölte helyüket a szellemi életben, s lezárta a velük kapcsolatos vitákat. Az állásfoglalást a közelmúltig általában úgy ítélték meg, mint a megtorlás enyhébb változatát: mint nyilvános kipellengérezést, börtönbüntetés helyett. A VÁLASZ ÉVKÖNYV 1989. 1. számában megjelent tanulmányok és dokumentumok módosították ezt a képet. Ezek szerint az állásfoglalás a hatalom és a népi írók közötti kiegyezés dokumentuma is. (Nem véletlen talán, hogy az állásfoglalást új megvilágításba helyező értékelések éppen akkor jelentek meg, amikor az agonizáló Kádár-rendszer mögött sokan egy baloldali „népi” hatalom körvonalait vélték fölcsejleni.)

Az állásfoglalás publikálását hosszas előkészítő munkálatok előzték meg. A pártközpontban 1958 elején a következőképpen vázolták a kommunisták és a népiek közötti kapcsolat lényegét, természetesen nem a nyilvánosság számára, hanem belső párt-használatra: „Az együttműködés ideológiai célja és perspektívája az, hogy a népi írók küzdjék le a helytelen világnézetüket, elsősorban nacionalizmusukat... Politikai csoportosulásukat nem ismerjük el, arra törekszünk, hogy politikai síkon differenciáljuk őket, egységüket megbontsuk...” (MOI., Aczél György iratai.)

Ezekben a hónapokban a népi írók a művelődéspolitikai irányelvekről szóló megbeszéléseken is szóba kerültek. Aczél György a népiek nézeteit veszélyesebbnek tartotta „a polgári humanista ideológiánál”. „A népies ideológiának van bizonyos tömegbázisa, ezért nem volna helyes teljesen elhanyagolni, bár nem szabad középponti kérdésként állítani. A magyar faji mítosz sok embert vitt a sírba” – mondotta Aczél.

Kádár János a Politikai Bizottság ülésén azt javasolta, hogy az irányelvek tervezetét ne csupán a testvérpártok vezetőinek, hanem az MSZMP „kritikus ellenfeleinek” is küldjék el a következő megfontolásból: „...ti velünk nem értetek egyet, de ez előbb-utóbb vonal

lesz, és még most köhögjetelek. ...Gondolok Németh Lászlóra, Kodályra, vagy odaadhatnánk Kisfaludy Stróblnak. ...Veres Péternek nem adnám oda, de Németh Lászlónak igen” – mondta Kádár március 11-én.

Az állásfoglalás tervezetét Kállai Gyula és Aczél György útmutatásai alapján párt-funkcionáriusok és párthű irodalomtörténészek állították össze. Egyik változatát, amelyet Köpeczi Béla és Király István készített Pándi Pál, Béládi Miklós, Bessenyci György, Simó Jenő és Ortutay Gyula bevonásával, 1958 áprilisában vitatta meg a Politikai Bizottság.

Az anakronisztikus osztályillúziók képviselői (Kádár János, Nemes Dezső, Biszku Béla, Marosán György) a Politikai Bizottság ülésén leginkább a „*paraszti demokrácia*”, „*paraszti szocializmus*” kifejezéseket nehezményezték. „*A marxizmus szerint paraszti demokrácia nincs – mondotta Kádár János –, csak szocialista és burzsoá demokrácia van. [...] Nem lehet lebegni két osztály között.*” Nehezen fogadták el azt is, hogy a harmadikutas ideológia lehet progresszív, illetve retrográd, attól függően, hogy képviselőik szövetségben vannak-e a kommunistákkal vagy nem. Kállai Gyula sikeres erőfeszítéseket tett e sajátos dialektika elfogadtatására: „...*az az eszmei hagyaték, amely 1937–38-as években megszületett, a mi mozgalmunkat segítette. Illyés Gyula mehetett a fasiszmus felé, de a PUSZTÁK NÉPE nekünk segített. [...] Előttünk világos, hogy mint politikai csoportot szét kell verni azért, hogy mint írókat megmentjük őket*” – mondta többek között.

A tervezetet bírálók szóvá tették, hogy a dokumentum nem tesz különbséget a népiek különböző csoportjai között, pontosabban hibáikért, tévelygéseikért nem rója meg a népi írókat eléggé. Kállai Gyula, aki addig ügyesen taktikázva védte koncepcióját, kikerülte a problémát.

A korábbi kommunista véleményekhez képest valóban újdonság volt a népiek viszonylag egységes megítélése. Az 1945 után alapvetően aktuálpolitikai okokból élesen támadott Féja Géza és Kodolányi János iránt jóval elnézőbb volt Kállai Gyula, mint annak idején Lukács György és Révai József. Elengedte a füle mellett a mindig mindent fekete-fehérben látó Marosán György megjegyzését („*Le kell szakítani azokat, akik a két világháború között nyíltan fasiszták voltak azoktól, akik a munkásosztály mellé álltak*”), ugyanúgy, mint a népi írókat globálisan elítélő Biszku Béla kijelentéseit („*Az ő szájukból a szocializmus semmit nem mond. ...Elmondják, hogy a zsidók kezében volt a gyár, a kereskedelem, és most is Erdei Sándor körülbelül így beszél a zsidókról. [...] Veres Pétert csak legyőzni lehet, megváltoztatni nem*”). Arra a megjegyzésére sem reagált, mely szerint „*a revizionizmus gyökerei bizonyos kérdésekben szó szerint találkoznak a népies mozgalom ideológiájával*”.

Kádár Jánosnak, aki Kállainál és Aczélnál realisabban vélekedett a népiekről, több észrevétele is volt. Óvott attól, hogy a párt túlbecsülje a „*mindössze 20–40 népi író*” tényleges politikai súlyát és társadalmi befolyását, amire elődeihez hasonlóan Kállai Gyula és Aczél György is hajlandóságot mutatott. Szerinte a népiek nem is annyira a parasztságot, mint az értelmiség bizonyos csoportját képviselik. Felfigyelt arra is, hogy a népiek felé közeledéssel egyidejűleg erősödtek a párton belül az urbánusok elleni hangok. A munkásságra hivatkozva tagadta az urbánusveszélyt: „*A paraszti demokrácia mellett – mondta Kádár – még egy veszedelmes nézettel találkoztam. Azt mondják, hogy az urbánusok ettől rosszabbak. Ez nem igaz. Ha politikai tömeghatását nézem, ez [ti. a népiek mozgalma] volt a rosszabb.*” „*Volt idő – vetette közbe Aczél –, amikor Ignotus és társai komoly veszedelmet jelentettek.*” Kádár ezzel sem értett egyet: „*A munkástömegekre nem voltak politikai befolyással, a párttagságra nem voltak veszedelmesek, csak a polgárságra. Ez az irányzat tehát nem olyan veszedelmes, mint a népieseké. ...Tagadom tehát, hogy az urbanizmus [sic!] rosszabb lett volna.*”

Az állásfoglalás az átdolgozás után sem változott lényegesen. Megismétlődnek benne a kommunista ideológiának azok a sztereotípiái, amelyeket a második világháború alatt, illetve az azt követő években Lukács György fogalmazott meg. Ilyen általa kidolgozott és makacsul megmaradó dogmakövételek: a szociáldemokraták érzéketlenek voltak az agrárkérdések iránt, az urbánusokat hidegen hagyták a magyar sorskérdések stb.

A pártdokumentum mérlegre teszi a népiek szinte minden tettét, számottevő politikai, ideológiai megnyilvánulásait a húszas évektől egészen 1958-ig. Bár szerzői igyekeztek a tudományosság látszatát kelteni, megállapításaik továbbra is túlzók és igaztalanok.

Az állásfoglalás készítői nem kerülhették meg, hogy ne érintsék a renegát kommunisták és a népi írók nézetei közötti rokonságot: „...a revizionisták – olvasható a dokumentumban – nem is keveset merítettek a »népiek« eszmeköréből, a »népiek« viszont szövetségest jelentettek, és az ifjúságra gyakorolt hatásuk révén tömegeket szállítottak a revizionistáknak. Ilyen közös nézetek: a nemzeti sajátosságok túlhangsúlyozása az osztályszempontok és az internacionalizmus ellenében, a kisárutermelő paraszti birtok idealizálása, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatunk lényegi revíziója, az értelmiség vezető hivatásának hangsúlyozása stb.”

A népieket és a sztálinizmus ellen harcoló kommunistákat valóban a nézeteik közötti hasonlóság hozta közel egymáshoz. Az MSZMP legfőbb irányítói azonban éppen a népiek és a Nagy Imre politikája mellé állt kommunisták szétválását, elkülönülését szerették volna elérni. Az állásfoglalás azt bizonygatja, hogy a revizionisták és a népiek felfogása nem függ össze szervesen; a népiek nézetrendszere a harmincas évek végétől lényegében változatlan maradt, míg a revizionistává lett kommunisták úgy „árulták el az eszmét”, hogy átvettek egyes clemeket a népi gondolatkörből. „Velejéig hamis” az az állítás, hogy a népiek 1956-ban a hibákra reagáltak, hiszen nézeteik ’56 előttiék. A népiek ellenzéki sége – olvasható az állásfoglalásban – „nem elsősorban a hibákkal szembeni jogos elégedetlenség volt, hanem a magát igazolva látó »harmadikutas« nacionalista ideológia megnyilatkozása”. Az állásfoglalás összeállítóinak a népiek és az ellenzéki kommunisták szétválasztásával kettős céljuk volt. Egyrészt csökkenteni szerették volna a népiek felelősségét a forradalomban, másrészt a népiek „ideológiai elmaradottságáért” az általuk is gyűlölt sötét ötvenes éveket – Kállai és Aczél hosszú időt töltöttek Rákosiék börtönében –, személy szerint pedig Révai Józsefet akarták felelőssé tenni. Nem a szövetségesekben keresendő tehát alapvetően a hiba, olvasható ki a sorok mögül, hanem az őket rosszul kezelő hatalomban. A figyelmes olvasó még a szerzők magabiztosságát is érzékelheti: mi credményesebben politizálunk majd a népiekkel, mint 1948 után Révai.

Az 1958 júniusában megjelent dokumentum nem egyértelműen megtorló jellegű: úgy ítéli el a népieket, hogy közben szövetséget ajánl nekik. Az állásfoglalásnak tehát a kommunista párt erőfölényének deklarálása s a népiekkel való kiegyezés volt az elsődleges célja a már „bevált” kommunista módon: élesen bírálva, feltételekkel megbocsátva, hízelkedéssel, kedvezményekkel édesgetve, az erőszak esetleges alkalmazásával fenyegetve.

A népieket felháboríthatta s ugyanakkor meg is nyugtathatta az állásfoglalás. Dühöse lehetek a tendenciózus kioktatásért, s megkönnyebbülhetnek a számonkérés enyhése miatt. Még az sem derül ki a pártdokumentumból, hogy Tamási Áron írta a GOND ÉS HITVALLÁS-t. A befejezés végképp békülékenyen hangzott: „A »népiek« történelmi és ideológiai felelősségének felvetése nem mond ellent annak, hogy a párt és a kormány

nagyra becsüli írói tehetségüket, népünk közkincsének tekinti legjobb alkotásaikat; iskolai nevelésünkben, kulturális munkánkban, irodalmi közvéleményünk formálásában továbbra is ott a helye ezeknek a könyveknek, színpadjainkon darabjaiknak. Személyüket nagy megbecsülésben, írói rangjuknak megfelelő értékelésben részesíti, alkotómunkájuk zavartalanságához minden segítséget megad. De ugyanakkor fontos feladatának érzi, hogy elvien és határozottan vitatkozzon nézeteikkel.” A népi írók, akik a kommunista vezetés több garnitúráját is túléltek, tisztában voltak e szavak értékével: eszükbe sem jutott nézeteik revíziójának gondolata. Mint pártönkívülieket, erre nem is kényszeríthette őket senki.

Az MSZMP vezetői az állásfoglalást még annak megjelenése előtt megküldték a legtekintélyesebb népi íróknak. Arra kérték őket, hogy mondjanak róla véleményt. Illyés Gyula, Veres Péter, Tamási Áron, Féja Géza és Szabó Pál eleget tett a felkérésnek. Megjegyzéseik egy részét figyelembe is vették. Mindenekelőtt azt a kérésüket, hogy ne népieseknek, hanem népieknek nevezzék őket (igaz, a pártközpontban a „népi”-t idézőjelbe tették).

A dokumentumot véleményező népiek különbözőképpen reagáltak az állásfoglalásra. Ki óvatos távolságtartással, ki ellenérveket felsorakoztató tárgyilagossággal, ki a bíráló elfogadásából hasznot remélő meghunyászkodással. A népiek forradalom alatti és utáni szerepére egyikőjük sem tért ki.

Tamási Áron bebizonyította, hogy durván és tendenciózusan félreértelmezték az 1942-es lillafüredi találkozón mondott felszólalását. A kifogásolt rész ki is maradt a szövegből. Helytelenítette, hogy a dokumentum egységes csoportként kezeli a népi írókat. Azzal sem értett egyet, hogy a népiek „felfogásukkal a kapitalizmus és a szocializmus között foglaltak és foglalnak helyet”. Ők szocialisták, de „természetesen csak a szocializmus alapvető kérdéseit tekintve, mert egyes más kérdésekben és főleg a módszerek nagy részében javításra törekvő ellenzékét képviseltek. [Értsd: a kommunistákkal szemben is. S. É.] Személyenként természetesen különböző mértékben”. Visszautasította azt is, hogy nacionalisták volnának. Az állásfoglalás általa olvasott változatát egyenesen „irodalomtörténeti ballépésnek” nevezte. Kikényszerített önkritika helyett kölcsönösen szabad véleménymondást javasolt.

Veres Péter hosszú oldalakon át részletezte, hogy mi a közös a kommunisták és a népiek világszemléletében, társadalomfelfogásában. Ő nem „romantikus antikapitalistának”, hanem „realista szocialistának” tartotta magát. Szerinte a népi írók lehetnek szocialisták vagy harmadikutasok, csak kozmopoliták nem, hiszen „a nép nem kozmopolita, hanem patrióta”.

Szemükre vetette a kommunistáknak, hogy a „népben-nemzetben való gondolkodást” nacionalizmusnak-sovinizmusnak minősítik, hasonlóan az annak idején a népieket támadó „szociáldemokrata, polgári liberális és polgári radikális sajtóhoz”. Önkritikusan elismerte, hogy a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején „elég sok nacionalista kifejezés szivárgott be” írásaiba. Ezekkel ő „a német hillerista mákonytól” kívánta megóvni az értelmiségieket, és „önálló nemzeti gondolkodásra” akarta ösztönözni őket.

Veres Péter szerint a „párton kívüli” népi íróknak az ötvenes években nem volt lehetőségük beleszólni az ország sorsába, így felelőségük sem vethető fel. A kommunista írók túlnyomó többsége a párt által elkövetett hibák miatt lett „jobboldali”. „...hozám azok az írók állottak közelebb, nemcsak mint személyek, mint tehetséges írók, hanem elvi értelemben is – írja az írói szolidaritás szép példáját adva Veres Péter –, akiket ma jobboldaliaknak neveznek. [...] ...a pártönkívüliekkel szemben belátóbbnak és a nemzeti kérdésekben megértőbbnek mutatkoztak, mint az addigi irodalompolitikai vezetés.”

Úgy tűnik, hogy az MSZMP hajlandónak mutatkozott akceptálni Veres Péter és Féja Géza polgárgyűlöletét, jobban mondva ők érezték úgy, hogy a kipellengérezésük tudomásulvétele fejében kérhetik, hogy az MSZMP a polgári származásúak rovására legyen méltányosabb a népiekhez. Veres Péter írja: „...a népi írók igazában nem a munkásmozgalom szellemiségével – világnézetével, politikájával – állottak harcban az egész Horthy-korszak alatt, hanem sokkal inkább az »urbánus« cím alatt sorakozó polgári, kispolgári – mellesleg nem valódi kapitalista vagy valódi harmadikutas – irodalmárokkal voltak vitáink...” Féja válaszában szinte kéjesen támadja az „urbánusokat”: a probléma – írja – „ténylegesen így hangzott: *polgár vagy nép? Az urbánusok makacsul a polgárt tartották eszménynek, midőn a polgár már túlhaladott képlet volt, nem is szólva arról, hogy hazánkban komoly arányú polgári fejlődés nem is ment végbe. Velük szemben a népiek a néppel esedékes összeolvadást hirdették. [...] A polgári szívek bételten dobognak, míg a népieken verik a port. Azok, akik nem tudnak népben gondolkodni, akik méltóságukon alulinak tartják, hogy a társadalmi kérdésekkel bibelődjenek, akik a népsorsot mindig csak illő magasságból szemlélték, s olyanok, akik hangoztatják ugyan a szocialista jelszavakat, de minden megnyilatkozásuk tömény polgár-maradék, nos: ezek hadakoznak legádázabban a népiek ellen, akik minden hibájuk ellenére kényszerűen társadalomban, közösségben gondolkodnak. [...] Mi tévedhettünk és tévedhetünk, de bévül a népet hordozzuk. [...] Az álcázott és nem álcázott polgárok sohasem fogadták be a népet. [...] ...a polgár olyan társadalmi képződmény, amely az időben keletkezett, és elműlik az időben, ma pedig már mindenképpen dekadens képződmény. Mégis a polgárok ott vannak a kulturális élet nem egy pontján, s úgy terelik el magukról a figyelmet, hogy a népieket támadják. [...] Ami az emigrációt illeti, 1956 októbere után egyetlen népi író sem hagyta el az országot. [...] Mi itt maradtunk a készülő szocializmusban, mert a kapitalista gazdasági rendszert és polgári életformáját túlhaladtoknak tartjuk”.* Féja a fentebb idézett szövege alapján rosszindulatú és denunciáló. (Kiemelés: S. É.)

Szabó Pál az állásfoglalás véleményezése helyett a népick jelentőségét méltatta. Különösen azt hangsúlyozta, hogy a kommunisták közül számosan az ő műveiken nevelkedtek. „Csillapítani akarom a szenvedélyeket – írja –, nem pedig szítani. Nem vitetik félre velem az éneket az apró kis sunyi kozmopolita mesterkedések.”

Válaszában Illyés a népi írók munkásságát nemzeti irodalomná tágította, s ezáltal az állásfoglalás lényegi mondandóját kérdőjelezte meg. Szinte sajnálja a dokumentum szerzőit hiábavaló, értelmetlen erőfeszítésükért: „Ahhoz az irodalmi mozgalomhoz hasonló, amelyet a munkaközösség is magyar népi irodalomnak nevez, sehol sincs, sem nyugaton, sem a népi demokráciákban, sem a Szovjetunióban. (Az ilyet ugyanis mindenütt »nemzeti irodalom«-nak hívják.) A munkaközösség tagjai, hogy ennek okait fölhozzák, alapos munkát végeztek, mélyre eresztve húzták meg tudásuk hálóját. A fognivaló azonban madár volt, a »gazdag zsákmány« is ezt mutatja.”

Illyés szerint a népieket lényegében csak az különbözteti meg a többi írótól, hogy „csaknem valamennyien kétkezi dolgozók fiai voltak”. A nacionalizmus „szellemi vírusa” elenszerűen az „egészséges életű nemzeti közösséget” ajánlotta.

*

A népi írókat kioktató pártállásfoglalás a manipulációs politika szerves része volt. Ekkor, 1958 derekán, az íróperek „renegát kommunistái” börtönben ültek. A forradalomban részt vállaló, a népi írókhoz hasonlóan le nem tartóztatott egykori kommunista írók egy csoportja – Benjámin László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sipos Gyula, Tamási Lajos – a helyzetnek és a politika elvárásainak megfelelően

ekkorra már önkritikát gyakorolt a *Kortárs* első, 1957. szeptemberi számában, közös nyilatkozatban. (Igaz, a szerkesztőség elégedetlen volt a nyilatkozattal, mint ezt jegyzetben le is szögezte.) A hallgató és elhallgattatott írók a cenzúra által megszabott keretek között újra megszólalhattak, miután a hatalomnak sikerült megtörnie a politikáló írók 1956 végén létrejött egységét s hosszú évtizedekre elfojtania a forradalom szellemiségének nyílt hirdetését.

Csokits János

A FELEJTÉS KORÁBÓL

Végromlásunk színhelyén
csírázik az írmag,
hírmondóban nincs hiány,
erkölcsről is írnak.

Darwin rendje megy tovább,
szűkölhet a kétség:
ahol rabolni crény,
gyilkolni se vétség.

Gyorsan elévül a bűn,
felejteni érdek:
Ábel emlékünnepén
Káin mond beszédet.

Intézményes délibáb,
tótágast áll minden –
ha szabad vagy: éhezél,
ha rab: meghalsz ingyen.

1994. május 30.

NAN JUNG DALA

Fehér kőről a szennyfolt
még lecsiszolható,
szavaidról a szégyent
nem mossa le a szó.

DAL

Szilánk a szó,
tükörtöredék –
Száz cserpével
vakít az ég.

Lehettem volna...
Leszek-e még?
Túl a tudaton
lenni clég.

HEGYEK KÖZT

Messziről zúg a hang,
mintha csak amonnan,
visszhangját nem innen
hallanám, ahonnan.

AMOR VACUI AVAGY 0'00''

*„The essential
would seem to be lacking”
(Samuel Beckett)*

Ketrec János az új bálvány,
csöndje körül nő az állvány-
zat.
Mindig új gurut kell lesni,
van akire az ilyesmi
hat.

Némasága sötét üreg:
játszhat vele bármely gyerek-
szem,
illa berek, nádak, crck –
(Ha nincs idő: mitől öreg-
szem?)

Üres szavak, üres zene...
Túl a csöndön mi kellene
még?
Új elmélet? Tudós mese?
Ürességből ennyi is e-
lég.

Félreértett zseni? Csaló?
Vagy talán nincs írivaló-
ja?
Hogyne volna! Magva ennyi:
Mondanivalóm a semmi.
Ja...

Peskó Zoltán

ELSZIGETELTSÉG ÉS ÚJRAFELFEDEZÉS

Szegzárdy-Csengery Klára fordítása

Arnold Schönberg műveit a „gyakorló zeneélet” nyilvánosan csupán néhány éve méltatja igazi figyelemre. Munkásságának egész élete folyamán az értetlenség jutott osztályrészül. Ennek oka nem volt személyes, sem egyéni – sorsában nagy kortársainak többsége osztozott. Századunk első felében a jelentős művek elszigetelődése, a zeneszerző eltávolodása a közönségtől a közönség és a zenei nyelv fejlődése közötti kapcsolatvesztés következménye volt.

A publikumot az új zenétől elválasztó korlátokért kétségtelenül jórészt a koncertprogramokat terheli a felelősség, a szimfonikus és kamarazenei rendezvények programjait, melyek egyre fokozottabb mértékben kizárták és a perifériára szorították a kortárs zenét.

Elegendő csak visszapillantnunk a XIX. századba, hogy egészen más helyzetet találjunk. Vegyük például szemügyre a bécsi Gesellschaft der Musikfreunde szimfonikus koncertjeit: az 1859 és 1869 között eltelt évtizedben, Johann Herbeck zeneigazgatósa alatt kétszázötven szimfonikus művet mutattak be, melyek közül – szemben a

hetvenhárom klasszikus vagy annál régebbi művel – százharminchét mű kortárs zeneszerző kompozíciója volt. Ez azt jelenti, hogy három műből kettő élő zeneszerzőtől származott. Könnyen megállapíthatjuk tehát, milyen szoros volt a kapcsolat a közönség és az élő zene között 1870-ig.

Az újszerű megértése mindig időt vesz igénybe, nem volt ez másként száz évvel ez előtt sem. Igaz az is, hogy a zeneszerzőnek – különösen ha a nagy zenei központoktól távol működött – műve bemutatója és elismerése között mindig is számolnia kellett bizonyos „késleltetési idővel”. A zenei provincia létező realitás, értetlenség és viták egyébként nemcsak ott, hanem a zenei ízlést tekintve haladóbb központokban is léteztek. Számos zeneszerzőt csak halála után ismertek el, mint ahogy sok mű is elveszett, s csak jóval később került újra elő. Jellemző eset Mozarté, aki egyébként jól ismerte Händelt és a barokk zenét, mégis egyike volt az elsőknek, akik felfedeztek néhány addig kevésbé ismert Bach-partitúrát. Tudjuk, hogy Mozart zenéje a megérdemeltnél lényegesen kevesebb sikert aratott, anélkül, hogy közben megfeledkeznénk arról, hogy Mozart meglehetősen fiatalon, harminchat évesen halt meg, s nem teljesen ismeretlenül. Ami azonban ezekben az esetekben (és még sok másban) döntő különbség, hogy a kompozíciós eszközök, a zeneszerzők stílusának elemei nem képeztek önmagukban közlési akadályt, mert ezek az általános zenekultúra részei voltak, esetleges fejlődésük vagy változásuk követhető volt a közönség számára.

A XVIII. században a közönség kétségkívül képes volt arra, hogy – ha némi késéssel is – reagáljon a zenei nyelv új változataira, míg maguk az előadóművészek számára természetes volt, hogy kapcsolatban állnak a kortárs zenével. Mind a vokális, mind pedig a hangszeres kamarazene, a szimfonikus művek s az opera egyazon gyökérről eredt, és szoros kapcsolatban állt korával: Weimar, Bécs, Drezda, Prága vagy Budapest közönsége megértette az új zenét. A legfontosabb zenei küzdelmek (amilyeneket például Wagner vagy Berlioz vívott) elsősorban esztétikai jellegűek voltak, a zenei nyelvet kevésbé érintették. Mind az 1860-as generáció, mind pedig a következő – vagyis például Liszt tanítványai – számára az „élő” zene volt meghatározó. Aligha nevezhetnénk meg olyan mértékadó előadóművészt az 1860-as évekből, akinek nehézséget jelentett volna a zenei avantgarde nyelve. Manapság elismeréssel adózunk annak a ténynek, hogy egy olyan karmester, mint Hans von Bülow, Wagner, Brahms és Schumann műveinek bemutatója, még arra is képes volt, hogy a fiatal Richard Strausst fölfedezze – az ő számára ez magától értetődő volt.

E ponton azonban megváltozott a helyzet. A múlt század utolsó évtizedében, úgy tűnik, váratlanul valamiféle fal tornyosult nemcsak a zene és a közönség közé, hanem magán a zenén belül is. Ama kommunikációs válság kezdetéről van szó, amely már Debussy és Mahler zenéjét is érinti, Schönberg, Berg, Webern, Bartók és Ives egész működésére nézve pedig meghatározó.

Érdeemes megjegyeznünk: a zene, amely egyébként rendszerint inkább követi a többi művészeti ágat, e negatív fejlődés tekintetében előljáró: a drámai színház területén mindaddig semmi ehhez hasonló nem történt, s a képzőművészetben például csak tíz vagy tizenöt évvel később tör majd ki a válság.

Ha Bülow számára még természetesnek számított a fiatal Strauss megértése és elismerése, azt a támogatást, amelyet néhány évvel később Mahler Schönbergnek nyújtott, már valóban „heroikusnak” kell neveznünk. Már maga Mahler karrierjét is mély személyes válság jellemezte: előttünk áll a nagy karmester, aki nemcsak a klasszikusok és romantikusok zseniális tolmácsolója, hanem a kortárs zeneszerzőké is, jóllehet

program-összcállítási lehetőségei beszűkülnek azáltal, hogy karmesteri pályájának felfelé ívelésével egyidejűleg egyre több művészetén kívüli szempont figyelembevételére kényszerül. Másrészt ott van Mahler, a zeneszerző, akinek a pozíciója nyújtotta lehetőségek ellenére néhány kivételes esettől eltekintve, mint például a 3. és az 5. szimfónia bemutatója, viselnie kell az elszigetelődés, a közönségtől való elszakadás egyre nehezebb terhét.

Zenét csupán barátai és a körülöttük kialakuló értelmiségi kör érti meg, s e tanítványok között is csak kevés akad, aki évtizedekkel később képes lesz majd arra, hogy az olyannyira megváltozott körülményekkel felvegye a harcot. Ami húsz, harminc évvel azelőtt szabályszerű volt, immáron kivétel.

Világos, hogy az előadóművészek s főként a koncertműsorok összeállításáért első sorban felelős karmesterek túlnyomó többsége nem tehet mást, mint hogy tudomásul veszi az „élő” zene és a közönség közti szakadékot. Ez utóbbi vagy talán még inkább a pillanatnyi siker mellé állnak, míg végül lassanként maguk is teljesen elveszítik a modern zenére való reagálás képességét.

A kommunikáció és az elismerés között a XIX. század nyolcvanas éveiben létrejött törés problémáját eddig vajmi kevesen vizsgálták. E vizsgálatok részben általános érvényű megállapításokra szorítkoznak „*a zenei technika tökéletesítését célzó túlzott mértékű haladásról*”, valamint „*a zeneszerzők visszahúzódásáról elefántcsonttornyukba*”.

Megint mások történelmi szempontból vizsgálják a problémát, a kollektív skizofrénia ama lappangó formájának alapsémája szerint, mely a századfordulón nyilvánult meg s egyenesen vezetett az 1914-es szarajevói tragédiához. Az élő zene megértésében mindenesetre egyre határozottabbá vált a „késletelési effektus”. A művészi kísérleteket továbbra is autonóm módon folytató zeneszerzők között Stravinsky volt az egyetlen, akinek Gyagilev számára írt balettzenéinek köszönhetően sikerült a közönség egy többé-kevésbé szűk rétegével fenntartania a kapcsolatot, valójában inkább intellektuális, mint zenei síkon. Ha Wagner és Brahms zenéjének megértésénél körülbelül egy évtizedes „késletelési effektusról” beszélhetünk, úgy ez az időszak Debussy zenéjénél már megkétszereződött, Schönberg és nemzedéke esetében pedig egész életükre kiterjedt.

Amilyen bonyolult a kollektív skizofrénia elemzése, oly egyszerű azé a jelensége, amely a zene területének megadta a kegyelemdőfést: az éppen azokban az években alapított nagy szimfonikus zenekarok intézménye ez. (Természetesen minden harmadik város meg volt győződve róla, hogy az övé „a világ legjobb zenekara”). Fennállásuk első éveiben egy majdnem aktuális repertoár mellett e zenekarok igen hamar igen magas technikai és előadói szintre jutottak – különösen az előző korszak előadásaihoz mérten. A következő évtizedben polgári tekintélyük megszilárdulása során egy olyan repertoár lép a korábbi helyébe, amely talán még tartalmaz óvatos újításokat, de főként a napi praxis, mely gyakran nem más, mint rutin.

A szimfonikus zenekarok intézményesülésével elkerülhetetlenül együtt jár az előadóművészek eltávolodása az új zenétől. A próbák számának csökkentése, melyet egy bizonyos számú évi koncert megtartásának szükségessége okoz, a függőség a bérlettulajdonos közönség ízlésétől – mindez végül az új kompozícióknak a koncertműsorból való teljes kizárásához vezet. S e programok mintegy a többi zenei esemény – egyházi zene, opera, vokális és hangszeres kamarazene – mintáiként világszerte befolyásolják a zenei életet. A zenekarok vezetését a jól körülhatárolt repertoárral rendelkező karmesterekre bízzák, s a legjobb az, aki körülbelül mintegy harminc művet tö-

kéletesen, lehetőleg kívülről ismer. Megszületik a karmestersztár, a közönség bálványa. S habár létezik még néhány nagy, „mindentudó” dirigens, kialakul egyfajta specializálódás is: egyikük elsősorban „szimfonikus”, a másik az egy-két insider-koncertbe szorult modern zene „szakértője” (még ha talán tud is kamarazenekart vezényelni), a harmadik pedig az operának szenteli magát. A modern zene szakértője természetesen dolgozhat színházban is, mint ahogy a „szimfonikus” is elfogadhat egy opera vezénylésére szóló megbízatást. Első helyen azonban az igazi, a „nagy” szimfonikus áll, aki túlnyomórészt a Beethoventól Brucknerig terjedő repertoárral foglalkozik.

A szimfonikus zenei programok összeállításának megújítása, úgy tűnik, egyszer s mindenkorra véget ér. Az opera csak néhány évvel később jut holtpontra, s ez az időnyerés két olyan zseni munkásságának köszönhető, mint Puccini és Richard Strauss, akiknek fontosabb volt a teljes zenedramaturgia radikális megújításának problémája, mint a zenei nyelv. (Ami természetesen nem zárja ki Strauss újításait operáit megelőző szimfonikus műveiben vagy például Puccini zenekarának zseniális, addig ismeretlen kombinációit.) Zenei nyelvük tehát viszonylag érthető maradt, s az előadóknak – zenei intézményeknek és operaházaknak egyaránt – biztosította a sikert. A lényegyet tekintve azonban az operaházak problémái nem különböztek a szimfonikus együttesektől, sőt hamarosan súlyosabbnak is bizonyultak: Mahler már 1909-ben úgy nyilatkozott, hogy a szilárd, kialakult repertoárral rendelkező operaház halott, s nem maradt más hátra, mint hogy stagioneszínházakban rugalmasabb keretek között dolgozzanak. Ám Mahler halálakor már ez utóbbiak is súlyos válságba kerültek, még ha többé-kevésbé kommersziális szempontok szerint vezették is őket. Eközben Bayreuth mintájára létrejöttek az első szuperfesztiválok, melyekre az előadás magas színvonala mellett a programatikusság szempontok egyre nagyobb mértékű háttérbe szorulása volt jellemző.

A húszas években csupán Németországban, azon belül is elsősorban Berlinben lehattunk valamiféle rendkívüli reneszánsz tanúi, olyan embereknek köszönhetően, mint Erich Kleiber, Otto Klemperer vagy Wilhelm Furtwängler, akik harcba szálltak a struktúrák egyre fokozódó megmerevedése ellen, még akkor is, ha például ezzel egyidejűleg ugyanabban a városban Bruno Walter vonakodott attól, hogy elvezényelje Prokofjev A TŰZ ANGYALA című művét, mert azt túl modernnek találta. A zeneszerzőknek már csak igen kevés lehetőségük maradt: kamarazenei előadások, az Internationale Gesellschaft für Neue Musik rendezvényei, magánjellegű vagy félig magánjellegű összejövetelek.

A politikai helyzet romlása Európában természetesen a kulturális élet teljes megbenulásához vezetett. Az emigráns művészeknek sem volt meg a lehetőségük arra, hogy kapcsolatot teremtsenek az angliai vagy egyesült államokbeli közönséggel, már csak azért sem, mert az angolszász országok zenekarainak programja még az európaiakénál is konzervatívabb volt, s ez a helyzet mind a mai napig fennáll.

1945 után a fiatal zeneszerzőknek ismét a nulláról kellett indulniuk, hogy az „élő” zene iránti érzékükhöz visszatalálhassanak, amiért is a közönséggel való kapcsolat kérdése néhány évre háttérbe szorult. Amikor a zenei élet újra fellendül, Schönberg már nincs az élők sorában.

Hogy új utat törhessen, az avantgarde azon nyomban világgá kürtöli halálát, nemcsak fizikai, hanem művészi értelemben véve is. Az új zene, mely Schönberget és Webernt egyidejűleg fedezte fel, az előbbi életművében a romanticizmus elleni utolsó el-

lentmondásos küzdelmet látta, míg Webern életművében a schönbergi ígért beteljesülését.

Az 1945 utáni élő zene tehát megleli a maga útját, ha nem találja is meg a hagyományos zene kommunikációs eszközeivel való kibékülés lehetőségét. A modern zenei bemutatók közönsége nem azonos a szimfonikus koncertekével vagy a nagy fesztiválokéval. A zenehallgatás színtere inkább a rádió és a kortárs zene számára fenntartott rendezvények. Ezek megteremtik a maguk előadóművészeit is: Scherchen és Rosbaud generációja után az olyan karmesterek, mint Boulez, Maderna vagy Gielen végérvényesen szakítanak a „specialista” mítoszával. Egynémely olyan műsorfelelősnek köszönhetően, mint amilyen például Strobel, Hübner vagy Hartmann, a rádiózenekarok – elsősorban az NSZK-ban – ismét kapcsolatot teremtenek az élő zenével. Túlzás lenne azonban átütő sikerről beszélni, mivel a hallgatóság általában alacsony létszámú, a zenekarok és műsor-összeállítók kezdeti érdeklődése igen hamar megváltozott, és a modern zenével kapcsolatban ismét merevebb, kevésbé készséges álláspont kialakulásához vezetett.

Ezzel egyidejűleg az intézményes keretek között zajló zeneélet egyre inkább megkövesedett a klasszikus-romantikus művek zárt repertoárjában. Az újítások felettébb ritkák: Bartók, Stravinsky (neoklasszicista korszakáig bezárólag) és Berg néhány műve kerül néha műsorra. A koncertműsorok felfrissítését célzó nagy ötletek viszont a zenei „ásatások”, monografikus jellegű ciklusok. Nem abban az értelemben vett újrafelfedezésekről van szó, mint ahogy Mendelssohn a XIX. században fáradozott Bach műveinek előadásán, hanem ismert zeneszerzők műveiről, amelyek „kiestek” a repertoárból vagy kimentek a divatból. Egy *ante litteram* példa erre Verdi operáinak újrafelfedezése a húszas évek Németországában. Az újraértékelések nagy korszaka azonban az ötvenes években köszöntött be. Akkoriban nem volt nehéz úgy érezni, hogy prófétai szellem szállta meg az embert: elegendő volt belelapozni a születési és halálozási évfordulókat tartalmazó naptárba, hogy kitaláljuk, melyik lesz a következő forradalmi jelentőségű „fogás”. A hagyományos zenei élet érezhetően elveszítette a kapcsolatot az élő zenével, s ezért keresni kezdte a lehetőséget a hiány pótlására. Ez az igény az eredetileg kitűnő esztétikai-interpretatív szándék karikatúrává torzításával járt együtt. A publicitás, a sajtó és egy idő után a közönség is megkívánta, hogy a művekből egyáltalán ne húzzanak, credeti hangszer-összeállításokat és hangszercsoportlétszámokat, „Urtextet” várt el még abban az esetben is, ha ezáltal kitette magát annak a veszélynek, hogy elalszik az unalomtól, s ha később maga a szerző módosított is műve egynémely részletén – hiszen ezáltal lehetett a legjelentősebb előadások, „történelmi jelentőségű pillanatok” részese! Majd felfedezték ama helyszínek vonzerejét, ahol az egyes zeneszerzők születtek, éltek és meghaltak – vagy akár csak egyetlen hétig is tartózkodtak. S ha mindehhez sikerült még valamilyen korabeli hangszert is találni vagy az előadást valamilyen filológiai részlettel kiegészíteni, szinte bizonyos volt az új fesztivál sikere.

Azokban a nem is olyan távoli években szorongva vártam Dittersdorf újrafelfedezését vagy Maestro Anonymus (élt kb. 1751–1913 között) 621. kvartettjét, akinek – mint köztudott – egyik kvartettje szebb, mint a másik. Az ilyen és ehhez hasonló kezdeményezésekből nem hiányzott egy csöppnyi a turizmus vagy couleur locale iránti érzékből sem, ami semmiképp sem nevezhető károsnak: nem lett volna semmi különös abban, ha a FIDELIO valamelyik római előadása a neves dirigens kérésére a Regina Coeli börtönudvarán végződött volna – természetesen játékonysági előadásként, a ra-

bok és netán a pápa személyes jelenlétében, „in Mondovisione” szigorúan az „Urtext” szerint, húzások nélkül, mind a négy, az operához írt nyitányt eljátszva.

Azoknak az éveknek egyik felfedezése azonban rendkívüli jelentőségű volt az európai zenei élet számára, már-már reveláció: Gustav Mahler újrafelfedezése.

Mahler esetében kétségkívül több volt ez, mint pusztán újraélesztés: a „korszellelme” való igazi, mély egybecsengés, amely azután a hagyományos zenei élet számára az információk egyszerű felhalmozásánál jóval többet eredményezett: a posztszerializmus avantgarde komponistái ösztönösen érezték, hogy Mahler megoldásai – legalábbis részben – kapcsolatban állnak az ő problémáikkal. Hozzá kell tennünk, hogy azoknak az éveknek a kulturális légköre kedvezett a rokonság felfedezésének: figyelemre méltó érdeklődés volt tapasztalható a századvég kultúrája iránt, előtérbe került a szecesszió s a hozzá hasonló jelenségek, mint pl. a giccs, az idézet és a kollázs; nagyra értékelték Kafka és Joyce műveit. A színházban, különösen német nyelvterületen, Brecht egyeduralmának évtizede után például ismét felfedezték Ödön von Horváthot.

Mit jelent a zene számára a „korszellelme” fogalma? Miért látunk egy problémát váratlanul olyannyira új megvilágításban, hogy már-már alig értjük, hogyan láthattuk korábban másként? Melyek ennek a feltételei?

Persze már az elektronikus komponálási eszközökről való részleges lemondás, Ives zenéjének és Cage gondolkodásmódjának hatása is kétségbe vonta a folyamatos technikai fejlődés logikáját, Mahler zenéje viszont mindenkit közvetlenül érintett. Emlékszem, egy karmesterversenyre benyújtott jelentkezési lapon egy fiatalember azt írta, hogy húszéves korában Mahler zenéje egész addigi életét megváltoztatta. Eltekintve a fogalmazás módjától, mely inkább illett volna Wagner, Nietzsche vagy Rilke korához, őszintesége kétségbevonhatatlan volt.

Schönberg újrafelfedezése minden bizonnyal eltérő, ám nem kevésbé meglepő aspektusokat tartalmaz. Habár Schönberg mindig hangoztatta, hogy műveiben a zenei technika alárendelt szerepet játszik, s helyette alkotásainak komplex kifejezőmódjára helyezte a hangsúlyt, ezt az expresszivitást elhanyagolható kritériumnak tekintették. Így életművének, melyet sok más zeneszerző működéséhez hasonlóan rendszerint három szakaszra szokás tagolni, mindig is a második korszakát tekintették különösen fontosnak, holott a mai kortárs zene számos problémája inkább az első és a harmadik alkotói szakaszával van kapcsolatban. A harmadik korszakban továbbá olyan művek keletkeztek, melyekben a zeneszerző továbbfejlesztette a második korszak egynémely sokat idézett technikai megoldását: gondoljunk csak az op. 45-ös VONÓSTRÍÓ-ra és a Webernre emlékeztető MODERN ZSOLTÁR-ra (op. 50/c).

Bizonyára nem vitatható, ha a szerializmus Webern életművére hivatkozik. S éppoly világos az is, hogy Schönberg op. 31-es ZENEKARI VARIÁCIÓI a zenetörténet szempontjából rendkívüli jelentőségűek. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy Schönberg életművének komplexitása, melyben a technika, a gondolati tartalom és a zenei közlésmód elválaszthatatlan egymástól, csak több év távlatából, átfogó áttekintés eredményeképpen s a Mahler zenéje nyújtotta tapasztalatok tükrében vált nyilvánvalóvá. Egy mű egységéből, mely mind a három aspektust tartalmazza, legfeljebb kiemelni lehet ezek egyikét.

Schönberg saját esztétikai fejtegetései sok félreértésre adtak lehetőséget. Némely általa használt fogalom az állandó ismétlés következtében különböző okokból végül is megváltoztatta értelmét, gondoljunk csak a „Klangfarbenmelodie” szó történetére. Min-

denesetrc fontos, hogy különbséget tudjunk tenni Schönberg zenéje, elméleti fejtegetései és a magunk problémái között.

Az olyan zseni számára, mint Schönberg, nyilvánvaló volt, milyen veszélyeket rejt magában egyetlen aspektus hangsúlyozása. Nem véletlenül kérte a VORSPIEL ZUR GENESIS kéziratában, hogy a kórus „without Hollywood style” énekeljen. S érthető a DOKTOR FAUSTUS feletti haragja is, melyet sem Adorno, sem Thomas Mann nem volt képes megérteni. Nemcsak egyszerű plágiumról van itt szó, hanem esztétikájának meghamisításáról, mely zenei fogalmakban nyert kifejezést. Nem arról van szó, hogy „szerette saját gondolatait”, hanem arról, hogy „szerette gondolatait”.

Ami a VIHAR végén Prospero számára gondolatai egyharmadát jelenti, Schönberg, az emigráns számára „idée fixe”, rögeszme volt. Utolsó éveinek művészete a távolságtartás és megindultság ötvözetét hívta életre.

Nem marad következmény nélkül – akár tudatos, akár önkéntelen – az olyan elszigeteltség, mely egy életen át tart. Nem állítom, hogy ez – művészi szempontból mérlegelve – okvetlenül minőségi hanyatlást eredményez. Csupán szeretném megpróbálni felhívni a figyelmet Schönberg kései korszakának egy problémájára, az expresszió keresésére, mely az emberi mélylélektanban gyökerezik.

Bizonyára nem Schönberg volt az egyetlen művész, aki századunkban perifériára szorult. Azonban senki más nem volt annyira kiszolgáltatva az elszigetelődésnek, az ilyen kegyetlen szellemi harcnak, melynek során Schönberg etikai-esztétikai törvényeket fogalmazott meg, s némelykor a következő mű megszületéséig már el is vetette őket.

Az élete utolsó öt évében komponált nyolc műből hat vokális ihletésű. Erre az egész korszakra egyetlen nyugtalan impulzus nyomja rá a bélyegét, mely csak az utolsó mű, a MODERN ZSOLTÁR (op. 50/c) befejezésével ér véget. Ebben Schönberg tizenegyszer ismétli meg: „Und trotzdem bete ich...” – „És mégis imádkozom.” Sokakat megdöbbsent Schönberg e szélsőséges mondata. Nekem inkább a kétségbeesett, rögeszmés igyekezet tűnik fel, mellyel Schönberg ezt a mondatot ismételteti. Nincs már más lehetséges megoldás, mint a befejezetlen mű félbeszakítása, a végleges elszigetelődés.

A kérdésekből, melyeket Schönberg tett fel, még nagyon sok nincs megválaszolva.

1974

Haiman György

A TIPOGRÁFUS, AZ ÍRÓ ÉS AZ OLVASÓ

Minden polgár szabadon szólhat, írhat és nyomtathat bármit, felelősséggel tartozván viszont e szabadsággal való visszaélésért – hangoztatta AZ EMBERI ÉS POLGÁRI JOGOK NYILATKOZATA. Hazánk polgárait e joggal az 1848. évi XVIII. törvénycikk ruházta fel: „Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.”

A sajtószabadság klasszikus deklarációi nem tesznek említést arról, vajon a szabad vélemény mi módon, milyen formában jelenhet meg nyomtatásban, s a véleményét

nyilvánító polgár milyen biztosítékot kap arra, hogy gondolatai nyomtatásban ugyanúgy lássanak napvilágot, ahogyan azokat megfogalmazta. Nyilvánvalónak tűnik, e biztosítékhoz joga van, s hogy e jog megvalósulása kötelezettségekkel jár arra nézve, aki a sajtóterméket kinyomtatja. Ha a nyomtatás vagy a publikáció más tényezőjének fogyatékosága miatt a vélemény a szerző szándékától eltérő módon kerül nyilvánosságra, nem kisebb sérelem érheti a sajtó szabadságát, mint amit a '48-ban eltörölt „előző vizsgálat”-nak nevezett és okkal gyűlölt cenzúra okozott.

Úgy vélem, az írónak, minden más szerzőnek és még az interjúalanyoknak is joga van nemcsak arra, hogy gondolatait szabadon közölje, hanem arra is, hogy eszméit, ahogyan azokat kinyilvánította, csonkítatlanul, hűen, hibátlanul, valamint olyan nyomtatott elrendezésben adják közre, ami nem adhat okot a szerzőétől eltérő értelmezésre. Ha belátjuk, hogy mindez magától értetődik, az sem lehet kétséges, hogy belőle a tipográfusra és mindazokra, akik a tipográfia alakításáért felelősek, vagy alakításában részt vesznek, köteleességek hárulnak.

A sajtószabadságból eredő jogok nemcsak a szerzőket, de az olvasókat is megilletik. A sajtószabadság nemcsak a sajtó, hanem mindnyájunk szabadsága.

A következőkben e jogok és köteleességek néhány vonatkozását illető gondolataimat szeretném kifejteni.

Az írni-olvasni tudók körében a XX. század közepéig a nyomtatás volt a kommunikáció uralkodó eszköze. A legutóbbi fél évszázad fejlődése ezt az uralkodó szerepet kétségessé tette. A Marconi-galaxis győzelme a Gutenberg-galaxis felett azonban nem úgy alakult, amint ezt jóslták. Amikor néhány évtizeddel ezelőtt e jóslások elhangzottak, még nem látták előre, hogy a számítástechnika rohamos fejlődése a gutenbergi kommunikációt is megváltoztatja, s hogy a nyomtatásba kerülő szöveg előállításában is a Marconi nevével fémjelzett eljárások válnak meghatározóvá. Ha az írást-olvasást elterjedtségének oldaláról vizsgáljuk, a statisztika vagy a szociológia adatai kedvező vagy éppen kedvezőtlen tükröt tárhatnak elénk. Az írás-olvasásnak az emberi civilizációban elfoglalt helyét azonban, úgy gondolom, a Marconi-híveknek egy pillanatra sem sikerült kétségessé tenniük. Ezért jogos és szükséges, hogy különböző nézőpontokból foglalkozzunk vele.

A számítógép körüli misztifikációk korában nem árt kimondanunk, hogy a könyvet és az újságot nem robotok írják; és a szöveget sem gépek, hanem emberek állítják elő. A számítógép mindenhatóságára vonatkozó utópiák egyelőre nem mások, mint utópiák. Az ember alkotó közreműködése a kommunikációban változatlan. Felelőssége senkire és semmire nem hárítható át.

A könyv és újság termelésének és fogyasztásának továbbra is főszereplője az író, aki a mű tartalmát, a tipográfus, aki a szöveg nyomtatott formáját megalkotja, s a címzett: maga az olvasó. Ennek az egyszerűsítve vázolt körforgásnak vannak más nélkülözhetetlen szereplői is, akikről azonban most nem szólok.

A folyamatban a tipográfus az író és az olvasó között foglal helyet. Mindkét irányban szolgál. Munkájának minőségéről szolgálatának teljesítése vagy éppen fogyatékosága tanúskodik. Szolgálatának és mulasztásainak mérlege megvonható. Az egyenleg tanulságokkal járhat számára, egyszersmind az író és az olvasó számára is.

Magától értetődik, hogy a kommunikáció legfontosabb oldala a tartalom. A tartalomhoz azonban forma is tartozik. A forma nem merül ki a tartalom nyelvi, stílári és műfaji megjelenítésében. A megjelenítésben szerepe van a nyomtatott betűnek és a

szöveg tipográfiai kompozíciójának, nem kevésbé annak, hogy művét alkotója miképpen szervezi könyvvé, újsággá vagy egyéb sajtótermékké, azaz kulturális használati tárgygyá. E tárgy, mint olvasási eszköz, megformálásának minősége szerint a tartalom befogadását segítő vagy akadályozó tényezővé válhat. Itteni mondanivalóim ezért nem a tipográfia belülegeinek kifejtésére, hanem a kommunikációban vállalt szerepének kritikájára irányulnak.

Az érdemeit és mulasztásait számba vevő mérleg mit mutat a magyar tipográfus számára?

Noha történeti elemzésre nem vállalkozom, e kérdés megválaszolására egy rövid és önkényes válogatású történeti áttekintés tűnik a legalkalmasabbnak.

Hazai nyomtatásunk kezdetén a tipográfia a gótikus és a latin betű választóján állott. Az első Budán nyomtatott könyv latin nyelvű volt, és nyomtatása is latin betűvel történt. A kolozsvári Hoffgreff-Heltai-nyomda alapítói voltak azok, akik véglegesen elkötelezték magukat és a magyarországi nyomtatást a latin betű mellett. Meghonosították itthon az akkor éppen hogy elkészült legkorszerűbb francia reneszánsz antikvát, amit Claude Garamont néven tart számon a nyomdászattörténet.

Heltai Gáspár nemcsak kiváló nyomdásznak, írónak, de a magyar helyesírás egyik korai úttörőjének bizonyult, amikor nyomdájában egységes írásmód bevezetésére törekedett. Egy másik kiemelkedő írónk, Bornemisza Péter, nyomdászként is tevékenykedve, sokat merített a Heltai-nyomdában alkalmazott helyesírási szokásokból. Későbbi nyomdászaink is közreműködtek az egységes helyesírás kialakításában. Tevékenységük hozzájárult ahhoz, hogy a Magyar Tudós Társaság első közgyűlésén, 1831-ben határozhasson a helyesírási szabályok kiadásáról. Az első szabályzat a következő évben meg is jelent.

Bornemisza Péternek azonban a magyar tipográfia megteremtésében is jelentős érdemei vannak. Ez irányú törekvéseben segítőtjére, Mantskovit Bálint nyomdászra támaszkodott. Mantskovit tehetsége utóbb a vizsolyi nyomdában mutatkozott meg. Ő hozta létre, nyilván Károlyi Gáspár csapatának közreműködésével, a VIZSOLYI BIBLIÁ-t, hogy ez nemcsak mint nyelvünk és irodalmunk kimagasló alkotása, de mint nyomtatott kommunikációnk mérföldköves műve, beírassék tipográfiánk történetébe is. A BIBLIÁ-ban ugyanis megtalálható a differenciált tipográfiai közlés – a különféle betűtípusok alkalmazása, a címek, a kiemelések, a jegyzetek, a csoportosítás, a tagolás – mindazon ismerve, ami, a betűszedés technikájának birtokában és annak lehetőségeivel élve, a nyomtatást az íráshoz, illetve az ősnymtatványok végeláthatatlan szövegtengeréhez viszonyítva, a kommunikáció fejlettebb szintjére emelte.

A VIZSOLYI BIBLIÁ-val megszületett a modern magyar könyv!

Amíg Heltaiék a legkorszerűbb, de idegen földön alkotott betűjét adták a magyar tipográfiának, a XVII. században napvilágot látott M. Tótfalusi Kis Miklós világhírű barokk antikvája. Ez a betű napjainkig gyarapítja az egyetemes könyvnyomtatást.

A barokk kor, majd a klasszicizmus kora a tipográfiai kompozíció terén is újításokkal szolgált. A magyar tipográfiának a klasszicizmus lett a meghatározó korszaka. Stílusára Kazinczy irodalomszervező munkássága, gyakran és határozottan kifejett könyvművészeti állásfoglalása maradandó befolyást gyakorolt. A magyar könyvek arculatának kialakításához hozzájárult a budai egyetemi nyomda, bikfalvi Falka Sámuel betűivel, francia és más forrásokból eredő új, klasszicista betűkkel, a párizsi Didot és a páрмаi Bodoni nyomdák tipográfiai ízlésének meghonosításával. A századelő klasszicista irányának megfelelően alakult a reformkori könyv- és lapkiadás stílusa is, ami

összeforrott nemzeti törekvéseinkkel. A klasszicizmus tipográfiáját mindmáig „magyar” stílusként tartjuk számon a magyar könyv történetében.

Századunk húszas éveiben, a historizáló stílusok hosszú időszakában, valamint a szecesszió nem mindig sikeres kísérletei után megfáradt hazai nyomtatás megújításán fáradozva, Kner Imre Bodoni klasszicista betűjét, levegős, áttekinthető szövegcsoportosítását választotta a maga racionális, tárgyyszerű tipográfiai építkezéséhez közel álló példaképül – egyben mint olyat, ami legjobban megfelel nemzeti hagyományainknak. A klasszicizmus e régebbi és újabb – hagyományos és modern – törekvéseinek nyoma napjainkig érvényesül hazai nyomtatásunkban.

Az avantgárd megjelenését az első világháború éveire tehetjük. A magyar könyvnyomtatásban az időben Kassák és néhány pályatársának kísérletein túl nem letek visszhangra. Később azonban nagy hatást tettek a reklámgrafikára és ezen keresztül a nyomtatás egészére is.

A reklám kommunikációs szerepe, hatásmechanizmusa nyilvánvalóan más, mint az irodalomé vagy akár a tárgyilagos hírközlésre szorítózkodó, mint mondani szokás, „komoly” sajtóé. Közismertek a reklámnak a figyelem felhívására, az olvasó megnyerésére, szinte birtokbavételére irányuló harsány és agresszív eszközei. A XIX. századi, szárnyait bontogató reklám a historizáló stílusok idején még csak kereste a saját hangját, majd igyekezett hasznosítani az impresszionizmus és a szecesszió leleményeit. Végül az igazira talált az avantgárd formavilágában, polgárpukkasztó harsányságában, amit saját szolgálatába állított.

Érdeemes egy pillantást vetni az orosz konstruktivista avantgárd törekvéseire. Jeles képviselője, El Liszickij és a hasonló elveket valló, az időben Németországban élő Moholy-Nagy László írásaikban kifejtették az új, konstruktivista tipográfiára vonatkozó elképzeléseiket. Úgy vélték, az új tipográfia képes lesz arra, hogy az olvasó számára a látás, az appercepció új módját honosítsa meg, maradandó hatást gyakorolva az emberi magatartásra, hozzájárulva az új ember, az új társadalom formálásához.

A konstruktivista tipográfia eszméi az 1920-as évek elején teret nyertek Németországban is. Az elsők között Jan Tschichold, a lipcsei grafikai főiskola fiatal tanársegédje vált a mozgalom lelkes zászlóvivőjévé. Azzal a nagy különbséggel, hogy Tschichold mellőzte a konstruktivisták ideológiai töltésű utópisztikus üdvtanát, viszont az akadémikusan konzervatív német tipográfia felforgatására fel kívánta használni a konstruktivisták formavilágának alkalmazását. Kollégái körében kemény ellenállásra, de hívek-re is talált.

Egy évtized sem kellett hozzá, hogy a fiatal tanársegéd belássa: az irodalom és a tudomány nyomtatott anyagának interpretálására a konstruktivista tipográfia nem alkalmas. Bebizonyosodott, az irodalmi szövegnek sem a tartalma, sem a tipográfiai elrendezése nem viseli el a kívülről ráerőltetett formákat. Tschichold könyvterveivel visszatért a klasszikus tipográfia hagyományainak folytatásához. Felismerései egybeestek a harmincas évek vezető tipográfusainak nézeteivel. Természetesen nem a klasszikus hagyomány egyszerű újjáélesztéséről, másolásáról volt szó, hanem a hagyomány és a korszerűség szintéziséről, ami a XX. századi tipográfia uralkodó elvévé és gyakorlatává vált.

Századunk legkiválóbb tipográfusai, legjobb nyomdái és legtapasztaltabb könyvkiadói, amikor szépirodalmi könyvet vagy szakkönyvet készítenek, a hagyományok e korszerű alkalmazásáról tesznek tanúbizonyságot. Tudomásul vették, hogy a könyv-tipográfia kötöttségével mindenkinek számolnia kell, s hogy a könyv tervezésének

korlátai nem stiláris vagy ízlésbeli előítéletekből, hanem a könyvnek mint az író szövegét interpretáló olvasási eszköznek belső törvényeiből erednek. A kötöttségek tiszteletben tartása mellett szól a könyv közel két évezredes formája is, amit eddig semmilyen kísérletnek sem sikerült megújítania. Időszámításunk korai éveiben váltotta fel a tekercset az ívekből összefűzött és táblába erősített, írott könyv, aminek szerkezetén sem a nyomtatás, sem a gépesítés és számítógépes világunk sem változtatott.

Mialatt a könyv formaalakításában az említett hagyományos-új irányzat uralkodóvá vált, az új reklámgrafika, hasznosítva a modernista törekvéseket, birtokba vette a hirdetés, az üzleti élet területének tipográfiáját, de nem szűnt meg hatása a könyvkészítés és az időszaki sajtó egyes területein sem. Sikereivel még a képzőművészetbe is behatolt. Gondoljunk csak a pop-art műtárggyá előléptetett konzervdobozára vagy éppenséggel a táblaképpé nagyított képregény-illusztrációkra.

Azt gondolhatná valaki, hogy a könyv tipográfiája kapcsán kifejtett gondolatok alkalmazhatók vagy alkalmazandók a hirdetés, a reklám, az üzleti élet nyomtatványainak világában is. Erről nincsen szó. Az irodalom és a reklám eredendő különbsége nem szorul magyarázatra. A reklám nem tekinthet vissza hosszú múltra, ezért hagyományok sem kötik, mint a könyvet. A reklám tipográfiájának nincsenek normái: értékét csak a minőség, a jó ízlés és természetesen a gazdaságosság szabja meg. A tervező korlátlan szabadságáról azért itt sem beszélhetünk: elcngedhetetlen a nyomtatvány rendeltetésének tisztelete, hogy a terv mind a hírverés célkitűzését, mind a címzett, az olvasó érdekét kielégítse.

Ennyit szükséges volt a reklámról is szólni, annak érdekében, hogy az irodalmi és tudományos közlés, valamint a reklámgrafika-tipográfia közötti alapvető, mondhatnám kibékíthetetlen különbséget érzékeltessem. E kétféle tevékenység összekeverése ugyanis a legsúlyosabb teherterel könyvtypográfiánk mérlegében. A reklámtipográfia ötletei, szellemes vagy csak csillogó megoldásai gyakran a korszerűség téves képzetét keltik, és egyesek úgy vélik, hogy ezekkel a könyvet is érdekesebbé, modernebbé lehet tenni. Elterjedt tévedések fűződnek a szimmetria fogalmához is, gondolván, hogy a reklámnymtatványokban gyakran szükségszerű aszimmetria a könyvet is korszerűbbé teszi, míg a szimmetrikus elrendezés a hagyományhoz való indokolatlan ragaszkodás bizonyítéka. Ez éppen úgy nem igaz, mint ahogyan az aszimmetria önmagában semmi biztosítékot nem jelent a moderniségre. Még veszélyesebbek azok a formai sablonok, amelyeknek modernség címén szinte mágikus varázserőt tulajdonítanak. Korszerűbbnek tartják, ha a könyvben az új bekezdések nem kezdődnek beljebb, holott ez a fogás csak az olvasás megnehezítésére alkalmas. Újságban, folyóiratokban a cikk címét nem a kezdetén, hanem valahol a szöveg közepén helyezik el. Mindenáron keresik az érdekeset, holott mindezek a trükkök legfeljebb az alkotójuk számára érdekesek, az olvasót azonban akadályozzák, bosszantják.

Az öncélúság másik megnyilvánulása az alkotó szerénytelen fellépése, a hivalkodás. Egyes tervezők szem elől tévesztik, hogy a tipográfiai megjelenítésnek összhangban kell lennie a tartalommal, a közlés céljával, az olvasó igényével. A diszharmónia gyakran odáig fajul, hogy noha a szerző által alkotott szöveg jelen van, a tipográfiai forma ettől idegen: nem a szöveg értelmének, hanem a tervezőnek saját magára szabott jelképrendszerét viseli. Az ilyen tervező nem a szerző koncepcióját interpretálja, hanem önmagát valósítja meg. Helyes viszont, ha a tervező személyes véleménye csak az eszközök megválasztásában, a tipográfiai elrendezés stílusbeli és minőségi kérdéseinek eldöntésében érvényesül – s az alkotó egyébként a jó értelemben vett személytelen-

ségre korlátozza tevékenységét. A mértéktartás a tipográfus legszebb erénye, ami segíti a tartalom és a forma összhangjának megtalálásában.

A tartalom-forma sok évszázados egyensúlya a XIX. század második felében bomlott meg, többek között annak folyományaképpen, hogy az újjgazdag könyvvásárló megjelent a piacon. Igényének megfelelően feltűntek a díszművek, amelyek már csak méretüknél és súlyuknál fogva sem voltak olvasásra alkalmasak: inkább polgári szalonok szobadíszül szolgáltak. Megjelentek az igénytelenül nyomtatott, de annál díszesebben bekötött sorozatok, hogy a kívánt métereket betöltsék a könyvszekrény polcain. Nem említeném a jelenséget, ha a giccs e szemléletéből könyvkiadásunk és a mai olvasó kiábrándult volna. Sajnos a Karinthy által inkriminált könyv, amelynek „*ára a szerző arcképevel és mellszobrával 20 korona*”, ma is kísért bennünket.

Tipográfiánk mérlegében legsúlyosabban a helyes magyar szövegközlés rovására elkövetett vétek nyomnak bennünket. Említettük, hogy hazánkban tisztos múltra tekinthet vissza az egységes magyar helyesírás kialakítása. A XIX. század második felében alakult nagy nyomdák közül többet olyan intézményként ismertek, ahol példás gonddal ügyeltek a kibocsátott nyomtatott szöveg hibátlan pontosságára. Ilyen híre volt a Franklin Társulatnak, az Athenaeumnak, Hornyánszky Viktor nyomdájának és másoknak. Hasonlókat mondhatunk néhány könyvkiadó, mint például Ráth Mór munkásságáról. A XX. századi tipográfia legjelentősebb egyéniségeinek hagyatéka is arról tanúskodik, hogy a hibátlan nyomtatás kérdésének megkülönböztetett figyelmet szenteltek. A nagy Bodoni hagyatékát folytató híres veronai Officina Bodoniról olvasom, milyen erőfeszítéseket tettek, hogy már a könyv kézírata is hibátlan legyen, majd a szedést a nyomtatás megkezdése előtt legalább öt ízbeni korrektúrának vetették alá. Hasonló véleményt tükröznek Kner Imre levelei: a Gyomán nyomtatott könyvek szedését is ötször ellenőrizték, s ebből legalább négy esetben a korrektor maga a tervező és nyomdavezető Kner Imre volt.

Mai helyesírási szabályzatunk első kiadása az 1920-as évek elejére vezethető vissza, de a nyomdákban való alkalmazása még nem volt teljes körű. Ekkor még, főként az újságokban, az úgynevezett rövid ortográfia is elfogadott volt. A szabályzat általános használata csak a 9. és 10. kiadás megjelenése, 1950–1954 táján valósult meg. Helyesírásunk szabályozásának szakmai megítélése nem tartozik fejtegetéseimhez, az azonban kétségtelen, hogy helyesírási gyakorlatunk terén az ötvenes évek eleje óta kiegyensúlyozott helyzetről beszélhetünk.

Helyesírásunk rendezett helyzete a hetvenes években, a fényszedés bevezetésével sem romlott számottevően. Akkor még senki sem gondolta, hogy a számítógépes szöveg-előállítás általánossá válása a szöveg katasztrófális romlásához fog vezetni.

Sajnos a katasztrófa itt van a nyakunkon. Sajtótermékeink jelentős része hemzseg a hibáktól, a rossz elválasztásoktól, idegen szavak és nevek téves szedésétől. A jelenség közismert, nem kell részleteznem.

A számítógép elterjedésének következményeivel senki sem számolt. Megváltozott a nyomdai munka menete is: a szöveg-előállítás hivatásos vállalkozók, nem hivatásos szerkesztők vagy éppen a nyomtatványkészítéstől független kívülállók kezébe ment át. A számítógépen készült szöveg ellenőrzését a legtöbb helyen nem szervezték meg, korrektorokat nemigen alkalmaznak. A nyomdák nagy hagyományokkal rendelkező, jól képzett korrektori gárdája felhígult vagy működésképtelenné vált. A nyomdákban a régebben kötelezőnek tartott házikorrektúra rendszere megingott: a szöveg első levonata nemritkán ellenőrzés nélkül kerül a kiadó vagy a szerző kezébe.

A hibák okát sokan a számítógépben vélik megtalálni. Ez egyszerűen tévedés. A gyakorlatlan vagy felületes számítógép-kezelő hibázhat. Ez a kisebbik baj, és mód van az orvoslására. Komoly bűn terheli azonban a magyar nyelvű szöveg-előállításra alkalmatlan számítógépprogramok gyártóit, a közvetítőket, akik ezeket Magyarországra behozzák, de azokat a vállalatokat is, amelyek e programokat megvásárolják. Kétszeres a bűnük, ha azt nyomdászok, kiadók és más hivatásos szakmabeliek követik el. Külön említést érdemel azoknak a felelőtlensége, akik a programok külföldi gyártóit, mint magyar szakértőket, rossz tanácsokkal látják el. Vajon a felelőtlenségük vagy a tudatlanságuk a nagyobb-e azoknak, akik olyan szöveg-előállító programokat hoznak be az országba, amelyek még magyar ékezetekkel sincsenek felszerelve, és egyenesen botránnyos, hogy az „ő, ű” betűk ékezetének helyére egyesek csak francia kúpos jelet tudnak ajánlani.

Ami a rossz elválasztásokat illeti: minden ellenkező híresztelés ellenére igenis lehet a magyar elválasztási szabályokhoz illő programot készíteni. Sőt lehetséges a magyar nyelv szókészletét tartalmazó helyesírási programot is előállítani, ami a számítógép használatját a helyesírás legtöbb kérdésében eligazítja. Ilyen program már van, és arra vár, hogy minél többen felismerjék fontosságát, sőt nélkülözhetetlenségét.

Minden teendő közül legsürgetőbb a helyesírás, a hibátlan szövegek közlés helyreállítása. Nem lehet addig hitele a nyomtatásnak – sem a nyomtatott szónak –, amíg a szövegek közlés elemi normája, a pontosság, ilyen durva sérelmet szenved. A fordulat íróknak, olvasóknak, tipográfusoknak közös érdeke. A fordulat érdekében sokakra komoly munka vár mind a számítástechnika, mind a szöveg-előállítás területén.

A mai tipográfusnemzedék még a gutenbergi szöveggelkompozíció nevelkedett. E hagyományos tipográfia lehetőségeit a számítástechnika szinte beláthatatlan mértékben bővítette.

A könyv tervezőjét a bőségnek ez a zavara nem teszi tanácstalanná. Nyersanyaga, mint évszázadok óta, ma is az írói mű. Ezt készen kapja, nem kell semmit hozzátennie, de el sem vehet belőle. Feladata, hogy a maga eszközeivel, olvasásra, értelmezésre alkalmas módon interpretálja. Ha alkotóképességének kibontakoztatására e feladat kevés: a hibát magában kell keresnie. Készen áll előtte a tipográfiai formák egész sora, amiket a tartalom megjelenítésére felhasználhat, beleértve elsősorban a betűformák gazdag választékát is. Az ólomban mindig szűkölködő régi nyomdák lehetőségeivel szemben az alkalmazható betűfajták száma szinte korlátlanra bővült. A számítógép nem hozott magával új formákat: egyelőre arra alkalmas, hogy a gutenbergi formavilágot tükrözze – azzal a többlettel, hogy ezt gyakran sokkal könnyedebben és jobb minőségben tudja szolgáltatni, felszabadítva használatját a gutenbergi technika bizonyos kötöttségei alól. A tipográfus lehetőségei tehát óriásiak, de ugyanilyen arányban nőtt a felelőssége is.

Ha a tipográfus munkájának valamennyi forrását számba vesszük, arra a következtetésre jutunk, hogy bármilyen szabadságra tett is szert a modern technikának köszönhetően, tevékenységének egészét mégis inkább a kötöttségek, a korlátozások jellemzik. A kötöttségek nem jelentik alkotási szabadságának korlátozását: hiszen ugyanazon feladatnak számos, sőt számtalan jó megoldása van. Ezekből választani: mesterhez illő feladat, és a mester méltó önmagához, ha ellenáll a külvilág csábításainak és tartózkodik a tipográfiától idegen kellékek alkalmazásától.

Az író, újságíró ma, a számítógép korában szorosabb munkatársi viszony kapcsolja

a tipográfushoz. Közös erőfeszítésük eredményeképpen nemcsak hibák küszöbölhetőek ki, de javulhat a nyomtatott kommunikáció minősége, az olvasó és mindnyájunk javára.

Utóirat. Aki az elmondottakat a hagyományos tipográfia egyedülvalósága melletti védőbeszédnek tartotta volna, téved. Ha fejtegetéseim fogyatékosága miatt e tévedésre magam szolgáltatam volna okot, elnézést kérek.

(Székfoglaló előadás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián.)

Marguerite Duras

ANYÁM

Ráyman Katalin fordítása

Anyámnak zöld volt a szeme. A haja fekete. Marie Augustine Adeline Legrand-nak hívták. Parasztok leányaként született, gazdalányként, Dunkerque mellett. Egy nővére volt és két fivére. Tanítónőképzőt végzett, ösztöndíjasként, és Dunkerque-ben tanított. Egy iskolai felülvizsgálat utáni napon a tanfelügyelő megkérte anyám kezét. Szerelmem első látásra. Összeházasodtak, és elutaztak Indokínába. 1900 és 1903 között. Kötelezettségvállalás, kaland, és – nem a vagyonszerzés, hanem az érvényesülés vágya. Hősökként utaztak el, úttörökként, ökrös szekéren látogatták végig az iskolákat, mindent ők vittek magukkal, tollat, papírost, tintát. A kor falragaszainak engedelmességek, amelyek úgy sugallták, mint a katonáknak: „Lépjen be!”

Anyám szép volt, nagyon bájos. Sok férfi megkívánta, de a házasságon kívül, azt hiszem, semmi sem történt. Ragyogó nő volt, és imádott csevegni. Emlékszem rá, hogy az estélyeken majd széttépték. Rendkívüli jelenség volt, nagyon vidám, teljes szívvel és sokat nevetett. Nem volt kacér, beérte azzal, hogy sokat mosakszik.

Varrónót tartott, de nem tudott neki munkát adni. Én is, egészen tizennégy vagy tizenöt éves koromig úgy öltözködtem, mint ő, zsákruhákban jártam. Amikor kezdtek érdekelni a férfiak, többet törődtem a külsőmmel. Anyám akkor hihetetlen ruhákat csináltatott nekem, fodrokkal – úgy néztem ki, mint egy lámpaernyő. Én mindent fölvettem, amit rám adott.

Annyit írtam az anyámról! Nyugodtan állíthatom: mindent neki köszönhetek. A hétköznapi életben mindent úgy csinállok, mint ő. Például: ahogy főzök, ahogy az ürüvagdálékot készítem, a borjúbecsínáltat. Ezt a hajlamot a készletek gyűjtésére, amelyet nem tudok leküzdeni, ezt is tőle örököltem. Otthon mindenkit bosszantok vele. Ha nincs tartalékban egy üveg olaj, rosszul érzem magam. A tartalékolást érzem természetesnek. Ami nem normális, az az, hogy csak egy üveg olajat vesz az ember. Mit lehet egyetlen üveg olajjal kezdeni? Micsoda probléma! A félelmeimet is az anyámtól örö-

költem, például azt, hogy irtózom a bacilusoktól, és állandóan fertőtlenítek. Ez a gyarmati gyermekkoromból származik. Anyám nagy gyakorlati érzékkel rendelkezett, a lelkiekkel azonban egyáltalában nem foglalkozott. Mintha nem is léteztek volna. Mintha a ház valami átmeneti dolog lett volna – váróterem. De mindennap felmosta a padlót. Azt hiszem, nem láttam senkit, aki tisztább lett volna, mint az anyám.

Amikor az apám meghalt, négyéves voltam, a két fivérem hét és kilenc. Anyám akkor egyúttal az apánk is lett, az a valaki, aki eltartja a családot, megvédi a halál, a betegség ellen – abban az időben a kolerától féltünk. Mind a hárman bolondultunk az anyánkért, és voltaképpen boldoggá kellett volna tennünk őt. Szüksége volt rá, hiszen valósággal hisztériás szeretetet érzett irántunk, különösen, már akkor, az idősebb fivérem iránt. A mi kedvünkért folytatta a tanítást, és hogy kikercsítse szegényes vidéki tanítónői fizetését, a mi kedvünkért vette meg azokat a híres koncessziókat húszévi megtakarított pénzéből. Többször írtam már arról, milyen dühös volt, hogy hagyta magát átejtetni. Ez a csőd mindig is a szerencsétlenség szimbóluma lett számomra, sokkal inkább, mint például egy nagyáruház leégése. Anyám majdnem belebolondult. Emlékszem azokra az epilepsziászerű rohamaira, amelyek addig rázták, amíg el nem vesztette az eszméletét. Halálra rémített bennünket, amikor ilyen állapotban láttuk, ordítottunk, mint a bolondok. Ebben az időben elhagyta őt a nevetése – valóságos istencsapás volt. Semmink sem volt többé, uzsorások leselkedtek ránk. Mi, gyermekek, ehhez asszisztáltunk. Én azt mondtam magamban: „Ilyen az élet!”

Anyánk szeretett minket, de soha nem volt gyengéd. Én magam sem bízom a gyengédségben. Mi sohasem öleltük át egymást, soha nem fogtuk kezét, soha nem köszöntünk egymásnak. Soha nem kívántunk egymásnak boldog új évet, sem kellemes ünnepeket, nevetségesnek találtuk volna. Talán intettünk egymásnak, amikor elváltunk, vagy még azt sem. Csak később vettem észre: másképp viselkedünk, mint a többiek. Amikor megérkeztem Franciaországba, össze kellett ölelkezni, megérdeklődni, ki hogy van – ez az egész cirkusz, nem tudtam hozzászokni.

Anyámnak egyáltalában nem tetszett, amit írtam. Azt mondogatta: „Te kereskedőnek születtél. Kereskedéssel kell foglalkoznod.” Anyám gazdalány volt, egész életében sajnálta, hogy elkerült a földről. Mint irodalmi analfabéta, kezdettől fogva semmit sem értett a könyveimből.

Első elválásunknak bizonyára az volt az oka, hogy nem helyeselte a foglalkozásomat. Az írásnak csak a komolytalan, nagyvárosiasan mondén, újságírói oldalát látta. A pletykaoldalát. Persze örült a sikereimnek, a könyveimről megjelent cikkeknek. Talán rajtam keresztül akart bosszút állni az életen.

Anyám mindenekelőtt tanítónő volt, és büszke arra, hogy én a tanítványa voltam. Jó tanítványa. Általános iskolai bizonyítványomat tizenegy éves koromban kaptam meg, korengedélyre volt szükségem. Ebben az időben a tanítónők nagy súlyt helyeztek a helyesírásra. Diktandóból mindig a legjobb jegyet kaptam. Ez végtelenül boldoggá tette anyámat. Mindenki azt kérdezte, honnan jöttem. Emlékszem, rám mutattak, egy kislány, ott áll a pad végén – honnan jött? Vidékről. Ahol négy éven át csak vietnami nyelven beszéltem. Félttem. Ez Saigonban történt. A vizsgát egy nagy, üres kollégiumban tettem le. Ez volt az első alkalom, hogy anyyi fehér embert láttam. Anyámnak nagyon fáj, hogy a fivéreim nem szerezték meg ugyanezt a tanulmányzáró képesítést. Ők az iskolában nem vitték semmire, a tantárgyak nem érdekelték őket, tízéves ko-

rukban abbahagyták a tanulást. Anyám aztán tönkrement abban, hogy levelezési tanfolyamokra íratta be őket, a bátyámat mindenféle magániskolákba, ahonnan néhány nap múlva kimaradt.

Nagyon komolyan vette a tanítást. Anyám és a többi tanító – ők teremtették meg a francia kultúrájú Vietnámot. Mintegy százezer gyermek ment át a kezén. Nagyon szerették, valószínűleg a nagylelkűsége miatt is. Nem viselte el, hogy egy gyermek nem jár iskolába, mert túlságosan szegény ahhoz, hogy tanszereket vegyen magának. Akkoriban egy pompás házban laktunk, amelynek emelete kőlapokkal volt kirakva. Mindennütt gyékényeket fektetett le azoknak a kislányoknak a számára, akik távol laktak az iskolától, és ő adott nekik vacsorát. Ezt természetesnek tartotta. Ezért vagyok bizonyos vonatkozásokban kissé tartózkodó, amikor a gyarmatosításról beszélnek. A tanítók igazán szenvedélyes funkcionáriusok voltak, rengeteget dolgoztak, és nyomorúságos fizetést kaptak, olyan keveset, mint a vámosok és a postások. Anyám, amikor megvette a koncessziókat, semmit sem sejtett a vesztegetések romlott gyakorlatáról. Azt hiszem, anyámnak köszönhetem a becsületességre való hajlamomat. A minap azt mondtam magamban: „Olyan becsületes vagyok, mint az anyám, mélységesen becsületes.”

Nem értettem meg egészen, és nem is törődtem vele, amikor anyám azt mondta, én vagyok a legjobb tanítványa. Érdekelt, amit tanultam. Jobban örültem annak, ha valaki más mondja nekem, hogy jó tanuló vagyok. Anyám mindent megtett volna azért, hogy számtantanár legyek. Ezért külön matematikaórákra jártam. De iskolaév közben abbahagytam.

Csodálom, hogy a koncessziókkal kapcsolatos csőd után az anyám nem omlott össze. Nyugdíjba ment ugyan, de megalakította a Francia iskolát, amely csakhamar tele volt indokínaiakkal és franciákkal. A magyarázatai olyan világosak voltak, hogy az összes gyermek megértette, még azok is, akik a többi iskolában a legrosszabb tanulók közé tartoztak. Ennek persze híre ment, és a szülők mindent elkövettek, hogy a gyermekeiket az ő iskolájába írathassák be. A beosztottjaival remekül tudott bánni – mindig hihetetlen tekintélye volt.

Egy tanítónő, aki nem olvas. Soha semmit. Nem vett nekünk könyveket. Gyermekkoromban csak azokat a könyveket olvastam, amelyeket anyám a jó munkájáért jutalomként kapott: kétszer vagy háromszor Victor Hugo *A nyomorultakját*, amely album alakban volt meg nekünk, Gustave Doré illusztrációival. Egy nőíró Indokínáról szóló könyvére is emlékszem; a neve Christiane Fournier. Meg Pierre Lotira, de Dellyre, Roland Dorgelèsre és Victor Margueritte egy regényére, a *Lerhier kisasszony legényéletére*. Anyámnak csak az iskolai kézikönyvek számítottak – nem örült, ha olvasni látott. Kibált velem, igen, azt mondta, hogy az ember nem dolgozik, amikor olvas. Emlékszem, mégis clolvastatta velem Michelet néhány könyvét, ez a fajta író megfelelt az ízlésének. Azt mondta: minden idők egyik legnagyobb írója. Sokáig ezt hittem. És Renan. Most éppen újraolvasom a kereszténység történetéről szóló könyvét és a *Jézus életét* – úgy emlékszem, ez François Mitterrand egyik legkedvesebb könyve. És a Jeanne d'Arcról szóló könyveket.

Azt hiszem, az irodalomban leírt anyák egyike sem ér fel az enyémmel. Anyám nagy egyéniség volt, egyúttal komikus egyéniség is. A nagy egyéniség minden tulajdonsága megvolt benne. Képes volt bolondságokra, mint például ez a kalandja a koncessziók-

kal, de nagyon világosfejű volt. Azokkal az ellentétekkel, amelyek jellemzők a nagy személyiségekre. Majd' behalt, amikor megtudta, hogy beléptem a kommunista pártba. De nem ő az életművem főhőse, sem a leggyakoribb szereplője. Nem, az én vagyok. Írni annyit jelent, hogy az ember önmagának ír.

Azt hiszem, mindennél jobban szerettem az anyámat, és ez a kapcsolatunk váratlanul megszűnt. Gondolom, akkor, amikor megszületett a gyermekem. Vagy amikor a *Gát a Csendes-óceánont* filmre vitték. Akkor nem akart látni többé. Végül mégis megengedte, hogy visszatérjek hozzá, azt mondta: „Meg kellett volna várnod, amíg meghalok.” Nem értettem meg, azt hittem, szeszélyről van szó, de nem. Amit mi a megdicsőülésének hittünk, abban ő kudarcot látott. Elszakadtunk egymástól, és én nem próbáltam visszatérni hozzá, mert úgy láttam, nem érthetjük meg többé egymást. További nézeteltérések támadtak. És azután az, hogy mindenkinél jobban szerette a bátyámat. Úgy szerette idősebbik fiát, mint egy udvarlót, mert magas volt, szép, férfias, valóságos Valentino – a kisöcsém meg én olyanok voltunk mellette, mint két bolha.

Azt hiszem, anyám problémáinak egyik oka az, hogy sohasem voltak férfitügyei. Mészték, hogy apám nagyon szerelmes volt belé. Ő nem viszonzta az érzelmeit. Szerettem volna, ha az a megkülönböztetett imádat, amit a bátyám iránt érz, beleilleszthető volna az életünkbe. De ez lehetetlenné vált, különösen amikor a bátyám hatása alatt verni kezdett engem. Bátyám az anyámra nézett, és azt mondta: „Erősebben üsd!” Fadarabokat adott a kezébe, seprűnyelet. Anyám jól összevert, igen, valósággal rám vetette magát, ha lefeküdtem valakivel. Nem pofozott, hanem rugdalt és botozott, a bátyám meg segített neki. Egy nap világossá vált számomra a dolog – túl későn.

Nem bíztuk titkainkat az anyámra. Vagyis, amikor nagyon fiatal voltam, mindent megmondtam neki, szakítottam is a kínai szeretőmmel. A fivérem azt mondta, úgy viselkedem anyámmal, mint egy idegen. Életem egy része mindig titokban maradt előtte. Sohasem tudta meg például, hogy húszéves koromban, Franciaországban abortuszon estem át: a férfi nagyon gazdag volt, én még kiskorú, a szülei nem akarták, hogy bonyodalom legyen a dologból, hamis igazolásokat szereztek, az állt rajtuk: vakbélgyulladás.

Ma már nem szeretem az anyámat. Amikor beszélek róla, mint most is, meg vagyok hatva, de talán attól hatódom meg, ahogy magamat látom mellette.

Élete végén ugyanúgy elfordult tőlem, mint én őtőle. Szerencsére ott volt a fia. Anyám Touraine-ben élt. Én csak azért látogattam meg, hogy megetessem, mert azt mondta, senki nem tud olyan jól húst sütni, mint én. Hat órát autóztam, hogy kisüssek neki egy darab húst. Ő csak a fiára gondolt. Állandóan nyugtalankodott miatta. Nem tudom, hogy tudta elviselni ezt az állapotot. Együtt vannak eltemetve. A kriptában csak két hely volt. Ez persze tönkretette azt a szeretetet, amit éreztem iránta.

Azért beszélek róla érdeklődéssel és izgalommal, mert arra az igazságtalanságra gondolok, amely érte, és arra a másik igazságtalanságra, amelynek ő volt az okozója. Az a kép, amit róla örök, nem valami jó kép, nem egészen tiszta. Látom magam előtt, ahogy megakadályozza, hogy megöleljem, eltaszít: „Hagyj békén...” Gyakran írok róla, mindig előttem van. De ma például sokkal szebbnek látom az apámat, mint az anyámat. A falakon egy csomó fénykép lóg, a szüleim fotói. Nézzétek csak, a kisöcsém mi-

lyen természetes ezen a képen, és a bátyám már milyen parancsolón, milyen mondanál mosolyog. Az életben elváltam tőlük. Az ember elválk a többiektől, amikor ír. De ma, amikor már közeleg a halál, sokkal kevésbé látom anyám hibáit, mint azelőtt.

Tegnap még valódi boldogsággal néztem, mint valami nem remélt jóvátételt, ahogy a fivérem és anyám üvöltöznek egymással, hogy elvegyék egymástól azt a pénzt, amit én vittem haza. Azt a pénzt, amit azoktól a fiúktól kaptam, akik ugyanarra a különóra jártak, amire én, és akik többé-kevésbé szerelmesek voltak belém. Vagy amikor ki akartam fizetni a fivérem szeretőjének temetési költségeit, az anyámnak sikerült megkaparintania a pénzt. Ma azt mondom magamnak, nincs jogom mindezt a szemére hányni. Igaz, hogy két gyermekét kevésbé szerette, mint a harmadikat, de ha hasonló helyzeteket látok magam körül, azt mondom magamnak, jó, ilyesmi létezik, de mindig félttem azt a gyermeket, akit kevésbé szeretnek.

Azt írtam, hogy anyám maga volt az örület. De vajon a gyermekek általában nem gondolnak-e úgy az anyjukra, mint valami hibbantra? Nem hallja-e az ember minduntalan: „Az anyám, az egy örült, egészen süsü”? Ettől még szeretheti az ember. Én magam is anya vagyok. Én is bolond vagyok? Nem tudom, de nagyon rosszul neveltem a fiamat. Egy gyermeket elvesztettem öelőtte, amikor megszületett, és a második gyermekem nagyon szenvedett emiatt. Nagyon elkényeztettem. Folyton féltettem. Végül is azt gondolom, hogy az anyaság szemérmelenség. Az anya bármit megengedhet magának. Emlékszem anyámra, amint a háborút imitálta előttünk, miközben a *Sambre és Meuse*-t énekelte. Puska gyanánt botot vett a kezébe, és énekelt, azután sírt és sírt – a Verdunnél elesett fivéreire gondolt. Mi is sírtunk. Aztán azt mondtuk: „No jó, hiszen bolond.”

Philippe Sollers

MOTHER

Ráyman Katalin fordítása

Tudtam, hogy az utolsó útjára készül, de nem hittem volna, hogy a vég olyan hamar bekövetkezik. Mother? Igazán? Már? Nyolcvannégy éves, de mégis... Mindig eleven, határozott, a szeme, a szelleme élénk, a homloka ragyogóan sima, ő maga vidám... Az én fiatal és öreg anyácskám, vagy inkább az én szemérmes és erőszakos kislányom, évek óta végérvényesen az... Készülj fel a szenvedésre, így szól az ostoba törvény, ezt az árat kell megfizetni azért, hogy az ember eljött ide eljátszani a halandót. Kaptál egy testet kölcsönbe? Vissza kell adnod. Jeff ezt kérdezi: „Idén nem jön a nagymama? Beteg?” Igen, a nagymama nagyon beteg, négy órát tartott az operáció, nagymama túlélte, de nem hosszú időre. Azt mondja: „Egészen csöndesen megyek el”, vagy: „Élni, mire jó az?”. Furcsa, erőltetett nevetéssel azt mondja: „Az bánt a legjobban, hogy te szomorú leszel. Jaj, de borzasztó, jaj, de borzasztó.” Vagy pedig: „Vajon ki mondta ezt: »Most már semmim sincs, most már semmi sem az enyéme«?” Napjában kétszer

telefonálok neki a klinikára, érzem, ahogy gyengül a hangja, megakad a beszédben, összeszedi magát. Én: „Nem zavarlak?” Ő: „Ó, soha!” – „Sokat gondolkod rád.” – „Ó, tudom!” Ez a teljesen szokatlan „Ó” nagyon szándékos, hangsúlyos, valójában egy vastag könyv, tele történetekkel, jelenetekkel, részletekkel, tájakkal, álmokkal, könnyekkel, nevetéssel, bolondos beszélgetésekkel, kacérságokkal, ruhákkal, sálakkal, ékszerrel, esti programokkal, tengerpartokkal, autókkal, ebédekkel, vacsorákkal, keretekkel, arccal. Anyám állandóan ott tartja készenlétben agyának torkában. Ez az „Ó” – tudom, főként ezt fogom megőrizni belőle, mintha már a túlvilágról szórakozna azzal, hogy így szól hozzám: „Azt hiszed, hogy végig tudod gondolni ezt az »Ó«-t? Teljes egészében? Biztosan? Minden árnyalatával, a céltalanságával, a változataival, a színeivel? Egészen végig tudod gondolni, semmit sem felejtess el? Kitalálsz, amit elhallgattam?” Azt is mondja: „Szörnyű volt ez a mai nap.” Vagy ha néhány percre levitték a kertbe: „Újjáéledtem a napon.” Meg ezt is: „Nincs más vágyam, mint aludni, aludni.” És aztán két-három perc múlva: „Nagyon forrón öllelek”, vagy: „Öllelek teljes szívemből”. Egyszer nagyon elcsodálkoztam, amikor olyan szót használt, amit addig sohasem ejtett ki velem kapcsolatban (de bizonyára volt valaki a szobában): „Vizszontlátásra, gyermekem.” Sietve tájékoztat a kezelésről, a vizsgálatokról (amelyeknek eredményeit többé-kevésbé eltitkolják előle, de neki semmi illúziója nincs velük kapcsolatban), a transzfúziókról, a kötözésekről, a masszázsokról. És végül, igen határozottan: „Ne nyugtalanodj”, vagy: „Most már eleget panaszkodtam”.

Háromszor meglátogattam. Fogom a kezét, közhelyeket mondunk, valójában minden az „Ó, soha!”, „Ó, tudom jól!” távolságában történik. Attól a pillanattól félek, amikor a telefon az űrben fog csengeni. El fog jönni, el fog jönni, és ezúttal a tér nem zárul be, megszűnik az idő.

Az utolsó alkalommal már itt volt a régi, dél-franciaországi kánikula, amely az istennek sem akart véget érni. A klinika öt kilométerre van a várostól. Anyám szobája a földszinten, pontosan egy kis hűs katalpaerdő mögött. Az ablakot kitárták, anyám nehezen lélegzett, egy pohár vizet kért tőlem, „nem bírom tovább”, és, alig hallhatóan, „nehéz meghalni”, többet nem mondott. Pedig amikor megérkeztem, felém fordította a fejét, és a tekintetében felvillant az öröm, a meglepetés, végül is nem ez az üdvösség? A szeme felragyog, hitetlenül és elragadtatottan, igen, minden lehetséges, végül is csodák is történnek. De azonnal megértette, visszafeküdt a vánkosra, becsukta a szemét, kis kék virágokkal díszített fehér hálóingében, nagyon lefogyva – nagy csönd. Megcsókoltam a homlokát, megfogtam a kezét. Bal kezemmel, amely közelebb van a szívemhez, az ő jobb kezét. Háromszor, nagyon tudatosan megszorította az ujjaimat. Ez már valóban az utolsó üzenet volt, így szólt: folytasd, ne félj, mindennel szemben neked van igazad, *nekünk* van igazunk, menj tovább az utadon, bárhová vezet is, folytasd, folytasd, ne kételkedj, ne fordulj vissza, mondjanak, amit akarnak, folytasd, húzd ki magad, elnézédet kérem, hogy itt hoztalak a világra, de a baj már megtörtént, és talán szerencsés hiba volt, minthogy megismertük és szerettük egymást, nem kibékülésről van szó, nem, ez lehetetlen férfi és nő között, de ha neked is megfelel, összhang az alapvető ellentétben. Látod, ide jutottunk. Most már nincs haladás, sem meghátrálás. Megelőzlek ebben a dologban, büszke is vagyok rá (nézd meg az arcomat, végül a tied is majdnem ilyen lesz), a lényünk legbelseje azonos, és senki más nem ért belőle semmit. Az ember nem kívül hal meg, hanem belül, vérenek véreben. Ne engedd, hogy megfélemlítsenek, senki nem ölhet meg téged. Váljunk hát el örökre, mindörök-

re. Helyeslem, amit teszel. Terád szavazok. Bármilyen történések is, ne feledd el a bizonyosságnak, a bizonyosságra való elszántságnak ezt a pillanatát. Meghalok benned, és te is meghalsz *önmagadban*. A külső semmi, káosz, hazugság. Ez a sok fecsegés születésről, halálról, terhességről, az anyaméhről, a származásról, testek létrehozásáról – ez mind semmi. Látod, nehéz meghalni, de a halál semmi. Az élet az igazi, a csúcs. Ez már így van. Vagyis: az élet – az *igen*.

Az orvos azt mondta: „Tudja, a három alapelv: legyünk logikusak, ne válaszoljunk olyan kérdésekre, amelyeket nem tesznek fel nekünk, lavírozzunk.” Ott álltam, a szemébe néztem, és határozottan arra kértem, akadályozza meg, hogy feleslegesen szenvedjen. Megértette? Megértette.

Amikor visszatértem a kórterembe, anyám már aludt. Másnap reggel még elértem telefonon egy lehetetre. Azt mondtam: „Magammal viszlek, gondolatban egészen az anyém vagy.” És ő, erőlködve, de egészen tisztán: „Nagyon jó.” Este még egy alig hallható: „Ölellek.” És a következő napon a telefon kicsengett, ötig számoltam – tovább csengett, a végtelenségig. Negyedórával később felhívott az orvos. Én: „Nem szenvedett?” Ő: „Úgy látszik, nem.” „Úgy látszik” – feneketlen mélység.

Ez tegnap volt. Most már mindig tegnap lesz. Felvettük a legszebb ruhánkat, Judith, Jeff meg én, és elmentünk eltemetni az anyámat. Még mindig meleg volt, nálunk az emberek nyáron halnak meg, beigazolódott, amikor megnéztem a dátumokat a temető sírkövein. A férfiak és nők majdnem mind júliusban vagy augusztusban haltak meg. Egyetlen utolsó hely volt az anyám számára, a koporsót ferdén kellett becsúsztatni az üregbe, a sírásóknak kissé erőltetniük kellett a dolgot. A plébános a templomban szakszerűen viselkedett. Elsiklott kliense közismert és ironikus hitetlensége felett, és a „méltóságáról” beszélt – a titkos helytelenítésnek ezt a szavát azokkal a sehová sem tartozó emberekkel kapcsolatban alkalmazzák, akikkel nem tudnak mit kezdeni. Elcsodálkozott, amikor azt kértem tőle, olvassa fel Máté evangéliumából a 10.26–27. szakaszt: „Ne féljeteek tehát tőlünk! Mert nincs olyan rejtett dolog, amely le ne lepleződnék, és olyan titok, amely ki ne tudódnék. Amit a sötétségben mondok nektek, azt a világosságban mondjátok el: amit a fületekbe sűgva hallotok, azt a háztetőkről hirdessétek”, Lukács evangéliumából a 8.17–18. részt: „Mert nincs olyan elrejtett dolog, amely napvilágra ne kerülne, és nincs olyan titok, amely ki ne tudódna, és ismertté ne válna. Vigyázzatok tehát, hogyan hallgatjátok, mert akinek van, annak adatik, de akinek nincs, attól az is elvétetik, amiről azt gondolja, hogy az övé”, meg a 12.2 részt: „Nincsen olyan rejtett dolog, amely le ne lepleződnék, és olyan titok, amely ki ne tudódnék” és Márk evangéliumának 4.22–23. passzusát: „Mert ami el van rejtve, csak azért van elrejtve, hogy napvilágra kerüljön, és csak azért lett rejtetté, hogy nyilvánvalóvá legyen. Ha valakinek van füle a hallásra, hallja!” Éreztem, hogy ez a mondat: „akinek van, annak adatik, de akinek nincs, attól az is elvétetik, amiről azt gondolja, hogy az övé” e jámbor férfiú számára éppoly érthetetlen maradt, mint mindenki más számára. De benne van a szövegben, nincs vita. Jeff sápadt volt és merev a sötétkék ruhájában, először látott halottat, többször is megérintette óvatosan a koporsót a központi fasorban, a nagy, égő gyertya előtt. Megkíméltem a koporsóba tételtől, Judith kiment velem. Én egyedül maradtam anyámmal, kinyújtva feküdt, szép volt és élettelen, hihetetlenül valóságos és tiszta az ólmos hidegségében, észak–dél-tengely, mozdulatlan mágnestű, a magas homloka, rászorítom az ajkamat, „Isten veled, drágám”, azután a temetés formáságai. A fiam tudni akarta, a sírásók miért nyújtottak nekünk egy-egy

marék sót, amit egy piszkos, világoskék műanyag zacskóból vettek ki. Sírt, amikor leeresztették a koporsót. Azután mindhárman taxiba ültünk, és a súlyos napfényben visszatértünk a repülőtérre.

A csomagot ma reggel kaptam meg, küldönc hozta. Fekete kínai lakkdoboz, amelyet Mother a közjegyzőnél hagyott a számomra. Egyrészt mintegy száz levél, elfeledett levelek, én írtam őket, ifjan, Angliából, Kentből, amikor Violet nevű barátnőjénél laktam – Violetet anyám bújtatta a háború alatt. A sorok közé rejtve, de teljesen világos, hogy pénzt kértem tőle. Másrészt személyes tárgyak, amelyeket bizonyára hosszú idő alatt válogatott össze: egy kék selyemsál, az olvasószemüvege, teknőckeretes ovális relikvütükör, egy régi gyűrű, görög gemma aranyfoglatban egy istennő profiljával (az ötvenes évek végén tett görögországi utazásának emléke), egy Velencében készült fényképe: hajóra vár a víz partján egy szürke reggelen, világos ruhában, és a doboz legmélyén tízezer dollár ötvenes címletekben. Kísérőlevél nélkül, természetesen. Ez ő. Tények, vonalak, szögletek, semmi más. Milyen jó író volt, a lelke mélyén, a valószínűség életben. Meg kellett halnia, jó, ez a törvény. De hogy szoktam meg, hogy nem látom többé, és főként, hogy nem hallok többé a hangját? „Ó, soha többé!”, „Ó, tudom!”, „Szörnyűség!” A hangok azok, amelyek örökkévalók, a beszéd percei. Van a hangoknak egy olyan villanásuk, ami minden keresztlátható, és megmarad minden túl. Ilyen hang, ilyen sors – örökre. Nem az, ami elhangzott, hanem maga a hang, hirtelen leválasztva, mindörökre, regisztrálhatatlanul, elhelyezhetetlenül. Hogy csinálják az emberek, hogy nem hallják meg? Figyelj! Emlékezz rá! Figyelj! A világ a süketek meg nem szűnő tömeges hallucinációja. Figyelj jobban! A kezedet! Közelebről! Emlékezz rá! Hallod?

Amikor utoljára csókoltam meg úgy, hogy nagyon éber volt, egy vesszőből fonott karosszékekben ült a nyitott ablak előtt. Minthogy a földszinten helyezték el (szobája különös módon a 900-as számot viselte), jól érződött a levágott fű szaga. A folyosóról porszívó bűgása hallatszott. Már ahhoz sem volt kedve, hogy a tévé hülyeségeit nézze, rossz jel. Amikor feléje hajoltam, majdnem beleestem a kívülről bekúszó rózsaszínű köze – a piros rózsák alig egy méterre anyám arcától. Nevettünk. Aztán majdhogynem a karomban segítetttem vissza az ágyába – lefeküdtem melléje. Nyugodtan beszélt a haláláról („kifizettem a temetésemet”), és én, ahogy kell, azt mondtam: „De nem, de nem.” Sokkal reménykedőbbnek mutattam magam, mint bármikor, a hangsúlyomat akarta hallani: kétségcinek, ellenvetéseinek cáfolatát, pontról pontra. Valójában csak egy dolog számított: hogy egymás mellett legyünk ebben a sötét és világos bárkában, ebben a mindenkorai öreg és új sajkában, amelyről csak mi tudunk.

Egyik angliai levelemben elmeséltem neki látogatásomat Canterburyben és a Becket Tamás meggyilkolását (1170) bemutató jelenetet. Gyilkosság a székesegyházban... Ezek a derék angolok még ma sem tértek magukhoz azok után, hogy lassanként megszilárdították a monarchiájukat és nemzeti vallásukat, nem heverték ki VIII. Henrik házasságát és azt, ami azután következett, nem heverték ki ezt a nyilvánvaló bűnt, ezt a rendszeresen kifosztott és eltüntethetetlen ereklyetartót. Amit a teljes nyilvánosság előtt törvénytelennek tekintenek. Tüske. Az egész Shakespeare ebből ered. Az egyik sarokban ott fekszik a Fekete Herceg is, liliomokkal a páncélján. Ezekkel a részletekkel akartam anyámat szórakoztatni. Megőrizte mindezt és visszaküldte (átvételi elismervénnyel), csatolva egy azonnal elköltendő pénzösszeget: legyünk praktikusak. A gyűrű? Indirekt filozófiai célzás. A szemüveg, a tükör, a sál? Igen, igen, ez én vagyok, nagyon-nagyon én vagyok.

Most már nem tehetek mást, mint hogy álmodom róla? Nem: anyám nem az álmokban van jelen, hanem inkább, kitapinthatatlanul, valami levegőrétegben, amely megduplázza a levegőt. Néha még kinyújtom a karomat, hogy telefonáljak neki? Igen, de anélkül, hogy hinnék benne, látom magam, ahogy, mintegy igazolásul, a telefon felé nyúlok. Anyám nincs itt, sem ott, és még kevésbé odafent, hanem mindenütt és sehol, függőleges jelenléte a seholnak, a könnyű áttűnés szabálya szerint. Három félreérthetetlen kézsorítás. Más pulzus, más szív, más élet. Igen.

Jeff azt kérdezi, hogy a nagymama az égben van-e. Judith azt válaszoltatja velem, hogy igen. Én viszont időről időre megkérdezem a fiamat, imádkozott-e a nagymamáért. Mindenki más hangokat, képeket, eseményeket őriz az emlékezetében. Az álmok abszurdak, az imádság antiálom, remegő fogadás az értelemre. Gyűlölnünk kell a halált, mert szétrombolja az értelmet, elfogadni vagy szeretni a halált – többé-kevésbé tudatosan, de mindig – azt jelenti, hogy az ember magát az értelmet gyűlöli.

Orbán Ottó

TÖREDÉK

*Szeretettel köszöntjük Töred Bélát és nejét,
első adásnapunk óta hűséges, budapesti elő-
fizetőinket.*

(Magyar Televízió)

Oly korban éltem én a földön,
mikor a majom visszazállt a fára,
a százrészes tévédrámák közé,
hol a hős daliás menedzser, lő, sose fél,
s az elhagyatott nő könnyek közt kefél.

Oly korban éltem én a földön,
mikor *Elektrát* elektronikába
úsztatva át a nagy képmutató;
világképén a Föld roppant vegyesbolt –
vehetsz Wilkinson pengét s Knorr levesport!

Oly korban éltem én a földön,
mikor a hajló nádszál volt a mérték,
és Siker a mi Urunk-Istenünk,
és prófétája a nézői pontszám,
és híg szar gyűlt a kincseskamra polcán.

Oly korban éltem én a földön,
mikor az ember egy fotelben ülve
rágcsált, sörözött, lazított, butult,
s mint akit magába új vízözön nyel,
bámulta saját vesztét mély közönnyel.

.....

Oly korban éltem én a földön,
mikor a Gutenberg-galaxist mikrofilmre vették,
betűivel meg pókereztek, és a főhelyen
egy világító szemétláda állt,
s élő adásban látta az emberiség a Nagy Agyhalált...

KIEGÉSZÍTÉS A FILOZÓFIAI LEXIKON ESZTÉTIKA CÍMSZAVÁHOZ, AVAGY TE, FIGYELJ, MITYU, OLYAT ÍRTAM, HOGY KIGYULLAD TŐLE A PAPÍR

Két verset írok két egymást követő napon.
Az egyik tűrhető,
a másik egy kalap szart sem ér.

Ugyanaz az ember írja mind a kettőt,
ugyanabban az életkorban,
ugyanannyi tudással és tapasztalattal.

Sőt, még a köd ülte szellemtartományban is
ugyanaz történik, mint mindig, s pont ugyanúgy.
Ugyanaz a csőr kopog koponyám belső falán,

ugyanaz a hang diktálja a vers szövegét.
Ugyanúgy érzem, hogy *Nem igaz! Repülni tudok!*
Ugyanaz a tüzes érintés a homlokomon.

A két vers mégis ég és föld.
Kérdezem én, mitől?
A KURVA ÉLETBE, MITŐL?

A versek istene lótuszülésben ülő aranyszobor.
Mindene gömbölyű, kis pocakja van.
Hallgat és mosolyog.

Magyar László András

TÖK ALSÓ

Megint kihagyták, mint mindig, megint.
 A kocsmapultnál szidja egykori
 uborkafára kúszott társait:
 azt mondják róla, semmihez sem ért –
 no persze, ő a Csillagban csücsült,
 amíg az ávós és az áruló
 Yale-en s az UCLÁ-n fente az agyát.
 Jelen, jövő most őket illeti,
 csupán a múlt, mi koncnak megmaradt:
 Október! Véres, hősi, nagy napok!
 Hogy lőtte szét a ruszki tankokat,
 mint ostromolt pártházat, Rádiót,
 mennyit kefélt két hosszú hét alatt!
 A Híradóban látta pénteken
 a börtönőrét, mint vállalkozót,
 míg néki meccs, gyár, szálló, sör jutott.
 Törkölybe fojtja késő bánatát,
 mesél, mesél – mögötte négy kamasz
 vitázik, disc-et, joy-stick-et cserél.

AZ APOSZTATA

Hívóje egykor egyenlősdinek,
 ma tudja már, miként hihet magának.
 Új életéhez új nyelvet talált –
 lám, szinte angol, mit mellébeszél:
 szmokingban löncsöl, ír nőrszöt fogad,
 bizniszt menedzsel, imidzst innovál,
 golfoz, krikettez, party-kon nyüzsög.
 A rendszert szidja, mit tehetne mást –
 igen zavarja őt a sok szegény,
 kiket lenéz, ha szégyenkezve bár,
 hiszen ha olykor, holdas éjjelen
 medencéjének partján viszkizik
 s tenisztől sajjó alfelén pihen,
 eszébe jutnak régi vágyai –

kiküldetés, cseszkó esőkabát,
nájlonharisnya, moszkvics és telek –
pár könnyet ejt. Aztán aludni tér:
álmában snóblin húsz fillért veszít.

Eörsi István

NÉGY SZATÍRA

A haza szerelmese

Száját harapdálja hazafias
alapítványok kuratóriumában,
hamvadó arcát tenyerébe rejti.
Hígul a nemzet és hígulva is fogy,
mi menthető belőle, ide menti.

Még hamvas arccal széles, szép rohamról
ábrándozott és népről, mely utána
körüül országnyi terített asztalt.
Buszmegállóiban jövődre várva
nem konvertábilis eszmét magasztalt.

Most Mercedeszében rojtos tüdővel,
foszló idegekkel, holtra csigázva
banktól bankig, a hátsó ülésen:
úgy szereti ezt a tenyérszi hazát,
hogy hazaviszi a belső zsebében.

A költészet szerelmese

Nincs más itt, csak a vers. Az eszmék mind elégnek,
a tárgyak málnak-múlnak, clothead, ami él.

Hogy megmentsem magam, csupán a versben élek,
és éppen annyit érek, amennyit versem ér.

Előbb-utóbb beforr vagy elgennyed a sebhely,
a kalászt érleli vagy szikkasztja a nyár.

A vers-érben a vér örökös életet nyer,
itt egyformán ragyog kondenzált napsugár.

Elmúlik így vagy úgy az ember szenvedése,
ez ügyben én ugyan miért tegyek-vegyek?

Míg mások a bitóra jutnak vagy bársonyszékbe,
én versemet írom s a vers ír engemet.

Csak álmaim feledném. Ott állok éjjelente
a vers-börzén, köröttem vers-maklerek hada.

S megfagyok hirtelen, a táblára meredve,
mikor zuhanni kezd líráim árfolyama.

Egy makler feltaszít, más belelép a számba,
papírfecnik között kinyúlik tetemem.

De megtörő szemem még utoljára látja:
a tábláról letörlik szerencsétlen nevem.

Izzadtan ébredek, telefoncsengetésre.
Versemhez gratulál egy műtész-barát.

S egy másik, harmadik. Derűs nap jön az éjre,
és helyreállítja a hierarchiát.

A halál szerelmese

Az evés és ürülés folytonos
körforgásától émelyeg. A fán
pirosló barack: közhely. A ködös
ligetben a rozsdás avar az ő
világa. Gyakran álldogál Budán
egy hentesüzlet akváriuma
előtt, düllelt halszemekbe meredve.
„Hal” és „Halál”: e két nyirkos, hideg,
síkos, megfoghatatlan fogalom
véletlen nyelvi találkája bűvös
erővel hat rá. Halálvágynak érzi
a testi vágyat, asszonyok öléről
a sírgödör jut eszébe, s a kéjről
a meghalás. A halálbüntetést
ellenzi, mert a halál: jutalom.
Megölné magát íróasztalánál,
míg felesége alszik, és a holdat
felhők takarják el s a tágra tárt
ablakból csönd árad be vagy a szomszéd
mérnök magányos zongorazenéje,

de elképzeli asszonyát, amint
 kikel az ágyból s megbotlik az ő
 földre csusszant tetemében s eláll
 tervétől. Szépérzéke tiltja, hogy
 életünk fennkölt célján foltot ejtsen
 a komikum. Minden karácsony este
 halálverseket olvas, azt remélve,
 hogy utoljára, és kíséretül
 ürmöst kortyolgat, vagy tojáslikórt.
 Tegnap láttam: beszökött városunkba
 – noha nyár dúl – a hűvös esti szellő,
 s ő behúzott nyaka köré tekert
 puha sállal osont hazafelé.

Az erkölcs szerelmese

Nem bírom! Elég! A szüzi eszmék
 az Ész magasából utcasarokra
 kerültek s ott se kellenek. Az ember
 csak élni akar. Megélni és kiélni,
 és visszaélni. Összevissza élni.
 Nincs törvény benne és fölötte
 nincs csillagos ég. S ha volna,
 lehazudná. Ébredés után
 első a reggeli újság: undorító,
 de hatásos orvosság, hiszen engem
 életben a düh tart! Hánytató
 hasábjain egymás zászlai
 alatt gyülekeznek az állami rablók!
 Forogva foszladozó köpenyek, pfuj!
 Hé, öklök, imára! Lopózik a honfi,
 bokréta helyett kis pörge kalapján
 antenna: távirányítottan
 navigál a biznisz után! Pityi Palkó
 ott csörtet, hogy megadja, netántán
 eladja magát, de előbb feladja
 az összes többit. Hullamosás
 a tárcarovatban! Egy nyuszi költő
 halála után dús tölgykoszorút kap
 babérjaihoz. Néhány magasztos
 fenéknyiladékba a vájtfültiek
 beleomlani vágnak. A hírlapot
 széttépem és máris loholok
 fürdőszobámba, a tükröm elé:
 hadd lássak emberi arcot! Egykor
 fejvesztve futó porosz katonáit

korbáccsal várta s verte Frigyes
egy ócska fahídnál: „Barmok, örökké
akartok élni?” Ámde nekem
nincs korbácsolom, csupán az igazság
mered ki belőlem, mint a karó: bár
belehúzhatnám e csaló, csalárd
és öncsaló, álszent, hazug, önző,
besugó, népirtó, szolgaszerepben
pöffeszkedő, rám is rossz fényt vető
emberiséget!

Villányi László

NŐCSÁBÁSZ

Semmi kétség: a háttal ülő
nő is vele szemez, s reggel
a buszon az összes diáklány
az ő rúdját képzelte a hideg
kapaszkodó helyére, s ahogy
előszámlálja kalandjait, nincs
más főszereplő, csak a leleményes
nemi szerv, megint világít a
pompás fenék, utolérhetetlen
formákat formál újra és újra
a dicsőségben lebegő emlékezet,
megjelenítődik a kétemberes kebel,
az üzekedésre szólító gesztus,
a fapad, gyékény, erkély keménysége,
közben isszuk a sört, s lassan
minden kortyra jut egy remek test,
telhetetlenül, hősüinkre szomjazva,
jövételére vár valamennyi nő ágya,
s bizonyos: holtában nem arcáról,
hanem hímtagjáról készül majd lenyomat.

Darvasi László

MEGBOCSÁTÁS

Kezdjük előlről, mondja Tarlósi.

Az asszony izzad. Orra alatt, a szőke pihéken pici gömbökbe gyűlik a verejték. Fehér és csupasz karja is fénylik. Vékony arcú fiatalasszony, a haja seszínű, elrontott kontyba csavarva. Tekintete üres és részvétlen, kora hajnal óta van bent, még az ügyelet vette föl. Nyilvános fülkéből ő maga hívta fel a rendőrséget, ott várta meg a járőrautót, aztán a lakáshoz vezette őket. Egyszerű és nyilvánvaló helyszínelést végeztek, Tarlósi mégis reggel nyolc óta beszélteti. Most délután három van, kánikula és hiábavalóság. Tarlósi feláll, a falicsaphoz lép, hosszan öblöget, aztán színültig tölti a vizespoharat, és óvatosan az asszony elé teszi. Az asszony bámulja, de nem iszik.

Kezdjük előlről, kérem, mondja fáradtan Tarlósi.

Az asszony fölpillant, rezdül a válla, s mintha betanult szöveghez kezdene hozzá, úgy mondja.

Nevem Gál Jenőné született Szarka Rozália. Születtem 1967-ben Tiszatenyőn. Apám...

Elég, tegnap délutántól mondja, vág közbe Tarlósi.

Ingerült. Elromlott az öngyújtója, pedig két napja vette a piacon egy rossz arcú öregembertől, aki valahogy mégis az apjára emlékeztette. Alkudott az öngyújtóért, csak hogy tovább tartson a vásárlás. És amikor már egészen nevetségesen kevés volt az összeg, odaadta érte az eredeti árat, ami háromszorosa volt a lealkudottnak. Élvezte, hogy meggyűlöli az öregember. Csakhogy két nap alatt el is romlott az öngyújtó.

Tegnap délutántól mondja, kéri kedvetlenül.

Az asszony nagy lélegzetet vesz, de nem sóhaj ez, inkább valami alkudozásféle az idővel. Közben az ablakra pillant, a relaxa rácsai között élesen ver be a fény, por szítál a levegőben, s az iroda keleti oldalában nőni kezd az árnyék.

Elromlott az öngyújtóm, mondja váratlanul Tarlósi.

Az asszony is bámulja az öngyújtót.

Igen, elromlott, mondja.

Tarlósi vállat von.

Kezdje, kérem.

Végre beszél az asszony.

Gál Jenő, a férjem rendes időben jött haza. Délután hat felé járt, inkább előbb, mint később. Különöset nem tapasztaltam a viselkedésében. Se aznap, se tegnap vagy tegnapelőtt. Átöltözött, kiment a kertbe, kapált. Mint mondtam már, feszültség, házastársi vita sem alakult ki köztünk. Én szokás szerint vacsorát főztem, borsólevest... annak a szezonja van. Gyermeünk, Gál Dávid a kishálóban játszott. Férjem, Gál Jenő nyolc óra felé abbahagyta a munkát. Tisztálkodott, átöltözött. Utána közösen megvacsoráztunk. Lefektettem a gyereket. Később televíziót néztünk. Külföldi filmet vetítettek, a címére nem emlékszem.

Valami csak történt, vág közbe újra Tarlósi.

Semmi különös nem történt, mondja az asszony.

Nem-e?!

Olyan volt ez a nap is, mint a többi, mondja az asszony.

Tarlósi ingerülten kirúgja maga alól a széket, szekrényéhez lép, s a rongyos szabályzati könyvek mögé nyúlva konyakosüveget halász elő. Csempészáru, pancsolt vacak. Lötyög még jó kétujjni az alján. Tarlósi haza nem vinné, de itt néha rászorul. Hosszú ez a mai nap. Hátat fordít az ajtónak, kapkodva tölt, és iszik. Aztán az asszonyra pillant.

Maga kér?

Kérek, mondja váratlanul az asszony, s ahogy Tarlósi felé nyújtja a félpohárnyi alkoholt, hirtelen azt érzi, hogy most már rendben lesz minden. Az asszony is egyetlen hajtással húzza le az italt. Meg se rázkódik, csak a szeme lesz könnyes. Talán csak ennyi kellett. Az asszony már néz a szemével, és aki néz, lát is, és amit látunk, arról beszélni is lehet. Majdcsak lesz valahogy. Tarlósi elveszi a poharat, a maradékot kilötyönti magának, lehúzza, összerázkódik, aztán igyekszik kikrakovni az utálatot.

Lefeküdtek, így mondta. Hogy feküdtek egymás mellett az ágyban.

Feküdtünk egymás mellett az ágyban, ismétli az asszony.

És?

De az asszony hallgat.

Feküdtek egymás mellett az ágyban, ismétli Tarlósi.

És akkor azt mondta az uram, hogy...

Mit mondott?

Az asszony hallgat, csak a szempillája remeg, mintha fájna neki ez a megszürt aligfény is. Tarlósi izgatott lesz. Idáig még nem jutottak el.

Mit mondott az ura?

Azt mondta, elég.

Miből elég?

Azt mondta... hogy nem... baszik többet. Azt mondta, hogy soha többé nem akar baszni.

Így mondta, hogy baszni?

Így mondta.

Máskor is... mondott ilyesmit az ura?

Soha.

És volt olyan problémájuk?... Úgy értem...

Nem volt, mondja az asszony egyenesen Tarlósi szemébe.

Most Tarlósi hallgat.

Nézi az asszonyt, akinek nem jobb, de nem is rosszabb, hogy kimondta. Tarlósi feláll, neki ennyi is sok lett, várjon, mondja az asszonynak, és kilép a folyosóra. Tarlósi most gazdálkodik az alkalommal. Úgy osztja be, úgy adagolja az időt, mintha az övé lenne. Hunyorog, törölgeti a homlokát. Kint még melegebb van. És nehéz, fullasztó pára is terjeng, meg hipószag. Az új takarítónő a folyosó végénél zörög a vödreivel. Egy Kucsela nevű megbilincselve ül a friss gyanúsítottak mocskos, összefirkált padján. Fiatal közrendőr vigyázza. Tarlósi, csak hogy ne mozduljon meg benne az idő, megszólitja.

Mi van, Kucsela, megint visszakerült?

Maga el se ment, néz föl megvetően Kucsela.

Rablás?

Nyilvánvaló önvédelem, főhadnagy úr, bólint Kucsela.

Meg tudna javítani egy öngyújtót?, kérdezi Tarlósi.

Kucsela elveszi az öngyújtót, tömpe, gyors ujjaival megforgatja.

Ez egy szar. Majd meglátjuk, mondja.

Tarlósi tüzet kér az egyik kollégájától. Sétálgat a folyosón, a faliújságot olvasgatja. A csikket nem nyomja el, újra rágyújt. Megbilincselte cigány fiút lökdösnek el mellette, véres a szája. A felettesével vált néhány szót. Aztán jön Róka, a kollégája, évfolyamtársak voltak. Róka megszólítja.

Még mindig ezt a Gálnét dolgozod?

Igen.

Tudod már, miért csinálta?

Tarlósi vállat von.

Szerető, mi, vigyorog Róka.

Róka nagyon furcsán tud vigyorogni.

Egyiknek se volt szeretője, mondja kedvetlenül Tarlósi.

Bekattant, forgatja Róka az ujját a halántékánál.

Nem tudom, mondja Tarlósi, és elfordul. Látja, hogy Kucsela már szétszerelte az öngyújtót. A fiatal rendőr úgy ül mellette, mint egy jól nevelt ipari tanuló. Kucsela csak az ujjait használja.

Tarlósi végre visszamegy.

Az asszony áll a széke mellett, és az arcát fogja. Remeg a válla.

Jól van, mondja Tarlósi, nyugodjon meg, és leülteti.

Az asszony nem néz Tarlósira, de újra beszél.

Feküdtünk az ágyban, kezdi, éjfél körül volt, és én megérintettem, ahogy szoktam... ilyenkor... hozzáértem a testéhez... de ő nem reagált. Tudtam, hogy ébren van, ismerem a lélegzését. Megint megérintettem, de akkor sem reagált. Kérdeztem, mi baja van. Azt mondta, nincsen baja, és hogy hagyjam. Kérdeztem, akkor mi van. Mondja meg, mi van. Hallgatott egy kicsit, akkor mondta azt, hogy nem baszik. Így mondta. Hogy soha az életben nem akar többé baszni. Se velem, se mással. Hogy így döntött. És éjszaka volt.

És maga, kérdezi Tarlósi.

Feküdtem mellette, furcsa volt. Ahogy lélegzik. A szaga. Nem tudom. Valahogy más lett minden. Az én életem, az övé. Délután még... rendben volt minden. Játzott a gyerekekkel is. Viccelődött velem. Azt mondta, ad pénzt fodrászra, és hogy elmegyünk majd... És akkor... én ezt nem értettem. Nem volt igazán sötét, a gangon mindig nyitva hagyjuk a villanyt, beszűrődött valamennyi fény. A plafont bámultam. Ő is a plafont bámulta. Olyan megmásíthatatlan volt minden. Hogy ez így lesz. Örökre így lesz most már. Aztán azt gondoltam, hogy senki se fekszik mellettem, de nem értettem, hogy van ez. Hogy mi ez. Értennem kellett volna?

Mondja tovább, mondja Tarlósi.

Aztán felkeltem. Kimentem a konyhába, cigarettáztam. Három csikket számoltak meg a... rend... a... munkatársai, három cigarettát szívtam el. Az nem sok idő. Ittam az uram borából is. De csak egy kis pohárral. Vagy még eggyel, talán. Nem voltam részeg, csak szomjas. Tizenöt percig voltam kint. Talán húszig. Meghallgattam, hogy alszik a gyerek. Föl-fölköhögött, de aludt. Mostanában sokat betegeskedik. Éjfél elmúlhatott, mire újra bementem a hálószobába. Az uram úgy feküdt, ahogy hagyta, karja a tarkója alatt, bámulta a mennyezetet. Fénylett a szembogara... olyan furcsán csillogott. Akkor odaültem mellé. Már a kezemben tartottam a kést. A... gyilkos szer-

számot... a konyhából hoztam be. A kenyérvágó késünk volt. Megszúrtam. Csak egyszer szúrtam. Hirtelen olyan sötét lett. Mintha eloltották volna kint a villanyt. Sötét lett.

Tudta, hova szúr?

Hogy tudtam-e, tűnődik az asszony.

A férje mit csinált?

Nem szólt.

Semmit?

Semmit se mondott.

Nem is védekezett?

Nem védekezett. Egy szót sem szólt. Csak kicsúszott a keze a tarkója alól. Én meg... olyan volt, mintha megvakultam volna. Percekig nem tudtam, mi van vele. De aztán meghallottam, ahogy folyik a testéből a vére. Csendesen bugyog. Amikor visszahúztam a kést. Megtalálták az ágy mellett. Ültem az uram mellett, és akkor megéreztem, hogy alám folyik a vére. Hogy ülök a véreben, és az melegít. Nem tudtam, hogy fázom.

Egyetlen szót sem szólt az ura, rázza a fejét Tarlósi.

Nem halt meg rögtön, mondja az asszony.

Tarlósi feláll, aztán nyomban visszaül.

És ha... azt... nem mondja az ura, akkor nem szúrja meg?

Az asszony csak néz, meg se hallotta a kérdést.

Tíz perc alatt elvérzett az ura, mondja Tarlósi.

Az asszony arca hirtelen megtelik érzelmekkel, a fakó szenvtelenséget eltörli a pír, most már túl sokat beszélt ahhoz, hogy megálljon vagy visszakozzon. Tarlósi jól ismeri ezt az érzést, az emberek egyszer csak hallani akarják azt, ami velük történt, és ez az asszony eddig sem titkolózott, csak nem találta az utat a magyarázathoz, amihez nem a szavai, inkább az érzelmei voltak kevesek, mert abban a pillanatban, ahogy Gál Jenő, az ura kimondta a döntését, az asszonyban megfagyott mindaz, ami az életéhez köti, és Tarlósi egész nap arra várt, hogy ez a fagy engedjen. És az asszony hitetlenkedve rázza a fejét. Már él a szeme, a tekintete. A kontyához nyúl, igazgatja.

Jól van, mondja, hallani akarja?

Tarlósi csak bólint.

Egyszerre csak könnyörögni kezdett Gál Jenő, az uram. A kezem után nyúlt, szorongatta, és közben azt hörögte... hörgött... azt hörögte, hogy bocsássak meg. Bocsássak meg neki, amiért... így döntött.

Az asszony elhallgat.

Ebben a pillanatban bekopognak.

Róka dugja fejét az ajtónyílásba.

Onnan dobja az öngyújtót Tarlósinak.

Kucsela küldi, mondja vigyorogva, és már megy is.

Az öngyújtó jó.

Tarlósi szórakozottan az asszony elé tartja a kicsi, nyomorult lángot.

De maga nem bocsátott meg neki, mondja aztán.

Halasi Zoltán

EMLÉK

Talán hat fok ha volt, vodkát alig kaptunk, de árultak. Milyen jól jött az esténként, mikor, lefagyva, lábunkat melengettük, kuporgó pár, gyufásdoboznyi szállásunk külön csendjébe', melyhez most az emlék csendje társul. Vagy idézzem fel, amint ott ülsz, vaságyon, barna pokróccal körülgöngyölt tünődő lény? Kicsit fáradt mosolyt bújtat a kedves száj, belül jár-kelet a mozgalmas, sugárzó szem (csak úgy látszik, hogy elrévedt), a homlokból egy-egy dúltabb rakoncátlan sziútincs hull alá, és bársony árnyékok közén, itt-ott, az orrcimpán, az áll gödrén kihúny-gyullad – neonfényben tükörpontosor – a pórusos sziporkázás. Egész törzsed hajóként ring, a térded fönn, s e lassúdad, bukóhullám-csitító ringatózáshoz dobol tompán az ágy szélén harisnyából kikandikálva lábujjad. Soká nem szólsz. Csodálhatlak. Te szoktál így vizet nézni; a tengert, mely belőled jön, beléd tart, még ha elfullad is olykor, mint a lélegzet, az élő, képszerű áram: időnkön végtelenségszomj, sötétjén villogásul hab fut át, csap össze, őrlődik, anélkül hogy találkozna...

Viszont addig, profánabb szomjat oltván, kortyra korty, újabb, esett jól, majd terülj konzerves asztalkán előtermett, amit gondos magyar turista gépülés alá csúsztat: boros, kávé pohár, tálkák, egész kis műanyag készség; adag téglácska vaj, zacskós cukor, só, fél szelet hús (hadd legyen dözs!), friss percc hozzá. A csípős paprikával nyelt juhsajt desszert gyanánt szolgált. – Nem illendő, kivált Múzsá, magasztalt Hölgy jelenlétében árulkodni minderről? Lehet. Csakhogy halandó Ő is, én is; sajna. Számunkra ma már túlánggal egyformán lobog minden piciny részlet. –

Esőpergés mögül hallom, ahogy befonja álmunkat – növény bokrot, ökörnyalóként – a holdbéli müczzinhang. Mi rémlik még? Acélszürkén gomolygó ég; agyagsárga tetőn citromfa zöldell; kecske domboldalt legel buzgón az erkélyről; a holtak sófehér lankája távol; vad csikót törnek be, emlékszel?, liget, pázsit – a Hinnom-völgy!; meg útközben az autók verte porfelhőbe ájult nap.

Lekéstük bár a kétszáz kürt közös hangját, a jajfálnál
 a torkokból, fohászokból világos lett, ki járulhat
 magát-hívón az élónél kiáltóbb kő elé – senki.
 Finom rezgés, hidegrázás – lehet nevezni fátumnak,
 örök kinnak – suhint ott meg. Egy aknán át (mi voltunk az)
 zuhog mélyebbre nálunk is a végső érv, amely múltat-
 jövőt egyképp töröl s tölt szét; le is rogytál, hogy átengedd
 – igaz, másutt: a préskertben – a tűzbölcsőt, hisz azt hullat
 pazarlómód, akarnokként. Ha ember nem, a föld vonzza
 netán? Vékony fedőkéreg alatt meg nem szilárdult mag?
 Az első ok? Az én fészke? Kakukktojás a kozmoszból?
 Vagy az kellett: megint kislány legyél – térden? Csak így sújthat,
 emelhet fel remény híján szivedből vett szülöttével?
 Pihés jószág; a két vállad között verdes... Hogy bámullak!
 Holott szörnyű kohó dajkálta, örvénylő, vöröslő hő,
 a templomholt hüvösségén is átizzó. – De hát úgy hat
 ez együtt, mint mikor párnán a váltóláz dobál; fejtől
 apád, lábtól anyád őriz; simít, suttog: „Ne félj, szunnyad
 a háborgás. Mi keltettük.” Feleszmélsz s egyre látod még –:
 Akár üstben gyerekest főtt, amit hívtunk világunknak.

Pacskovszki Zsolt

PETROVICS

Petrovics, nyújtotta felém a kezét. Borostás volt, csöszzagú, a homlokán vízcseppek csillogtak. Mivel haboztam a kézfogással, halkan, valahová fölém bámulva hozzátette: Amszterdamból jövök. A Vígh Noémitól kaptam meg a címeteket.

Akkor, mondtam bizonytalanul, gyere be. A Vígh Noémitól?

A földre eresztette a hátizsákját, amelynek az alja tele volt agyonpréselődött fűszá-
 lakkal, kiráncigált belőle egy mocskos, zöld-fehér csikos törülközőt, és gyorsan besur-
 rant a nappaliba. Mire visszaültem a székemre, már az ablak előtt állt, a fejét törölgette.
 Kint vigasztalanul csepergett az eső; a Jugurthát bámulta az orrát szívogatva, a viet-
 nami éttermet az utca túloldalán. A konyha feletti szinten éppen kidugta a fejét a tu-
 lajdonos lánya, Stéphanie: a fogát mosta, indulnia kellett iskolába – a szeme megakadt
 Petrovicson, hunyorogva, a fogkefét a szája közé harapva rámeredt, majd gyorsan
 becsukta az ablakot.

Éppen kávézom. Megreszeltem a torkomat. Csináljak neked is egyet?

Petrovics hanyagul a radiátorra dobta a törülközőt, s mielőtt leült volna M. székére,
 kihúzott egy szál cigarettát az asztalon heverő dobozból. Nescafé? Nem, akkor inkább
 nem. Rágyújtott, töprengő arccal, mintha a helyzetét latolgatná, elrázta a gyufát, aztán

kettétörte, s az egyik darabját hosszában is kettéhasította, hogy kipiszkálja vele a koszt a körmei alól. Ásított, a fogai között nyálhúrok feszültek meg. Húvös van itt. Mióta esik?, dörzsölte meg a karját.

Még csak egy hete. Felálltam, az asztalra raktam a bögrémet. M. hamarosan itt lesz, néztem rá. Majd vele beszéld meg, hogy mi legyen a kulcsokkal. Nekem most el kellennem.

Jó, addig majd haját mosok, bólított a hamutartó felé pöckölve a gyufadarabot. Csak nincs samponom.

Az avenue Volders közepén, amely ferdén ereszkedik a Porte de Hal metrómegálló felé, megpillantottam M.-et: a péktől hátrált éppen ki, a hóna alatt egy arab kenyérrel.

Megjött Petrovics, fogtam meg a könyökét.

Megrezzent, értetlenül bámult rám.

Ne mondd, hogy te sem ismered. Egy Víggh Noémi nevű lány adta meg neki a címünket...

Miféle Víggh Noémi?, kérdezte.

Néhány órával később utánam jött az egyetemre; kikölcsönzött egy belga regényt, aztán a hidegen ömlő esőben átrohantunk omlettet enni a szemközi épület egyik kávézójába. Petrovics egy kicsit megsértődött, lihegte futás közben, amikor megkérte rá, hogy ne használjon túl sok meleg vizet, mert rettenetesen drága – húsz percen át zuhanyzott, és utána alig lehetett látni a gőztől a fürdőszobában.

Most hol van?

Elment a Midihez kulcsot másoltatni.

Szóltalanul, tűnődve ettük az omlettet; majd este beszélek vele, mondtam végül. Talán a legjobb lesz nyíltan. De hiába várakoztunk csaknem sötétedésig, Petrovics nem került elő, csak egy foszlott huzatú, esőtől nyirkos matrac utalt arra, hogy több napig maradni szándékszik: a nappali közepére fektette, s széthányta körülötte a ruháit. Menjünk, mondtam, amikor M., aki idegesen járkált fel-alá a lakásban, a fürdőszobában, a mosdókagyló feletti polcon végre ráakadt a lakáskulcsára.

Mint minden este, bebusoztunk a város szívébe, de a rossz idő miatt alig lézengtek emberek az utcán; hideg tengeri szél csapkodott, megborzolva a tócsák felszínét. A Dolle Molban, a „Bolond Vakond” nevű sörözőben gubbasztottunk, egyre álmosabban és csüggedtebben: sem ismeretlen arcok nem nyitottak be, sem a Vörös Egér társasága nem tűnt fel, akibe M. talán őszintén, talán jobb híján szerelmes volt; blues szólt, az egyik asztalnál a bolgár festő sakkozott egy szivaracsonkot rágcsáló öreg flamanddal, a szemközi sarokban pedig ott ült könyvvel a kezében az Olvasó, egy orosz vonású, kecskeszakállas fiú, aki soha nem mosolygott; időnként komoran felénk sandított, aztán visszatemetkezett a regényébe. Éjfél körül mentünk haza, az utolsó busszal, miután még ettünk egy pitát a görögök utcájában.

Petrovicsnak nem volt semmi nyoma.

Másnap kora reggel, amikor a fürdőszobába indultam, ott ült a nappaliban a székekemen, s gyűrött, de derús arccal nescafét kortyolgatott egy vizespohárból. Megrendeltem a jó időt. Voilà!, mutatott az ablakra.

Feszélyezett, ideges hangulatban reggeliztünk.

Csak tudnám, mitől vagytok ilyen savanyúak, rázogatta meg a fejét, majd nagyot harapva egy croissant-ból, teli szájjal folytatta: Még semmi rossz nem történt veletek, gyönyörű az idő, ti meg mégis odavagytok. Nem így kellene kezdeni egy napot.

M. halkán megkérdezte tőle, hogy meddig kíván Brüsszelben maradni.

Még nem tudom, vonta meg a vállát Petrovics. Egyelőre tetszik itt nekem. Arcát a függőnyt kettéhasító fénysugárba tartva, csukott szemmel ette tovább a croissant-t.

Máskor azért feltörölhetnéd magad után a vizet, ha fürdesz, mondtam. Meg az sem ártana, ha beadnál valamennyit a kajapénzbe.

Jó, persze. Nem nyitotta ki a szemét. De eléggé le vagyok égve. Amszterdam nem valami olcsó hely.

Az egyetemen, a könyvtár folyosóján Iris Debaube-ba botlottam. Jázminillata volt, könnyű, fehér vászonruhát viselt, ami félig fedetlenül hagyta a mellét; mégsem tudott eljönni a múlt hétvégén, monda, egy barátját látogatta meg Liège-ben. És most hétvégén? Vagy hét közben, valamelyik este? Nem, sajnos nem: sürgősen írnia kell egy cikket egy bohócról. Hagytam, hogy továbbmenjen, mosolyogtam, de a gyomrom összeszorult: túl szép volt, túl szép a sok Brueghel-arc között.

Talán az a baj, mondtam, hogy a város fele idegen. Miért lennének kíváncsiak két újabbra? Ránk. Ez nem Budapest.

De ő szólított meg téged, nem?, nézett rám csodálkozva M. Azt mondtad, meghívott ebédelni.

A vállamat vonogattam. „A dinnyébe és a nőbe nem látni bele.” Olasz közmondás.

Este kiültünk a Grand' Place-ra; a kövön elnyúlva báméskodtunk, egy kis üveg Hotsputt kortyolgatva. Az eső már felszáradt, a tisztára mosott aranyozott homlokzatok derűsen fénylettek az esti kivilágításban, és a tér megtelt a vakujukat villogtató japán turistákkal és fiatalokkal: egy hangos, magamutogató álművészekből álló társaság közepén ott nevetgélt a Vörös Egér: részeg volt. Most nem tetszik, menjünk valamerre, monda M. a fejét csóváltgatva, amikor kiürült a whiskysüvegünk.

A Dolle Molból lárma szűrődött ki. Benyitottam, s a benti hangulattól feldobódva, mosolyogva a pulthoz indultam volna, de a helyiség közepén M. megállított, és az egyik asztal felé mutatott a hüvelykujjával. Csak ekkor vettem észre Petrovicsot. Egy nagy mellű, kicsi szőke lány fülét csiklandozgatta a nyelvével, aki hátravetette a fejét, a szája nyitva volt, a mellkasát pedig görcsösen rázta a nevetés. Továbbmentem, de alig múlhatott el egy perc, Petrovics a vállamra eresztette a tenyerét, és mintha megérezte volna, hogy miről suttogunk (éppen azon tűnődtünk a pult előtt, hogy ne menjünk-e át az Au Basseurbe, míg ő a Molban van), megkérdezte, hol leszünk, a szőke lány ugyanis nem az esete, és valószínűleg hamar le fogja rázni magáról.

Talán a Sudben, feleltem a padlót hámulva.

Remek, monda, tegnap már jártam ott.

Rákaptam a tekintetemet, valami féltékenységhez hasonló érzés rohant meg, mint-ha elvettek volna tőlem valamit – tompa dühvel méregettem mosolygó arcát, de állta a pillantásomat.

Végül valóban elmentünk. Mialatt Petrovics a mosdóban volt, feltűnt a Kínai, hogy összeszedje az ismerőseit, és áthívja őket a Windowsba, amelyet kibérelt egy társaság (valakinek a születésnapját ünnepelték, nem tudtuk meg, kiét); némi habozás után, egy közös sörözés emlékére való tekintettel nekünk is odaszólt. Petrovics szerencsére valószínűleg nemcsak könnyített magán, de kezet is mosott.

Zöld fények, lüktető szamba: *Ela não gosta de mim, ela não gosta de mim...*, táncoló, kiabáló, ájultan heverő alakok – a dobogó szélén egy molett, szeplős lány üdögélt, nyúlós pizzát rágcsált, és egyenesen a szemembe bámult. Mire végigszívtam egy cigarettát, ő is lenyelte az utolsó falatokat: álmatagon nézte, ahogy közeledem feléje. Táncolunk?, hajoltam oda hozzá.

A szeme csodálkozva összehúzódott, a szája szétnyílt: feltárta előttem ezüstösen csillogó fogszabályzóját, majd megrázta a fejét. Ne haragudjak, vár valakire. De akkor miért bámult úgy rám? Ő? Nem bámult: rövidlátó.

Petrovics, amikor reggel hazakeveredett, nem említette, hogy keresett-e bennünket a Sudben; azt hiszem, még mindig részeg vagyok, vágódott végig nevetve a matracán, aztán, már félálomban, megkért bennünket, hogy lehetőleg ne üssünk túl nagy zajt.

Délután kettőkor még mindig aludt. A leveleket azonban felhozta, az egyik, amelyik nekem jött Skóciából, Z.-tól, egy Edinburghban tanuló barátnómtól, fel volt bontva.

Na, most már elég, csaptam dühösen az asztalra a borítékot, és rugdosni kezdtem a matracot.

Petrovics felnyögött álmában, lassan kinyitotta a szemét. Nem ő tépte fel a levelet, az már így érkezett, mondta náthás hangon, majd szinte minden átmenet nélkül, az órájára pillantva megkérdezte, nem akar-e valamelyikünk elstoppolni vele Oostendébe, a tengerhez.

Nem, mondtam. És czentül, légy szíves, ne a mi kenyereinket zabáld.

Petrovics összehúzta a szemét, de a tekintetében nem volt sem sértődöttség, sem vád; halkán megkérdezte, hogy egy nescafét azért ihatna-e még.

Nem!, válaszoltam ingerülten.

Végigültem egy iskolás, bosszantó irodalomtörténet-előadást (döbbszent bámultam, amikor Kafka és Joyce nevét fel kellett írni a táblára), majd a könyvtár, a salátabár, az étterem, a kávézók – sehol nem bírtam megmaradni negyedóránál tovább. A fér-fivécében, az egyik piszoár felett a falfirka:

„A VILÁGNAK BEALKONYULT.
MÁR CSAK EGYETLEN IGAZI DOLOG VAN:
ITT TARTOD A KEZEDBEN”

– elkínzott mosollyal húztam le a sliccemet.

Éjszaka rövid időre fényjáték táncolt végig a Grand' Place épületein, amelyet a *Hattyúk tava* zenéjére komponáltak. Petrovics percek óta a közelünkben körözött, bele-belebámulva a földön üldögélő elragadtatott turisták árnyék borította arcába; végül odaaraszolt hozzánk, de csak állt furcsán-szóltanul mellettem, a mutatóujjával a homlokát dörzsölgetve. Rettenetesen sajnálja, szólalt meg végül, de elhagyta valahol a walkmanemet, amit délután magával vitt Oostendébe – talán akkor csúsztatott ki a nadrágja zsebéből, amikor a fövényen napozott.

Éreztem, hogy a vér lassan előnti az agyamat; felugrottam, két kézzel galléron ragadtam Petrovicsot, és durván a földre löktem.

Eladtad, ugye, ordítottam az arcába, miközben a gyomrába térdelve fojtogatni kezdtem a nyakát; a turisták ijedten kapták felénk a fejüket. Egy hete vettem, te állat, egy hete...

Petrovics egyáltalán nem védekezett, szomorúan pislogva bámult a szemembe – kénytelen voltam elereszteni, mielőtt még valóban megfullad. A fejemet rázogattva, a dühtől remegve keringtem körülötte.

Különös, motyogta, amikor egy pillanatra elhallgatott a zene.

Micsoda? – A cipőm orra a nyaka mellett, a talpam még mindig remegett.

Becsukta a szemét, kinyitotta, a szája sarkába mintha mosoly íródott volna ki. Semmi. Azon tűnődöm, vajon létezhet-e még egy bolygó, ahol játszanak komolyzenét.

Megütközve néztem őt, majd az eget: zöld, kékeslilás felhők úsztak el felettünk; az épületek homlokzatát vörös színbe borították a reflektorok. A turisták tapsoltak.

Amikor kialudtak a fények, néhány másodpercig sötét maradt a tér. Petrovics felült, és felém nyújtotta a kezét: Ha gondolod, meghívlak benneteket egy sörre –

Petrovics délben felhozott egy flamand lányt, mondta M. másnap a könyvtárban. A te. Idegesen fordultam feléje: nem fejezte be a mondatot.

Othon vacsoráztam, hideget; M. kiment az erkélyre, hogy válaszoljon a Jugurtha fölül kitaró kiáltozásra. Stéphanie szülei elutaztak, s most átjött két osztálytársával, egy benini származású, Sarah nevű néger lánnyal meg egy másik vietnami-belgával (Françoise?). Narancslét ittak. M. kedvesen, kissé ironikusan próbált válaszolgatni a kérdéseikre – én unatkoztam, fejletlen testüket méregettem. Csaknem tizenhét évesek? Amikor váratlanul, erős alkoholszagot árasztva beállított Petrovics, és alig vetve egy pillantást a lányokra, halkán megkérdezte, hogy kimennék-e vele egy kicsit az erkélyre, bár kelletlenül bólintottam, valójában némi megkönnyebbüléssel tápázkodtam fel.

Nem tudtam, hogy a kiscsoportosokra buktok, bökött hátra, a szoba felé a fejével. Aztán látva, hogy nem vagyok vicces kedvemben, és félrehúszom a számat, békítően a vállamra ejtette a kezét (a kézfejen friss heg sötétlett): Na, nem rosszindulatúan mondtam. Mosolygott, és a bőrkabátja belső zsebéből igyekezett kigyömöszölni valami fekete tárgyat: egy agyonkarcolt, használt SANYO walkmant. Kárpótlásul..., mondta.

Aztán megkérdezte, jártam-e Angliában. Abban bízva, hogy a szigetre készül, izgalmasnak festettem le neki az éjszakai Londont, pubokról, a Victoria Station mellett verseket szavaló négerekről, a fekete taxikról meséltem neki, egy fiúról, aki, miközben szorosán átölelt tánc közben egy szőke lányt egy bárban, észrevétlenül egy levelet csúsztatott egy félvér lány hóna alá. Azt hiszem, tetszene neked.

Petrovics hunyorogva, derűsen figyelte a Jugurtha teraszán vacsorázókat. Leme-gyünk mozogni egy kicsit?, szólalt meg. Találtam egy labdát, ahogy jöttem hazafelé.

Majd talán később. Most megsértődnének a lányok.

Ugyan, legyintett. Hadd nyugtalanodjanak egy kicsit.

A hold, a csillagok fényét magába nyelte a dróttal elkerített betonpálya, amely mintegy százalépsnyire volt a házunktól; nappal arab fiatalok lézengtek rajta. Mivel nem láttunk tíz méternél messzebbre, némi passzolgatás után Petrovics beállt az egyik kapuba, én pedig heteseket kezdtem rugdalni neki. A harmadik vagy negyedik lövés elzúgott a kapu, a drótkerítés felett, és bár minden zugot átkutattunk, még a közelben parkoló kocsik alá is benéztünk, egyszerűen nem akadtunk a labda nyomára.

Nem baj, hagyjad. Petrovics hanyatt feküdt a pálya mögötti posta kicsi téglapépületét övező pázsiton, s a fejét a karjára döntve, sóhajtozva fürkészsgette az égboltot. Ha akard, menj csak vissza, mondta. Én még maradok egy kicsit.

Leültem melléje, átkulcsoltam a térdemet a kezemmel, a háztetők fölé bámultam. Csaknem telihold volt; Petrovics meggyújtott két cigarettát, és miután odanyújtotta nekem az egyiket, váratlanul őszinte, komoly hangon kezdett beszélni. Elmondta, hogy az MTI-nél dolgozott, de nemrégiben „eltanácsolták”, pontosan két nappal azután, hogy a barátnőjét elgázolta egy mentőautó. A lány, hiába volt ott a mentőorvos, néhány óra múlva belehalt a sérüléseibe. Víg Noéminak hívták. Azóta, mondta, egyszerűen sehol sem találja a helyét. Megfordult a fejében, hogy leköltözik vidékre, a szüleihez, de néhány nyugodt nap után elkezdett unatkozni: hiányoztak az ingerek, a metrókon, buszokon utazó ismeretlen lányok tekintetei, az aluljárók zsvivaja, a mozik, a hajnalig nyitva tartó sörözők, az úttesten araszoló éjszakai locsolókocsik...

Másnap reggel némi neheztelést olvastam ki M. szeméből, ahogy belépett a konyhába; morgott valamit köszönés helyett, majd sóhajtozva a hűtőszekrényben kezdett turkálni – a radiátornak támaszkodva vártam, hogy felforrjon a víz a nescaféhoz.

Meddig maradtak a lányok?, kérdeztem.

M. nem felelt; a rohadt életbe, egyenszedett fel: Petrovics, aki már kora hajnalban elment valahová, megette a holland sajtját.

Némileg megkönnyebbültem, amikor a reggelinél közölte, hogy fáj a feje, és inkább nem jön az asznapi órákra: lelki furdalásom lett volna, ha megint együtt lát Petroviccsal, aki szeretett volna körülnézni egy kicsit a Campusban, és délutánra találkozót beszéltem meg vele.

Fél kettőkor ért véget az utolsó előadásom: még volt egy félórám, hogy megebédeljek, vagy talán több is, Petrovics valószínűleg késni fog, gondoltam. Miközben a Croque Monsieur-mre vártam a salátabárban, az egyik asztalnál megpillantottam Irist: a barátnőjével, Geneviève-vel ebédelt. Haboztam, hogy ne üljek-e oda hozzájuk öt-hat dobozos sörrel, amelyeknek a felét még a Croque előtt meginnám, két korty között a belgákat becsmélve, de végül sikerült elfojtanom magamban a rombolási vágyat: egy üveg ásványvizet választottam.

Szabad?

Geneviève elpirult, gyorsabban kezdett enni, eszébe jutott, mondta kisvártatva, hogy fel kell adnia egy levelet a postán. Elkísérjlek?, kérdezte Iris Debaue nyugodt hangon. Meglepetten kaptam fel a fejemet; letettem a villámat.

Miért vagy ilyen gyáva?, mondtam. Kérdőn, összehúzott szemmel nézett rám. „Az embernek mindenekelőtt bátorságra van szüksége ahhoz, hogy önmaga legyen”, folytattam, s most alig feszélyezett, hogy már megint idézeteket ráncigálok elő. Milan Kundera.

Geneviève zavartan felállt, és a hulladékgyűjtő felé sompolygott.

Iris Debaue őt követte a tekintetével. Haza kellene menned, mondta halkán. Neked Budapesten a helyed.

Nem futottam utána.

A Spa langyos volt. Le fogom inni magamat Petroviccsal, gondoltam. És azután – és azután?

Negyed négyig maradtam a salátabárban. Akkor tettem egy kört, benéztem az összes kávézóba, végigjártam a folyosókat.

Iris már nem volt a könyvtárban.

A tenger felől sötét felhők közeledtek alattomosan. Odatartottam az arcomat a csapkodó szélnek –

Elment, mondta M.

Mi?

Megtorpantam az ajtónyílásban, ledobtam a táskámat, a matracot bámultam. Csak egy lyukas, mocskos pamutzokni hevert rajta, a többi ruha, a hátizsák eltűnt.

Egy órával ezelőtt. M. megigazította a homlokán a feje köré csavart törülközőt, és maga elé húzott két üveg Duvelt.

Szóval... elment.

Miközben leereszkedtem a székemre, találkozott a tekintetünk. Hosszasan méregettük egymást, aztán M. elkapta a szemét, ivott egy kortyot, felállt.

Néztem, ahogy az ablakhoz megy, ahogy a radiátorra dobja a törülközőt, és kifelé bámul, valahová a Jugurtha fölé.

Amikor a törülköző lassan a földre csúszott, hirtelen fülledt levegő árasztotta el a szobát, és kint vadul locsogni kezdett az eső –

P. S. Bár a kulcsmásolatot magával vitte, Petrovics nem állított be többé hozzánk. Londonba ment, ahonnan két-három nap után továbbutazott Skóciába, s a barátnőm nyakán élt, míg Z. ki nem hajította. Mi hazajöttünk M.-mel, amikor letelt a fél évre szóló ösztöndíjunk. Hamarosan kedves levelet kaptam Iristől. Közömbös hangon válaszoltam rá. Néhány hét múlva az egyetem uszodájában megismerkedtem egy Vigh Noémi nevű lánnyal. Orvosi javaslatra kezdett el úszni; lassan teljesen felépül a balcsontéből.

Szabó Szilárd

„ÚGY PRÓBÁLJA...”

Úgy próbálja megközelíteni
a pozitívát, negatív irányból,
mintha mondana valamit a tárgyról,
amit igyekszik elfelejteni,

és mert úgyis elhull, felejtethi,
ha már, hogy őrizze, kivett a tárgyból
csak annyit, amennyit tud az irányról:
e maradékkal közelítheti.

Az üres tüköropozíciók
haszna a táv, középen átmenettel
a magon, mely vonz, majd továbbbereszt.

A didaktikus magyarázatok
hiányát őrzi itt a gondolatjel,
s szemben az egyenlőszárú kereszt.

„KÉPZELHETŐ VAJON...”

Képzeltető vajon egy olyan élet,
amely annyira irracionális,
hogy ha valamihez rögzülne, máris
tagadni kezdi a pusztá kísérlet?

S vajon ha kívül hagyja mindenét, mert
éppúgy vonzza a semmi eziránt is,
mi az, amit lebegésével átvisz
oda, ahol egy pontot még elérhet?

De ha egy átok miatt mégse tudna
a perem-övezetből kiszakadni,
ahol a magra vissza-visszarúgva

kell minden mást a súrlódásra hagyni,
vajon egy ilyen sziszifuszi munka
meddig képes a választ halogatni?

Miskolczy Ambrus

BARÁT VAGY ELLENSÉG? SCOTUS VIATOR ÉS MACARTNEY ELEMÉR

Két vélemény Erdélyről, Magyarországról és Romániáról*

A magyar közvélemény nagy részében Robert William Seton-Watson (1879–1951) ellenségként él, míg Carlile Aylmer Macartney (1895–1978) igazi barátként. Sőt van, aki magyarnak hiszi, vagy ha nem, akkor olyan bensőségesen emlegeti Macartney Elemérként, mint gyermekkori íróinkat, Verne Gyulát és May Károlyt. És többen kérdezik: mikor rehabilitálják? – miután az alamuszi propaganda, hű cinkosával, a tudatlansággal, fasiszta hírébe keverte. Viszont Seton-Watson, azaz ahogy először írói nevén megismerték: Scotus Viator, az utazó skót magyar körökben elsősorban rossz érzéseket ébreszt, mert bajkeverő, erkölcstelen agitátorként él sokak emlékezetében

* A nagyrészt ismeretlen levéltári és kéziratári forrásokra (Public Record Office – London, Kew; School of East-European and Slavonic Studies; Bodleian Library – Oxford) épülő munkám előtanulmány. A Teleki-alapítvány támogatásával készült. Az angliai forrásokat a British Council által biztosított tanulmányutam során tártam fel. Majdani célom Robert William Seton-Watson és Carlile Aylmer Macartney elemzett erdélyi tanulmányainak a kiadása, bővebb bevezetővel. Miután a levéltári lelőhelyeket készülő forráskötetemben majd megadom, ezen alkalommal csak a többször említett fontosabb munkák címét jelzem: Ránki György: TALÁLKOZÁSAIM MACARTNEY ELEMÉRREL. *Élet és Irodalom*, 1978. 28. sz.; Hugh Seton-Watson: CARLILE AYLMER MACARTNEY. 1895–1978. *Proceedings of the British Academy*, LXVII. 1981; Hugh and Christopher Seton-Watson: THE MAKING OF A NEW EUROPE. Meuthen – London, 1981; Péter László: SCOTUS VIATOR ÉS A „MAGYAR KÉRDÉS” AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT. *Gesta Hungarorum III*. Szerk. Saáry Éva, Steinmann Judith. Zürich, 1990. Ezen az úton is őszinte hálámat fejezem ki Christopher Seton-Watsonnak kutatásaim segítségével, a bensőséges eszmecseréért, és megköszönöm Péter Lászlónak, hogy gyűjteményéből rendelkezésemre bocsátotta C. A. Macartney 1977-i személyes tapasztalatokra épülő, emlékirat jellegű referátumát, amelyet az angol–magyar történészkonferenciára készített.

nálunk. Ezzel szemben Romániában, a minapi Jugoszláviában és Cseliszlovákiában önzetlen barátként tartják számon, aki csak azt tette, amit tennie kellett...

Arra a kérdésre, hogy ezek a sztereotípiák mennyire helyesek, elsősorban annak bemutatásával kívánunk válaszolni, hogy ők maguk, Seton-Watson és Macartney miként ítélték meg Erdély múltját, jelenét és jövőjét az 1940-es évek első felében. Hiszen akkor lett igazán „*az erdélyi kérdés világhkérdés*” – hogy egy 1865-i azonnal betiltott száz brosúra címét idézzem. Az erdélyi fejlemények alakulása és megítélése mindig is globális rendszer része, pontosan jelzi azt, hogy különböző erők miként viszonyulnak elméletileg és gyakorlatilag az emberi jogok kérdéséhez.

Két óriási munkabírással rendelkező és rendkívüli teljesítményt felmutató egyéniségről van szó. Járatosak voltak a középkori történelemben. Seton-Watson I. Miksa császárról írta első könyvét, Macartney pedig a magyar őstörténet és középkor kitűnő ismerője volt többek között. Érezték és mindig keresték a történelemben hosszú távon ható erőket. Seton-Watson az etnicitásban vagy, ahogy ő mondta, a fajban találta meg, amennyiben ezt tartotta a modern nemzeti állam alapjának. Macartney ezzel szemben inkább társadalmi kategóriákban és típusokban, hosszú távon ható és a mélyben gyökerező „valóságokban” gondolkodott. Mint később mondta, kicsit pink is volt. Még hozzá Bécsben, ahol a követségen dolgozva, szépirodalmi erényekben bővelkedő könyvében (*THE SOCIAL REVOLUTION IN AUSTRIA*, 1926) körképet adott az osztrák társadalomról, és az osztrák szociáldemokrácia jövőbe tekintő elképzeléseiben a birodalmat létrehozó erők kiteljesedését tudta felfedezni, páratlan bravúrral. Jogos a kérdés: hogyan kapcsolták össze a múlt ismeretét a napi politikai feladatok megoldásával.

Seton-Watson sokáig, Ferenc Ferdinánd haláláig a Monarchia megreformálásának híve volt. Először a magyarokban kereste azt az erőt, amely a Duna menti birodalmat Németországtól független tényezővé teheti, hogy aztán ezt reménytelennek látva, a magyarelleses erőkben keressen szövetségest. A világháború során a Monarchia szétverésének a híve lett. Hamarabb, mint a hivatalos brit külpolitika, és mélyen elkésztette, amikor az osztrák–magyar különbéke ötlete miatt kormánya erről lemondott – egy ideig. Wilsoniánus lett Wilson előtt – mint ezt fiai szépen kifejtették az „Új Európáért” küzdő apjuk tevékenységét bemutató munkájukban.

Seton-Watson a nemzeti önrendelkezés jogával élő kis nemzetek övezetének kialakításában látta az európai béke zálogát. Annyiban következetes volt önmagához, hogy egy bizonyos ponton túl elítélte a hatalmi mohóságot. Például akkor, amikor a hadba lépő Romániának a Tiszáig ígért határt az antant, és egyébként is az ő térképein Magyarország valamivel nagylelkűbb határokat kapott. Viszont a trianoni határok etnikai méltánytalanságait stratégiai szempontok létjogosultságával magyarázta. Úgy vélte, hogy etnikai alapon nem lehet igazságosan határokat húzni, a kis nemzeteket nem lehet úgy elhatárolni, hogy ne legyenek itt-ott nemzeti kisebbségek. Ezért hangsúlyozta a kisebbségi szerződések betartásának követelményét. A romániai magyarság ügyében lehetőségei szerint igyekezett is eljárni. 1920-ban például drámai hangú figyelemztetést intézett egykori barátjához, Octavian Gogához, akiről később a lehető legnegatívabban nyilatkozott, és a harmincas évek elején Maniunál már-már sikerrel járt volna, ha a gazdasági válság nem sodorja el. Magyarország sérelmeinek a jogosságát is időnként elismerte, miközben a revizionizmus elszánt ellenfele maradt. És ezt általában a magyarországi reakciós viszonyokkal vagy a magyar külpolitikával indokolta. Azt lehet mondani, hogy míg a korabeli Magyarországot belső viszonyai miatt gyűlöl-

te, mert ellenfélnek tartotta, a szerbiai és romániai állapotokból kiábrándult, miközben Jugoszláviában és Romániában mindvégig a szövetségest kereste. Egyedül Csehszlovákia polgári liberalizmusa jelentett némi vigaszt számára, a müncheni egyezmény pedig lelkileg éppen úgy megrázta, mint a szarajevói merénylet. És ekkor újra a liberális demokrácia közírójaként léphetett színre.

Macartney ezzel szemben ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely a békerendezés hibáit tartotta végzetesnek. A világháborút végigharcolta; és a csatatereken a kis nemzetek önrendelkezésének a pátosza nem hatott. Aztán a népszövetségi szakrendezvényeken, miután ezek anyagát ugyancsak magabiztos szerkesztői arányérzékkel foglalta össze, közelebről látta a világot sújtó globális problémák horderejét. És miután nem kötelezte el magát egyetlen politikai és külpolitikai irányzat mellett sem, sokkal inkább alternatívákban gondolkodott, mint Seton-Watson. Ő a létezőknél igazságosabb etnikai határokat akart. Nem teljes revíziót. Állásfoglalása azonban szintén elmentmondásos. Hiszen elvetette a stratégiai szempontokat, ugyanakkor fontosnak tartotta azokat ő is. Ezért a Kárpátalját és Máramarost inkább Magyarországnak ítélte volna. Egyébként Palackynak a Habsburg-monarchiáról szóló mondását alkalmazta a történeti Magyarországra: ha nem volna, ki kellene találni, mint ezt 1937-ben MAGYARORSZÁG ÉS UTÓDAI című művében kifejtette. De másképpen gondolta, mint első látásra sejtenénk. Amikor 1940 elején Pesten előadást tartott, és Szent István INTELMEI-ből idézett, megtapsolták, mert azt hitték, hogy a „mindent vissza” jelszavát visszahangozza. Az előadásról hírt adó német kémjelentés Macartney szereplését a brit politika magyarbarát fordulataként értékelte. Valójában az előadó nem a magyar revíziót támogatta. A soknemzetiségű, a nemzetek fölötti állam – még ha e kifejezést nem használta is – eszményét képviselte, és ennek előképét látta a történeti Magyarországnak. Az előadáson részt vevő sajtóattasé meg is jegyezte, hogy Macartney másképpen beszélt volna, ha „félmillió” honfitársa élne román uralom alatt.

Macartney az etnikai kérdések méltányos rendezését vélte kívánatosnak, és az integrációt. Münchent nem tartotta katasztrófának. Inkább a nemzeti önrendelkezési elv érvényesítéséből következő folyamánynak, miközben a náci frazeológiát mélyen megvetette. München megítélése miatt Macartney és Seton-Watson a teljes szakításig szembekerültek, nem is beszéltek többet egymással. Viszont mégis együtt dolgoztak, amikor a második világháború folyamán mindketten a Külügyminisztérium szolgálatába léptek mint szakértők. Be kellett épülniük a propagandagépezetbe is. Publikálni már álnév alatt sem publikálhattak. Helyzetjelentéseket kellett írniuk regionális, társadalmi és nemzeti kérdésekről és természetesen Erdélyről. A publicitáshoz szokott Seton-Watson nem is bírta a fegyelmet, kilépett. Macartney viszont megkapta a BBC magyar adását. Még sokan emlékeznek arra, amikor éveken keresztül hetente egyszer megszólalt: „Itt Macartney Elemér beszél.” 1943 augusztusában műsorát leállították. Károlyi Mihállyal is konfliktusba került, miután őt nem engedte szóhoz jutni a műsorában. Úgy vélte, csak borzolná a kedélyeket Magyarországon, ha „a szerencsétlen nemzeti bűnbak” megszólalna, miután a magyar emigránsok, hogy több rokonszenvre tegyenek szert, egyedül magukat állították be az antifasiszta politika hordozóinak. Márpedig Macartney úgy vélte, hogy az angolbarát magyar erőket szidalmazással még kevésbé lehet tette serkenteni a náciizmus ellen. Kívánatosnak tartotta Macartney is a magyarországi társadalmi reformot, de a fő célt a háború megnyerésében látta.

Seton-Watson a sikeres ellenpárthoz tartozott. A brit politikát óhatatlanul sokat foglalkoztató – és a szakirodalom által gondosan került – erdélyi kérdés megítélésében

is. Szellemi párbajukat itt folytatták az erdélyi terepen, de nem csak ellenfélként találkoztak.

Macartney 1941 őszén több jelentést írt Erdélyről, amelyek Seton-Watsonhoz is eljutottak. 1942 márciusában ő maga is összeállított egy jelentést ERDÉLY MINT KULCSKÉRDÉS címmel. Módszerük, szemléletük és stílusuk különbözősége lépten-nyomon kiütözközik, különösen a múlt megítélésében. Seton-Watson szenvedélyesen politizál, mindent a brit érdek szempontjából mérve, Macartney viszont higgadtan érvel, a lehetőségeket mérlegelve. Az előzőt elragadják szenvedélyei, mert lépten-nyomon maga előtt látja az ellenséget. Az utóbbi történeti értékítéletre törekszik, és inkább ironikus. A románok folytonosságáról vagy bevándorlásáról szóló vitában mindketten hangsúlyozták a döntő érvek hiányát. De amíg Seton-Watson a magyarokat marasztalta el, mert a történeti jogokra hivatkozva nem ismerték el a románok jogait, és így egy tudományos kérdést politikai kérdéssé tettek, Macartney azt tartotta biztosnak, hogy a magyarok a X–XI. században foglalták el Erdélyt, ahol nem találtak olyan erős népet, amely önálló politikai státust követelhetett volna, és a lakosság nagy része vándorló türk törzsekből állt. Mindketten nagyra értékelték az erdélyi fejedelemség valóságát. De amíg Seton-Watson megbélyegezte az erdélyi rendszert a román nemzet és az ortodox vallás kizárása miatt, a kálvinista hegemoniának inkább az árnyoldalait emelte ki, Macartney kerüli a martirológiát, és tényszerű, anélkül hogy a negatív következményeket elhallgatná. Ugyanez áll a dualizmus megítélésére. Seton-Watson a román nemzeti politika alakulásában meghatározó szerepet tulajdonított a magyar nacionalizmusnak, és még azt is felrótta neki, hogy a hármasszövetséget veszélyeztette. Macartney viszont a nacionalizmusok belső logikájából indult ki, kérdésesnek tartva, hogy a Monarchia átszervezése etnikai-nemzeti alapon kielégítette volna-e a románokat. Ugyanakkor úgy látta, hogy valamiféle „erdélyi szellem” jellemezte a három erdélyi népet, mindegyik akart néminemű autonómiát Erdélynek, a maga javára. Nagyjából egyformán értékelték a két világháború közötti Románia politikáját, talán Seton-Watson szenvedélyesebben marasztalta el a bukaresti centralizációt. Hasonlóképpen látták a megoldási lehetőségeket is. Seton-Watson szerint az első: mérsékelt hátramosztás lakosságcserevel. A második: megmaradnak a trianoni határok, ha Románia a székely megyéknek közigazgatási és kulturális autonómiát biztosít. A harmadik: Erdély függetlensége. Ezt az ötletet – amelyet Bethlen István vetett fel 1933-i londoni előadásában – tartotta Seton-Watson a legkevésbé reálisnak, mert sem a magyarok, sem a románok nem akarják, a szászoknak pedig megfelel – Hitlernek köszönhető – romániai helyzetük. (Nem tudjuk, hogy miként vélekedett Petru Groza ama tervezéséről, hogy a bécsi döntés megghiúsítása érdekében Erdély függetlenségét proklamálja.)

Első látásra Macartney is hasonlóképpen vélekedett, mint Seton-Watson. A bécsi döntést diktátumként és salamoni ítéletként értékelte. Úgy látta, ha egész Erdélyről, annak ide- vagy odacsatolásáról volna szó, akkor „valószínűleg” Románia érvei az erősebbek. (A történelmi jogot egyébként elvetette, mert „*ha igaz, hogy a románok később jöttek – és még akkor is, ha a kontinuitás elmélete helyes, a román népesség zöme bizonyára későbbi, mint a magyaré és a németé –, akkor az talán inkább mellettük, mint ellenük szóló érvek számára, akiknek a jövő fontosabb, mint a múlt*”). Viszont az igények annyira jogosak mindkét oldalon, hogy „*az eszményi megoldás valószínűleg Erdély autonómiája lenne valamiféle szélesebb föderáción belül*”. Az egész kelet-európai térség föderációjára volna szükség, mert önmagában a kantonokból felépülő Erdély túl kicsi, és újra Magyarország és Románia

versengésének lenne a tárgya. Hogy Seton-Watsonnal szemben Macartney szívéhez Erdély autonómiája állt közel, az abból is kiderül, hogy többször úgy ír az erdélyi és bánági németek kitelepítésének lehetőségéről, mint Hitler példájának követéséről. A lakosságcserét inkább elvetette, mint elfogadta, és némi határmódosítást Magyarország javára ő is szükségesnek tartott.

A jelentések súlyát mi sem jelzi jobban, mint hogy a béketeremtéshez készülő kézikönyv előmunkálatai lettek. Komoly kihívást jelentettek. A Külügyminisztérium központi osztályának referense el is tűnődött azon, hogy a két jelentésből kiderül, sem Romániának, sem Magyarországnak nincs biztos alapja Erdély egészéhez, a lakosságcsere pedig sok szenvedéssel járna. F. K. Roberts, a központi osztály vezetője csak annyit mondott Seton-Watson operatuma kapcsán: érdekes. Mások azt jegyezték fel, hogy az erdélyi kérdést még tárgyalják, döntés nem született. (A külügyi intézet nem volt ennyire óvatos, amennyiben vezetője, Elisabeth Pares már Macartney első munkája kapcsán sem titkolta, hogy személy szerint tetszik neki a széles körű föderáción belüli erdélyi függetlenség.)

A véleménykülönbség mind Seton-Watson, mind Macartneyt arra ösztönözte, hogy alaposabban kifejtse nézeteit. Seton-Watson még ugyanazon esztendő, 1942 végén előadást tartott, némi címmódosítással (ERDÉLY: KULCSKÉRDÉS), amelyet brosúraként ki is adott, annyira fontosnak tartotta. Ez még keményebb vádirat a dualizmus kori magyar nacionalizmus és a Trianont követő revizionizmus ellen. A célnak megfelelően továbbra is ezek szélsőséges vonásait állította előtérbe. De Brătianuék „*faji sovinizmusát*” sem kímélte, nem is beszélve a Vasgárdáról. A megoldást továbbra is a korábbi határok visszaállításában látta, némi határmódosítással Magyarország javára és lakosságcserével. Az önálló Erdélyt – úgy vélte – senki a szemben álló felek közül nem akarja. Viszont valamiféle konföderációt akart, „*szuperállami szerkezetet*” a béke és harmónia érdekében. De nem csak ez szólt Macartneynak. Rádióműsorait is burkoltan bírálta, hiszen elvetett minden Magyarországhoz intézett bátorítást, mert szerinte ez a közép-európai reakciót bátorítaná, és a Szovjetunió is rossz néven venné.

Macartney sem maradt adós a válasszal. Azt az utasítást kapta, hogy rövidítse beszámolóját, mert nem lehet elvárni az elfoglalt államférfiaktól, hogy tizenkét oldalon végigrágják magukat. Még 1942 decemberének végén újrafogalmazta mondanivalóját, a független Erdélyre vonatkozó javaslatát pontosítva, amennyiben jelezte, hogy olyan soknemzetű államra gondol, amelyben „*a különböző nemzetiségek egyenlő helyzetnek örvendenek a történeti Erdély alkotmányos hagyományainak megfelelően*”. A két világháború közötti Románián belül elharapózó korrupciót még élénkebb színekkel ecsetelte, mint Seton-Watson. Viszont a román polgárság csíráinak megjelenését és a román parasztság erősödését biztató mozzanatként emelte ki. „*Az évszázados társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek eme részleges korrekciója, bár ezek a folyamatok fájdalmasak voltak, mégis történeti szükségességnek tekinthető, és elengedhetetlen előfeltétele az Erdély különböző nemzetiségei közötti egészségesebb majdani együttműködésnek.*” A kiegyenlítődést és az együttműködés történelmi hagyományait Macartney a jövő alapjainak tartotta. A Habsburgok és Délkelet-Európa viszonyát taglaló 1941-i operatumban éppen abban látta a Monarchiát destabilizáló belső dinamizmust, hogy miután az egyes nemzetek helye változott a gazdasági és társadalmi hierarchiában, jövőbeni erősebb helyzetükben bízva nem tudtak megfelelő kompromisszumot kialakítani, és közben még elhomályosította a helyzetfelismerést a történelmi jogok képzete. „*A ragyogó baloldali gondolkodók*” integrációs el-

képzeléseit azért tartotta utópiának, mert nem építettek történeti alapokra. Erdélyben azonban mindezeket a feltételeket felfedezte Macartney.

Az Erdélyről szóló jelentés természetesen továbbra is felvázolta az erdélyi kérdés megoldásának egyéb lehetőségeit. De a Külügyminisztérium központi osztályának referense egyértelműen a független Erdély és a kelet-európai konföderáció eszméjét helyeslő véleményt írt, és ezt aláírták mindazok, akik korábban is állást foglaltak. Úgy tűnik, valamiféle vákuum alakult ki, hiszen a kontinens arculatát meghatározó nagy döntések még nem születtek meg. De talán döntő mozzanat volt az is, ahogy Macartney a múltat megidézte. És nemcsak ő, hanem Seton-Watson is. Hiszen ez utóbbi is hangsúlyozta, hogy amikor Nyugaton vallásháborúk dúltak, akkor Erdélyben vallásbéke honolt. Ami pedig a románok hajdani törvényen kívüli helyzetét illeti, az már nem igazán lehetett érv, mert mindenki tudta, hogy a történeti hátrány már nem érvényesülhet. Gazdaságot és kultúrát teremtettek. Azt hiszem, a Külügyminisztérium magatartását alapvetően a békevágy határozta meg. És talán úgy gondolkodtak, ha már egyszer évszázadokon keresztül sikerült békében élni, és annak megvannak a történeti alapjai, miért ne lehetne újra. Talán az erdélyi múlt soha nem játszott olyan szerepet a külügyminisztériumi hangulatok hullámzásában, mint ekkor. A vákuumhelyzetben kézzelfogható valóságnak tűnt, és találkozott a jövő humánus és méltányosságot célzó igényeivel. 1943 májusában Macartney úgy készítette el a kért „rövidített” változatot, hogy az éppen a kétszerese lett annak a szövegnek, amelynek a rövidítését kérték. Igaz, az összefoglalót úgy írta meg, hogy az beillett rövid változatnak. Viszont hangsúlyozta a kérdés horderejét, és ezzel indokolta a terjedelem túllépését. A lehetőségek felvázolásánál az erdélyi függetlenséget részesítette előnyben. Ez a jelentés azonban már nem váltott ki olyan helyeslést, mint a korábbi. A központi osztályon már korábban látni kezdték, hogy Románia a szovjet érdekszférába kerül, Sztálin pedig nem akar konföderációt...

Seton-Watson és Macartney elkötelezett írástudókként működtek. Mély meggyőződés vezette őket. Nem a politikai szélkakasok, erkölcsstelen zsurnaliszták és politikai babérokra pályázó áltudósok táborából jöttek. Igazi brit alattvalók. Ismerték a *fair play* hagyományait. Anyagilag jómódúak, akik közéleti és tollforgatói tevékenységüket a vagyonnal járó kötelezettségnek tekintették, és élvezték, hogy írhatnak.

Eddig elsősorban az erdélyi kérdésben tanúsított álláspontjuk változásán keresztül tekintettünk eszmerendszerük egészére. A továbbiakban ennek lényeges mozzanatait próbáljuk felvillantani, hogy pontosabban lássuk, milyen helyet foglalhatott el az erdélyi kérdés politikai eszmevilágukban. Arra is választ keresünk, hogy miként vélekedtek a magyarokról és miért.

A miért kérdésfeltevés közismerten veszélyes, amennyiben magyarázat helyett ítéletekkel szolgál, és ezeket olykor vallásos meggyőződés szintjére emeli. Célszerűbb a dolgok hogyanjának vizsgálata. E kettőt mesterien ötvözi Péter László tanulmánya Seton-Watson pálfordulásáról. Találék még a kifejezés is, hiszen Scotus Viator az 1905-i alkotmányválság után a Saulusból Paulusszá lett hívő szenvedélyével fordult szembe a magyarokkal. A magyarok csodálójából, aki családfáját Árpádig vezette vissza, a magyar nemzeti politika kérlelhetetlen ellensége lett. Jeleztük már, hogy a pángermanizmus elleni szenvedély és a német nagyhatalmi törekvések ellensúlyozásának igénye vezette. Ennek a nemzetközi rendről kialakított felfogásának a függvényeként ítélte meg Magyarországot. A liberális demokrácia híve – írja Péter László – „valójában nem

hisz a nemzeti önrendelkezés elvében: a kis nép nacionalizmusáról alkotott ítéletét a nemzetközi kapcsolatokról formált változó véleményének rendeli alá. Ez az alárendelődés azonban homályban marad”. Inkább „egymás mellett futtatja érveit a nemzeti(ségi) jogokért és a nemzetközi politikai stabilitásért, anélkül, hogy valójában megkülönböztetné azokat egymástól, és kijelölne mindegyiknek a meggyőződésében betöltött pontos helyét”. Más szóval a homo politicus maga alá rendeli a homo personalist. Leírás ez és magyarázat. Válasz a miértre és a hogyanra, tudva, hogy „mások gondolatait, véleményváltozások belső rugóit maradéktalanul nem lehet feltárni” – írja ugyancsak Péter László, aki elvetette azt, hogy Seton-Watson érdeklődését a kis népek iránt skót érzülete tartotta fenn. Márpedig éppen a Péter László által is említett, tizenkilenc éves korában írt verseskötete – SCOTLAND FOR EVER! AND OTHER POEMS – a tanúság erre. Ez egész életén keresztül áthúzódó éltető szenvedélyről szól. A fiatalkori versek pedig nem hazudnak, őszinte még a póz is: a Byron-kultusz és a német romantikus hevület. De őszinte az előszó ama kitétele is, hogy Skócia fölmagasztalásával nem akar árnyékot vetni Angliára. Ugyanis nem csak arról olvashatunk, hogy Skóciát, a szabadság hazáját még a vikingek sem tudták meghódítani. Még valamiféle matejkói csataképbén is felvonultat angolokat és skótokat egymás ellen. (Seton-Watson – fiai szerint – kijavította azt, aki őt angolnak nevezte, jelezve, hogy skót.) A két ország – Anglia és Skócia – viszonyát viszont ideálisnak tartotta, és ha nem hangzott is, gyakorolta a közismert skót szólást: „Ha nem tudjuk megverni őket [mármint az angolokat], akkor megelőzzük.” A jó skót ugyanis a brit birodalom szolgálatában angolabb volt az angolnál, hiszen így lehetett jó skót. És közben is a kiltet hordó és ősi erényeket felmutató szabadságszerető skót az angol szalonvilág kedvenc figurája volt. A skót mítosz pedig kötelezett: az elnyomott nemzetek ébresztésére, emancipációjára. A BECSVÁGY CSÚCSA talán a legjellemzőbb verse:

„Unalmas élet és halál nem kell. / A tömegek elégedettek tán / Az élő sírral, hol közöny regnál, / S hogy a teremtés csak egy lehet. / Szolgáljam az egyhangúságot én, / Igát húzván hosszan, magányosan? / Nem; szállni vágyok fönn oly magasan – / Véres meteor, vár az esti ég! / Népek kelnek, ha éneke harsan, / Aztán hulljak alá, ha jó a vég! / Meghalsz? Te gyöngye test! – de lelkem él, / s meggyújtja e világon ezrekét, / amíg a Végzet meg nem éri végzetét, / Aláhanyatlak, s többé nem remél.”

(Horkay Hörcher Ferenc fordítása.)

Csak útra kellett kelni, és meglelni a szenvedély tárgyát. Scotus Viator nem akármilyen utazó. Olyan, aki a történelemben akarja beírni magát. A romantikus szabadságmítosz vezette a magyarokhoz, a külpolitikai érdek a magyarok ellenfeleihez. Amikor magyarországi útja után Bécsben felháborodottan kelt ki magából, hogy a magyarok hazudtak, erkölcsileg is elkötelezte magát. Nincs okunk kételkedni, hogy rokonszenvebbnek találta azokat, akik a magyar elnyomás miatt panaszkodtak, mint azokat, akik asszimilálni akartak. Az elnyomott mindig rokonszenvesebb, mint az elnyomó. Mélyen felháborította az is, hogy – mint írja – a magyarok minden lépésükhöz jogi formulát kerestek. De azon el lehet tünődni, vajon miért nem morfondírozott el azon, hogy a magyarországi visszásságokat még torzabb formában is lehet reprodukálni, ráadásul jogi formák teljes megkerülésével. Igaz, mint jeleztük, Ferenc Ferdinánd haláláig még a Monarchia föderalizálásának reménye vezette, a magyarországi nemzetiségi kérdésről szóló 1908-i könyvét pedig a hungar nemzetnek ajánlotta, és nem sokkal radikálisabb, mint az 1868-i nemzetiségi törvény.

Scotus Viator pálfordulását külpolitikai fejlemények határozták meg. De, mint Péter László írja: „*fogalmi rendszere volt elfogult*”. Vagy inkább torz, még akkor is, ha hordozója nem tartozott a haszonleső zsurnaliszták közé. Eszmevilágának központi kategóriája, a faj, nagyon is használható fogalom a maga tisztázatlanságaival együtt. Egyébként soha nem határozta meg a faj fogalmát, viszont még személyiségmeghatározó tényezőként is kezelte. Disraeli kisnemzet-ellenes imperializmusának forrását zsidóságában látta. Nem volt antiszemita, de megvoltak az elképzelései, hogy meddig kívánatos a „*zsidó hatalom*”. A Monarchiában játszott „*zsidó szerepet*” sokallta, főleg azért, mert a szerinte oly erős magyarországi „*zsidó hegemonia*” összefonódott a magyarosítással, a zsidókat a magyarosítás eszközeinek tartotta. Az erőszakos és a természetes asszimiláció fogalmát összemosta, a magyarság erősödésében elmarasztalta a „*renegátokat*”, így erkölcsileg is megbélyegezve azokat, akik a magyarsággal azonosultak és beolvadtak, a polgárosodás természetes folyományaként. Seton-Watson fajfogalma az etnicitást adottságként kezeli, nem véve tudomást arról, hogy az etnikumhoz való tartozás is elhatározás következménye. Ez a fogalomhasználat annyiban bűnös is, hogy mélyen beavatkozik a magánszférába, ami ellentmond a polgári szabadság képzetének is. És alkalmazójának akarata ellenére a fasizmus felé „*fejlődött tovább*”. Talán azért sem vette észre a faj fogalmának negatívumait, mert saját skót mivoltát, a „*fajt*” – hála a történelemnek – összhangba tudta hozni országa(i) szolgálatával, és igazában így nem vette észre, hogy a Duna-táji viszonyok mennyire különböznek a brit helyzettől. A faji alapon való politizálás pedig éppen nem az általa kívánt irányba vezetett...

De nem pusztán a fogalmak problematikusak, hanem inkább maga az eszmerendszer. A felszabadító politikai igyekezetnek óhatatlanul ellenségre van szüksége. Az ellenség strukturális adottság. Ez a pozíció a magyaroknak jutott. Igaz, gyakran pontosbított, mondván, hogy az uralkodó osztályokról van szó, és hangsúlyozta a magyar nép iránti rokonszenvét. Ugyanakkor a magyarság egészének a kis nemzetek zónájában stratégiai szempontok alapján olyan helyet ítélte, amelyet nem lehetett elfogadni, ha arról volt szó, hogy jog és erkölcs szerint döntenek etnikai alapon. Lehetett szó politikai büntetésről és arról, hogy az igazságtalanságokat a határok légiesítésével majd kiküszöböli az idő. Csakhogy ebben az esetben a jog és erkölcs már nagyon viszonylagos lesz. Magyarellenességétől mindig is igyekezett szabadulni és méltányosnak lenni. Nem kötött elvtelen kompromisszumokat. Az 1930-as években megírta A ROMÁNOK TÖRTÉNETÉ-t. Máig is ez a legjobb összefoglaló. Francia kiadása előtt román barátai egy-egy általuk sértőnek vélt rész módosítását kérték. Nem tette meg. (Az más kérdés, hogy olyan román negatívumokat emelt ki, mint egy-egy vajda politikai állhatatlansága vagy a társadalmi állapotok visszasságai, melyek elsősorban a politikai ellenfeleivé váló liberálisok és aztán a vasgárdisták politikáját is jellemezték, miközben a román parasztban és az erdélyi Parasztpártban, főleg annak vezetőjében, Iuliu Maniuban bízott.) És bár több magyar kritika is érte, szemlélete, ahogy a román történelem és a szomszéd népek történetének összefonódását megítélte, kizárja a nacionalista köldöknézést. Többször is hozzáfogott a Monarchia történetének megírásához. Nem a magyarok kedvéért, hanem a térség problémáinak tisztánlátása érdekében. Attól a gondolattól viszont nem tudott szabadulni, hogy a magyar nacionalizmus a felelős a bajokért. 1943-ban a magyar reformkorról értekezve, elismerve a szereplők eregyeit, csak arra a következtetésre tudott jutni, hogy a magyar konstruktív államférfiúi képességek hiánya 1848 központi tragédiája. Nem vizsgálta felül a magyarokkal kapcsolatos álláspontját. Az aktuálpolitikai szenvedély mindig túllendítette a belső revízió

lehetőségén. Erdélyről szóló előadása viszont azért is fontos, mert abban némileg erősebben érezhető a magyarokkal kapcsolatos koncepció felülvizsgálatának igyekezete. Igaz, ebben is szerepet játszott a napi politika és kiábrándulása nem egy korábbi román barátjából...

Macartney eszmevilágát még nem vették olyan mélyrehatóan szemügyre, mint Seton-Watsonét. Cselekedetei mozgatórugóit nem vizsgálták. A „skót magyarázattal” szemben viszont önként kínálkozik az „ír magyarázat”, miután magát politikai brit mivolta mellett „személyileg” írnek tartotta. Az ilyen típusú magyarázattal pedig ő maga is eljátszott, például amikor 1977-i emlékezésében megjegyezte, hogy nem irreleváns tudni: a magyarokat nem szerető budapesti brit nagykövet, G. Knox „kemény skót” volt, míg utóda, O’Malley ír. Az asszimilációról szóló 1945-i operatumában ír analógiával érzékeltette az erőszakos beolvasztó politika kilátástalanságát. Az asszimiláció erőltetése „legfeljebb az ír példa megismétléséhez vezet: a kérdéses kisebbség elveszti megkülönböztető vonását, és ettől független új nemzeti érzés alakul ki benne”. Alighancm ennek helyét Macartneynál a hűség foglalta el. Tanúságként versei szolgálnak, melyeket még eddig ugyancsak nem olvastak méltatói. 1915-ben jelentek meg, de a kiadó hangsúlyozta, hogy az új nemzedék kataklizma előtti szellemiségét jellemzik. Macartney modernebb verselő, mint Seton-Watson. Nem romantikus harsogás hatja át költeményeit, versei nem idéznek historizáló csataképeket, inkább a preraffaeliták nyugalmát és konstruktivitását sugározzák. Fő témája a hűség és állhatatosság. A mércc is ez. Íme – erdélyi kifejezéssel élve – a templomerőd balladája, illetve a BALLADA EGY TEMPLOMKERTRŐL:

„Ott fõnn a hegytetõn / Mily szõrnyû korona, / Állnak fenyegetõn / Az ágyuk ostobán. / Golyók sikoltanak – / Nem érdekelhetnek, / Nem látok mást csupán / Az õs templomkertet.

A szilfa lombja hull / A nedves gyepre száll, / Rõt légörvény vadul / Átfestû a zöldet. / Színes a szemhatár, / Kopasz az ág, reszket, / S mi az amû fölfed: / Az õs templomkertet.

A város-zaj sóhaj / Sõtét szelek ajkán, / Csupán szelíd óhaj, / Az édes csõndre vár. / Mely századok során / Még édesebbé lett; / Nem éri már viszály / Az õs templomkertet.

Ajánlás

Ezért küzdök még én, / Ellenség nem rettent, / Holtomig védeném / Az õs templomkertet.”
(Horkay Hörcher Ferenc fordítása.)

Macartney költõi világában a palota vízköpõje szenvtelenül tekint a világra, a hegyi emberkék által orvul legyilkolt ír lovag, Sir Bryan de Borne pedig éjszakánként ellovagol, a gyilkosok rémületére...

Macartney érzelem- és gondolatvilágában a hűség tárgya nem egy nemzet, hancm az igazság és méltányosság. Ezekhez az értékekhez akart hû maradni az értelem jegyében. És mindezt hatalmas ismeretek birtokában. Amikor népszövetségi tanácskozások anyagát foglalta össze a migrációk, a technikai fejlõdés és munkaerõ-gazdálkodás, a gazdasági élet tervezése, a kisebbségek ügyében, akkor több mint egyszerű betekintést nyert a világproblémákba. Mûfordításaiából nyert tapasztalatait is érezzük

munkáiban. Fritz von Unruh háborús elbeszéléseinek humanizmusát, Emil Ludwig ama felfogását, hogy az első világháború az emberi stupiditásból fakadt. Vagy Szesztov Dosztojevskij-kultuszát, mert a nagy orosz klasszikus a történész szemével az alvilágban nemcsak a szájalmasat tudta meglátni...

Lehet, Macartney nem szerette a hivalkodó győzteseket; és megvolt a véleménye azokról a tudatlan bürokratákról, akik körülzsongták a döntéshozó politikusokat. Közben ő maga nem csinált egyebet a világháború alatt, mint operatumokat készített egész sor életbe vágó kérdéstről. A már említettek mellett például a kitelepítésekről, pontosabban arról, amit ma etnikai tisztogatásnak neveznek. Írásaiban a bosszú indulatainak nyomát sem találjuk. Tartós megoldásokban gondolkodott. És a kitelepítéseket kiagyaló politikusokkal diplomatikus körmönfontossággal és csípős iróniával próbálta elfogadtatni a méltányosság és humanizmus eszméit is. Amikor egy kérdést bemutatott, mindig minden megoldási lehetőséget megvizsgált, de az érvek felsorolásakor kiderül, hogy mi az ő véleménye. Érzékeltetni tudta, hogy milyen oktalan és méltánytalan dolog egy ország iránt lojális embereket áttelepíteni „faji” alapon, utalva a magyarországi svábokra és szlovákokra. És éppen egy esztleges zsidó telepítés kapcsán érzékeltette azt, hogy a telepítés valamiképpen folytatása a náci politikának, hiszen a nürnbergi törvények alapján lehetne csak nem egy esztben meghatározni, hogy ki zsidó és ki nem. Akik fasizmussal vádolták, vagy csak aránytévesztéssel, azok azt hozzák fel példának, hogy kétkötetes művét a két világháború közötti Magyarországról Hindy Iván emlékének ajánlotta. Arról a Hindyről van szó, aki a kiugrási kísérlet meghiúsításában szerepet játszott, mert ha követi a kormányzó parancsát, akkor a budai várat ostrommal kellett volna bevenniük a németeknek, így viszont ő védte a fővárost a szövetségesekkel szemben – és milyen áron! Világnézeti okokkal magyarázzák ezt egyesek, mások az egykori bécsi barát és kolléga, Hindy Iván iránti barátsággal és azzal, hogy mélyen igazságtalannak tartotta a népbíróság által kirótt halálos ítéletet. Van, aki a legyőzöttekkel szembeni catói magatartást látja ebben. (Nem tudni, hogy ebbe fáradt-e bele, vagy megunta a sok szemrehányást, mert Ránki Györgynek azt mondta jellegzetes magyarságával: „Hülyeség volt.” És közben a baloldali vá vedlett Oxfordban szívesen emlegette – valamiféle bolsipukkasztó: épater les communistes! pózban – a magyar úriemberek körében szerzett élményeit, mintha elfelejtette volna, hogy milyen kemény kritikával nyilatkozott a magyarországi társadalmi állapotokról.)

De mindennél fontosabb, amit 1948-i rádió-előadásában az 1848–49-i angol–magyar kapcsolatokról szólva hangsúlyozott: *„Nekünk nemzeti jellemvonásunk, hogy mindig Dávidnak kívánunk sikert, még akkor is, ha egyéb okokból talán nem éppen ő a rokonszenvesebbik a két küzdőfél közül. Mennyivel inkább így van ez, ha Dávid egyben az igazság és a szabadság ügyét is képviseli.”*

Macartney – mint ezt a fenti sorokból is érezhetjük – tudatosan is igyekezett szembehelyezkedni az ún. nemzeti jellemvonással, a napi politikával. A politikusoktól az különböztette meg, hogy hosszabb távon gondolkodott. Hindy pedig – szerinte – nemcsak Dávidként harcolt, hanem erre a szerepre kárhoztatott katona volt. És ebben a korábbi évek nagypolitikája is „bűnös”. Macartney maga is láthatta, hogy Nagy-Britannia a háború elején nem reagált Teleki Pál közeledési kísérleteire. (Amikor pedig könyvét írta, O'Malley hozzá intézett levelében erkölcsileg is elmarasztalta az angol politikusokat, köztük Churchillt, Telekiben látva az erkölcsös politikust.) Még sorolhatnánk az érveket, amelyek magyarázzák Macartney gesztusát. A kérdés viszont megkerülhetetlen: hova lett az Erdély iránti hűség? Sem ő, sem Seton-Watson nem tért

vissza az erdélyi kérdésben tanúsított magatartásukhoz. Igaz, nemcsak az, hanem minden egyéb tervezgetésük utópiának bizonyult. Maga alá temette a történelem. Sztálin levette a kelet-közép-európai nemzeti és társadalmi kérdések megoldásának terhét a Nyugatról. Hugh Seton-Watson hirdette is, hogy a nyugati demokráciák szakítsanak a lelkiismeret-furdalás hagyományával, éljék életüket, élvezzék a jólétet, amiért hosszú, kegyetlen belső harcokat vívtak. Mindenki oldja meg a maga problémáit. Apja örökségét öccsével, Christophor Seton-Watsonnal együtt viszont pozitívnak tartotta, hiszen a nemzeti érzés ma is hatalmas erő. De lelki nagyságra vall az, hogy apja ellenfeléről, Macartneyről az egyetlen komoly méltatást és értékelést is Hugh Seton-Watson írta, tisztázva őt az antiszemitizmus, a faszizmus vádjától, hangsúlyozva nacionalizmusellenességét. Elismerte, hogy Macartney joggal minősítette hibának azt, hogy apja, Robert William Seton-Watson a nemzeti viszályok kiküszöbölését lehetők tartotta a kis államok felállításával – a Monarchia helyén. Azt sem vette zokon, hogy Macartney az ő, mármint apja (R. W. S-W.) harmincas évekbeli hitét – majd a szocializmus megoldja a társadalmi kérdéseket – hasonló hibának tartotta. *„Mindkét esetben igaza volt, de jobb kúrát ő sem tudott”,* és egész háború alatti szakértői tevékenységével *„nem ért el semmit”*. Vissza is tért a történetíráshoz. Vajon ez erdélyi kérdés fölötti töprengés hiábavalósága vette el a kedvét a tervezgetésektől? Nyilván rossz érzés lehetett, ahogy minden behullt a semmibe. De aligha felejtette el tapasztalatait. Még akkor sem, ha célzásokat sem találunk későbbi munkáiban. De megtaláljuk az Erdély-koncepciót Kelet-Európa egészére kivetítve, A. W. Palmerrel közösen írt, 1962-ben megjelent munkájában a független Kelet-Európáról: *„Az új, soknemzetiségű állam majd elkerüli a nemzeti egyenlőtlenség bármely formáját, de facto és de jure egyaránt, és ésszerűnek tűnik az a reményünk, hogy a két háború közötti korszak felfelé és lefelé való nivellálása ezt lehetővé teszi.”* Ez pedig végső soron Seton-Watson programja, magyar bűnbak nélkül... A két alkotó szenvedély újra találkozott. Igaz, Macartney Monarchia-képe és elemzésének technikája mindvégig különbözött. (Példa rá élete fő műve, az 1969-ben kiadott A HABSBURG BIRODALOM 1790–1918 – a martirologiától és bűnbakkereséstől mentes elemzés remeke.) Viszont a történelem új kérdéseket vetett fel, és a régi tapasztalatokat már új válaszba kellett építeni. Amit Erdélyről is tudtak és mindazt, amin ezzel kapcsolatban töprengtek, globális szinten kellett alkalmazni – majdani, a napi politikai és nemzeti ellentéteket áthidaló integrációk reményében.

A címben feltett kérdésre választ keresve számomra az a tanulság, hogy mi, magyarok lehetünk a magyar nemzet legjobb barátai és legrosszabb ellenségei. Seton-Watsonnak ugyanis mi is szállítottunk sok alaptalan ítélethez szolgáló érvet. És azt hiszem, némileg hozzájárultunk, ki-ki a maga módján, hogy magyarellenes politikai vonalától nem tudott szabadulni, bár, mint jeleztem, többször is próbált. Igaz, láttuk, nem egyszerően a magyarokkal kapcsolatos szubjektív élményei határozták meg politikáját. Macartney sem pusztán rokonszenvek alapján döntött. És talán nem csak rajtunk múlt, hogy nem sikerült ellenséggé tenni... Nagyon is kritikusan látta a magyar viszonyokat. Igazi európeér volt, aki úgy élt a jelenben, hogy múltban és jövőben gondolkodott. Amikor 1955-ben egykori külügyi főnöke, Arnold Toynbee történészprofesszor megtudta, hogy könyvet ír Magyarországról, úgy nyilatkozott: *„Ő, Macartney magyarabb, mint maguk a jó magyarok.”* Az ő „magyarsága” valóban lehet mérce...

Tandori Dezső

EGYE(NE)TLEN

Sagittarius

Földi számíthatás
nem számít annyira,
hogy el ne érne más
fontosabbak nyila:

e pontosabbaké,
lőtt szárnyé, egy vaké –
„Nincs baj, madárzsoké,
várj, nemsoká oké.”

Változatok

Vad szív voltam, mint egy veréb,
de szelidíthető,
és voltam ez-meg-az egyéb,
és Tandori Dezső.

vagy:

Ez voltam: vad veréb-szív,
de szelidíthető,
és ez-meg-az egyéb is,
s még Tandori Dezső.

Egy híres mondás. Haiku

*„Aki Londont unja,
az életet unja.”*

És ha Londonban
unom épp az életem,
csak úgy – úgy mi van?

Karinthy-áthallás

Telefonon nehezen vagyok elérhető,
Mert egyképp lakozom a holtak
És a meg nem születettek közt,
Kicsit közelebb a Teremtés szívéhez, mint szokás,
De még így sem elég közel.

(Kb.: Paul Klee, saját sírfelirata.)

FIGYELŐ

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*
 Forum, Novi Sad, 1969. 184 oldal

A vajdasági magyar irodalom legnagyobb kiadója, az újvidéki Forum, 1968-ban regény-pályázatot hirdetett. Az első díjat Gion Nándor *TESTVÉREM, JOÁB* című regénye nyerte el, amelyet az első – és tudtommal azóta is utolsó –, 1969-es kiadás fülszövege azzal ajánlott olvasói figyelmébe, hogy a hatvanas években feltűnt ígéretes elbeszélőtehetség írása „*ízig-véríg aktuális munka*”.

A *TESTVÉREM, JOÁB*-ot különös esztétikai genezis hozta létre egy baljós világpolitikai pillanatban. A hatvanas években sziklaszilárdan egységesnek tetsző s a nemzetközi politikában a harmadik világ erőinek az élén vezető szerepben parádézó, kvázijóléti és kváziszabad Jugoszláviában az irodalom és általában a művészetek terén egyfajta jellegzetes és agresszív neoavantgárd vagy transzavantgárd stílus és szemlélet volt a művészetpolitikailag is erőteljesen támogatott divat, amiben nyilván a „szocreal” nagy (mostoha)testvértől való tudatos különbözés szándéka is kifejezésre juthatott, nemcsak a korszerű, európai művészi „új”-hoz való felzárkózás ambíciója és illúziója. De a *TESTVÉREM, JOÁB* szerzője, aki különben maga is ennek a jugoszláviai „új hullám”-nak az első nemzedékéhez tartozott, az *Új Symposion* köréhez, pályadíjnyertes regényével egészen másfajta ars poetica szolgálatába szegődött. Gion Nándor regényének ugyanis nem a formája, nem a külső héja volt ízig-véríg XX. századian modern és kínosan időszerű, hiszen a jellege és ethosza közelebb áll a „naprakész” Móricz-regényekhez vagy a ROKONOK-hoz, mint – mondjuk – a nouveau romanhoz vagy a „belső monológ” elvén szerveződő tudat(talan)folyam-Niagarákhoz, hanem a szemlélete és a sebészi en könyörtelen valóságfeltáró gesztusa, amellyel – egy építészechnikus

korumpálódásának a történetében – tulajdonképpen modern realista köntösben ábrázolta, hogy a „*fecsegő felszín*” alatt miről „*hallgat a mély*” egy vajdasági kisváros társadalmának a mikrokozmoszában. S ami negyedszázad múltán újraolvasva a regényt ma már egészen nyilvánvaló: a vajdasági hétköznapiok cseppjében megmutatta azt is, milyen rothasztó folyamatok érlelődnek Tito akkoriban acélosan egységes Jugoszláviája mélyén, miközben ideológiai prospektusaival azt zúgta a környező szomszédság – Ady szavának a parafrázisával: a „*fél-emberek, fél-nemzetecskék számára*” Sztálin által készített „*szégyen-kalodák*” – népeinek a fülébe, hogy a létező szocializmus kiátkozott jugoszláviai különútján sikerült megoldani a forradalmian új erkölcs emberi problémáját és a soknemzetiségű Jugoszlávia kohójában kiegyezni a század rákfenéjét: a nacionalizmust.

A *TESTVÉREM, JOÁB* azonban e fennkölt ideológiai homlokzat mögött éppen az emberi tényező csődjét mutatta meg, s nyilván ez a magyarázata annak, hogy később a regényről – az írói életrajzi felsorolásoktól eltekintve – nemigen esett többé szó. Mert: mi tölti ki e regénybeli kisváros embereinek az életét? Élet helyett a *túlélés* életpótlékja. Minden a túlélés mélyen palástolt reményének – kényszerének – van alárendelve a Gion-regény világában; olyan ösztöntörekvésnek, ami az embert menthetetlenül leszorítja a puszta vegetáció szintjére. Voltaképpen az állatvilág populációit jellemző létforma jelenik meg emberi álarcban a *TESTVÉREM, JOÁB* lapjain, s ennek a mindent betöltő kényszeres törekvésnek a nagy metaforája ebben a regényben: a *vészkijárat*. – „*A mi korunkban, s különösen itt nálunk* – mondja Joáb, a címszerző, a városka polgármestere, kint a tanyáján a regényt elbeszélő építészechnikusnak – *senki se lehet egyistenhívő, hisz az ember sohasem tudja, hogy holnap ki ül a nyakára. Több támasztékot kell keresni, mert az ember nem tudhatja, hogy holnap melyik dől össze alatta. Vészkijáratokat kell teremteni, ha nem akarod, hogy egy szép napon egerfo-*

góba kerülj. Minél több vészkijáratot teremtesz, annál biztosabbnak érzed magadat és szabadabbnak.”

„Nem építhetünk egész életünkben csak vészkijáratokat” – veti ellene ennek a vajdasági, jugoszláviai vakondok-létfilozófiának a regényt elbeszélő építésztechnikus, akinek egyébként neve sincs, de még monogramja sincs a regényben, mintha Gion Nándor ezzel is azt akarná jelezni, a realizmus krétakörén belül még Káfkán is túllépve, hogy ő: akárki – ő a vajdasági általános alany. – „Joáb I. azt kérdezte tőlem: – Maga szeretne a Szovjetunió valamelyik köztársaságában élni? – Nem – mondtam. – Nem szeretnék. – Én sem – mondta Joáb I. – Jöjjön, megmutatom a gyümölcsfákat. – Nem hiszem, hogy az idén valami komolyabb balhé lesz – mondtam, miközben a gyümölcsös felé mentünk. – Lehet – mondta Joáb I. kurtán, és rosszkedvűen ráncolta a homlokát. – Lehet, hogy nem lesz semmiféle balhé. De vészkijáratokra mindig szükség lesz. – Az emberek már rohadtabb helyzeteket is túléltek – mondtam. – Tudom – mondta Joáb I. – Magyarázta ezt nekem is Török Ádám. Még negyvennyolcban. Tudom én ezt Török Ádám nélkül is. Többet voltam én egérfogóban, mint ő. Nem szeretnék ismét évekig bujkálni a hegyekben, és a világhözvélemény erkölcsi támogatását élvezni. Élvezze más az erkölcsi támogatást. Ha más nem, néhány vészkijáratot igazán megérdemlek.” – S talán nem árt itt emlékeztetni arra a tényre, hogy Brezsnyev „testvéri tankjai” éppen a regény történetének időpontjában tesznek udvariassági látogatást a „prágai tavasz” országában.

A Gion-regény legmélyebb és legfelkavaróbb mondanivalója ennek az egyetemes jugoszláv skizofrénianak az átvilágítása. Hideg fejű skizofrénia ez. hiányzik belőle az ösztönös, a jóhiszemű önáltatás mentsége; a regényből ugyanis az derül ki, hogy kezdettől fogva tudott itt (is) mindenki mindent az ideológiai nagy hazugság leple alatt, s a történetet elbeszélő építésztechnikus is tökéletesen hideg fejű megy bele a korrupcióba, amelyhez magától értetődően falaz a polgármester, hiszen neki viszont ő szerez Németországba kivándorolt iskolatársától fekete márkát. Nincs tehát drámai kelepce, hiányzik a jóhiszemű tudatlanság hályoga is, mint a klasszikus polgári regényekben, csak a mindent átitató, csendes félclem abröncsozza össze ezt a világot. „– Ijesszen rájuk egy kicsit – mondja Akilev, a rendőrfőnök. – Sohasem árt,

ha az emberek félnek egy kicsit... Maga csak hallgasson rám, és ijessze meg azokat ott lent. Meglátja, haszna lehet még abból, ha félnek magától az emberek.” – S kelekótyaként az kerül ennek a skizofrén, de azért ideig-óráig prosperáló társadalomnak a peremérc, aki „javíthatatlan idealista”, mint a hajdan jobb napokat látott Török Ádám, aki a háború után egy ideig nagy ember volt, aztán lecsúszott, s parkorként sepregeti a leveleket, de minden személyes megpróbáltatása ellenére szilárdan hisz abban, hogy „az ember mindent kibír, ha talál valami szép dolgot, amibe belekapaszkodhat”. A játékbábu-gyár padlásán húzza meg magát évek óta, majd onnan is kidobják, s az elhagyott strand egyik deszkakabinjában alakít ki nyomorúságos odút magának. (Ő testesíti meg a forradalom romantikáját és költészetét, évtizedekkel a forradalom naplementéje után...)

A TESTVÉREM, JOÁB sugallata értelmében hamis volt itt még a hamis tudat is, csak a vészkijárat-építő titkos ösztön volt kétségbeesetten valódi. S a vészkijárat-világnézet titkos kórja rága szét végül is ezt a társadalmat Gion Nándor regénye szerint. „Hallottam én egyesektől odakint – mondja az elvándorolt s német állampolgárságot szerzett vajdasági magyar autószerelő, akitől egyébként nemcsak Joáb akar márkát vásárolni, „vészkijárat-márkát”, természetesen feketén –, hogy ti tulajdonképpen ügyesen tevékenykedtek. Hatalmas kölcsönök Nyugaton. Komoly összegek. Így kell ezt csinálni. Ha az egyik oldalon fenyegetnek, gyorsan adósodj el a másik oldalon, és a hiteleződ majd vigyáz rá, hogy élve maradj. Manapság csakis így lehet megélni.”

A divatos esztétikai (tév)eszmék által a szöveggyártás szempontjából használhatatlannak minősített, érdesen reális és nyíltan politizáló nyers életanyag Gion Nándor regényében „feltámad”, maradandó művészi erővel; a keletkezés pillanatában meglesett élet illúziójával. A regény rafináltan modern szerkezete, metszettechnikája és pár napba sűrített története révén (negyedszázad távolából ez már biztonsággal megállapítható) éppen azt az avas ízt sikerült elkerülnie, amely a történelemmé kövesedett múlt pusztá dokumentumainak a sorsszerű kísérőjelensége. A regényben jelen van az irodalom többletdimenziója, ahonnan a vészkijárat-építő vajda-

sági hangyaboly nyüzsgését szemlélve, a megidézett látvány változatlanul az eleven élet forró izalmával társul, jóllehet a regénybeli pillanat történelmi gyökereit azóta elmetesztette az Idő, politikai izalmait pedig – másokat hozva a helyébe – tökéletesen elfonynyasztotta. De ebben a regényben a politikum is emberi tanulságokat hordoz. Bibó István emlékezetes megállapítása értelmében hazugságra politikát tartósan építeni nem lehet. Gion Nándor regénye arra döbbsenti rá olvasóját, hogy tudatos hazugságra, erre a regénye által ábrázolt jellegzetes jugoszláviai skizofréniára életet sem lehet tartósan építeni, legalábbis valamennyire méltó vagy akár csak tűrhető életet semmiképpen.

A regény elején – látszólag cél és értelem nélkül odavetve – olvasható a történet elbeszélőjének önjellemzése: „*Évek óta mindig egy számmal nagyobb cipőt vásárolok magamnak: 41-es lábam van, de én mindig 42-es cipőt vásárolok, hogy kényelmesen tudjak járkalni. És sétálok is a városban rengegelet. Illetve, nem is sétálok, mert nem szeretem, ha az emberek azt hiszik, hogy csak úgy, tétlenül, cél nélkül odöngök. Mindig úgy teszek, mintha mennék valahová. Kiválasztok egy hosszú utcát, végigsietek rajta, aztán a párhuzamos utcán visszajövök, majd ismét kiszemelek magamnak egy hosszú utcát, és ott is úgy teszek, mintha mennék valahová... Szeretem, hogyha azt hiszik rólam, hogy elfoglalt ember vagyok, és hogy mindig tudom, hova megyek. Valójában ilyenkor tudok legjobban gondolkodni, hogyha lépkedek, és mozgatom a kezeimet.*” – A regény végére érve, a századvég – az ezredvég – végére érve már tudjuk mindannyian, hogy bizony nemigen tudja, hová megy, legfeljebb sejtí. De van min tőprengenie, noha útjának – akárcsak létének és vészkijárat-filozófiájának – nem volt az égvilágon semmi haszna vagy értelme. Csak a balsejtelem volt valódi, hogy hiába az egy számmal nagyobb és kényelmes cipő, ha egyszer – véletlenül? – kilép belőle. Taposóaknára.

Domokos Máttyás

MA IS SAJOG

*Már nem sajoj. József Attila legszebb
öregkori versei*

Balassi–Cserépfalvi, 1994. 80 oldal, 390 Ft

Abszurditásnak hittem, nemcsak mint kritikus, hanem úgy is, mint költő. Aztán, amikor kezembe vettem, csodálkozva láttam, hogy az utóbbi évek egyik legszebb verseskötönyve.

Vajon mennyi része van ebben a József Attila-i hívószónak, és mennyi annak az irányzatnak, mely a mai költőket képessé teszi arra, hogy mások lényébe illeszkedve próbálják meg önmagukat kifejezni? Eltávolodás-e ez a szereplőre a költői éntől, vagy, éppen ellenkezőleg, ugyanaz a jelentősége, mint a líra egészének: formát találni az én artikulálatlan érzelmei számára? E kötet alapján úgy tűnik, hogy az érzelmek kifejezésének gátlása a személyiség egészének artikulációját gátolja, míg az érzelmek differenciálása, ha általában nagyon rejtetten is, nem jöhet létre más módon, mint e dezintegrálódás megfordításaként, a *persona* teljes személyiség szerkezetének átvételével. Ha a személyiség egészébe próbálja magát beleélni a költő, abban éppen olyan artikulálatlan és differenciálatlan érzelmeket vesz át, mint a sajátjai – csakhogy ezek feldolgozása egy énidegen, rálátható és feltehetően kevésbé fájdalmas (ha másért nem is, legalább e távolságtartás miatt kevésbé fájdalmas) és ezért kevésbé gátolt közegben jobban megvalósítható. Ezért bizonyos értelemben valószínűleg igaz az a többek által hangoztatott állítás, hogy lényegében minden líra szerepköltészet: az alkotó önmagát transzponálja egy virtuális én helyzetébe, hiszen a versbeli megszólalás – mindaz, amit a vers formai szerkezete a tartalom számára lehetővé tesz, egy másik, nem köznapi, hanem annál összefogottabb, koncentráltabb személyiségű, önmagától mindig eltávolodott ént feltételez. De mégiscsak más az, amit a tudatosan idegen és integrált szerepet vállaló költő valósít meg. Ebben a rendszerben feltehetően a spontaneitás és a tudatosság viszonya tolidik el a tudatosság javára. De éppen ez az, amivel a régihez képest a mai költészetet jellemezhetjük. Persze e tudatosság mellett az igazán nagy modern költészetben is mindig

megtaláljuk a spontánnak ható, organikus formaképzést. Még hétköznapi gondolkozásunkat sem nevezhetjük minden vonatkozásában tudatosnak: a célként jelentkező mondanivaló a kifejezés megannyi spontán kialakult útján jut el a kimondás látszólagos tisztaságához. A költészetben a vershelyzet kiválasztásának aktusát nevezhetjük a leginkább tudatos faktornak, de ezt is át- meg átszövik a nem tudatos motivációk, kezdve a választás tárgyától annak hangsúlyozott karakterjegyein át a saját, belső, titkos tartalom rávetítésének mértékéig.

Nagyon gyakori, mondhatnók általános az (legalábbis tendenciájában), hogy a választott *persona* valójában valamely archetipikus jelképet testesít meg, s az én ilyenformán visszajut önmaga legősibb és legmélyebre rejtett alakjához, a mindennapi körülmények között csak másban felismerhető énképhez. Természetesen itt csak az igazán mélyről fakadó, valóságos, belső motiváció alapján írott versekről, illetve *persona*alakításokról beszélünk, függetlenül attól, hogy ezek valamely tisztán belső parancs vagy egy külső felszólítás interiorizálódása alapján jönnek-e létre. Vajon mi az oka annak, hogy a költészet ez ősi jelenségével századunkban mind gyakrabban találkozunk? Napjainkban részben a kulturális erőterek erősödése, részben a szándékos behelyezkedés miatt a kulturális élmény mindinkább a természeti eredetű (ide-sorolhatjuk az interperszonális kapcsolódásokat is) élményekhez kezd hasonlítani. Ennek magyarázata messzire vezetne – egyelőre fogadjuk el tényként, mint a mai ember egyik legfőbb jellemzőjét, és mint a régi és a mai kor közötti különbség egyik legfontosabb elemét.

Ez, amit a más költők lényébe való átiteljesedésnek neveztem, nemcsak a stílus, hanem elsősorban a költői személyiség personaszzerű átvételét is jelenti, olyan lélektani aktust, mely valószínűleg távol állhatott a régebbi ember személyiségétől. Vagy talán mégsem? A múlt században Petőfi és Arany költészete már nagyban mutatja ezt a költészetfelfogást – de lehet, hogy sokkal, de sokkal régebbre nyúlunk vissza, a görög drámának sok helyütt lírai megszólalásáig. Kérdés, hogy korunkban az identitás megrendülését vagy megerősödését jelenti-e ez. Annak felis-

merését-e, hogy az én erősebb, mint a stílus, átüt rajta és transzparenssé teszi; nem az ént nyeli magába, hanem az énhez idomítja. A mai magyar költészetben Weöres Sándorral indult el ez a folyamat – költészetének értői általában azzal magyarázzák, hogy személyisége, részben tudatos ideológiájából kiindulva, másféle, nem a személyiség centrumából kiinduló líra megteremtésére ösztönzi. De vajon lírának, lírai költészetnek nevezhetjük-e egyáltalán ezt a költői formát, melyet nemcsak Weöres, hanem például Oravecz Hopi-versei, Tandori egy fontos korszakának költeményei, Orbán Ottó versei, Székely Magdának egy kiemelkedően szép verse (MÉGIS ÚTJA KÖZBEN) vagy a legutóbbi időben Baka István remekművű kötete, a SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA képvisel irodalmunkban? Nyilvánvaló, hogy legalábbis legnagyobb részük mélyen személyes vallomás. Még Weöres PSYCHÉ-jének egyes darabjaiban, e teljességgel női alakmásban is a saját fájdalom transzverzivitását érzékeljük. Vajon, s ez talán előbbi kérdésünk némileg variált megisméltése, miért tudunk ma őszintébben beszélni akkor, ha formailag eltagadjuk, legalábbis elfordítjuk a közvetlenséget? Vajon csak a lírai kifejezésformák vagy az ének nem csak a szavakra és nem csak a művészetre vonatkozó önkifejezési lehetőségei változtak-e meg s alakították-e át a közvetlen beszédet idézetté, persziflázssá vagy palimpszeszté? Talán az őszinteség vagy a közvetlenség fogalma alakult át napjainkban, és lehetséges, hogy ez az egyik lényege annak, amit modernnek vagy posztmodernnek nevezünk.

Az én másba helyezkedése ebben a kötetben nemcsak egy alkalmyszerűen választott, hanem kultikus szimbólummá emelkedett költő alakjába történik. Bármilyen tárgyilagossággal közeledjünk József Attila költészetéhez, ma már senki, a legszigorúbb irodalomtörténész sem képes kivonni magát ennek az évtizedek során rárakódott jelentéstöbbletnek vagy jelentésmódosulásnak hatása alól. Mindenekelőtt e költészet rendkívül erős személyisége miatt – s mindazon tanulmányok sokasága ellenére, melyek vele foglalkoznak, lírájának ezt a legfontosabb jellemzőjét mostanáig sem elemeztük kielégítően. Nehéz is megfogalmaznunk ezzel kapcs-

latos érzéseinket: a személyesség ugyanis sem tisztán esztétikai, sem tisztán pszichológiai kategória – vagy mondhatnók úgy is, hogy ide is, oda is tartozik, de egymás segítése nélkül az irodalmi műalkotásban nem vizsgálható. Valószínű, hogy ez, a József Attila-i jellegű személyesség egy irodalmi korszak sajátossága is: mintha nagy késéssel a fizikai világgépnek azt a rövid időszakát reprodukálná, amikor a geocentrikus világnézet utolsó pillanatait élte. Az ember még abban az illúzióban élt, hogy ő áll a mindenség középpontjában – s ezt az illúziót világerzékelésünkben egészen a legutóbbi időkig nem lehetett kitörölni. Csak a modern fizika hitette el úgy-ahogy az emberrel a dolgok meghatározhatatlanságát és relativitását – de úgy látszik, hogy kompenzáló mechanizmusok nélkül valójában ezt máig sem vagyunk képesek elfogadni. Mint Freud írja, a kopernikuszi fordulat az emberiség egyik legnagyobb narcisztikus sérülése volt – legalább ekkora a művészetnek az a fordulata, mikor a lírai én stabilitása, részben éppen a tudományos világkép hatására, megingott. József Attila költészetében ennek a megmozdulásnak első, fenyegető jeleit észleljük – és éppen ennek az átmeneti, csak távoli vészjelzéseként érezhető halk morajlásnak, a földrengés és a vihar első szélzúgásának hatására még egészként, önálló integritásként, de fenyegetettsége kiélezett pillanatában már idegennek is látszik az ember lakta világ. Ez a másféle látás az eddigiek ad előzőleg fel nem ismert távlatot; mint ha az idő egyetlen pillanatra megmerevednék, a színek elmélyülnek, a tájon előmlik a nyári alkonyok utánozhatatlanul aranyos tónusa, a szinte vízszintesen sűrű napsugarak fénye. Ez a fény eddig feltáratlan zugokat is megvilágít. A szemléleti – és ezért személyes – világkép soha ilyen mélyen hozzánk nem tartozott, mint az elvesztését megelőző pillanatban – soha nem mutatkozott árnyalatainak ezt megközelítő gazdagságában.

Nyilvánvaló, hogy József Attila személyiségét, költői alkatát nem csupán egy irodalomtörténeti korszak alakította ki. Az, amit a személyiségcentrikus világkép válságának, a *még* és a *már* pillanatokig tartó együttes csilágállásának nevezünk; közvetlenül nem idézheti elő az emberi lélekben ennek kettős tudatát, a tudat megkettőződését vagy ketté-

hasadását. Nem szeretném, ha e koincidencia mitologikus ködbe burkolóznék: ezt a költészet alkotója személyiségképből, az ezt létrehozó lelki és társadalmi tényezőkből éppen úgy megmagyarázhatjuk, mint esztétikai jellegének történetiségéből. Az, amit olvasóként érzékelünk, mindczen hatások együtteséből fakad, abból a tényből, hogy egy megszézt, konkrét sorsproblémáktól, a kortól elszakíthatatlan és ezért közvetlenül történelemfüggő sorscsapásoktól sebzett lélek hajszálpontosan megérezte azt, amit belső történéseiből ennek a kornak nyelvén kifejezhet; azt, ami belső történései és korának nyelve, kora művészetének nyelve, tehát az ember belső, titkos, szavakká rendeződő világképe meg egyezik. A léleknek azon önmagába csavarodó, szavakban megnyilvánuló és szavak által gerjesztett szenvedése, mely ezekben a versekben meglevenedik, semmiféle más (korábbi vagy későbbi) nyelven nem lenne elmondható – s ezt úgy is érthetjük, hogy semmiféle más nyelven nem lenne megérthető. Ez az a nyelv, a modern költészet nyelve, mely a posztmodernnel szemben még mindig anyanyelvünk: mert alapjaiban ez felel meg öröklött pszichológiai elvárásainknak, a szemléletességnek, a logikusan követhetőnek, a személyesnek. Ezen a *közös*, mindannyiunk számára érthető, tehát objektív nyelven József Attila képes volt a csak szubjektív, e nyelv racionális logikájával az irracionálisat kifejezni. Olyan belső ellentmondás, pontosabban olyan belső feszültség ez, mely érthetővé teszi azt, hogy költészetét az olvasó mágikus fényben lássa feltündökölni, s e mágikus fényben alakját természetfelettivé magasztssa. Az objektív nyelv és az objektív nyelven kimondhatatlan, merően szubjektív, irracionális gyötrelem feloldhatatlan kettősége láttatja velünk démonikusnak ezt a szavakban mégiscsak megéreztetett fájdalmat, ezért a feloldhatatlanságért szögezi magára tekintetünket; ezért tarthatjuk természetesen, minden egyéb külső tényezőtől függetlenül, hogy alakját az irracionálisnak: a szentnek vagy a démonnak kijáró kultusz övezi.

Jól tudjuk, emellett számos más ok is közrejátszik abban, hogy József Attilát ne csak a költészetének kijáró objektív mérce alapján ítéljük meg, hogy jelentősége – mondhatnók, hogy jelenségének jelentősége túlnőjön ön-

magán – pontosabban, hogy a költői alak némiképpen elválják a költői műtől. Kétségtelen, hogy különböző politikai és társadalmi áramlatok próbálták vele önmagukat igazolni és ellenségeiket megvádolni; a személyét felhasználó politikai agitáció talán a régi párttagok büntudatából, de még inkább a személye és költészete adta lehetőségéből fakadt. József Attilát joggal lehetett a proletariátus nagy költőjeként tisztelni – ehhez semmi más nem kellett, mint egyes verseit (éppen a legnagyobbakat, poétikailag a legfontosabbakat) agyonhallgatni. Az is kétségtelen, hogy alakja mintegy gyűjtőlencséjévé vált a pszichoanalízissel kapcsolatos nézeteknek, irányzataik vitájának, nemegyszer a személyes vádaskodás hangján. De a pszichoanalízissel kapcsolatos önfeltárási készletet másként is érvényesült: a keserűségével lávaszerűen kiömlő agresszivitás, a teljes önmegmutatás kényszere, melyet önkínzó módon élesztett magában, nagyban alkalmas arra, hogy saját titkolt ösztön- és érzelmvilágunkat ráváltítsuk. Élete utolsó periódusában, a *Szép Szó* szerkesztésének idején József Attila egy nagyon is határozott ideológiát képviselő, hasonló származású és társadalmi helyzetű barátokból álló körnek volt tagja – személyén keresztül ez a kör is támadhatóvá vagy elfogadhatóvá vált. Emellett a vele foglalkozó irodalom már József Jolán életrajzától kezdve nagyban mitizálta alakját: a szárszói pályaudvar a leszakadt ing véres cafataival, a halált jelentő falbolondja, a decemberi éj hideg köde már-már a nagy történelmi zsánerképek modorában jelenik meg a vele foglalkozó iskolai dolgozatok lapjain. Mindezekért József Attila a megelőző évtizedekben költői modellé s a költészet egyik nagy témájává is vált.

Nyilvánvaló volt, már amikor Zelki János hozzákezdett könyve anyagának összegyűjtéséhez, hogy ennek a kötetnek anyaga más lesz, mint az előző, József Attiláról szóló versek többsége; a szervezés, illetve felkérés alapján várhatóan más indíttatású, mint a régebbi verseknek akár legszebbjei is. A szerkesztő ugyanis teljes behelyezkedést s ennél is többet kívánt: azt, hogy a kötet költői oly módon vegyék át József Attila *personáját*, hogy azt továbbélni is képesek legyenek; ne csak az élő költő modorában, hanem szellemiségében, elképzelt, továbbélt lényében is

mozogni tudjanak. A továbbélt, önmagát vagy önmaga halálát túlélt költő verseinek megírását kérte, valójában abszurditást, mert József Attila *semmiképpen* nem élhette volna túl önmagát: halála kitörölhetetlenül beleíródott költészetébe, már 1935-től annak egyik szervezőerejévé vált. Másrésztől viszont korántsem volt abszurditás a kérés: bár a költő meghalt, költészetének szellemisége, mondhatnók, „lelke” továbbra is él, ez a fajta költészet elvileg elképzelhető, továbbírható – de csak a személyességnek József Attila-i fokán, tehát egyszerre, egyforma intenzitással a képzelt és a mostani verset író, valódi költő személyességében. A szerkesztő – elvileg – azt kívánta, hogy a József Attila elképzelt kései versét író költő egyazon mozdulattal *lépjön ki* önmagából, vegye fel egy nem létező lény arcát (nem álarcát! – holott a felvett arc mégis *csak* álarc lehet), és forduljon vagy *zárkózzon*, akárcsak József Attila, önmaga áttörhetetlen mélységébe. Nagy kérés – és nagy kihívás is ez a feladat, aki megoldja, mindenképpen kiállja a költői hivatás próbáját. De aki csak megcsinálja, az is mestere a költészetnek. A kötet tizenhárom költője között ilyen is, olyan is akadt.

Ezek a költők a versek aláírása nélkül is többé-kevésbé felismerhetők. Valamennyiükben – vagy csaknem valamennyiükben a formai és a formából kiinduló, abból következő tartalmi átélés csaknem tökéletes; és éppen az a kérdés, hogy ennek az átélésnek nyomán mi az, amit József Attila költészete lényegének vélnek. Minden válogatás, a felkérés válogatása is céltapas, és minden felelet létrehozza azt a képet, melyről az alkotók személye alapján kialakul egy specifikus reakció benyomása. Ez a válaszkészség fakadhat a kihívás specifikus jellegéből (József Attila közelségének hívószavából) – és fakadhat egy meglehetősen aspecifikus feladat megoldásának kényszeréből is. József Attila hatása ezen utóbbi motivációk alapján is bizonyos; egyszerűen nem képzelhető el olyan olvasója vagy méltatója, aki költészetének rendkívül erős formai-tartalmi hatása alól kivonhatná magát – mégis, ez utóbbi költők csoportjában inkább a költői *feladat* megoldásának igényét, mintsem a belső azonosulásból fakadó kihívást érzékeljük. Így hát vajon az lenne-e értékelésünk normális menete, hogy ezt a két

csoportot, a reprodukív és a kreatív tendenciát szembeállítjuk egymással, s ennek alapján kísérreljük meg a kötet értékelését s ezen túl a továbbélő József Attila-kép vizsgálatát? Még ez sem lenne egyértelmű: lehetséges, hogy a József Attila-kép kifejezést helyettesíthetjük a József Attila-image vagy -mítosz fogalmaival.

Bizonyos, hogy ezt a kötetet a régi szemlélethez képest nagyfokú demitizálás, deheroizálás jellemzi. Egy-két kivételtől eltekintve a József Attilát körülvevő patetikus látás szinte sehol sem tűnik a szemünkbe; mélyebb, egyszerre objektíven és szubjektíven patetikus látásmód igen, főleg a kötet két legszebb versében, Balla Zsófia és Parti Nagy Lajos költeményében – ezekben is mélyen tartalmi, az irracionálisat a racionális közegébe emelő szinten. Mégis a személyes hangnem mellett önkéntelenül merül fel a kérdés: a kötet egésze, kompozíciója s leginkább koncepciója miből, ha nem valamely mitikus érintettségéből, az önmagánál nagyobb, irracionálisan megoldhatatlan problémák megoldásának reményéből vagy éppen e remény hiábavalóságának felmutatásából született. Az az érzésem, hogy a szerkesztő – akivel nem beszéltem erről – ilyen, éppen ilyen kötetet szeretett volna létrehozni; hiszen a kötet csakugyan képet ad a mai költők – még ha a mai költők egy körülírt csoportjának is – József Attila-képéről; s ezen túl, közvetetten, talán költészeteszményéről. De ölete mélyén mégiscsak itt kísérthetett egy olyan József Attila-centrikus mitológia eszménye, melynek nincs közvetlen kapcsolata a József Attila-i költészet specifikumaival. Talán inkább a József Attila-i költészet eszményével, a fájdalomköltészetnek, a magárahagyottság költészetének ideájával, mindazzal, amit ma József Attila aktualitásának vélünk. Valószínű, a József Attila-i emblémát felhasználva, nagyjából ugyanazokra a kérdésekre várt választ, melyeket a két korszak (a harmincas évek és napjaink) hasonló ellentmondásai tesznek fel; ember és társadalom kettősségének, az elmagányosodásnak, a történelmi tendenciák ismétlődésének kérdéseire. József Attila aktualitása ebben a kötetben mint a fájdalom, a betegség túlfokozott fájdalom kifejezhetőségének lehetősége jelenik meg, s ezzel nyer kontrasztot a ma már szégyellt, elkendőzött, cinikusan túlcsavart s ezért a közvetlen, érzéki ész-

lésben hitelét veszítő fájdalom ellenében. Ezek a mai költők – legalábbis nagyobb részük – magukra veszik a József Attila-i attitűdöt: a fájdalom elmondásának megaláztatását. Alighanem ez az attitűd adja e kötet szépségét, a tudatunk rejtett rekeszeiben még mindig legnemesebbnek számító érzelmek: a szenvedés vállalása és a kompassió. Ez és egyedül ez az, ami a behelyezkedést lehetővé teszi.

Elsősorban ezért lehetett a kötet szerzői számára a behelyezkedés legfőbb módja József Attila költői nyelvének átvétele. A nyelvet itt mindennekfelett mint magatartásformát értem, mint a létezés tudatosságának, artikulációjának, emberi tartalmának megélési módját, mindannak megélési lehetőségét, amit e nyelv mint létezésünk eszköze lehetővé tesz a számunkra. Éppen ezért: semmiféle pejoratív tartalma nincs annak, ha a kötet költőinek jelentős csoportjában teljesítményük lényegének e nyelv, pontosabban e nyelvi magatartás átvételét tartom. Nem üres átvétel ez, hanem valóságos bele-, illetve átérzés, melyet a szándék és a „lenyűgözöttség” egyaránt motivált.

A legtisztább és leginkább egyértelmű átvétel a kötet nyitó darabja, Kántor Péter két verse; a második – mint a kötet jó néhány más darabja is – montázs, eredeti József Attila-sorokból és a költő hozzáfűzött önálló reflexióiból. Az első vers szép és finom megoldása az utolsó versszak hangnemváltása, át lépés a virtuális József Attila-i én szerepköréből egy rátekintő-értékelő (talán kissé túlságosan is hagyományos) attitűdbe, s ezzel a megváltozott hangnemmel egyszerre párhuzamosan és ellentétesen az első és az utolsó versszak zárása. Hasonló kiindulású, de szinte megmagyarázhatatlanul emelkedettebb, képi világában konkrétabb és mégis elvontabb Orbán Ottó verse. A tőle megszokott színvonalon és mesterségbeli tudással, őszinte átéléssel oldja meg, hasonló hangnemben feladatát Imre Flóra. E hagyományosan behelyezkedő magatartás szép példája Ferencz Győző első verse is. Sokkal érdekesebb, nyugtalanítóbb, mélyebb a második, ahol a behelyezkedés nem a fegyelmezett költői világba, hanem a SZABAD ÖTLETEK és a kései, szanatóriumbeli Flóra-levelek dezintegrált, töredezett stílusába történik, egy olyan kiszá-

míthatatlan asszociációs alakzatba, melynek hiteles hangnemét valóban csak a veleérzés és a saját költői erő legteljesebb odaadásával lehetett megteremteni. Számomra a költői képesség csúcsteljesítményének tűnik: a szenvedés artikulációjának teljes átvétele az egyszeri és megismételhetetlen szenvedés átvétele nélkül – és mégis, a legteljesebb hitelesség látszatát keltve. Harmadik. leghosszabb verse ismét új alakban mutatja, ebben eltávolodottabb szempontból, a József Attila-i kort (az életkort csakúgy, mint a történelmit), túlélten, a lehetőségek bezárulását mérlegelve, mint egy nagy verses esszében tekint vissza a túlélésnek belső lehetetlenségére: „*fáradt vagyok én már ahhoz, hogy megöregedjem*”. A vers szépségét az adja, hogy racionális, eltávolodott látása mellett is a belülről írás fájdalmas szépségére képes – valószínű, hogy itt csakugyan énközelibb fájdalomról számol be –; az *őrült vers* megrendítő hatását azonban nem képes benne elérni. A stilizált én-versek csoportjába tartozik Nádasy Ádám megkeseredett, kicsit cinikus ARS ANALYTICA verse. József Attila kései elkeseredettségében valóban benne él a cinikus lemondás (pl.: „*nézz a furfangos csecsemőre / bömböl, hogy szánessa magát / de míg mosolyog az emlőre / növeszti körmét és fogát*”) – de Nádasy szenvedélytelenül okos cinizmusa, még ha éles és átélt kritika is József Attila pszichoanalitikus „érdekeltségeivel” szemben, még ha szubjektív ellenérzés vagy kiábrándultság is a pszichoanalízisből, mégis távol áll a József Attila-i világtól. Nyilvánvaló, hogy a költő az életproblémák e megoldásának akkor és most egyaránt érvényes lehetetlenségét akarta versével bemutatni – műve azonban kissé túlságosan is „jól”, túlságosan is aktuálisra sikerült. A keserűség a zseniálisan *értelmes* József Attiláé – a kimondás rafinériája, *okossága* Nádasyé. Gergely Ágnes versét is a József Attila-i nyelvbe bújtattott, mélyre rejtett, mégis áruló önvallomásként olvashatjuk: „*A vonat zökken ha valaki tolja.*” A fájdalmas, objektíven is igaz, szubjektíve szívfacsaróan fájdalmas történelmi vallomást: „*Cyilkosságnál is nagyobb vétek az, / ha becsapják a halni indulót*”, valójában csak most, a mi történetünkbe rejtett annyi és annyiféle becsapás után tudjuk megérteni.

Azt gyanítom, hogy a felsorolt versek költőit nagyban segíthette fordítói rutinjuk: a

belhelyezkedésnek, „feladat megoldásának” ismert vállalása. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy e versek mechanikus József Attila-utánérzések lennének: mindegyikükben benne él a költő szellemisége, az érzelem és az értelem összefonódásából megszületett fájdalmasan hibrid magatartás, a kiválás a dolgok megszokott rendjéből, úgy, hogy e kiválás motivációja éppen a beletartozás képzetlenségének fájdalmából fakadjon. József Attila a legteljesebben a világhoz tartozik, és a legteljesebben ki is taszítottatik ebből a világból – és azon most igazán nem érdemes elmélkednünk, hogy ez a kizártság mennyiben külső és mennyiben belső tényezők következménye. Tény, hogy világban létének és világhiányának egyaránt rendkívüli intenzitása készíteti művészetének befogadóit arra, hogy mindig határhelyzetben lássák, hogy a vele történő azonosulás mindig megtartsa a lenyűgözöttség távollágtartását. A következőkben a költők mondanivalója olyan saját, belső készítetésekből fakad, melyben elkerülhetlenné válik a stílus valamelyes különbözősége – még akkor is, ha saját mondanivalója számára a költő tudatosan és akarattal a József Attila-i világlátást, pokolraszállásának vállalását, tehát egy alapvetően romantikus beleérzés magatartását fogadja is el.

Ezeknek az „átmeneti” verseknek sorát Somlyó György két költeménye nyitja meg – méghozzá igen érdekcsen, nem a József Attila-i és a saját, hanem a József Attila-i és a ki tudja, hogy költészetébe honnét beszivárgó antikizáló hatás eredőjeként. Alvilági leszállásról adnak hírt ezek a versek, a költő orpheuszi utazásáról, melyre egy halott költőt szeretne elkísérni. Mesteri és megrázó versek, de ha József Attila költészete motiválja is őket, sohasem lehetnének az ő „kései versei” – ha elképzelhető lehetne e líra továbbfejlődése, az mindenképpen a modernebb és nem a klasszicizáló látás felé folytatódott volna. Valójában azonban nem is erről van szó, a szerkesztő nyilván nem stílusgyakorlatokat, hanem egy élmény reprodukálását kérte a szerzőktől; szerencsés esetben a József Attila-i olvasmányélmény hatásának kifejezését csakúgy, mint József Attila feltételezett világmérményét. Ugyancsak József Attiláról és nem József Attilával szól Takács Zsuzsa három na-

gyon szép FELÜTÉS-e, mindhárom a jellegzetes Takács Zsuzsa-i költészet nyelvén, azon az átmeneti nyelven, melynek jellegzetes poétikai alaphelyzete a lebegés és a világ között, az olvasó bizonytalanságának állandó ébrentartása, villódzás a világba illeszthető helyzetmegértés és a metaforikus máshonnet látás határán. Az első FELÜTÉS-ben e poétikai helyzet eszköze a *játék* fogalmának kétértelműsége – a másodikban a helyzeté, a befejező „*Ezt látom majd ha meghalok*” nézőpontjának kétértelműsége; s a harmadik aforisztikus epítáfiumban a költői alany kétértelműségének hasonló jellege. Ennek az „átmeneti” csoportnak kiemelkedően szép alkotása Rakovszky Zsuzsa első verse, az ÉJSZAKA. A vers a már örült költő belső világáról szól, a külső, racionális belátás nyelvén. Egyszerre *persona* és az igazi, a *personára* rálátó én: „*Magunk vagyunk a repedés / éniünk falán, amelyen át / elszívargunk...*” Második két verse nem kapcsolódik ilyen feltűnően a József Attila-i világképhez, bár az ŐSZUTÓ befejezése hihetetlenül finoman idézi fel a József Attila költészetére oly jellegzetes térproblémát: „*úgy leszek egyre máshol, / kereshetsz bármelyik ponton a térben*”. Várady Szabolcs versében szintén az örült József Attila szólal meg; s bár ez a vers is inkább rálátásnak, mintsem teljes belemerülésnek tűnik, formailag elképesztően tökéletes: a József Attila-i metaforikus látást és nyelvi-hangzási biztonságot egyesíti a skizofrén beteg jellegzetes perszeverációival, ezzel bepillantást engedve a kései József Attila alkotásmódjának lélektanába. Különös, keserű és nagyon modern világlátásról árulkodik Bodor Béla verse, az ALKALMI VERS A VILÁGKIÁLLÍTÁS ELÉ – benyomásától nehezen szabadulunk; talán ebben a költeményben érezzük meg leginkább azt, milyen még rettenetesebb tragédia következett volna be akkor, ha a költő mégis túléli önmaga halálát.

Végül hadd szóljunk még a kötet két kiemelkedő verséről, elsőnek Balla Zsófia VÁLTOZÓ CEZÚRAK című művéről, mely valószínűleg a költő saját életművének is egyik legszébb darabja. Szinte befoghatatlan gondolatívét rajzol elének, az egészen nagy költészet lebegését az értelemmel befogadható, feldolgozható és a mindörökre titokzatos abszurditás között – úgy, hogy a vers olvastakor mindig mindkettőnek birtokában vagyunk. Jó-

zsef Attila barguzini hadifogságban, a tajga rettenetes és reménytelen magányában, egy titokzatos sír előtt, melyben Petőfi sírját véli intő *isteni jelként* megtalálni. Ilyen magas fokú komplexitást a mai magyar költészetben aligha olvastam az utóbbi időben: a vers hatalmas romantikus pátosszal kezdődik (nem József Attila, hanem egy ismeretlen mai költő pátoszával, mondhatnók, a jelen idő vagy a közelmúlt, tehát a történelem rejtett és éppen ezért végsőkig feszített pátoszával) – mert e hadifogságos tél képei messze túlmutatnak önmagukon, túlmutatnak e földi létezésen is: „*Elmenekülnöm már lehetetlen e néma vidékről. // Lassan emészt minket ez a Nessus-ing, a daróc, eh / tél szópogát szárnyacsontot, kézben verdes a tajga, / s napjain úgy morzsolnak, ahogy fogy a lengeri-hántás.*” De nemcsak a létezés racionalitásán mutat túl e vers – magába vonja jóformán a magyar irodalom egészét, Vörösmarty dörgedelmes stílusától az itt látott Arany-allúzióig (s milyen mesteri megoldás, hogy nem én morzsolom napjaimat, hanem azok engem, az elfelejtődő vers fogyó ritmusában), Kosztolányi, Füst tudatos megidézésén át egészen Radnóti alakjának felmagasodásáig – Radnótiig, akinek költészetét és sorát egyaránt magába vonja ez a nagy halálvers, melyben József Attila halála mintegy a magyar költészet halálának jelképévé válik. Távollét, nemlét, pusztulás és pusztítás, történelem és a történelem elviselhetetlensége folyik belc az utolsó nagy vasútképe, e József Attilával kapcsolatban unos-untalanig koptatott szimbólumba, mely itt megdöbbenően és megrázóan új formában, a teljes azonosulás formájában clevenedik meg; és közvetlen szemléleti ellentéte ellenére szellemiségében talán ez a vers áll legközelebb ahhoz, amit a József Attila-i költészet hagyatékának érzünk; József Attilából valószínűleg sohasem lett volna ilyen költő, mint az itt közölt vers alkotója – de költészetének lényege ebben az irányban haladt, a nem lehetett és a sohasem lehet ebben a mégis lehetségeségen teremti meg túlélését és folytatását.

A kötet másik nagy – igazán nagy – verse Parti Nagy Lajosé; olyan József Attila-törödek sorozata, melyben benne foglaltatik mindaz a kín, amit egy elmegyógyintézetben elfektetett, lassan leépülő, e leépülést időnként világosan látó és mindig érzékelő, vég-

telenül szenzibilis költő megélhet. Parti Nagy nem a forma felől közelít a megértéshez – annak ellenére, hogy mesterien kezeli a szavakat, montírozza, variálja az eredeti sorokat. Az ő behelyezkedése mélyebben, a teljes azonosulás kitöltöttségében történik. Az, amit bevezetésként a költészetben megelevenedő, a saját ént elrejtő és megtartó, e rejtekezésben aktíválódo personalétról mondtunk, elsősorban rá vonatkozik. Az *Aczél György hagyatékából előkerült kéziratok* valóban a költészete megmaradt morzsáit időnként még felragyogtató s a töredék-verssorok között a semmibe bukó költő túlélését érzékeltetik. Ezekből a töredékekből is kiolvasható a múlt konkrét történelme – de különös módon e metafizikai merevségben, a folytonos meghalás dermedésében ez is metafizikai jelentőségűvé válik. Az, amit a szerkesztő, Zelki János elképzelhetett, leginkább ebben a részleteiben elemezhetetlen versben valósult meg. Maga a vers molyrágta szakadozottsága akadályozza meg a róla szóló szabályos kritikát, és döbbsen rá arra, hogy a szabályos, hagyományos értékelés a művészi alkotásoknak csak milyen töredékes, meghatározott csoportjában lehet megértésünk cszköze.

Többé-kevésbé ezzel a másféle megértéssel kell az egész kötethez közelednünk, mint ahogyan a hagyományostól eltérő módon lehetett, kellett vagy kellett volna e költőknek József Attila költészetét továbbélniük. Bennünket, olvasókat és kritikuskokat pedig éppen ez a másféleség döbbsen rá egy sors és egy költői forma, pontosabban világlátás végleges továbbélésére.

Beney Zsuzsa

GYÖNYÖR ÉS CSÖMÖR „KÖZÖTT”

*Beney Zsuzsa: Szó és csend között
Liget, 1994. 202 oldal, 188 Ft*

Vers és próza között – újra meg újra elveszve, majd megkerülve – lebegnek Beney Zsuzsa mondatai. Különös töredékek, magukba ga-

balyodva bolyongó, eltévedő, majd újra kismuló sóhajtások. Hiányt keltcnek, mert elindulnak egy irányba, a teljesség felé tapogatóznak – de lehet-e teljességre jutni a nyelv által, lehet-e pontot tenni, lehet-e megérkezni? Szó és csend között megrekedt mivoltunkról szólnak e mondatok: megtöredezve, újra nekilendülve, a lét kettősségeivel viaskodva mindannyiszor a kimondhatatlan felé törnek: „*a megszólítás szava elmondásakor csönddé lett, a figyelem csendjévé, hallgatássá, melyben hallhatóvá lett a szó, mely egykor hangtalanul suhant tova a vizek felett*”.

A teljességre törés a szakralitás szférájába vezet: a SZÓ ÉS CSEND KÖZÖTT világa mindenestül szakrális világ, amelyben az egyetlen lehetséges beszédmódnak a paradoxon mutatkozik, és nincs más mód belépni oda, mint e sorozatos – mindazonáltal végig ugyanarról szóló – paradoxonok tétova megragadásával. Még a legelembib hierophánia is paradox – írja Mircea Eliade: „*A tárgy, amennyiben a szent nyilatkozik meg benne, valami »egészen más« lesz, mindazonáltal továbbra is megmarad annak, ami...*” S ha ez így van, akkor a „*legmagasabb rendű hierophánia*” – ami „*a keresztény ember számára Isten Jézus Krisztusban való megtestesülése*”¹ – mint alapvető paradoxon a keresztény gondolkodó számára a lét kettősségeiben újra meg újra megismétli önmagát.

E lírai bensőségességgel átszőtt, felfűtött meditációkban az ősmítoszok által közvetített szakralitás, az európai mitológiai örökség és a keresztény misztika alkot egymásra épülve és egymásba fonódva egységet. Ugyanúgy nem választhatók szét ezek az elemek, amiképp mindenféle egyéb határok is elmosódní látszanak, és teljességgel megvalósul a misztikus egység vagy együttállás a különböző valóságselemek között. Megszűnik a különbség jel és jelzett lényeg között, metafora és valóság egymásba játszik, az örök ellentétek (mint halál–élet) egyazon misztérium paradox kifejeződései – Isten fájdalma a teremtéskor egyenlő a szülés fájdalmával; Isten hiánya a földi szerelmestől való megfosztatással; az érzéki szerelem az Isten utáni sóvárgással. Nehéz szavakat találni annak az erőteljes benyomásnak a kifejezésére, hogy e gondolat- és érzésfűzér alapvetően egyről, azaz Egyről szól, arról, ami mondhatatlan, vagy legalábbis csak újból és újból történő nekifutá-

sokkal írható körül valamelyest, tükör által, homályosan. Leginkább a halál mozzanatával ragadható meg, amely a SZÓ ÉS CSEND KÖZÖTT világot uralja, s amelyben a lét drámája bomlik ki: a halál az a hiány, az a visszavonatus, mely egyben a rátalálást, az életet és a szeretetet hordozza. Az Istencmber testté létele és halála az az alapmotívum, Kierkegaard megfogalmazásában „*paradox sensu strictissimo, az abszolút paradox*”,² mely sötét ragyogásával átszövi és egybefoglalja a kettőségek lépcsőzetesen kibomló sorozatát.

„Kettős határtalanság és kettős meghatározatlanság”

E paradoxális szemléletmódot sajátos időélmény teszi lehetővé. Az idő „*nem semmibe futó, hanem tengerben összegyűlő folyam*”, „*a pergő idő egymásra gyűlik és egybesüpped*”, azaz Isten (s a misztikus) az idők teljességében, vagyis a teljesség időtlenségében él; az általunk lineárisan megélt, sorban elképzelt mozzanatok egyszerre történnek (összegyűlnek s egyszerre vannak jelen, mint összegyűlő folyam a tengerben). „*Ha azt mondanánk, hogy Isten a világot tegnap teremtette vagy holnap teremti, igen balgún viselkednénk. Isten a világot és mindent egyetlen jelenbeli pillanatban teremti... a lélekbe, amelyik ott áll az egyetlen jelenbeli pillanatban, szüli bele az Atya az egyszülött Fiát, s ugyanebben a születésben születik újra a lélek Istenben.*” (Eckhart mester).³ Dinamikus képekben sejlik fel időnek és időtlenségnek ez a folytonos egymásba fordulása: az idő nem „*elcsorgó patak*”; az örök pillanat csillagként lobban fel; és mágiikus bűvöletét elképzelhetjük, ha elképzeljük, milyen „*a vízszáron pergő, létezése csúcsán, a lehullás veszélyének örök jelenében táncoló könnyű kaucsuklabda*”. A paradoxon abban áll, hogy az idők teljességében „egyszerre” lejátszódó mozzanatok ugyanakkor a földi, lineáris időben egymás után valósulnak meg, ezért beszélhetünk „*idő és időtlenség metszéspontjáról*”, vagy két különböző világról: „*az idő homokdombjainak vonaljátékáról*” és „*az öröktől létezés kristálypalotájáról*”. A linearitást hol „*az idő percegése*”, hol „*folyama*” jeleníti meg – érdekes, hogy a homokdomb nyomban a homokóra képét idézi, amely perceg is, folyik is, folyamatos is és mozzanatos is. Többször előkerül az óra képe s ezzel az időmérés titka: míg az ember „puhának” érzékeli az átmenet-

tet időből időbe, az óra „kemény” jelekkel fogja meg az idő múlását, számokkal, melyek „*meghatározottságukban a mindörökre meghatározhatatlannak egy felületes jelét érzékeltetik*”.

Vajon az örökkévalóság egyetlen pillanatot hán, „*a mélybe tekintés pillanatnyi kegyelme...*”, „*a jelen egy csodálatos és megérthetetlen pillanata*”? Ha igen, akkor talán e könyv egyetlen – pillanatnyi és időtlen – mélybe tekintés, s a feltáruó látvány egyszerre csodálatos és megérthetetlen. Az idő és időtlenség e paradox egymásba fordulása teszi lehetővé a szöveg kulcsmondatainak megszületését: ezért lehetséges „*szenvedésteli részvételünk a teremtésben*”, ezért mondható, hogy „*időben elválaszthatatlan a teremtés és a testlételem*”. A teremtés az a mindig történő, a mi dimenziókban csak az ismétlés fogalmával megragadható isteni alapcselekedet, amely elválaszthatatlan a két másik alapvető isteni aktustól, az inkarnációtól és a kereszthaláltól. Mircea Eliade szerint azáltal, hogy a szent időben megismétli az isteni tetteket, a vallásos ember részt vesz a világ teremtésében;⁴ itt az alapvető élettények – szerelem, halál, szenvedés – szakrális megélése tesz az isteni ősercedeti cselekvés részesévé. A keresztény liturgiában a történelmi idő és a mitikus idő egy (és talán nem különböztethető meg olyan élesen, mint ahogyan Eliade teszi), hiszen a Bárány „*előve el volt rendelve, a világ megalapítása előtt*”, és Krisztus megjelenése a történelemben az idők teljességét jelzi: „*idő és időtlenség metszéspontján, első légvételének éles hangján felírt egy csecsemő...*”. Az időélmény végső paradoxona pedig a megváltás és a megfosztás elviselhetetlen azonosságából fakad – az időtlen örökkévalóság maga is meghasad: „*Isten hol összekapcsolódik a világgal – időtlensége örökké tartó pillanatában –, hol meg elszakad tőle, egy másféle időtlenség végtelenjében...*”

Az időélményhez sajátos térélmény is kapcsolódik, mely főképp a város és a labirintus metaforájában ölt testet. Összemosódnak külső és belső terek: a város, amelyben a beszélő bolyong, talán szerelmesének lelke, vagy egy másik, emlékeiben vagy álmaiban létező város. Ez a lehetőség megfosztja az embert „*a világ bizonyosságának élményétől*”: a tér valójában nem létezik, csupán mi teremtyük meg és tesszük valóságossá megpillantó tekintetünk által. A mitológiában a sötétség, az

alvilág, a kiismerhetetlen ösztönök egyetemességként szereplő labirintus pedig elsősorban a szenvedő lélek bolyongásaira utal, s amiképp a mitológiában a labirintusból való visszatérés újjászületést jelképez, azonképp a szenvedés és az újjászületés itt is összekapcsolódik. Újjászületés csak a halál után következhet, s a labirintus titokzatossága középpontjában mindig ott a halálmozzanat: a Minótauroszt feláldozása. A huszadik századi „mitológia” megkérdőjelezi az újjászületést: Jorge Luis Borges szerint a labirintus titka az, hogy nincs is titok.⁵ Novelláiban mindemellett ugyanez a motívum jelenik meg: a labirintusban vergődő ember (isten? szörny?) érkező hóhéra egyszerszint megváltója (Aszterion háza). A labirintusmotívumban érdekesen találkozik a misztika és a huszadik századi elbizonytalanodás a valóság felől. Borges úgy ábrázolja az embert, mint akinek élete a labirintus rejtett középpontjának – alighanem – hiábavaló keresésével telik. A „titok”, az egyetemes rend meglelése alapvető kérdés írásában (Isten betűje), és Beney Zsuzsa számára is azzá válik, főképp az utolsó fejezetben (SORS ÉS VÉGZET KÖZÖTT). A különbség misztikus és szkeptikus között az, hogy míg a szkeptikus az ész útvesztőiben, a misztikus a szív labirintusában bolyong, létbizonytalanságát nem játszadozva, hanem önnön húsában, istenélményként éli meg. A SZÓ ÉS CSÉND KÖZÖTT labirintusa gyakran olyan erdő, amelynek bozótaiból talán nincs is visszaút. Maga a hely fogalma „örökös vándor-kényszerünk mozgatója, nyughatatlanságunk hajtóereje”; a szrelemnek olykor-olykor elénk bukkanó czüstös tisztái pedig újra elmosás a külső és a belső, lelki tér határait (s ezáltal a valóság-valótlanosság tükrójátéka metaforáivá válnak). Noha valóban létezett e tisztás, *mibennünk* eltűnt, magunkba sülyedt, tehát amikor megjelent, „*voltaképpen csak nekünk vált láthatóvá*”. A tér fogalmának keveredése a lélek belső életével a káprázat-valóság probléma felfokozása. Tehát a tér viszonylagossága éppúgy, mint az idő beláthatatlan sokrétűsége „*a valóság örökös bizonytalanságát bizonyítja*”.

A viszonylagosság e lebegésében bomlanak ki sokszinű, ám halállilatot árasztó virágként a metaforák, a lét metaforái: először természeti képekben, majd az emberi élet nagy cseméyeinek kettősségiben.

„Sekélységben... mérőőn nem járta mélység”

A természeti alapmotívum a tükörjelenség: Isten léte – „*a létezés fogalmával leírhatatlan létezés... a világ tükröjelenségeiben lesz valóságossá*”. A misztérium – amelyre a tükör játéka ráébredt – magasság és mélység egysége. A leszálló alkonyatban a tó felszínén tükröződő fák látványa juttat el a felismeréshez: a tó tükrében a magasság és a mélység egy – a magasság tűnik a tó mélységének, holott a tó igazából sekély. „*A titkos szemlélődés lépcsőjén haladva* – mondja Keresztes Szent János – *a leszállás a fölemelkedéssel, és a fölemelkedés a leszállással azonos.*”⁶ Ezt a misztikusoknál gyakorta megfogalmazódó igazságot ragadja meg a finomságában oly erőteljes kép: a levelek a vizek felé hullanak, s ez úgy tükröződik, mintha a mélységből bukkannának fel, s lebegve emelkednének, „*a lenti égből... a fenti felé*”. A hulló levél az emberi lélek metaforája, amely vándorútjára kel „*a magasságnak látszó mélyből*”. „*Az emelkedő mozgás merő hűség bennünk, ha nem egy leszálló mozgásból ered*” (Simone Weil).⁷

A fa képe – a fáé, mely általa lehet világfa, a kozmosz szimbóluma, hogy az emberi szem megpillantotta – a látvány szimbóluma, az emberi szemet rabul ejtő „*égővörös lángtünemény... gömbölyű tölgyfakorona*”, a fenti létezés, az anyag valósága. A cikázó villámcsapás azonban „*a semmibe söpri*” – áldozatul esik a mulandóságnak. A villám a „fent” és a „lent” kettősségének áradatát indítja el a szövegben: látvány, anyagosság és időbeliség – ez tartozik a fenti létezéshez, a tófelszínhez; az anyagtalanság kép, a „*meg-nem-látottság*” a „lent” sajátja, a „tómélyé”. Az emberi emlékezet, mely átmenti a dolgokat a fentől a lentbe, a mulandóságból az öröklébe, maga is elmentmondásos: mulandó, „porladó”, a „tőfelszín feletti” látványból táplálkozik, mégis megtartó erővel bír. A határvonal titokzatossága, fent és lent vibráló játéka ugyancsak a fa képe által egyik versében így fogalmazódik meg: „*Sűrű, kemény, fényes zöld a levél / egyik fele – ezüsfátyol a másik. / Létezésünk két lapján bújcskázik / a fönt s a lent, az anyag s a sejtetés.*”⁸

A halál – itt villámcsapás – és a halott emlékezete lét és nemlét kérdésé veti fel. Aki emlékezetünkben él, de nem látjuk többé, vajon létezik? Aki megszólíthatunk és aki

megszólít, de láthatatlan és megfoghatatlan, létezik-e? „*Elbírhatatlan az a világ, melyben az is megszólítható, aki nincs.*” A GYÁSZ című versciklusban pedig: „*a lélek mélyén nemléted örökléte vár.*”⁹ A nemlét lenne tehát az öröklét, a „*valóságosabb, mindörökre elmúlhatatlan?*” Mivel Isten valósága csak a szubjektum felől, az Én-Te kapcsolatban élhető meg, e „*nagypénteki*” hitben Isten valóságát leginkább Isten hiánya, Isten halála, önmagának önmagától való megfosztatása nyomja rá a lélekre – mint a NAPLÓ, ELŐTTE ÉS UTÁNA című regényben: „*...hatalmas szélorkánban, villámlás és mennydörgés közepette tapasztalta meg újra Isten eltűntét. A Nemlétező megjelent, hogy nemlétét bizonyítsa – a hiány olyan lenyomatát mélyítve a lélekbe, hogy az szinte porrá omlott a súly alatt...*”¹⁰ A „*nem-bizonyosnak e mindent lehangoló érzete*”, „*jelenlét és megfosztatás egymást kizáró és mégis együtt létező örülete*” olyan alapvető hitélmény, melyet sokan igyekeztek szavakba önteni: „*Van bizonyosság, kérlelhetetlenül van, mint a végszó, az utolsó pillanat, a pont. De benne bukdácsol a lét bizonytalanságában, elmerül benne és fölszínre jön, úszik vele, részesedik belőle, de soha azzá nem válik*” (Vasadi Péter). S éppen ez a bizonyos-bizonytalanság taszítja lelkünket a sötét éjszakába, az egyetlen állapotba, amelyben Isten megszólítható.

„Az ősztélbe fordulásának misztériuma”

A természet halála, átmenete ősztől télbe (majd újjászületése) a lét kettősségének újabb dimenzióit tárja fel. Az ősi pogány vallások átmenetrítusai is azt sejtetik, hogy a hit mindig is szellemi tartalommal lelkesítette át, ünneplőbe öltöztette a természet mozgásait. „*Az istenek – írja Eliade – a szentség különböző modalitásait már a világ és a kozmikus jelenségek szerkezetében kinyilvánították.*” A kereszténység szintén az emberiség közös szimbólumkincséből merítette sajátos motívumrendszerét, s már az egyházatyák keresték a megfeleléseket – a feltámadás „bizonyítékát” megtalálták például a nagy kozmikus rítusokban: a magvak és a gyümölcsök feltámadásában, nap és éj váltakozásában. A falusi ember számára az egész természet részt vesz a „*krisztológiai drámában*”.¹¹ Ugyanez a látomás fűti át az ŐSZ ÉS TÉL. KÖZÖTT című rész sorait: amiképp a húsvéti liturgiában a lélek átéli Krisztus halálának sötétségét, ugyanúgy megrendül a

természet pusztulása láttán. S a természet színeiben, illatokban megragadható halála kozmikus princípium földi megtestesülése, „*levonja életünkbe egy létünk feletti értelem... kozmikus villámjainak érintéseit*”: az élethez a halálon keresztül, az örömhöz a gyáson keresztül, a világosságra a sötétségen, a reményhez a reménytelenségen át vezet az út. A lélek, mely mindeddig bizonyosság és bizonytalanság, valóság és káprázat, lét és nemlét hálójában vergődött, a szenvedést immár az egyetlen valóságként éli meg, s az átélés újabb kérdést fakaszt: Valóság-e a halál? – melyet az ősztélbe fordulásának dermesztő látványa valóságként tár elénk. „*Halálunk átláthatatlan mélysége*” megnyilvánulhat-e látványokban, megnyilvánulhat-e a hiány okozta szenvedéseinkben? Különösen a könyv vége felé jelennek meg azok a kérdések, melyek újra meg újra kétségbe vonják a szöveg kibontakozó alapondanivalóját, a halál isteni mintaként való értelmezésének lehetőségét.

„Végtelenséget megrázkódtató mozdulat”

E misztikus látomásban maga az isteni teremtő aktus – Isten szava mint vízcsepp hullik bele az alaktalan mindenségbe s az emberi lélekbe – egyben „*meghalásunk véres verejtékének*” cseppje, vagyis mint Isten önkorlátozása és önkiszolgáltatása a halál és a szenvedés ösforrása. A teremtés Isten „*istenségét átrendező megpróbáltatás*”, a kiüresedésnek fájdalma, mely a testet öltésben, majd a kereszthalálban fokozódva megnyilvánul. E három kozmikus cselekedet ugyanazt az isteni szeretetmozdulatot rejti magában: az önkorlátozás, aláereszkedés totális mozdulatát, melyet megsejtettek régiek és maiak: Isten kiszúrta a fél szemét érettüink – prédikálta Eckhart mester;¹² a teremtésben – Simone Weil szavaival – „*Isten bizonyos értelemben lemond arról, hogy minden legyen*”;¹³ „*mennyi szorongás / vett rajta erőt! mennyi elpazarolt erő, hogy önmön szörnyű erejét legyűrje!*” – jelenik meg Visky András költői látomásában.¹⁴ Az alászállás, emberré zsugorodás végpontja az *Éloi, Éloi, Lámma Sabaktani* kiáltás: amikor Isten megtapasztalja a semmit, s ezzel magát a világot is „*az Istentől megfosztatás szenvedésébe*” taszítja. Ebből adódik, hogy „*a lélek, minél közelebb ér Isten szeretetének középpontjához, annál közelebb a teljes magányhoz*”, hiszen az Isten szeretetének letcl-

jesebb megnyilvánulása paradox módon éppen az, amikor a világot önmagától megfosztva magányba taszítja. Ezért lehet az, hogy a misztikus Istent mindenekelőtt a sötétség, a halál és a szenvedés mélységeiben látja. „*Megváltásunk csillaga a megváltatlanság kútjának tükörképén remeg*”: vagyis az ember megváltása a legnagyobb eltávolodás és elsötétedés aktusa. Krisztusban az ember „*oly messze távolodik Istentől, amilyen messzire csak Isten távolodhat önmagától*”. A keresztfán „*a létezés két ellenpólusa*”, a halál és az öröklét olvad össze.

„**így hitted el velem s ne hitted volna el**”

Az istenélmény e paradoxonát az ember legteljesebben a szerelemben élheti meg: az Ophelia sorsában testet öltő szerelmi örület a metaforasor egyik csúcsa, mely a lét hasadtóságát ebben a végsőig felfokozott emberi tapasztalatban ragadja meg. Isten jelenlétének és hiányának egyidejűsége, ez a nem időbeli lüktetés, pulzálás a szerelem élményében fogható meg, melyben boldogság és szenvedés, magány és együttlét „*árapálya*” összeolvad. A szerelem az az elviselhetetlen hideghév, amely „*van akkor is, ha nem létezik, és létezik akkor is, ha nincs*”. A valóság-káprázat, lét-nemlét ellentétet a szerelem fájdalomban élheti át teljes valójában a lélek, s így Ophelia sorsa egyetemes, transzcendens jelentőséget nyer. Az „*elhívés*” és a „*visszavonulás*” között feszül az a káprázat, amit szerelcsmnek nevezünk, és ami az Isten-ember viszony analógiája: a mindenség Isten megszólító szeretete által válik otthonná, s ez ugyanaz az élmény, mint amikor a szerelmes magába fogadja szerelmét: „*lakhelyem vagy*”. A Te, a megszólított és a megszólító, a szerelmes Istenné lényegül át, aki mindenható karjával öleli szerelmét. Mindez azonban „*a valóság káprázata*”, a tudat színe; visszája a halál, a visszavonulás, Ophelia örülete. Amikor „*szerelmesünk kioltja ránk vetülő pillantásának gyengédségét*”, a káprázat e kihunyásában élheti át a lélek „*Isten összezsongorodását a világért és értünk, emberekért*”. Sőt a misztikus gondolkodásban kétirányú e szükséglet: nemcsak azért lett Isten emberré, hogy vele szenvedhessünk, hanem azért is, hogy Ő mibennünk átélhesse a halált, az „*Isten nélküli létezés*”.

A meghasadtágnak ez a fájdalma egyben sóvárgás az újraegyesülés, a teljesség után,

hiszen – s ezzel újra a teremtés fájdalmaéhoz érzünk – a teremtés által „*az azonosság teljessége mellett megjelent a különbözőség sóvárgása*”. Talán könyvének egyik csúcspontja az, ahogy Beney Zsuzsa a teológia e problematikáját (hogy a teremtés által Isten egysége ellenében megjelenik a különbözőség) a szerelem lüktetése által bevonja saját világába: „*a szerelmesek az egymásból és az örök szétszakadottság állapotát [élik meg]... belehalnak a szerelem időtlenségébe és feltámadnak, csak azért, hogy újra és újra belehalhassanak az újraegyesülés mulandóságába*”.

„**véresen másra utaló színjáték**”

A látomásorozat végül egyetlen felfokozott vízióban egyesül, ez a corrido, a spanyol bikaviadal, amely „*a nagy viadalnak*”, „*élet és halál drámájának*” megtestesülése egy konkrét kultúrában. A művészi látás kozmikus küzdelemmé emeli a corridát, mitologikus és szakrális jelentőséggel ruhazza fel azáltal, hogy párhuzamba állítja mind a miseáldozattal, mind pedig a Minótauroszt-mítoszszal. Mint az utolsó akkordban megcsendülő harmónia, úgy bontakozik itt ki a különböző motívumok egysége: a bika számos mitológiában szerepel áldozatként; a krétai bikaszörnyet legyőző s a labirintusból visszatérő Thészeusz (akinek az alakjában a keresztény mitológia a meghaló és feltámadó Krisztust látja) úgy mond a halálból születik újjá. Picasso-asszociációra emlékeztet ez, akinek bikaviadal-illusztrációin (amelyeket a TOROS Y TOREROS című könyvhöz készített) megjelenik Krisztus alakja,¹⁵ híres Minótauroszt-rajzain pedig a corrido bikájának szerepébe állítja be Minótauroszt, aki nemcsak félelmetes erő, hanem ugyanannak az erőnek áldozata is egyben.¹⁶ Miként a szerelcsm szenvedése által Isten halálát éljük meg, azonmód a matador küzdelmének átélése által is – ha odaadással vetjük hele magunkat a szerepbe. Odaadás és átélés – az azonosulásnak, átlényegülésnek szinte ritmikusan felbukkanó mozzanata szövi át e meditációkat, olyan erővel, hogy „*a beleélés mélysége*” valósággal „*sodrassá*” válik. Picasso MINOTAUROMAQUIA című képén a Minótauroszt és a sebesült ló hátán fekvő ájult női matadort egy kislány nézi, magasra tartott gyertyával. Ahogy az író az azonosulás révén résztvevőjévé válik a harcnak – a kép a bika-

szörnyel küzdő, szenvedő nő és az őket szemlélő szoros egymásra hangolódását fejezi ki: kettőjük hasonló arckifejezést világítja meg a gyertya, s e két arc a legkiemelkedőbb, legvilágosabb a sötét tónusú képen.

Miért van szükség arra, hogy az emberi lélek átadja magát ennek az ősi színjátéknak? Mert „önlelkének áradó viadal” az: valami mély, egészen ősi, saját magunk kettős lényének láthatatlan sötét fele. A hika valamiképpen a bűn mélysége az emberben, ezért azonosul a harcban a bikával is és a matadorral is, „ön-nön lelkének alvilágával mérközve”. A bika hordozza tehát a bűnt, ugyanakkor ő az áldozat, akiben a bűnt el kell pusztítani – innen az utalás a miseáldozatra, az áldozat-Krisztusra. A matador a gonosz ellen harcba kélő Isten, akinek önnön személyén belül dűl a harc, mint ahogy a játéknak önmagát átadó emberben is belül folyik a viadal a bűn és a sötétség ellen. Az ember „*e tükörjátékban egyszerre mindig kettő, önmaga és önmaga ellenfele*”. E „között” állapotban, paradox létezésben átadja magát a félelemnek, saját lelkének vakjárataiban bolyongva, a szétszaggatás rettenetétől elborítva. Úrrá lesz rajta a rettegés, hogy bár „*tiszta és teljes áldozatként*” oda vágyódik adni magát, áldozatának füstje mégsem száll az ég felé, vagyis megkérdőjeleződik az egyetlen mozdulat – a halál általi odaadás mozdulata –, amely az eddigiekben transzcendens jelentőséget kapott. A legnagyobb tételt bíró kérdés tehát, amibe „*újra és újra belehalunk*” az, hogy valóban kozmikus dráma résztvevői vagyunk-e, hogy „*halálunk... vajon vélelten sorsunk-e, vagy a csillagos égbolt corridáján éppen most magával sodró végzetünk?*”. A rettegésen azonban felülkerekedik a hit, a lét szépségét alázattal megragadó hit, annak a hite, hogy sorsunkból kirajzolódik „*a miénknél fenségesebb végzet*”, s ez „*áhitatunk tárgyává tehető*”, amennyiben lemondunk megértéséről. S ez az áhitatunk tárgyává váló megérthetetlen: a jelkép – vagy amit a jelkép jelképez – az egész könyvön végigvonuló áldozatmozdulat. A szépség maga pontosan ez az áhítatra ébredés, „*rádöbbenés a rejtett rendre*”, mikor szemünk előtt „*kibomlik a szerkezet a látszólagos káoszból*”, mikor meglátjuk az élet paradox kettős jelenségeiből fakadó, „*káosz és ritmus egymásbacsapásából*” kibontakozó táncot. A szépség „*létezésünk láthatatlan nyomatából*” ki-

emeli a mintát, amely „*fontosabb és személyesebb saját életünknel*”, s így „*fonódik össze létezésünk egy, a miénknél sokkal hatalmasabbal*”.

„*A szépség a láthatatlanság bimbóját fakasztja virággá*” – vagyis az Istenben létező láthatatlan, érthetetlen Rend a szépségben ragadható meg alázat által, a szépség forrása a paradoxon, az ősparadoxon pedig a halál, a mely az élet „*tükörképének láttatja magát*”, innen nézve elmúlás és megsemmisülés, „*onnét nézve talán beteljesedés*”.

Igen nehéz kritikusai kívülállással viszonyulni a szépségében sötét, sötétségében izzó látomáshoz. Az első kérdés, amely felmerül: átadható-e egyáltalán ez az izzás? Nem reked-e meg önnön világának szépséges áthatolhatatlanságában, fullasztó személyességének alig elhordozható melegében? Nagy a kísértés, hogy a választ elintézzük azzal a – talán valamelyest jogos – végkövetkeztetéssel: Beney Zsuzsa írása természeténél fogva immunis a kritikára, hiszen olvasója vagy hagyja magát elsöpörni, és teljesen azonosul az olvasottakkal, vagy menthetetlenül kívül reked. Az a mód, ahogy a műhöz a legsikeresebben közeledni lehet, összhangban áll gondolatiságának egészével s a hagyománnyal, amelybe beleágyazódik: hiszen a misztikusok szerint a megismerés módja a szeretet, a szeretet legmagasabb formája pedig a teljes odaadás. Nem tudom, meddig jutottam az effajta olvasói odaadásban, mindenesetre megperzselődtem az izzó kemence ajtajának nyitogatása közben, ezért talán nemcsak kívülállóként, hanem érintettként is szólhatok.

Az első kérdés: mennyire teszi lehetővé és mennyire akadályozza a mű az említett olvasói odaadást? Vitathatatlanul gyönyörű, lelkünket magával sodró írás – ugyanaz teszi széppé, ami érzelmileg és esztétikailag már majdnem elviselhetetlenné: túlfeszítettsége, szinte ijesztő gondolati homogenitása. A barokk szóbőséggel áradó mondatok szédítő szín-, illat- és hangkavalkádja a gyönyör és a csömör határára sodorja az olvasót. Túltelítettsége épp e túltelítettség türhetlensége miatt megragadó, épp elviselhetlensége által elviselhető. Viszonyom e műhöz – jellemző módon – paradox: lehetetlen és kimerítő végigolvasni és végigszenvedni, s mégis végig kell olvasni, végig kell rajta sodortatni.

Manapság, amikor a jelentéssűrítésre, a redukált, szikár stílusra vagyunk hangolva, merészségre vallanak a barokk körmondatok. Merész dolog frappáns hallgatás helyett vállalni a beszéd bőségét, ugyanannak a kimondhatatlannak fáradhatatlan körüljárását, czer oldalról való megcsillagztatását, képek pazarló ontását, hiszen ez egyszersmind beismerése is a szavak kudarcának, a beszéd súlytalanságának. E merészségnek ugyanaz az erénye, mint a veszélye: szépsége túl tömény, a szavak túláradnak. Olykor velük sodródunk, máskor azonban botladozva lemaradunk, reménytelenül belegabalyodva egy-egy mondat útvesztőjébe. A szöveg sodra még így is arra készlet, hogy feltápáskodjunk és iparkodjunk utána – ám a lemaradás nem mindig a mi hibánk.

A kifáradás betudható egyrészt a nem túl könnyen követhető mondat szerkezeteknek, amikor az érzelmi és gondolati áradás nem tud gátat szabni önmagának. A Labirintus-versek esetében a klasszikus (szonett)forma összcsedettsége visszafogja és kiegyensúlyozza a szenvedélyt – itt szinte fékevesztetten, magasfeszültségben sodródik a szöveg. Olykor ugyan az üzenet belső erejénél fogva elsodor a mondat végére, olykor viszont a mondat tartóztatja fel burjánzásával az üzenetet. A kifáradást okozhatja az is, hogy a számtalan variációban megjelenő alapotívum egy idő után – az ismétlődés folytán – vesztit súlyából és ercjéből. Az író küzdelme a nyelvel azonban korántsem inkompetenciát jelez, noha kérdés, mennyire háríthatja ezt át az olvasóra is. A nyelv láthatólag képtelen elhordozni a közlendő tartalmat, s a frusztrációból olykor az olvasó is részt kap, például mikor a többoldalas mondatok végére érve már nem tudja felidézni, mivel is kezdődtek. Beney Zsuzsa nem uralja saját mondatait, nem is törődik ezzel – őt valami más uralja. A kimondhatatlannal való viaskodás nyelvi lecsapódása ez. A feszültség végig érezhető, olyannyira, hogy átterjed az írásáról írt írásra is: a mondatok egyre hosszabbak, elszaporodnak a kettőspontok, a gondolatjelek és a mellérendelések – paradoxonokba bonyolódva a nyelv botladozik.

A SZÓ ÉS CSEND KÖZÖTT legnagyobb erénye a valóság ambivalens voltának metaforikus ábrázolása, kezdve a lehetetlen termé-

zeti képektől az emberi életmozzanatok szakrális átszínezéséig, el egészen odáig, hogy az emberi lét maga a transzcendens valóságnak, Isten lényének jelképes megjelenítése. Nagyon nehéz azonban zökkenő nélkül belevinni ebbe az emelkedett, metaforikus beszédmódba az önvalomásos részeket, s így itt is érződik az, amit saját verseskönyvéről írt kritikájában így fejez ki: „*a közveltennek és a jelképesnek egymásba mosása*”.¹⁷ A személyesség és az önvalomásos jelleg akkor válik fojtogatóvá, amikor a metaforikus magasságokból leereszkedik, és túlságosan konkretizálja a mondottakat. A SZERELEM ÉS ÓRÜLET KÖZÖTT című fejezet áttetsző transzcendenciája a személyes elemtől elnehezedik és megbillen: a mondanivaló súlyát és erejét inkább csökkenti, mintsem növeli az Auschwitzról, illetve – újra – a haldoklásról beiktatott kitérő. A haldoklás motívum túl van pörgetve, majdhogynem romantikus színezetű, gondolkodás a temetőbeli mécsesgyújtásra a süvöltő szélben (ŐSZ ÉS TÉL KÖZÖTT) és a sírhantok közötti bolyongásra a HALÁL ÉS HALDOKLÁS című fejezetben. „*Az emberi és az isteni hiány egymáson áttünése csak akkor lehet hiteles, ha az én fájdalma már az ént égeti ki önmagából*”¹⁸ – talán ez az, ami nem történik mindig meg, s az én túlzott jelenléte megbontja az igazgyöngyszerűen felcsillámló és kibontakozó mintának, metafora és valóság, isteni és emberi végzet mintájának ritmusát.

A kötet mindenképpen összegző jellegű: az író mintha mindent el akart volna mondani, amit eddig valaha is mondott, fékek és gátak nélkül: a regény kötött tartalmi keretnek és a vers kötött formájának korlátai nélkül. Valaminek a vége, kiteljesedése, s nehezen meghatározható formájával jelzi az útkeresést is. Alapvetően a szenvedés létélményének mind formailag, mind tartalmilag végsőkig fokozott megragadása, ami után – gyönyört és csömört átélve – valami váltást várnánk. Erre is utalhat Beney Zsuzsa, amikor utolsó, megíratlan fejezetét így nevezi el: CSÖND ÉS HALLGATÁS KÖZÖTT. A szédítő, szárnyaló emelkedés (mélybe hullás) a csöndhöz vezet, nem a süket csöndhöz, hanem „*a misztikus megformált csendjéhez*” (Radnóti Sándor).¹⁹ „*Soha többé nem tudtam folytatni* – írja. – *Elpattant az írásnak a múlt és a jövő közé feszített íve, a füzerről leperogtek a szavak, elnyelte őket*

a sötétség. Magokká válnak-e a lenti televényben, s ha igen, mi hajt ki belőlük? – rejtély, magam sem tudhatom.”

Gyümölcs az elhaló gabonamagból terem. Várjuk – nem a folytatást immár, hanem – a halálból, a csöndből születő egészen új kezdetet.

Jegyzetek

1. Mircea Eliade: A SZENT ÉS A PROFÁN. Európa, 1987. Ford. Berényi Gábor.
2. Sören Kierkegaard ÍRÁSAI-ból. Gondolat, 1982.
3. Eckhart mester: BESZÉDEK. Helikon Stúdió. Ford. Adamik Lajos.
4. M. Eliade: i. m.
5. Emir Rodríguez Monegal: BORGES POR ÉL MISMO. Editorial Laia, Barcelona.
6. Keresztes Szent János: ÖSSZES VERSEI ÉS VÁLOGATOTT PRÓZÁJA. Európa, 1992. Ford. Takács Zsuzsa.
7. Simone Weil: JEGYZETFÜZET. Emberhalász Könyvek, Új Mandátum Könyvkiadó, 1993. Ford. Bárdos László, Jelenits István.
8. Beney Zsuzsa: TŰZFÖLDI TÁJ. Szépirodalmi, 1990.
9. Beney Zsuzsa: GYÁSZ című versciklusból, uo.
10. Beney Zsuzsa: NAPLÓ, ELŐTTE ÉS UTÁNA. Szépirodalmi, 1987.
11. M. Eliade: i. m.
12. Eckhart mester: i. m.
13. Simone Weil: i. m.
14. Visky András: HÓBAGOLY. Pesti Szalon, 1992.
15. THE OXFORD COMPANION TO TWENTIETH CENTURY ART. Ed. by Harold Osborne, Oxford, University Press, 1981.
16. Perneszký Géza: PICASSO – PICASSO UTÁN. Corvina, 1989.
17. Beney Zsuzsa: LABIRINTUSBÓL LABIRINTUSBA. In: *Holmi*, 1993. március.
18. Uo.
19. Radnóti Sándor: A SZENVEDŐ MISZTIKUS. Akadémiai, 1981.

Tóth Sára

ENGEDJÜK ÁT AZ ÁCSNAK IS AZ OLVASÁS ÖRÖMÉT!

Szilasi László: *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét*

JAK–Pesti Szalon, 1994. 176 oldal, 220 Ft

Szilasi esszékötetét kétféle beszédmód (egy lazább és személyesebb, valamint egy fogalmibb és tudományosabb) feszültségében értelmezhetjük. Az első néhány oldal, sőt már a fűlszöveg elolvasása után nyilvánvalónak tűnik: a „másként” beszélés mögött valamely „másként” gondolkodást gyaníthatunk. E könyv el nem vitatható érdeme, nívója: egy sajátos (így csakis Szilasira jellemző, egyszemélyes) irodalomtörténeti pozíció kijelölése és harsány elfoglalása – persze többnyire kérdések és dilemmák formájában: „...*hogyan lehetséges a lehető legnagyobb mértékben személyesen jelen lenni egy olyan diszkurzusban, amit pontosan az ellenkező célból dolgoztak ki? Ugyanakkor: hogyan lehetne kikerülni az interpretáció személyességének nyálkás impresszionizmusából úgy, hogy az út ne a tudományosnak nevezett objektivitás ismeretelméleti aknamezejére vezessen? Hogyan lehetne közölhetően személyes irodalomtörténetet művelni? Régivé válni, és megmaradni mainak?*”

„*De hol van az íz?*” – kérdezi a szerző önmagától az IRODALOMTÖRTÉNET című írásában. És kérdezhetjük mi is: Mi adja Szilasi könyvének jellegzetes egyéniségét, ízét? Érdemes talán először azt a valamit megneveznünk, ami a szerző sajátos beszédmódja mögött meghúzódik: az elméleteken túli pluralizmus, az irodalomtörténet nem hatalmi diszkurzusának eszméjét: „...*az irodalomtörténet-írás (elkerülve azt a helyet, ahová várják) az ellenállás eszközevé válik. Hogy úgy mondjam, tojik a háromfüduvarra: egész egyszerűen lehetetlenné teheti bármiféle szöveg kisajátítását*” – ...egy új objektivitás – a hatalmi beszédet megvető önkény objektivitásának – jegyében – tehetjük hozzá gonoszul. De ne tegyük, hiszen jelen tudományos kultúránkra ez még korántsem vonatkozik. Az irodalomtörténeti alapozottság tehát Szilasinnál a fentiek értelmében jelentkezik együtt egy sajátos hangütéssel, vagyis az irodalomtörténet plurális elméletéhez plurális nyelvhasználat társul. Eseten-

ként üdítő kombinációban. Egyfelől letűnt korok csodálatos férfiai, tekintélyei, így például és leginkább Jókai és hősei, másfelől az eszményekben megcsappant utókor beszéde, nyelve, interpretációja, Szilasi „szlengesített” terminológiája – lazaság és veretesség együttese. Hiányból táplálkozó vágyunk elérhetetlen tárgya, illetve a róla való beszéd tragikumának enyhítése: Szilasi irodalommal való foglalatosságainak tárgya, illetve a róla való beszéd ironikus formái.

E két pólus összeegyeztetésének persze megvannak a veszélyei, törésvonalai, így például – ahogyan erre egy idősebb, tehát más normák szerint olvasó ismerősöm felhívta a figyelmemet – a trágár szavak és a fennköltebb közlendők egy szövegszintre hozása, például: „...*ha az irodalomról szóló stúdiumokat nem ragyogja be az a valami, amit jobb híján a szív fényének nevezek, hát akkor amúgy is szart ér az egész.*” A durva szavak kiporciózásának kényes egyensúlyát eltalálni, illetve megítélni ízlés dolga, nekem például nem tűnt zavarónak az idézett mondat. Amiken azonban már fennakadtam – igaz, nem túl sok alkalommal –, azok az ehhez hasonló mondatok voltak: „*Foucault óta közhely megkülönböztetni író, aki van, szerzőt, aki ír, és narrátort, aki beszél.*” Szíven ütött az „...*óta közhely...*” formula. Igaz, én olvastam Foucault tanulmányát. De mi lenne, ha nem olvastam volna? Egyébként valószínű, hogy se szeri, se száma azoknak a könyveknek és tanulmányoknak, amelyeket Szilasi olvasott, én pedig nem. És így a szerző soron következő felmondata valamely általam nem ismert, ám közhelyszerű alaplumkárol olvasói önérzetemet zúzhatja porrá. Szilasi szövegének idézett mondata számomra tehát nem léhaság, hanyagság – illetve nemcsak az –, hanem jelentéssel bíró közlés: *bántás*. De félretéve szándékolt sértettségemet, ne rólam, hanem az olvasóról szóljunk, Szilasi könyvének megcélzott olvasójáról. Az „...*óta közhely...*” kezdetű formula ugyanis kizárja a *bensőséges* megértésből azokat az olvasókat, akik számára valamely határozottan állított, de kifejtetlen gondolat nem egyértelmű, vagy éppenséggel teljesen ismeretlen. Azonban – tegyük fel – mégis olvassák Szilasi könyvét. (Sőt mi több, a könyvesboltokból már a második kiadás is elfogyott, most készül a harmadik...) A stílusa miatt, de még in-

kább az irodalomról való gondolkodás pluralizmusa miatt. Ám, mint már többször kiderült, mindennek – ekképpen a pluralizmusnak is – van hátulütője. Vagyis a pluralizmus határa nem a határtalan, hanem – az önkényesség. Szilasi könyvének néhány fordulatában a kizáró elméletek elleni beszéd ellentmondását figyelhetjük meg: egy ponton ugyanis maga is kizáró, ha nem is elméletté, de (önkényes) beszédmóddá válik. És ez annál inkább fájdalmas, mivel a szerző helyen azt a nosztalgikus ideáját osztja meg velünk, hogy ő mint irodalomtörténész mediátorszerepet vállalna magára, egy olyan beszélőét, aki „...*saját örömét és szempontjait félretéve leveszi a kellemetlen olvasás terhét a köz váláról, helyette olvas, megőrizvén olyan értékeket, amelyek – hite szerint – a köz számára is fontosak*”. Ám a mediátor időnként az irodalmi demokrácia elitista szószólójává válik. Mindemögött persze az a tapasztalat is meghúzódik, miszerint „...*nem lehetséges valaki helyett olvasni: minden olvasat egyéni és egyedi, az olvasatok plurálisak... A fenti értelemben tehát – és ez talán a legfontosabb fejlemény – mediátorpozíció nincs, nem létezhet. Nonentitás*”. A hermeneutika és a recepcióesztétika tanulságai nemcsak az értelem-egész történeti rekonstruálásának az illúzióját oszlatják el Szilasi könyvében, hanem a résztapasztalatok olyan arzenálját hívják életre, amely időnként a szerző beszédmódjában nem a közérthetőség (az általános pluralizmus) eszményét, hanem saját egyediségét reprezentálja. De ez nem baj. Én például éppen ezért olvastam szívesen Szilasi kötetét. (Szimpátiám a könyv iránt részben a „történelmi szituáció” folyománya. Ha sokan írának a Szilasiéhoz hasonló stílusban, hasonló eszmeiséggel, akkor biztosan nem örülnék annyira ennek a kötetnek. De még valószínűbb, hogy akkor Szilasi ezeket az esszéket meg sem írta volna, illetve másképpen írta volna meg őket. Vagyis, épp ideje lezárni ezt a zárójeles gondolatot.)

Egy időre félretéve kétségeinket és problémáinkat, vizsgáljuk meg a fenti kettősség (irodalomtörténeti pozíció és laza beszéd) jegyében kibomló esszéket dimenzióit, a szerző sajátos irodalomtörténeti szemléletének kiterjedését. Bizonyos vezérfogalmak játsszanak szerepet e pozíció megalapozásában, így például a „*felérkezesség*”, a humán értel-

miségi gögös és korlátozó, noha önironikus, tudata („...óta közhely...”), amely „...akkor kezdődik el, midőn először tagadja meg [mármint a felérkezett értelmiségi], hogy lett volna valaha is olyan idő, melyben szerette volt Jókai Mór regényeü...”. E gondolkodói pozíció fellazításának egyik fontos cszköze a *munka ethosza*, a Jókai végeláthatatlan életművével foglalkozó irodalomtörténész vezéreszméje, annak heroikus és ironikus felhangjaival együtt: „*Vagyis-hogy reaktív morcoság helyett a kezdeményezés művésze ajánlható, ha másért nem, azért, mert az apokalipszis esti mulatság, a délelőtt (meg a délután) pedig a munkáé, és ha már az igazság úgy sincsen senkinél, vagy ha esetleg igen, akkor sem tudhat róla sem ő, sem senki más, se igent, se nemet, nos, akkor talán el lehetne kezdeni, mert olvasni, azt aztán van mit.*” – Utálnak erre az imperatívusra az egyes esszék *Munka* című alfejezetei. („*Mi dolgozunk a világon? Küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért.*” – Súlyos corpusok – legkedvesebb olvasmányaink és elcngedhetetlen kézikönyvek – emelgetése, majd szorgalmas lapozgatása, izzadságos körmölés. Feszült elme. dagadó izmok. A könyvtár héroszai dolgoznak itten.) Az irodalomtörténész sorsa a magány, erénye a munka, fegyvere pedig a távolságtartás, az extrém kívülálló szabadsága, teszem azt a posztmodernitás csábító szirénénekével szemben: „*Nem olyan demokráciát akarok én, amely megtűri az oligarchiát, vagy a monarchiát. Nem. Egyszerűen arról van szó, hogy a posztmodern legalább annyira koncepció és teória is, amennyire praxis, méghozzá olyan, amely megelőzi, sőt gerjeszti a praxist.*” Mindemögött persze az *interpretáció* elsőbbsége, más szóval a munka „lazított” értelmezésének végtelen szabadsága, „*az interpretáció magányosságának behavazott tere*”: „*Azt ugyan nem tudom... egyáltalán van-e olyan tényező, amivel szemben egy interpretációt meg kell védeni, létezik-e olyan erő, gondolat vagy megfontolás, amely megsemmisíthet egy interpretációt, ha az már egyszer létrejött, magyarul nem tudom (s ez maga az apokalipszis), hogy létezik-e irreleváns kontextus.*” És mivel értelmetlen szöveg nincs, de annál inkább van interpretáció, a kortárs magyar irodalom is Szilasi könyvének munkatárgyává válik. Mai prózánk értékelő elfogadásában tehát *elméleti alap* (irodalomtörténet és recepcióesztétika násza a dekonstrukció vágóasztalán) és *praxis* termékenyen egészíti ki egy-

mást: „...*az olvasónak igenis kreatívna és igen aktívna kell lennie, de nem a megértésben, jelentések rafinált felépítésében, hanem saját előfeltevései leépítésében, az öndestrukciónban... A szöveg hatalma által lett szabad az olvasó. A szövegek akaratából vagyunk szabadságra ítélve. Be free! Ha engedelmeskedem, szabad vagyok. Ha nem, akkor is.*” De vajon nem a szemléletünk voltaképpeni tárgyát – jelen esetben kortárs irodalmunkat – szem elől tévesztő (magyarul nem olvasó) eufóriáról, tehát nem szabadságról, hanem önkényességről beszél részben Szilasi? Illetve szabadságról beszél. De nem az olvasóéről, aki nem olvas, hanem az emberéről, aki nem olvasó. Szilasi esszékötetében irodalomtörténet, irodalomelmélet, olvasó, nem olvasó, mai irodalmunk és a hagyomány laza összefonódását figyelhetjük meg. Ennek a szélesen kifeszített horizontnak három lényeges dimenzióját tárja fel a kötet hármas felosztása, illetve annak kapcsolódási pontjai.

A kötet első fejezetében, az IRODALOMTÖRTÉNETES-bcn Szilasi az irodalomtörténet recepcióesztétikai és hermeneutikai tanulságai segítségével vizsgálja érdeklődésének tárgyait, így például Jókait többször is, vagy éppen Balassi Bálint utolsó költeményét – felettébb extrém olvasatában, amelyet még agyműködésének egyik legavatottabb ismerője, a felesége is kételkedéssel fogad (NYAKVERS). A következő fejezetben Szilasi mai prózánk néhány reprezentáns darabját (Esterházy, Csejdy, Hazai, Garaczi, Németh Gábor, Szijj Ferenc egy-egy alkotását), illetve Pilinszky ÉLETFOGYTIGLAN című költeményét veszi nagyítóüvege alá (a fejezet címe egyébként: PÁSZTORÓRÁK MISS REA DINGGEL), míg az utolsó egység, a SZENT ISTVÁN PORTER SÖR tágabban értett tárgya az irodalom mint olyan „mibenléte” és „értelme”. A kötet hármas osztatú felszíni kiterjedésének (Szilasi irodalmi tevékenykedéseinek) inélyrétegében felsejlik irodalomértelmezésének alappillére, miszerint a szerző az egészként felfogott hagyományhoz képest határozza meg önmagát, egészre sóvárgó részpozícióját és a „felérkezett” irodalmár kutakodásainak tárgyát, így magát a hagyományt is. Hitvallása az irodalmi szöveg ironikus szabadságfokainak újra és újra kitölthető formája, az interpretáció örökérvényűsége. A hamisan restaurált Montecassino helyett a levegős Pompeji.

Az el nem kötelezettség mámore, illetőleg a sokfelé elkötelezettség szabadsága. Irónia és katarzis együttléte a stílusban és a rendhagyó pozícióválasztásban. A huszadik század végi vezető eszméken iskolázott irodalmár örök hűsége bánatos szíve vágyához, Jókai Mór-hoz, meg persze mindahhoz, ami ezenkívül belefér.

A MIÉRT ENGEDJÜK ÁT AZ ÁCSNAK AZ ÉPÍTKEZÉS ÖRÖMÉT békítő jellegű könyv: elméletek és stratégiák, szerzők Jókaitól (Iser közvetítésével) Németh Gáborig, trágár viccek és szemet könnyeztető vallomások – mindezek Szilasi léha, de agyafúrt szövegének *laza egységében*, amelyet a szerző „gyermeki romlottsága” – ez az irodalmi közéletünkben oly ritka és üdítő tüncmény – szült és nevelt könyvegésszé.

(Rövid kitérő a „gyermeki romlottság” megvilágításához: Szilasinál a munka ethoszához hozzá kell érteni annak ironikus felhangját is: az irodalmár a véges időt úgy mutatja, hogy számára fontos, ám mihaszna könyvek társaságában henyél, sőt mi több, ezzel keresi betevő kenyerét. Eme bűnös tapasztalat egyidejű beismerése és elfogadása [a léha praxis] a „felérkezett” irodalmár romlottságáról árulkodik, amit azonban Szilasi megbocsátandó eleganciával [mondhatni gyermeki bájjal] cizellál és szelidít. Nem úgy, mint Rousseau D’Alcmberc-hez írt levelében, amelyben a művészettel való foglalatosság kissé mulatságos, ám annál inkább megszívlelendő kritikáját nyújtja: szerinte a színházi előadás [tágabban értve a szépművészet] attól függően jó vagy rossz, hogy milyen természetű tevékenységet szakít félbe a néző miatta; vagyis akkor rossz a mű, ha elvonja hasznos munkájuktól a város polgárait, az ácsot az építéstől, a szakácsot a főzéstől, a péket a cipódagasztástól és így tovább. Illetve – Rousseau meggyőző logikáját szigorúan követve és továbbfűzve – az a jó színházi előadás, amelyet köztörvényes bűnözők látogatnak. Vagy éppen mihaszna színműírók. De akkor ki írja majd a műveket? Színdarabok nélkül azonban újra csak megnövekszik a város bűnözési statisztikája. Így viszont a bűnüldözés szervei nem lopják a napot. Ördögi logika ez tehát, ahol mindennek és mindenkinek – a művészen kívül, akár Platón államában – helye van. Ugyanennek a problémának egy má-

sik megközelítését olvashatjuk Walter Benjamin az ALKOTÓ MINT TERMELŐ című írásában, ahol is a szerző azt fejtegeti, hogy az alkotó pusztán kiszolgálja a termelési apparátust, anélkül, hogy megváltoztatná, hiszen a polgári osztálytól kapta termelőeszközét, a műveltségét. A „felérkezett” Szilasi tisztában van az irodalmi forma társadalmi összefüggésével, a humán értelmiségi közösségi szerepének problémáival, de beszédmódjá, „gyermeki romlottsága” lehetővé teszi számára eme dilemmák tompítását és integrálását a fentebb említett laza rendszerbe, kétségektől nem mentes, ám roppant rokonszenves és attraktívan kifejtett irodalom- és világmépe.)

Szilasi könyvében a léha beszédmód és a komoly tárgy (irodalomtörténeti rekvizitumok, kortárs művek vagy akár személyes emlékek) összjátékát két szélsőség, két veszély fenyegetheti. Ezek közül az egyiket Szilasi biztosan elkerülte: tudniillik a *tárgy unalmát*, stílusa erre a garancia, például amikor Jókairól beszél. Sokkal realisabb veszély azonban, hogy eme beszédmódban könnyen *elenyészhet a tárgy*, a voltaképpeni téma. A *kekeckedés* alcímet viselő MONSIEUR DAUGERRE VISSZAÜT című írás például közel jár ehhez, a Jókairól szólók pedig még épp határhelyzetben vannak. Kérdés, hogy Jókairól, mindazokon túl, amiket Szilasi esszéiből megtudhattunk, a szerző gondolatvonalát követve mit lehet még elmondani, ami már nem vezet vissza „...a tudományosnak nevezett objektivitás aknamezejére...”, de nem is csupán „...az interpretáció személyességének nyálkás impresszionizmusának...” bizonyul. Valószínűleg e probléma feloldása lesz Szilasi irodalomtörténeti és irodalmári tevékenységének további útja, és ez jó néhány kérdést felvet. Íme néhány közülük: Kivitelezhető-e ebben a munkaszisztémában a tudományos objektivitás és a személyesség, a téma és a beszédmód felvázolt egysége? Konkrétabban: A valódi Jókaiival állunk-e szemben, amikor Szilasi üdítő és afirmatív írásait olvassuk? Higgynk-e neki vakon, hiszen olvasni úgysem fogjuk a Jókai-életműsorozat hetvenegy kötetét? De ha nem is Jókai, hát akkor kortárs irodalmunk legyen a tét! Valóban olvasható, pontosabban olvasóhoz szóló irodalom mai prózánk, ahogyan azt Szilasi (Iser támogatásával) állítja? Beragyoghatja-e a „*szív fénye*” friss, kortársi olvasmány-

élményeinket? Láttá-e már valaki – de őszintén! – Garaczi NINCS ALVÁS! című kötetét, mondjuk, egy ács kezében? Mondhatjuk persze, hogy az ács enélkül, számára fárszto könyvek olvasása nélkül is rendjén, sőt még rendjében teszi a dolgát, az építkezést. Nem hallottunk talán a társadalmi munkamegosztás és kikapcsolódás differenciált formáiról? Egyébként is, legyünk szívesek hanyagolni az effajta szélsőséges és otromba kérdéseket. Kudarcainkról enélkül is régóta tudunk, ezért is fojtjuk a közösség előtt felesleges lelkiismeretünk megoldhatatlan problémáit a munkába, úgymint az ács az építésbe, Garaczi a szépirodalomba, Szilasi pedig az irodalomtörténetbe, Jókai Mórba. De megtalálhatja-e az irodalmár (irodalomtörténész) a helyét az egészben, az ácsok, kereskedősegéddek, orvosok és biciklisták benépesítette világban, vállalva a szellemi egzisztencia valódi feladatát: gondolkodni a közösség dolgairól a közösségért? Szilasi László persze jól tudja, hogy ez *kurva nagy* probléma, jobbra *el is basszuk*. Eme kudarcok tisztázását és újrajátzását vállalja magára metszően (ön)ironikus és léha, ám szeretetre méltó könyve (ez utóbbi jelzős szerkezet szigorúan „*bazd meg*” nélkül értendő).

Bazsányi Sándor

AZ UDVARIASSÁG MINT ESZTÉTIKAI KATEGÓRIA

Németh Gábor: *eleven hal*
József Attila Kör–Pesti Szalon, 1994. 80 oldal,
220 Ft

„Szándékolt objektivitásom határainak jelzésére”: Németh Gábort régóta az egyik legígéretesebb írónak tartom az újabbak közül, eddigi munkái azonban az egyéni hang kimunkálásáért járó elismeréssel együtt a még megoldatlannak látszó alkotói kérdések felvetését is megkívánják. Elsősorban azokra a dilemmákra szeretnék összpontosítani most, amelyek ebből az írásmódból – szerintem – adódnak. Azért is vállaltam el végül – szer-

kesztői kérésre – ezt a recenziót (annak ellenére, hogy a könyvsorozatot, amelyben ez a kötet megjelent, én szerkesztettem, Abody Ritával együtt), hogy eltávolodva valamelyest a könyvet életre segítő szerkesztői szeretettől, most a kissé szigorúbb kritikus szeretet nevében vegyem szemügyre Németh Gábor írásait, az előző két könyvre is figyelve. Annak örülnék, ha az író saját maga elé kitűzött céljait, a továbblépést – ha csak egy kicsit is – segíteni tudná az a kritika, amit az alábbiakban próbálok megfogalmazni.

Úgy érzem, ezzel a könyvvel lezárul a pálya első szakasza, és kezdődik egy újabb, melyet már néhány azóta született más jellegű írás publikálása is mutat. Az ANGYAL ÉS BÁBU (1990), A SEMMI KÖNYVÉBŐL (1992) és az ELEVEN HAL azokat a munkákat fogja össze, amelyek az indulástól, 1985-től 1991–93-ig születtek meg. A harmadik kötet kisprózái kb. a második könyvvel egy időben keletkezettek, nem véletlen tehát, ha sok minden, amit az ELEVEN HAL-ról mondok, az előző könyvre is érvényes (az újabb írásokra viszont már nem vagy nem egészen úgy). Az első pályaszakasz prózája néhány ellentétpár segítségével, pontosabban néhány eldöntendő probléma felvázolásával látszik leginkább megközelíthetőnek számomra. Hogy ezek az ellentétek mennyire oldódnak fel a továbbiakban, avagy mennyire maradnak meg, hogy éppen ezekre épüljön tovább minden, ez egyelőre nyitott kérdés.

(1. A történet hiánya vagy megidézése)

Líra vagy epika az, amit itt olvasunk? Első hallásra nevelésnek tűnhet, hogy lehet ez kérdés, hiszen a közmegegyezés szerint íróról van szó, prózát, pontosabban prózaepikát olvasunk. Az a formálási mód azonban, amelyet Németh Gábor képvisel, gyakran finoman lebegteteti a szöveget a műnemek között. Dérczy Péter írta: „*a líra és az epika határára egyensúlyozó*” szövegek ezek, mégis közelebb az utóbbihoz, de a dekonstrukció jegyében, alapjaiban felborítva a műnem szabályait (*Alföld*, 1992. 11.). Sokszor az egyes bekezdések tényleg olyanok, mintha költői képekből álló strófákat olvasnánk – prózába tördelve. Ezek a jobb szó híján rövidprózának nevezhető szövegek legtöbbször nem történetek, de felidéznek egy történetet (a hagyományos no-

vellaformát a mostani kötetben még leginkább a BOLERO és az Ő MEG MONDATOKKAL FIZET idézi meg). Szövegépítés folyik itt, mint Garaczinál vagy Kukorelly és Kemény prózai írásaiban. Avagy például Jónás Csabánál és Szijj Ferenc újabb prózaverseiben, ahol meg a költészet lírai sajátosságainak eltüntetésével jönnek létre a szövegek.

Németh Gábornál az elbeszélendő világra csak utalás történik, a világ nem épül fel a műben. Az a másik lehetőség, melyre az :ELEVEL HAL című szöveg utal, csak kísértés marad itt: „Kidolgozni, van, aki épp ezt szereti. Darvasi Szegeden.” Az, amit tehát lírai jellegnek érzékelünk, inkább az epikus jellemzők hiányának nevezhető. Olyan próza ez, amely nem elmond, hanem hivatkozik az elmondásra. (Innen ered a sűrűsége is.) Ilyen értelemben azonban a szövegek állandóan a történet problémájával foglalkoznak. „A kötet egyik központi gondolata a narráció problémája körül forog” – írta Bagossy László az első kötet, az ANGYAL ÉS BÁBU kapcsán (*Jelenkor*, 1992. 2.), és mindez máig érvényes. A termék, ami ezzel az eljárással keletkezik, nevezhető „epikus romthalmaz”-nak (Bán Zoltán András, *Holmi*, 1992. 9.), de ez önmagában még nem jelenthet sem negatív, sem pozitív értékelést, hiszen azzal, hogy megállapítom, az író elveti a szokásos, hagyományos, bevett prózairás eszköztárát, még nem mondtam meg, mennyire jó az, amit csinál, vagy mennyire nem.

A kötet első írásának (HUNGARIA EXTRA DRY) első sorai jelzik, miért is nem megy az elbeszélő számára a történetmondás: minden olyan, mintha lenne, „Nevetünk, mintha nevetnénk. Várunk valakire, éppen úgy, mintha valakire várnánk... Sok ezer dolog történik minden nap, életnek álcázva.” Németh Gábor szövegeiben azonban érezhető „a nostalgia Empedoklész erősen zengő isteni nyelve, a »rendes« realista művek, a történet – végső soron az angyali tudás – után” (Mikola Gyöngyi, *Jelenkor*, 1992. 10.), hiszen számos alkalommal egy megközelíteni vágyott igazibb élettörténet létezését sugallják a mondatok, melyek e történet szilánkjaiaként, széthullott darabjaiként állnak, és így indirekt módon idézik fel az egészet. Itt tehát mintha az ellenállás lenne érzékelhető Lyotard általánosító megjegyzésével szemben, hogy ti. „az elvesztett elbeszélés iránti nosztalgia

kiveszett az emberek többségéből”, habár az idézett gondolatmenet folytatása segítségünkre lehet itt is: „Ebből semmiképpen sem következik, hogy a barbárságnak szolgálatnánk ki magunkat. Ezt megakadályozza, hogy tudják, legitimáció más-honnan nem származhat, mint nyelvi gyakorlatukból és kommunikatív interakciójukból. A tudomány »mosolyog a bajsza alatt« minden más meggyőződéssel, amely az embereket a realizmusz ideg józan-ságára neveli.” – Így A POSZT-MODERN ÁLLAPOT Musil regénykísérletét is megidéző szövege. A nyelvi gyakorlat, a szövegformálás úgy viszonyul az „igazi” realizmushoz, hogy mindent elbizonytalanít, szigorúan és realistán igazodva ahhoz a világhoz, melyet maga körül tapasztal. A mondatok állításai gyakran ellentmondanak egymásnak, a bekezdések kioltják, agyoncsapják egymást. A kijelentések szándékosan együtt, egymás mellett érvényesek, mert a szöveg szintjén nincs biztos pont: „a szöveg azért eleven hal, mert bárhogy fogod meg, végül mégis kicsúszik a kezedből” (Hárs Endre: CSIPESSZEL A LÁNGOT, 1994). A „narratív önkény” azonban nem mond ellent egy vágyként felmerülő, platóni ideaként létező telt, kerek, önmagában teljes világnak, ami azonban a narrátor mindent megkérdőjelező tekintete miatt nem látszik megközelíthetőnek sem, a prózairásnak ebben a gyakorlatában, miközben állandóan ennek a megközelítésnek a lehetetlenségéről, tehát a teljesség mégis-felidezéséről van szövegszerűen szó.

(2. Vázlatosság vagy kidolgozottság)

A kidolgozás elmaradása sűrűvé teszi a szöveget. Egy bekezdés egy egész fejezetnyi történet váza. Felvillantott témák, megcsillantott lehetőségek. Forgatókönyvszerű írások születnek így, mintha az lenne a cél, hogy majd később megírja még pontosabban, részletesebben, de most minek, hiszen úgyis értjük, tudjuk, miről van szó, elég csak rámutatni. Ez a dolgokra ráhagyatkozó, félmondatokból atmoszférát teremtő fogalmazás Mándy előadásmódjához hasonló (főleg: A VIZEK FELETT, KI AZ ÉLETBE, BE A HALÁLBA, Ő MEG MONDATOKKAL FIZET). Nincs itt miért sokat beszélni, az a néhány mondat, mely mondjuk egy egész életet felvillant, az olvasó képzeletében kiegészül, gondoljunk például A VIZEK FELETT című írás elejének néhány sorára, amelyből halálpontosan megtudható, mit je-

lent egy medence fölött (azaz egyáltalán valahol) lakni. A biztos mesterségbeli tudást mutatja az Ő MEG MONDATOKKAL FIZET, ami a *Holmi* novellapályázatára készült, és a megadott tizenöt mondatból tizennégyet úgy épít be bravúrosan a szövegbe, hogy azok nagy részét „helyzetbe is hozza”, beilleszti a történet menetébe. (Egyetlen mondatot nem használ fel, a Nagy Lajos RAZZIÁ-jából valót, mely így hangzik: „*A fényes teremben leírhatatlan pánik tört ki.*”)

A mondatok mindig elegánsak, magabiztosak, soha nem döcögnek (vagy ha igen, szándékos stiláris játékként). Tehát nagyon alaposan ki vannak dolgozva, egy ötvösmester precizitásával meg vannak munkálva. Mutatják az állandó írói készenlétet, a szakmai készséget. „*Írónak lenni. Magatartás. Ahogy valaki a lelkét hordja... Írni például nem biztos, hogy kell hozzá.*” (ZÁRÓ, IDÉZŐ, *Nappali ház*, 1991. 4.) A mondatok az élettapasztalat szigorú megszabóztatását jelzik, de egyben a dilemmát is: mit írjak meg, ha egyszer minden csak olyan, *mintha*? Egyrészt tehát van a finom mondatokba zárt sűrű feszültség, ami az érdeklődést fenntartja, másrészt a mindig elegáns és mindig pontos mondatokból való építkezés elnehezítő hatása, ami előbb-utóbb elfáraszt olvasás közben. Talán azért fáraszt el, mert nincs lazítás, nincs kiengedés: a kompozíció szempontjából problematikus, ha minden mondat „tökéletes”, és nincs sose „rossz” mondat, így nehezen épülhet fel nagyobb szerkezet. Erre már a korábbi kritikák is utaltak: „*Túl sok pontos megfigyelés és részlet, apróság, a szentotelenség már-már izgató erotikájá; túl pontos és végleges érvényű mondatok; stb.*” – írta Borbély Szilárd az első kötetről (*Alföld*, 1992. 1.), „*Mintha saját idegesítő monotóniájukba merevednének a mondatok. Mindegyiknek könnyűnek és szépnek kellene lennie, ehelyett súlyos teherként nehezedik rájuk saját fontosságuk tudata*” – írta Mikola Gyöngyi a második kötet kapcsán. Nehéz ügy. Egyszerre merül fel az esetlegesség és a túlkomponáltság vádjá, ami nem semmi. Mindenesetre jelez valamit ennek a prózának a törekenységéből. Maga a szerző használja ezt a kifejezést a KATHARMOI-ban: „*Törekeny dolgokat cipelek be az irodalomba. Megtetszik ez-az.*” Törekeny marad a szerkezet is, hiszen a becipelt törekeny dolgok nem egy masszív vázra kerülnek rá, hanem legtöbbször maguk alkotják a prózai

épületet. Olyan ez, mint egy kártyavár: kecses, légies, ám könnyen összedől. A részek mesterien kidolgozottak, pedig vázlat szerűek tartalmi szempontból. Az egész azonban nem akar masszívan megállni a lábán, pedig minden jól meg van csinálva. Vajon miért?

(3. Lágyság vagy radikalitás)

Talán azzal magyarázhatók a korábban mondtak, hogy Németh Gábor, kivált a SEMMI KÖNYVÉBŐL-ben, a lehető legradikalisabban felszámolta mindazt, amit egy epikai mű jellemzőjének tekinthetünk. Nincs semmilyen elbeszélői szövegszervező elv, csak az esetlegesség. (Innen származhat Bán Zoltán András sajnós kifejtetlen és átgondolatlan gyanúja: blöff ez, vagy határozott írói terv szerint való.) Mikola Gyöngyi okosan fejti ki a könyvvel kapcsolatban a Flaubert-párhuzamot, amihez csak azt tenném hozzá, hogy *azt* a könyvet azért – nem véletlenül – Flaubert sem írta meg, csak hipotézisként képzelte el, bár az is igaz, hogy – mint Mikola kifejti – Németh Gábor sem *azt* írta meg, hiszen a *Könyv* nem a semmiről szól, hanem a *Semminek* a könyve, a mű pedig a *Semmi Könyvéből* való, de nem az, csak annak részlete. A radikális szétírás szempontjából azonban a lényeg szerintem az, hogy itt már csak visszafordulni lehet valamilyen módon a történet irányába, ha a SEMMI KÖNYVÉBŐL formája az epikai lehetőségek határainak radikális végiggondolásából született. Ahogy Mézőly elbeszélőművészetében is a visszafordulás egy rafinált módja következett be a FILM után, amelyben az író szintén a végsőkéig lecsupaszította az epikát. Ha nem visszafelé keresne utat az írói tekintet, akkor lehetne csak Bán Zoltán Andrásnak igaza, aki szerint „*A forma itt: bevallott gyengeség*”. Valószínű, hogy ennek az öntörvényű világnak szüksége volt a határok megtapasztalására. A gyengeség szó helyett egyébként én inkább a lágyság vagy az enerváltság fogalmait használnám, melyek kétségtelenül felmerülnek a korábbi művek és a most kötetbe gyűjtött írások kapcsán is.

A fogalmazás általában kifinomult, majdnem ünnepélyes, „költői”, de egyben kicsit kimódolt és fáradt is. (Például: „*Felöltöztem, de mintha álomban.*”) Elegánsak a mondatfűzések, a közbeékelések, az inverziók, a játék a rövid és hosszú mondatokkal, kidolgozott az

idézettechnika. Közben azonban annyira clvékonyodik a téma, amire az írás alapozna, hogy szinte el is tűnik. A szerző mindent tud retorikából, mikor kell éppen új bekezdés, egyszavas mondat, vagy hogyan kell jól elhelyezni egy jelzőt: „Jó.” Közben azonban a szöveg megemelkedik, sőt elszáll, elszakad a földtől. Van, amikor ez számomra már zavaró, mert a megépített mondatháló lyukain át kiúszik az, amit a hálónak be kéne fognia, aminek kedvéért az egész mondatzöveg megtörtént. Elolvasom az írást, jó volt olvasni, ám a végén ott állok kifosztva. Miről van itt szó? És nem tudom megmondani. (MENYNYIRE HIBÁTLAN, AZ ÉHEZÉS MŰVÉSZETE.) Máskor viszont bent marad a hal a hálóban, és ez jó – legalábbis nekem. (MEGHALÁLOK, BOLERÓ.) Kérdés persze, a szerzői intenció szerint mi a jó, ha megfogjuk a halat vagy ha nem. Számomra mindenesetre ebből a könyvből a BOLERÓ a legfontosabb szöveg, itt találok meg a történetváznak azt a minimumát, amire még jó epikus szöveg építhető, a látvány olyan visszafogását, ami az írói erő jótékony működésére utal, a kidolgozás és a töredékes sugalmazás olyan arányát, ami nekem átélhető művet eredményez, és nem utolsósorban a személyességnek egy olyan szenvtelen leszorítását, ami mégis megadja az írás egzisztenciális megérintettségét, izgalmát.

Ha a biztos tehetség ellenére úgy érezzük, hogy valami hiányzik, ami miatt nem elég erős ez a próza, akkor a személyes, egzisztenciális tét határozottabb vállalását kívánhatnánk meg, ha szabad egyáltalán illet kívánni. Az író ember elemi létérzékenysége kezdettől ott van nagyon is határozottan (valóban már-már erotikus izgatottsággal) a sorok mögött, de mintha túl sok trükk próbálná azt lefojtani, éppen a hiteles mondhatóság érdekében. A szenvtelenség, mely mégiscsak a tények sugalmazó erejét lenne hivatva elősegíteni, gyakran az írott szó iránti túlzott udvariasághoz vezet: az én ízlésem szerint túlságosan ellágyítja az élettapasztalatot, melyhez pedig érzékelhetően nagyon kemény és tudatos küzdelem vezetett. Hajdú Gergely kevés érzékeny mondatának egyikét éppen az ANGYAL ÉS BÁBU kapcsán írta le: „*Ember kell a közepebe.*” (Holmi, 1991. 4.) Szigorúan esztétikai értelemben véve – és egyben pontosítva – e mondatot, mely a Kőműves Kelemen balladájára utal, szerintem az ember ott van a köze-

pében, de úgy épül be a malterbe, hogy mégsem áll estig a fal.

(4. Személyesség vagy távolságtartás)

Úgy tűnik, a személyességgel való játék föl-erősödése látszik a lehetséges kiútnak. A személyesség ugyanis kezd Németh Gábornál kulcsfogalomná válni. Eddig a távolságtartásnak olyan mesterkéltn technikáival volt leszorítva, hogy csak sejteni lehetett a jelenlétét. Ha jól látom, akkor annak a kimunkálása történik most, az ELEVEN HAL utáni művekben, hogyan lehet összeszikkasztani a fikciót és a személyes életet. Mintha a személyesség körein belül volnánk, miközben mintha fikciót olvasnánk: tartisa termékeny feszültségben egyik pólus a másikat (Gabriely–Poletti-szövegek, lásd a régi *Magyar Naplóban!*). Tülpést jelent ez az AEGYNAPLÓ-nak a valóságos naplójegyzeteket irodalmiasító törekvésein és az :ELEVEN HAL-nak vagy AZ IDŐZÍTETT NARANCS-nak az írás folyamatára, az írói létre való reflexióin is.

Talán éppen a kezdettől felbukkanó személyesség igénye-követelése eredményezte, hogy el kellett rejtőzni a mondatok mögé, hiszen a személyes élettörténet a maga valójában nem beszélhető el. Kitérő technikákat kellett tehát keresni, amelyek segítségével a beszélő mégis megszólalhat. Kezdetről felmerült a lefojtásban, a távolságtartásban hosszú távon rejlő veszély: hogyan lehet majd ezt folytatni? Hogyan lehet majd a próza radikális lebontása után a tizedik, sokadik szövegben is újat mondani; ha mindent megírtak már, mit lehet még megírni? (Hajdú Gergely), a modorba történő tudatos menekülés után hogyan tovább? (Mikola Gyöngyi), mert ha nem mozdul a tekintet, akkor „*előfordulhat az a helyzet, melyről Tandori nagyon régen egy versében úgy írt: ugyanez elmondható bármiről!*” (Dérczy Péter).

Hogy hogyan lehet kikeveredni ebből a csapdából, arra – mint mindig – az írónak kell megadnia a választ, nem a kritikusnak. Ez utóbbi csak azt nyugtázzhatja örömmel: úgy tűnik, a válasz már formálódik. Itt tessez tehát le a tollat, és várakozom, továbbra is. Csak ugyanazt mondhatom, mint a korábbi könyvről írott recenziómban (*Kritika*, 1993. 3.): még sok minden történhet abban a bizonyos nagybetűs könyvben.

Például. Azt olvasom az AEGYNAPLÓ-ban:

„A feljegyzéseken eluralkodott egyfajta alig megnevezhető mértékben gyűlöletes udvariasság. Az udvariasság ebben az esetben esztétikai kategória. De oka a lélektan tárgykörébe utalható. Folyamatosan gyötört a gondolat, hogy elolvashatják, el fogják olvasni a naplót, ezért kizárólag illedelmes megállapításokat tettem. »Imitáltam« a naplóírást, valami helyett valami mást írtam, legalábbis úgy éreztem.” Azt hiszem, ez a ráézés fontos lehet a továbbiakban, az esztétikai udvariasságból való kikeveredésnek a lehetséges módját jelentik ugyanis azok a fiktív levelek, melyek (így próbálván a kudarcból erényt kovácsolni) a legszemélyesebb közlések elviselhetetlenségét oldják fel a kitalált élettörténetekben.

Károlyi Csaba

ISTENHEZ HÁTRÁLÓ MONDATOK

Borbély Szilárd: *Adatok*
KLTÉ, Debrecen, 1988. 102 oldal, 30 Ft

Borbély Szilárd: *A bábu arca – Történet Széphalom*, 1992. 75 + 95 oldal, 180 Ft

Borbély Szilárd: *Hosszú nap el Jelenkor*, Pécs, 1993. 48 oldal, 70 Ft

Az 1964-ben született, Debrecenben élő Borbély Szilárd az *Alföld* 1993. évi 5. számában közölt HOSSZÚ NAP EL című, több mint ezersoros költeménye révén került – egy csapásra – az érdeklődés középpontjába. A kötetnyi hosszúságú versnek sajátos története van. A fiatal költő ugyanis elküldte a kéziratot Nádas Péternek, aki előbb – ahogy az normális embertől elvárható – rémülten suvasztotta egy nehezen megközelíthető sarokba az irdatlan poémát, de végül mégiscsak elolvasta, és olyan mély benyomást tett rá, hogy az élményt haladéktalanul meg kívánta osztani néhány barátjával. Lemásoltatta tehát, és elküldte Mészöly Miklósnak, Orbán Ottónak, Balassa Péternek és Esterházy Péternek. Így aztán, amikor – elgondolható kálvária után – a vers megjelent a folyóiratban, kísérőnek ott

állt mellette a négy neves író jótállási jegye és Nádas kommentárja. Az ennek nyomán támadt hullámvercsnek köszönhető, hogy – noha még nem beszéltem élő emberrel, aki a „drámai jambusok”-at elolvasta volna – nagyon sokan tudnak róla, hallottak felőle, be-leolvastak, ismerni vélik.

Ez a hirtelen támadt – persze igencsak viszonylagos – ismertség azt a benyomást keltetheti az olvasóban, hogy ez a Borbély Szilárd afféle lobogó hajú ifjú titán, aki személyes ismeretsége révén magas támogatókat szerzett első szárnypróbálgatásaihoz; vagy rosszabb esetben magas tekintélyektől származó dicséretet olvashatatlan zaggyvaságai mellé. Én ezt a gesztust másként ítélem meg. Először is: ha Szentkuthy Miklós vagy Határ Győző nem szégyelli, hogy könyve borítóján dicséző kritikákból kiemelt szemelvényeket sorakoztat fel, akkor egy kevésbé ismert írónak sem lehetne felróni, ha ehhez az eszközhöz nyúlna, hogy olvasói érdeklődést felkeltse. Ráadásul itt nem is erről van szó; az elismert, idősebb írókollégák a szerző szándékától függetlenül adták ajánlószelvényüket a publikáció mellé, mintegy igazolva ezzel a szöveg komolyságát. Nem tartanám helyesnek, ha szokássá válna ez az eljárás, de ebben az esetben, amikor egy magát különösen nehezen megadó szövegről van szó, elfogadom.

Másrészt: szó sincs arról, hogy ez a vers egy kezdő költő zavaros kísérlete volna. Borbély Szilárd nemzedéke az első normálisan indult generáció az utóbbi évtizedekben; ha valami, akkor éppen ez a sajátosság formálja nemzedékké. Ők már elkerülhették az évtizedekig tartó hülyegyerek-státust, a „fiatal író” pelenkából csomózott kényszerzubbonnyát. Mire a *drámai jambusok* nyilvánosságra került, Borbély Szilárd pályájának első szakasza már le is zárult. Célszerű is, ha a HOSSZÚ NAP EL vizsgálata előtt az ebben az időszakban keletkezett művekre vetünk egy pillantást.

A szerző második, valójában két könyvet tartalmazó kötetének esszéfelében néhány bekezdésnyi személyes tárgyú közlendőt is találunk. A címadó TÖRTÉNET című írásban beszámol öt évvel korábban tervezett regényéről, és megírásának kudarcát így értékeli: „A megoldást az az akkor felmerülő terv jelentette, melynek ez az írás a záródarabja. [...] Tervem azt a feladatot adta, hogy meg kell tanulnom használni

a szavakat, lebontva és összerakva a mondatokat megtudni, mennyit bírnak el. Másrészt a történet megíráhatósága foglalkoztatott... az a pont, amikor egy nyomasztó vagy zavaró érzés megnyugtató feloldását a megírás adja meg; esetleg függetlenül attól, hogy a tényleges megoldás még nem áll rendelkezésünkre.” Az imponálóan pontos program megvalósítása valójában már a szintén vegyes műfajú első kötet, az ADATOK megírásakor elkezdődik.

Az első könyv meglehetősen eklektikus verseket/szövegeket és két értekezést, A LÍRAI ÉN MÁSSÁGA címűt, és a következő kötetbe is felvett AZ OEDIPUST FORDÍTÓ BABITS-ot foglalja magában. A versek közül a Weöres előtt tisztelgő NÁRCISZ-t joggal minősítette Gerliczki András „a kötet legjobban sikerült versé”-nek; ez a „sikerültség” azonban inkább a költő szándéka ellenére, mint annak kiforrott megvalósulásaként üdvözölhető. A VÉGFELÉN KÖLTÉSZETRŐL című kötetnyitó darab talán azt kívánja illusztrálni, hogy a vers minden sorban újracszdődik, és minden sor végén véget ér, felfüggeszti létezését a következő sor kezdetéig; függetlenül attól, hogy a benne foglalt gondolat átnyúlik-e a következő sorba vagy sem; esetleg nincs is. (Effele tanulságokra látszik utalni Kukorelly Endre sportújságok cikkeiből kivagdosott sorokból montírozott „szonettkoszorú”-ja is.) Borbély Szilárdnál így fest ez a „reciprok-enjambe-ment”:

„Megolvadt a hó az állatok hangjukat.

Elvesztélték azóta sok születés.

Volt és nyaranta rózsákban pompáznak” stb.

Ez is egy próba arra nézve, hogy „mennyit bírnak el a lebontott mondatok”.

A tipikus Borbély Szilárd-vers azonban nem ennyire illusztratív jellegű. Az ADATOK és A BÁBU ARCA-kötet VÁLTOZATOK UGYANARRA-ciklusának darabjai (leginkább ezek nevezhetők versnek; a többi talán költői próza, érzelmes szöveg) általában metaforákból, szinestéziákból, képekből építkeznek, és ezek között is igen sok a sztereotip, a keresetten irodalmias. Jelzős, határozói szerkezetei is többnyire „triviálisan poétikusak”: a lombzúgás nehéz, az alkonjat szívet szorító, a szél könnyű, a homlok porba sújtott; a hullámok ívelnek, a fény csobban, a pítypangról halkan

omlik a bőbita, a tél megszállja a délutánokat. Borbély Szilárd nem törekszik arra, hogy a világra különös, eredeti szavakat találjon. Hiszen mindent megírt már valaki, minden ki van találva – építkezzünk abból, ami van. Különös feszültséget teremt tehát, amikor a költő ezzel a gyakorlattal szemben fogalmazza meg legfőbb törekvéseit: „A verssel találkozni annyit jelent, mint a nyelvvel találkozni. Tévedés azt hinni, hogy aki beszélni tud, az már a nyelvet is tudja használni. A nyelv használója: a beszélő: nem kifejezi magát, csupán jeleket közvetít. A nyelv akkor szól meg bennünket, amikor nem értjük.” „A vers mindig a beszéd megszűntével keletkezik. Amikor a beszéd már nem tud közelebb juttatni ahhoz, ami kifejezhetetlen, akkor megszólít a nyelv. Alkalmat ad: és ez a vers.”

Az ADATOK szerzője fényévnvi távolságban van attól, hogy a „nyelv médiumának”, elragadtatott eszközének nevezhesse magát. Ha agdattatott eszközévé, hogy törekvései erre irányulnak, és ebből a nézőpontból tekintünk végig pályáján, azt tapasztaljuk, hogy nem a kilépéssel, a radikális „tabula rasá”-val próbálkozik. Elfogadja, hogy versbeszéde olyan, amilyenné az évek során – ezerféle hatás nyomán – kialakult, és a főleg levetésével, a modernségtől és posztmodernségtől való megszabadulással, az egységes világképbe nem ízesülő műveltségi elemek elejtésével próbál kihátrálni ebből a nem kívánt gazdagságból. Sorra dobja el a szürrealizmusból szelídített népi szürrealizmus és képszerűség eszközeit (Bella, Nagy László, József Attila hagyatékát; értelemszerűen időben visszafelé), a váratlan, eredeti asszociációkat, a parnasszista gyönyörködést a világban, a romantikus szenvedélyt, érzelmességet, a szentimentális megilletődöttséget az emberben lakó ösztönlény irracionális ténykedése láttán. Azt lehet mondani, hogy Borbély Szilárd nem hozzáteszi a világhoz azt, amit leír, hanem elveti, kivonja belőle. Szinte sohasem indul el azon a nyomon, amelyet egy-egy versével kijelöl, hanem azt próbálja felkutatni, ami az írásban megragadott jelenséget, érzelmi állapotot, szellemi elragadtatást megelőzhette; ami a megírás előtt – bár ismeretlenül, tudhatatlanul – még megvolt. A TÖRTÉNET című esszében így tekint vissza erre az időre: „Azt hiszem, az elmúlt éveket azzal töltöttem, hogy mondatokat görgettem visszafelé, és a belőlük

összeálló írásokat is úgy építettem fel, mintha visszafelé írnám őket.” És ki a címzettje ezeknek a hátráló mondatoknak? A válasz ugyanitt található: „Az ember minden szavával Istenhez beszél.”

Borbély Szilárd eljárásában az a legkülönösebb, hogy az Istenhez szóló szavakat nem sugallat, megérzés, „nyelveken szólás” vagy egyéb, ilyenkor használatos úton kívánja megtalálni, hanem tudatos elemzés, bölcséleti és lírai analízis segítségével, lemondva a keresztény tanítás által kínált „királyi útról”, a szent együgyűség elragadtatásáról. A megfelelő szavak keresése közben nem *minden* esz-közt, csak a *szükségtelen* eszközöket akarja elvetni; ha nélkülözhetetlennek ítéli, nehézség nélkül nyúl – mint látni fogjuk – a zsidó kultúra toposzailhoz éppúgy, mint a görögökhöz és a neoavantgárdhoz, Kierkegaard-hoz és Weöres Sándorhoz.

Mind az esszé, mind a költői szövegek olvasása közben feltűnik az a jelenség, hogy Borbély Szilárd valami elemi, ősi, aranykori tudás megragadására törekszik; ugyanakkor gondolkodásmódjában és írói eszközeiben ezer szállal kötődik a mai és a századforduló környéki magyar és európai gondolkodáshoz és költészethez. Esszéiben olyan offenzív világleíró ambíció érződik, mintha Arisztotelész és az azóta eltelt évezredek filozófusai soha a világon sem lettek volna; ugyanakkor lépten-nyomon a mai értekezési próza eklektikus-impreszionisztikus esszé hullámának beszédmódjára ismerünk. Olykor Hamvas Béla vagy Várkonyi Nándor is az eszünkbe juthat, de Borbély Szilárdnak esze ágában sincs az övékhez hasonló mérhetetlen apparátust görgetni maga előtt. Bölcselkedésének kedvenc kategóriái a fény, az árnyék, a fa, a madár, a lepke, a kő, a kert; tehát a világnak az emberi szellemtől legkevésbé függő, *leglétezőbb* objektumai. A róluk szóló mondatok azonban nem eredetiek és nem pontosak, szóhasználatuk sejtelmes, metaforikus. „A szavak között bolygó fehéret egyetlen pontba sűrítve lobbantja fel a mondat” – tudjuk meg egy kultikus beavatási éneket idéző monotóniával megformált esszé vége felé, továbbá, hogy „A hallgatás a kép és mondat, a látvány és a fényárnyék kettőssége helyett azonoságot jelent”. Ez az eredmény – engem legalább – nem győzött meg arról, hogy érdemes volt végigszenvedni az okfejtés logikailag alighanem rendben lé-

vő, de semmiféle szellemi izgalmat nem okozó lapjait.

Ha azon gondolkodom, hogy akadt-e a magyar költészet és bölcsélet történetében hasonló ambíciókkal fellépő alkotó, Erdély Miklós neve jut az eszembe. Őt azonban avantgardizmusa előrehajtotta, olykor ugyan szeszélyektől sem mentes szellemet mély gondolati fegyelem hatotta át, és arra törekedett, hogy személyes, testi jelenlétével hitelesítse munkáit – nem a közönség, hanem saját maga előtt. Ezek híján Borbély Szilárd művei gyakran sterilek, szétesők, szerkezet nélküliek; a tét pedig, ami nélkül az efféle szellemi elfoglaltságokat üres időtöltésnek tartom, csak a szerző számára létezik; az olvasónak nincs elég támpontja ahhoz, hogy felismerje.

Ilyen clózmények után – hiszen a szerzőtől tudjuk, hogy a kettős kötet írásaival lezárt életének kereső korszaka – jelent meg a bevezetőben már említett hosszú vers, olyan stílusjegyekkel, amelyek a korábbiaktól homlokegyenest különbözni látszanak.

A HOSSZÚ NAP EL megírása előtt Borbély Szilárd ígéretes, figyelemre méltó, de még nem igazán jelentékeny író. Ez a mű azonban vitathatatlanul minőségi ugrást, bizonyos értelemben fordulatot hoz az író munkásságában. Ez az a mű, amelyben a korábbi évek törekvései, az elméleti természetű írások célkitűzései eredményhez vezetnek – ha ez az eredmény némiképp különbözik is attól, amit korábban esetleg elképzeltünk. A *drámai jambusok* két legfontosabb sajátossága azonban a rendkívül tömött szövegsvövet alól kivillanó szép ívű szerkezet és a költő intenzív jelenléte a versben, a versbeszéd személyes – bár természetesen nem Ady módján vallomá-sos – természete. Tekintettel arra, hogy Borbély Szilárd korábbi munkáiban nem találtam nyomát erre irányuló törekvésnek, ebben a fordulatban valami váratlan, személyes, irodalomtól független hatást, a megrázó-kódolás hatását vélem felismerni.

A *drámai jambusok*ban nyoma sincs a korábbi lírai szövegek tétován eklektikus nyelvhasználatának. A szöveg ugyan rendkívül fárasztó, nehezen olvasható, de már néhány sor elolvasása után megérzi az olvasó, hogy ezúttal letisztult, átgondolt, kivételes nyelvtelentő erővel rendelkező szerző által alkotott írásművel van dolga. Az egységes, litániasze-

rűen kántáló hanghoz illeszkedve a megbontott nyelvi szerkezetek többé nem keltik a kíséretet, az ideiglenesség benyomását; töredezettségük az időtlen idők óta tartó gyász és kétségbeesés hangulatát közvetítik, amikor a gyászoló már belefásult a jajgatásba, fájdalom mégsem enyhült egy szemernyit sem. Csontváry SIRATÓFAL-ának öreg zsidói motyoghatnak volna így; de az örök szenvedésre ítélt Prométheusz is eszünkbe juthat, akinek mindennap szétmarcangolt mája minden éjjel újranő, és akinek jajgatását az argonauták is meghallják, amikor elhajóznak a Kaukaszosz mellett. Persze nem harsány jajgatás ez, hanem afféle „jaktálás a feláلام és az ébrenlét határán”, ahogy Mészöly mondja, és némiképp abban is igaza van, hogy „a ráolvasások nagyon öreg és egyszerű technikájával” szól; valójában azonban ez a technika sokkal összetettebb, mint amilyenek első ránézésre látszik.

A HOSSZÚ NAP EL, bár archaikus asszociációkat ébreszt, nyelvében nem archaikus. Nyelvi szerveződésének egyik alapelve a szavak és mondatok megbontásának az a játékos módja, ami az utóbbi évek irodalmát már kevésbé, de a hatvanas évekbeli és a klasszikus avantgárd költészetet annál inkább jellemezte. Ezek a játékok oldják ugyan a szöveg általános tragikumát, de nem gyengítik hatását, és nem bontják meg az egységét sem:

„Ha versbe szél Ha versbe szél Ha vers
be szél kavarr Ha versbe nyúl Ha szó a
lakját Ha váltja új alak Ha szót
lanul Ha szótlannal Ha ütött rímre
lel, elszóruva sorok közé...”

A forma alakításának legfontosabb módszere azonban az a rendkívül összetett rendszer, amit a költő a különböző minőségű és típusú ismétlésekből szerkeszt. Nem ismeretlen eljárás ez a modern költészetben. Rövid szövegrészek, szavak, olykor egész sorok ismétlődését találjuk Ady-nál számtalan helyen vagy Celan HALÁLFÜGÁ-jában; bővítő ismétlést Celan TŰZ ÉS VÍZ-ében: „világos az éj / világos az éj, mely szívet koholt nekünk...”. Változtató ismétlést találunk Eliot HAMVAZÓSZERDÁ-jában: „Mert nem remélem, hogy megfordulok, [...] Mert nem remélek új fordulatot...” Az epikus változtató ismétlés alappéldája lehet Weöres „Egy gerenda legurul...” kezdetű FUGHETTÁ-ja, a ne-

gatív ismétlése József Attila KÉT HEXAMETER-e („Mért legyek én tisztességes...” stb.). A grammatikai párhuzamosság jó példája Eliot ÁTOK-FÖLDJÉ-nek több helye, például: „Volt izzadt arcokon rőt fákllyafény / Volt a kertekben fagyos némaság...” stb. A sor vég nélkül folytatható: az ismétlés mint színesítő, hangulatfestő elem a költészet örök eszközei közé tartozik. Borbély Szilárd esetében azonban ennél sokkal többről van szó.

A HOSSZÚ NAP EL teljes egészében különböző hosszúságú – olykor csak egy-két szóból, máskor akár húsz-harminc sorból álló – szövegegységek ismétléséből építkezik, úgy, hogy a különböző ismétlési módok egymásba kapcsolódása és hierarchikus egymásra épülése valósággal önálló verstaná válik. Ennek a rendszernek pedig pontos megfelelőjét találjuk a költészet történetében: a sumer költészet verstanát. (Ennek részletes leírása megtalálható Komoróczy Géza A SUMER IRODALMI HAGYOMÁNY című kötetében.) A sumer verselésben – már amennyire ezt tudni lehet – a szótagszámnak és az olyanfajta, a nyelvi szerkezetektől független ritmikának, mint amilyen a jambus, a kötöttsége ismeretlen. Borbély Szilárd azonban többé-kevésbé azonos hosszúságú sorokba tördeli a szöveget, és ezzel megnehezíti az ismétlődések felismerését; ugyanakkor a nyelvi és verselési pozíciók elcsúsztatásával feszültséget is teremt.

Az egyszerű és a bővítő ismétlés felismerése nem okoz problémát, annak ellenére, hogy ezek eredetileg strofaszervező elemek, Borbély Szilárdnál pedig nincsenek strofák: az ismétlési rendszerek átkötődnek, beleszövődnek a szövegfolyamba. Az egyszerű változtató ismétlés rövid szakaszokra terjed ki, míg az epikus ismétlés nagyobb szövegegységekre. Ennek jellegzetes példája a „Ha lomb között...” kezdetű, több variánsban visszatérő szövegegység, melyet részletesen elemezni fogok. A negatív ismétlésnek egy sajátos válfajával találkozunk itt: az ismétlődés nem pontos, a motívum felmutatását és visszatérését nagy távolság választja el, és – tekintettel arra, hogy Borbély összetört mondatokból építkezik, melyekben a mondatrészek szerepe is elmosódik – a két helyet nem a tagadószó beiktatása, hanem az adekvát állítmány megléte, illetve hiánya állítja szembe egymással. A felsorolás is érdekes változáson esik át: azonos

nyelvtani alakú, de csonka szerkezetek sorakoznak; a fél hasonlatok nem találkoznak a másik felükkel. („*Mint ujjbegyek*” kezdetű rész, 24. o.) A 32. oldalon kezdődő „*A test A test A test előtti testben*” kezdetű részt *litániaszerkezet*-nek nevezi Komoróczy, és az általa *játékos alakzatok* néven emlegetett szerkezetek megfelelőit is megtaláljuk („*Csak alkonyatja lenne...*” kezdetű rész, 15. o.), bár a tördelés említett sajátosságai miatt nem könnyű felismerni. A *szembeállítás* átváltozásának lényege az, hogy a sumer szövegek kinyilatkoztató, fenséges statikusságával szemben Borbély Szilárd szövegének állandó, ha nem is gyors sodrása van, és ebben a szembeállított motívumok is állandóan elmozdulnak egymáshoz és korábbi önmagukhoz képest. Ugyanígy a strófafőkben álló *sztereotíp formulák* sem az emberfölötti erő megjelenését készítik elő, hanem abban segítik az olvasót, hogy az utánuk következő szövegtömböt a szerkezetben elhelyezze.

A sumer verselésre nem jellemző, Borbély Szilárdéra annál inkább az a gyakorlat, hogy egy-egy jellegzetes szó, sortöredék erejéig egy másik szakasz uralkodó motívumát villantja fel. Az így létrejövő *motívumöltés* már nem alkalmazása, hanem továbbfejlesztése az ókori költő eljárásának.

A sumer verselésre jellemző fogások közül a *drámai jambusok*ban hiába keressük *tartalmi* és *grammatikai párhuzamosságot*. Az előbbi többlet és ez a feltűnő hiány arról árulkodik, hogy Borbély Szilárd költői attitűdje alapvetően más, mint ókori szaktársáé.

Az ókori Kelet költője olyasmint akar elmondani, amit többé-kevésbé már ismer a hallgatóság. Eredetmítoszok, legendás hősök cselekedeteit elbeszélő történetek, az uralkodó családjáról és valódi vagy mondabeli őseiről szóló himnuszok ezek, amelyek megírásakor a költő feladata nem a *történet*, hanem a *szöveg* megformálása volt; a részletek kiszínezése, a körülmények árnyalása stb. Az egyes szövegelemek, a történet részei valójában adottak, szinte (?) kultikusan kötöttek, a költemény statikusságában a világrend fenséges mozdulatlansága fejeződik ki. Borbély Szilárd – holott állítólag ma kellene a költőnek „nyelvközpontúnak” lennie – arra törekszik, hogy meg- és felismerjen egy egyedi történetet, ami benne magában, életének tényei, érzelmei, indítékai bonyolult rendszerében

játszódott le (vagy talán még le sem játszódott, esetleg éppen a történetmondás aktusa teremti a történetet), és amiről neki magának sincs több tudása (csak ismerete, ami nem ugyanaz) a költemény megírása előtt, mint az olvasónak. Ez az elbeszélés maga a megismerés kísérlete: dinamikus, offenzív természetű. Borbély Szilárd verse, mely pedig eleinte a zenei „hangszönyeghez” hasonló, állandóan egy helyben álló „gondolatszitalás” képzetét kelti az olvasóban, valójában folyamatos mozgásban van, megállás nélkül sodródik a költő és az olvasó előtt egyaránt ismeretlen végki-jele felé.

Azt a versszerző eljárást, ami a felsorolt ismétlési módok egymásba szőtt, késleltetett alakjainak mozgásba lendített változataiból építkezik, *dinamikus, fejlesztő ismétlési mechanizmusnak* nevezhetjük. Működése akkor figyelhető meg legjobban, ha valamelyik motívum mutációit végigkövetjük a versben. Erre az „*A lomb között*” kezdetű részek látszanak a legalkalmasabbaknak, mert azokban történik a legkevesebb elmozdulás a kezdeti állapothoz képest.

Ezek a strófák valójában nem illeszkednek, hanem beékelődnek a szöveg menetébe. Funkciójuk az, hogy a szinte kizárólag elvont fogalmakból építkező előző és következő szakaszok közé némi „zöld felületet”, természeti képekben való feloldást csempésszenek. A „*lomb, szél, fa, ág, madár*” szavak akkor is friss levegőt hoznak, ha a rájuk vonatkozó igék javarészt tragédiát sejtetnek: „*zörgeti, zizegetti, csörög, le hull, bújna*”. A sztereotíp formulával kezdődő szövegtömbön végighúzódik néhány késleltetett egyszerű és bővítő ismétlés: „*A szél A szél*”, illetve: „*A szél*”, „*A szél csörög*”, „*A szél mezzörgeti A lombokat*”, „*A szél neszez ágak között*”, „*ágai közül A szél*”. A madárról szóló részek a tekintetet előbb befelé, majd kifelé vezetik; a motívum késleltetett kibontása egyfajta „tematikai ismétlődés”: „*ágak között... közöttük egy kis madár*”, „*úgy bújna, szeretne szállni*”, „*úgy szeretne el*”, „*ágakról madár úgy elrepülne*”, „*úgy rezzen A szárnya csak hangtalan*”, „*A hőcsikorgás megreszketi lábát*”, „*úgy bújna el*”, „*jaj el, csak elrepülni vágyik innen*”. Ha végignézzük a mondatszerű szövegelemek alanyait, egyfajta állandó kavargást figyelhetünk meg: „*lomb, szél, ágak, madár, szél, ág, lomb, madár, szél, lomb, fa, ág, madár, szárny, szél, lomb, ternés, hó, madár, ág, lomb, szél, szél, ág,*

szél, madár, lomb, ág, szél, lomb, madár". Volta-képpen ez is egy ismétlési rendszer; talán variációs ismétlésnek nevezhetnénk. Kicsiben azt szemlélteti ez a szakasz, hogy maga az egész szöveg hogyan építkezik. Ez a variációkból, továbblépésekből és visszatérésekből álló konstrukció, mely olykor felvesz, majd elejt egy-egy mellékotívumot (termés, hó), az egész versre jellemző.

„*A lomb között*” kezdetű szakasz a vers végéig vissza-visszatér. Először az „*este-éjszaka*” és a „*fájdalom-szégnyen*” motívumok köré épülő két szakasz közé ékelődik. A második felbukkanásával két kevésbé sötét szakaszt, a „*délután-elműlik*” és a „*hosszú nap-szürke-kék*” motívumok kibontását választja szét. Ennek megfelelően a szakasz szövege úgy változik meg, hogy a határozott névelő helyére a *lomb* és a *szél* szó elé nyolc helyen a *ha* szócska kerül. Így az egész szakasz lebegőbbé, feltételessé válik. A következők helyen a „*csak Jönnek egyre*” kezdetű, „*imbolygó árnyak-hőfehér halál*” és az „*És majd a test*” kezdetű, érzéki, testi, állatáldozatra is utaló („*a húst, a vért, a szétmálló kövért*”) motívumokat feldolgozó szakasz közötti visszatéréskor meglepő módon teljesen mechanikus játékot látunk: ahol korábban névelő volt, ott most *ha* áll, és megfordítva. Ez a furán gépszzerű ritmus (egy *A*, egy *Ha*) mindenesetre érdekesen köti össze a steril, műtöt vagy bonctermet idéző fényű szakaszt a meleg, érzéki következővel. Legközelebb az „*Ó, Menny, Ó, Menny*” kezdetű és a „*Mint ujjbegyek*” kezdetű részt választja el a természeti kép variánsa. „*Ima a testhez*”, így gondolok erre a két részre. Az „*Ó, Menny*” kezdetű rész a magányos ember passzív testéről beszél félelemmel, szánalommal, de szeretettel; a „*Mint ujjbegyek*” kezdetű rész a szeretkezők testéről beszél melegen, szeretettel. A kettőt elválasztó természeti kép változatlan ismétlése a korábbiaknak, azzal a (jelentős) eltéréssel, hogy valamennyi határozott névelő helyén *ha* áll már.

A következő visszatéréskor a „*Ki fénybe lép*” és a „*Mit akartam*” kezdetű részek között tűnik fel a természeti kép. Továbbra is „*Ila*” áll minden mondatszerű szakasz elején; ezenkívül a cselekvést jelentő igék helyére történést jelentő, a tárgyasak helyére alanyi kerül (*zizegetli* helyett *zizeget*, *megzörgeti* helyett *zörög* stb.), ugyanakkor történéseket cselekvésre változtat (*hócsikorgás* helyett *hócsikordul*, *lombja*

hull helyett *lombot hullat*); az utolsó három sor kezdetét pedig a „*Ha lomb között/közül*” formulával váltja fel („*jaj el, csak elrepülni*”, „*Ha szél, Ha lomb...*” stb., tehát különböző, változatos sorkezdetek helyett). A természeti képpel elválasztott két szakaszra az elvont fogalmak és absztrakt cselekvések túlsúlya jellemző – fénylés, fénybe lépés, fénytelenesség az elsőben, és akarat, tett, késlekedés, valamivé válás a következőben. Itt tehát a költő a feltételes módok hangsúlyozásával e két rész ígéinek kijelentő módú monotoniját ellensúlyozza, ami azért szellemes játék, mert a két rész kijelentései megfoghatatlan absztrakciókra, a közbeékelte rész feltételes módú igéi mégiscsak konkrétumokra – szél, fa, madár – vonatkoznak. Ez a *szembeállító motívumöltés* végigvonul az egész versen, egyfajta – olvasás közben nehezen megfogható – lüktetést, fodorozódást kölcsönözve a szövegnek.

A motívum utolsó visszatérése a vers vége felé következik, a „*Mi meztelen ha hang*” és a „*Hogy nem Hogy nem vagyok*” kezdetű szakaszok között. Az elsőben az erotikus motívumok ellenére itt is elvont fogalmakkal operáló kijelentő módú igék állnak, míg a következő szakasz létezéssel kapcsolatos mondatcsonkokból építkezik. Ennek megfelelően a természeti kép néhány részlete kerek mondatá egészül ki, jambusai pontosabbak, mint máshol, és az igék is változnak, a korábbi erőltetetten cselekvést jelentők ismét történést jelentővé alakulnak.

A motívumnak a versen végigvonuló változatait vizsgálva a vers építkezésére, szerkezetére nézve kulcsfontosságú tanulságokat vonhatunk le. A szerkezet, bár íves benyomást kelt, nem tartalmaz visszatéréseket. Az epikus – tehát nagyobb terjedelmű szövegekre terjedő – ismétlődésekben a szöveggörnyezethez kapcsolódó változások, nyelvi, metrikai, hangulati váltások mutatkoznak. Ezek néha mechanikusak, de általában a görnyezethez kapcsolódó – felidéző vagy szembeállító – motívumöltésekre épülnek. A vers mindvégig azonos nyelvi egységekből: mondatcsonkokból, rejtett vagy hozzágondolható mondatrészekkel kikerekíthető mondatszerű szóegyüttesekből építkezik. Ezek azonban funkciójukat vizsgálva rangsorba állíthatók. Vannak köztük központi gondolatok, hirtelen felismerések („*aha-tapasztat*”), következtetések, képzettársítások, költői elemek

(ellenpont, motívumöltés stb.), hangulatfestő részletek és maga az alapszöveg, az „alapjáratí zümmögés”, a „hangszőnyeg”, aminek nincs más funkciója, mint hogy a rangsorban fölötte álló elemek hordozónyaga legyen. Azonban ezeknek az elemeknek a mutációja is egybeesik a többi elem fejlődésével.

Ennek a rendkívül érzékenyen megformált „héjszerkezetnek” az óvatos felfejtésével újabb és újabb olvasatokhoz juthatunk, amelyek azonban csak felerészben vannak a szövegben: az olvasó saját asszociációi az olvasat megalkotásában a költő gondolataival egyenrangúak. Ugyanakkor ez az olvasat nem alakítható parttalanul: fő irányát, legfontosabb koordinátáit az a gondolati-művelődéstörténeti hagyományrendszer adja meg, amelyhez a vers félreérthetetlenül kapcsolódik.

A HOSSZÚ NAP EL külső megjelenésével, címével, mottójával, kezdősoraival – és persze egyéb, kevésbé nyilvánvaló részleteivel is – első ránézésre észrevehetően három irodalom- és művelődéstörténeti forrást (illetve forrásegyüttest) szólít meg. A *drámai jambusok* alcím, de a szöveg lejtése is a nagy görög drámák hagyományát juttatja eszünkbe; elsősorban Euripidész és Szophoklész Oidipusz-darabjait és Aiszkhülosz LELÁNCOLT PROMÉTHEUSZ-át, de még inkább azt a nagy drámaírók előtti korszakot, amelynek valódi szellemiségét nem is ismerjük, csak a képe él bennünk a dionüszoszi princípiumról értekező Nietzsche jóvoltából. A szenvedésnek ahhoz a (látszólag) tagolatlan áradásához képest, amit itt látunk, valójában a legsötétebb sors-tragédiák is túlságosan világosak, áttetszők, ha úgy tetszik: „apollóiak”.

Viszonylag gyengébb hangsúlyt kap a szövegben, de a pillanatnyi kulturális értékrend erősebb nyomatékot ad annak a hagyománynak, ami a felvezető-motívumbemutató két rövid szakasz után szólíttatik meg, de hatása az egész költeményt átjárja. „Csak félelem Csak reszketés” – kezdi a szakaszt Borbély Szilárd, és ezzel a két szóval nyilvánvalóan Kierkegaard könyvére, a FÉLELEM ÉS RESZKETÉS-re utal. Hogy nem valamiféle véletlen egybeesésről van szó, azt nyilvánvalóvá teszi a BIBLIA egyik Krisztust előlegező helyéről, Ábrahám áldozatáról szóló fejtegetés a Kierkegaard-mű bevezetőjében. Ábrahám törté-

netének központi problémája a várakozás és az áldozat, az áldozat isteni átvállalásának gesztusa, ez pedig ezer szállal kapcsolódik a Borbély-vers kérdésköréhez. Egy emberről szól ez a fejezet, aki elolvassa Ábrahám történetét, és öregségére „*lelkének egyetlen kívánsága volt: Ábrahámot látni, s egyetlen óhaja: bár csak lanúja lett volna az eseménynek. [...] Azt kívánta, bár csak ott lenne azon órán, midőn Ábrahám föltekint, és a távolban megpillantja Mórija hegyét, azon órán, midőn szamarát hátrahagyva Izsákkal fölmegy a hegyre; mert nem a képzelőerő kifinomult remegése, hanem a gondolat börzongása okozott gondot a számára*”. Ez az az attitűd, a magának megelőlegezett „*csak-ugyan*”-tapasztalat, amit – bár valóban megsérti az irodalom határát – helytelenül neveztek többen dilettantizmusnak vagy valamivel pontosabban elragadtatásnak. Valójában egy dermesztő léptékű ambíció természetes naivitása ez, és ebben a minőségében kötődik a maguk módján szintén gyermeki – bár korántsem infantilis – forrásaihoz.

A harmadik kultúrtörténeti forrásegyüttes, amit a költemény megszólít, az ószövetes zsidó hagyomány egyik legösszetettebb fejezete: a bűnbánat és a bűnbocsánat ünnepe. A költemény mottójában szereplő idézet („*Fogadalmaink ne tekintessenek fogadalmainak*”), a „*Minden fogadalom*”, héberül „*Kol-nidré*” kezdetű ének részlete, amelynek szövege tömörítve így hangzik: „*Minden fogadalmat, esküt és tilalmat, melyet a múlt Engesztelő naptól máig a magunk személyére tettünk, megbánunk, visszavomunk, érvénytelenítünk*.” Háromszor hangzik el ez az ének (miután az előimádkozó mellett álló két megbízott így szól: „*Úgy a mennyei, mint a földi üelőszék nevében megadjuk az engedélyt, hogy imádkozzál az abarjanimmal*” – azaz a hitszegőkkel, akik figyelmen kívül hagyták a Bész-din, a rabbinikus törvényszék ítéletét, és akik erre az egy alkalomra felmentést kapnak), és egyes nézetek szerint az elhamarkodottan tett és megbánt, mások szerint elsősorban a kényszer hatására felvett keresztény szentségek és az azokra tett fogadalom alól ad felmentést a zsidóknak.

Az az ünnep, amelynek előestéjén a „*Kol-nidré*” elhangzik, a zsidók legfontosabb, legszentebb ünnepe: Jajm Kippur (vagy Jom Hakippurim). Elul havának első napján indult Mózes a Szináj hegyére, hogy *másodszor*

vegye át Istentől a parancsolatokat tartalmazó kőtáblákat. (Az első, mint emlékezetes, összetört az aranyborjúafférban.) Negyven nap után, Tisri havának tizedik napján tért vissza. Ennek az időszaknak az utolsó tíz (tehát Tisri első tíz) napja a bűnbánat dekádja, a félelmetes napok sora, ami a kúrthasogás, az emlékezés, az ítélet napjával: Rajs Hásónóval kezdődik, és Jajm Kippurral, a szeretet, a megbocsátás napjával végződik. (MÓZES III. 23/26–32 rendelkezik megünnepléséről.) Ezt a napot nevezik a zsidók *Hosszúnapp*nak. Abban az időben, amikor még állt a jeruzsálemi templom, ez a nap elsősorban az előző évben elkövetett bűnök kiengesztelődésének napja volt. Ilyenkor vetettek sorsot a két kecskebakra, amelyek közül az egyiket – miután a főpap kézzel rárüházta a nép bűneit – bűnbaknak tettek meg, és kiűzték a pusztába; míg a másik vérevel, Jahvének szóló áldozat gyanánt, meghintették a Szentek Szentjében álló Frigyládát. (Nem állom meg, hogy ide ne iktassam: Krisztus, aki egyszerre bűnbak és áldozat, hiszen ő az Isten *báránya*, aki magára veszi a *világ bűneit*, Ábrahám áldozatához kapcsolja az engesztelés áldozatát. A hagyomány december 24-ét teszi meg születése napjának: egy napot a *bak* jegyében.)

Jajm Kippur tehát nem az eljövétel, hanem az *ismételt eljövétel* napja. Ezen a napon érkezik meg a hír a szövetség megerősítéséről, arról, hogy a bűnök – az aranyborjú, az összetört kőtáblák, a hűtlenség, a hamis eskü – bocsánatot nyertek az Istennél. Ugyanakkor a rettegés, a bizonytalanság, az önmargangolás napjainak tetőpontja is, hiszen amíg a hír meg nem érkezik, addig a népnek attól kell tartania, hogy a világ legnagyobb veszteségét szenvedje el: elveszti Isten szövetségét.

Borbély Szilárd könyvének címe – HOSSZÚ NAP EL – ugyanazt a kétértelműséget sugallja, mint maga a zsidó ünnep: az ígéhez nem kapcsolódó igekötő éppúgy jelölheti az „eljövendő”-t, mint az „eljött”-et, az „elmúlt”-at vagy akár az „elmaradt”-at. A törvény méltatlan elvesztegetése és az új törvényre való várakozás, a várakozás az új királyra, az új papra és az új áldozatra (Ábrahám várakozása a báránra; várakozás Jézusra, aki báránként jön és bűnbakként végzi); a fogadalmak, méltatlan eskük elvetése és a méltó esküre való várakozás: ez jellemzi a HOSSZÚ NAP

ELőestjét, és a várakozás a HOSSZÚ NAP ELmúltával, a bűnök és méltatlan eskük folytatásával, az Ábraháméhoz méltó hit híján, prométheuszi és oidipuszi szenvedések között kezdődik előlről.

Ebben a szellemi koordináta-rendszerben, ilyen alapelvek szerint építkezik Borbély Szilárd verse. Hosszú hátrálása egyszerre vezet el a kezdetekhez kint és bent: a kaddison át a sumerokig és egy elképzelt őskor eszmélkedő költészetéig irodalomtörténeti értelemben, és a tudatos szövegformálástól indulva a dünnögésig, automatikus írásig, az írás közbeni önhipnózis felidézésig és a beszélni, artikulálni tanuló kisgyermek dadogásáig a maga személyes történelmében. Közben pedig aligha gondolhatott a szöveg címzettjére – legyen az az olvasó, az Isten („Az ember minden szavával Istenhez beszél”) vagy akár önmaga. Egyetlen célja lehetett: létrehozni ezt a szöveget; és „*még jó, hogy vannak jambusok, és van mibe befogóznom*”.

Természetesen nekem is megvan a magam olvasata a vers egészéről. Különösen figyelemreméltónak tartom azt a játékot, ahogyan ez a „*Kaddis egy meg nem született gyermekért*” egyszerre találja meg gyásza alanyát a magzatban, szerelme önmagában és a hosszúnapi égőáldozatban; ahogyan ez a meg nem született (vagy Izsákként – isteni segítség híján – feláldozott) gyermek azonosul azzal a testtel, aminck „*meleg puhájáról*” egyszerre beszél a szerelmes férfi és az anyaméhbe visszavágyó gyermek („*hogy jó lehetne, hol talán magam, egy, jön, meleg, puhán, magabazár-tam*”), és ahogy „*mint test közök közt bolygó testihiány*” materializálódik a maga sajátos létmódjában. Általában nagyon szép, ahogy az egyes motívumok nem ellentétpárokban, hanem hármasságokban jelennek meg és szövődnek egymásba, és a kalandkedvelő (és ráérő) olvasó minden bizonnyal örömet lel abban a folyamatban, ahogyan az első ránézésre értelmetlen masszának tűnő szövegben felismeri a szerkezetet és annak mentén a vers pokoli sötétségeit és fel-felvillanó fényeit. Mindezt azonban már nem fogom kifejteni; mert nemcsak a hosszú versnek, de a hosszú kritikának is be kell fejeződnie valahol, és ebben az esetben ez a pont itt van: .

UTAZÁS HOLLÓVAL

Borbély Szilárd: *Hosszú nap el Jelenkor, Pécs, 1993. 48 oldal, 70 Ft*

Mi az, amit csak versben lehet elmondani; amiért még mindig érdemes verset írni és verset olvasni? Egyre kevesebb. Vagyis ez így nem elég pontos: nem kevesebb, csak egyre szűkebb tartományból való. Nagy harcok folynak a prózával, a filmmel, a videoclippel, sőt a sajtóval is. Ha lehet még újat mondani, márpedig úgy tűnik, hogy lehet, akkor ezt csakis ennek a helyzetnek a felmérése és tudomásulvétele árán lehet. De az ilyen tudomásulvétel már határátlépés is egyúttal, hiszen az állapotok kívülről való szemlélését jelenti. A versírás manapság mélymagyar sport. Kalandozás. Simléderez edzősapkában való kilovaglás a határokon túlra. Rablőháború. Ki egy használt csapteleppel érkezik vissza, ki egy feszes farmernadrágba bújtatott női fenék poszterjával. Borbély Szilárd üres papírokat hoz. Szótalánul széttekeri őket, és mutatja, mint valami birtoklevelet. Borbély Szilárd költészete – Babits Mihály egyik verscímével élve –: HADJÁRAT A SEMMIBE. Ami önmagában még nem is lenne olyan nagy dolog, csakhogy ő onnan (hogy vesztesként-e vagy győztesként, ki tudja) képes vissza is térni. Egy ilyen hadjáratról számol be a HOSSZÚ NAP EL. Egy maréknyi semmit szétszór a papíron, és az eltűnik onnan, mint a tartójába visszaömlő tinta. Visszafelé pörgő filmfelvétellel, magyarázhatná meg bárki, de nem egészen erről van szó. Borbély Szilárd költeményében az idő közei vannak meglazítva. Egy-egy kép beszorul közéjük, mint a csecsemőfej.

„A ház az utca és A ház magánya
A ház falak között A házközök
A házközök falak között húzódnak
A házfalak két oldalán A házban
A házban és A házközökben árnyék
vetül húzódik szóródik A ház
a réseken az ég a fény beomlik
A házban ittott meggyül a zugokban
a csend alján A házhuzat A házpor”
(22–23. o.)

Pont úgy épül és úgy bomlik is le ez a vers, ahogy az előbbi részletben a ház, és ahogy tulajdonképpen bármelyik ház. Borbély Szilárd egy vers történetét írta meg. „*mint aki Most Most hosszan készülődik / el mondani mit el nem mert sosem,*” (23. o.). Egy vers történetét, ami – mint többnyire – csak előtörténet. Ez a vers is előremutat az időben, tulajdonképpen arra a pillanatra, amikor már az olvasó feje hajlik a nem is makulátlanul fehér papír fölé, minden sora előremutat a vers egészére, a már készre, de részben az egész, egészben a rész még sincs igazán, még sincs pontosan meg. Borbély Szilárd ennek a dilemmának a sűrű porában zihálja a szavakat. Ahogy a marathóni hírhozó kapkodhatta a levegőt, ezúttal egy mai persze, akit az esküjüket túl komolyan vevő orvosok nem engednek meghalni. Mert minden vers befejezése halál, ami épp egy ilyen versnek nem egykönnyen adatik meg, bár keresné azt:

„Csak lenne majd halála már haláлом
halála lennék Csak lennék halál”
(16. o.)

De Borbély verse nemcsak előremutat (tehát ars poetica jellegű és telítettségű), hanem időben visszafelé is (emlékiratszerű vagy nemritkán annak negatív lenyomata: felejtés-irat): „*Most lassan kifújja / mit el feledni úgy szeretne, mint el.*” (23. o.)

A vers kulcsszava az *el*. El a múlt idejű biztos pontoktól, keresztül valami bizonytalan versmatérián, a vers vége felé: „*van hallgatás van semmi és mind el*” (17. o.; az *Alföldben* megjelent változat szerint: „*és van el*”), aztán onnan is tovább. Ezt a mozgást, mint egy különösen nagy meteort az égbolton, hosszan követhetjük, csóvája az arcunkba csap. Vagy csak képzelődés az egész?

Borbély Szilárd tudatos versépitő munkát végzett, mintha azzal a jéghideg, már-már matematikai következetességgel alkotta volna meg költeményét, amivel Poe, saját bevallása szerint, A HOLLÓ-t. Ugyanazzal a következetességgel, de a megoldandó kérdésekre szinte mindig az ellentétes választ adva. „*Egy költemény – mondja Poe – csak annyiban költemény, amennyiben lelkiünket fölrepítve intenzív izgalmat*

kelt; és minden intenzív izgalom, valami pszichikai szükségyszerűség folytán, csak rövid lehet.” Borbély Szilárd tudja ezt. De az izgalom problémája meg sem kísérti. Inkább valami tompa ernyedség elérésére tör. Egy-egy versszak nála többnyire helyben járás egyetlen sorra elegendő téma körül. Variáció és ismétlődés, a repetitív zene monoton szépsége és átlátható, világos szerkezete van benne. Olyan egyszerű szerkezet, ami mikrostruktúrák ismétlődéséből tevődik össze. Ezek az apró jégkristályok széttroncsolják az egészséges versszövetet, és ahogy nem lehetséges hibernálás sem, úgy kísérel meg Borbély Szilárd is valami lehetetlent. Az ő verse, szerkezetét tekintve, nem hosszú vers, bár nehezen olvasható el a Poe által kért egy ülésre, de még talán nem is a Tandori által tárgyalt félhosszú vers (AZ ERŐSEBB LÉT KÖZELÉBEN – Gondolat, 1981), hanem ezeknél jóval zártabb, egy lendületre szóló rövid vers az ismétlődések jegébe fagyasztva. Borbély Szilárd verse tulajdonképpen egy felnagyított rövid vers. Túl közel enged minket hozzá, és túl közel enged minket magához. (Annak ellenére, hogy még most is érvényes, amit Ujvári Gábor az előző kötete kapcsán írt róla: „Úgy akarja önmagát kimondani, hogy önmagáról nem beszél.”) Ennek a versnek látni a pórúsait, mintha egy hiperrealista stílusban megfestett arcképet nézgetnénk.

„Mint halántékon egy kis ér Mint lüktet
Mint homlokok alatt Mint húnyt szemek
Mint szemöldök Mint pillák megremegnek
Mint szemhéjakról futnak szerte ráncok
Mint ornyereg Mint orrcimpáknak íve
Mint száj fölött meleg leheletek
Mint izzadság csepppek Mint hűvös pontok”
(25. o.)

De hát ezek egy ember pórúsai, sőt ha tovább olvassuk a szöveget, láthatjuk, hogy ezek egy nő pórúsai. Persze maga a vers is nőnemű. Aztán az is kiderül, hogy nem egyszerűen egy testről, hanem egy test emlékeről van szó. Az emlékezés és feledés összeszikkasztása által megvilágított testről: „mit elfeled, mit elfeledni fog / majd teste lesz, emléke önmagáról / ... / és majd e test emléket ad, / ... / mit elveszt, önmagát, talán”. (28–29. o.)

És már megint Poe-nál vagyunk. Milyen

javaslattal is áll ő elő a témaválasztáshoz? A legmelankolikusabb témát ajánlja, „a halál témáját”. Mégpedig hogyan? „Ha a legszorosabban asszociálódik a Szépséggel: egy szép nő halála kétségtelenül a legpoétikusabb téma a világon, s éppen úgy nem szenved kérdést az sem, hogy e téma hangszerül legalkalmasabb ajkak az árván maradt szerető ajkai.” Persze Borbély Szilárd ezeket az elemeket is másként rendezi össze, mint Poe. Nem egy romantikus rémdráma tűnik föl a háttérben, hanem egy hétköznapi szakítás története („Minden szétment, mi addig volt” 40. o.), talán egy abortusz is. „Ki volna most Ki volna most ha volna / Ki volna most egy másik arc, tekintet / Ki volna bennem arcom délutánja” (34–35. o.), „Mit akarni lehetett volna akkor / Mit akarni nem tudtam akkor” (33. o.). Ha türelemmel hallgatjuk Borbély Szilárdot, meghallhatjuk a zokogással küszködő gyónó szavát is: „Ha megszület Ha megszületett volna / Ha megszület Ha megszülehetett volna / Ha közöttünk volna Ahogy most nincsen itt / ... / Ahogy közöttünk van egy testhiány” (39. o.). Nem pusztá élmény ez számára, hanem a léthelyzete (amit úgy hív: hosszú nap): „Ki most vagyok csak emléke vagyok / annak Ki volna most Ha nincsen emlék” (35. o.).

Poe újszerű versmérték kialakítására is biztat. „A verselésben századokon át egyetlen költő sem adott eredetit, sőt úgy látszik, még rá se gondolt, hogy eredetit adjon. [...] Az eredetiség [...] egyáltalán nem ihlet vagy intuíció dolga, mint sokan gondolják. Rendesen, aki szert akar rá tenni, annak fáradtságosan kell küzdenie érte, s ámbár magasrendű pozitív érték, eléréséhez nem annyira valaminek kitalálására, mint inkább elkerülésére van szükség.” Borbély megint csak azon az úton indul el, amitől Poe épp óva int minket. A leggyakrabban használatos, a jóformán legszürkébb metrumot választja. De ennek a máskor egyáltalán nem tolakodó ritmusnak annyira alárendeli a szavak és mondatok egységét, annyira végletekig fokozza monotóniáját, hogy livalkodóvá, idegesítővé és végül elzsongítóvá válik. Ezért lehet mégis egy ülésre végigolvasni ezt a nagylélegzetű verset. A HOSSZÚ NAP EL formája a formakényszer. E miatt érthette a verset, alaptalanul, a dilettantizmus vádja. Parti Nagy Lajos DILETTÁ-í után most újra valami hasonló kér bebocsátást a irodalomba, czúttal azonban már az ironia idézőjelei közül is kivéve.

Borbély él a refrén adta lehetőségekkel, ebben is követve Poe tanácsát. Versét, mint valami ideghálózati, átjárja a különböző rendű és rangú ismétlődések rendszere. Sokszor egy szót vagy szócsoportot ismétel annyiszor, hogy pusztán a repetíció jambikus lüktetést eredményez:

„Ha hó Ha hull Ha hó Ha hull Ha hó
Ha hull Ha hó Ha hull Ha hó Ha arcra
Ha arcra hull Ha hó Ha hull Ha könny”
(46. o.)

Olyan verslábak ezek, amelyekben a költő visszafelé rohanhat, a hóban ott hagyott saját lábnyomaiba ugrálva. Önjambusok. És ismétel Borbély nagyobb egységeket is. Ilyen például az a kis értelemroncsoló variációktól eltekintve négyszer pontosan visszatérő tizenhét soros versszak („A lomb között”, 9. o., 12–13. o., 18–19. o., 44. o.), amit nyugodtan tekinthetünk refrénnek is. Egy fölnagyított vers fölnagyított refrénjének, ahol a szövegromlás (az *A* névelő *Ha* kötőszóra való fokozatos kicserélődése) éppúgy származhat a nagyítás pontatlanságából, mint az ismétlődés genetikai hibáiból. Végtére is nem csak a formája topog valami ilyesmi körül ennek a versnek.

Borbély Szilárd minden problémát megfontolt, amelyekről Poe beszél, csak a végcélja volt egészen más. Poe azt szerette volna elérni, hogy mindenkinek tessen, amit ír, Borbély Szilárd talán az ellenkezőjét. Egyiküknek se sikerült.

Vörös István

A HIÁNYZÓ DÉMON

Láng Zsolt: *Perényi szabadulása*
JAK–Pesti Szalon, 1993. 120 oldal, 180 Ft

Láng Zsolt a naivitás írója, miközben ő maga nem naiv író: a művészetesztétikának e Schiller óta meggyökerezett és azóta is gyakran használatba vett ellentétpárja, illetve annak első tagja az ő esetében alighanem messzire és kissé talán félre is vezetne. A naivitásnak azonban a fenti dichotómián kívül értett, né-

miképp köznapibb és e helyütt egyáltalán nem leértékelő, -minősítő vagy kicsinyítő jelentéssel bíró fogalma Láng Zsolt írásművészetében tulajdonképpen a kezdetektől fogva több szinten is érzékelhető: a naivitás témává emelve, nyelvilag és az írói világgép egyik fontos alkotóelemeként, amolyan szekularizált szeretet-ethoszként is gyakran megjelenik ebben a terjedelmét tekintve ma még nem túlságosan nagy életműben. A naivitás most, a második kötetben, a PERÉNYI SZABADULÁSA című regényben mást jelent, mint amit az első könyvben, a FUCCSREGÉNY-ben talán szembetűnőbben jelentett: következményei viszont itt is, ott is vannak, és ezek a következmények érdekesnek vagy éppen tanulságosnak látszanak.

Nehezen tudom tehát elkerülni, hogy ne beszéljek a szokásosnál hosszabban, rendhagyó módon még az itt tárgyul választott műhöz képest is terjedelmesebben Láng Zsolt előző kötetéről. Két okból is szükséges így tennem: egyrészt a most harminchat éves író első, a Kriticon Forrás-sorozatában 1989-ben megjelent novelláskötete Magyarországon – még az egészen szűk szakmai közönség berkeiben is – jószerével teljesen ismeretlen maradt; magam egyetlen értő, jöllehet műfajából adódóan csak részleges elemzést olvastam róla, Károlyi Csaba Láng Zsoltról szóló pályaképét (a CSIPESZSEL A LÁNGOT című tanulmánygyűjteményben), mely értelemszerűen már a mostani regény, a PERÉNYI SZABADULÁSA alapos elemzésével is szolgál. Másrészt úgy gondolom, elismerve azt, hogy ez az állítás részben ellentmond az előzőnek, hogy a második könyvet olyan várakozás előzte meg, ami egyfelől a korábbi írásokból, másfelől a regény megírása iránt ma is tapasztalható vágyakozásból eredt. A regény iránti (akár írói, akár befogadói) vágyakozás nem új keletű, hanem állandóan megújuló gesztusa a magyar irodalomnak, és a modernnek tekinthető változata is több mint másfél évtizedes történetre megy vissza. Ennek a vágyakozásnak Láng Zsolt első kötetében is van egy (önmagától ironikusan eltávolított) dokumentuma. Ide tartozik az is, hogy Láng Zsolt abban az írói-nemzedéki társágban, ahová joggal sorolható (ez körülbelül a *Nappali ház* köre), Balázs Attila és Németh Gábor mellett az egyetlen *par excellence* prózaíró. Mindent összevetve úgy gondolom,

hogya a PERÉNYI SZABADULÁSA ezt a várakozást nem teljesítette be, vagy nem egészen úgy tette meg, ahogy számítani lehetett rá, miközben a könyv sok olyan erényt csillogtat, amely váratlan ajándék és a meglepetés erejével hat. Lehetséges persze, hogy ez a bizonyos várakozás mégsem volt általános.

A FUCCSREGÉNY tizenhat darabja méltó folytatása annak a mára már hagyományként felfogott irodalmi jelenségnek, iránynak, mely a hetvenes évek utolsó harmadában vette kezdetét Magyarországon, és amelynek legfontosabb mozzanatai közé tartozik például Otlík Géza regényének kései „felfedezése”, Mészöly Miklós FILM utáni prózája, Esterházy Péter TERMELESI-REGÉNY-e, majd – és Láng Zsolt első könyvének esetében a kötődés ehhez talán még szorosabb is – a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA című vállalkozás. E hagyomány persze sokrétebb az említettnél, és jóval hosszabb listát foglal magába (elég, ha csupán tőle elválaszthatatlan recepciótörténetére, illetve e történet mentén mellé rendelhető művekre gondolunk), mint ahogy a Láng Zsolt által felhasznált mintákat illetően sem hagyható említés nélkül a latin-amerikai (kis)próza művelőinek vagy Akutagava Rjúnoszukének a neve. A FUCCSREGÉNY szerzője mégis az előbb említett íróknak tanítványa, mert a nyolcvanas években született írásai-ban rendre alkalmazza a kései Mészöly mitologizmusának eszközeit és eljárásait, szívesen él Esterházy nyelvvel és fordulataival, és minduntalan Otlík elbeszélésnehézségeivel szembeül.

Tudom, e megállapítás óhatatlanul leegyszerűsítő, mert nem mind a tizenhat szöveg egyforma a kötetben, még a hatások tekintetében sem. A „tanítvány”-t egyébként sem epigonként, hanem továbbfolytatóként gondolom itt, olyan viszonyként, amely egy többé-kevésbé közös kulturális tér tágítását jelenti. Annál is inkább így van ez, mert a szövegszerűen kimutatható nyelvi-motivikus idézeteken túl a FUCCSREGÉNY majd' mindegyik írása mögött ott van az a néhányszor még meg is okolt, a megformáltságon ilyen értelemben túl lévő törekvés, mely az irodalmi mű önreflexív súlypontjának áthelyezésére irányul. (Ne felejtjük el, hogy az önreflexivitás megjelenése annak idején megkülönböztető jegy volt az említett hagyományban, egy korábbi szakasszal szemben.) Láng Zsolt

azonban az önreflexiónak már a hagyományon belül is megújított formájával él, és – például Esterházyval ellentétben – az öntük-rőzés eljárásai nála sohasem az *én* helyére, szerepére vagy egyáltalán, meglétére-hiányára kérdeznek rá (noha ő is gyakorta használja *ráismerésszerűen* a többes szám első személyt), és nem is a fikció részei; nála ez a háló rendszerint a lehető legvalóságosabban értett író, a sorokat papírra vető személy készenlétére, a szövegépítés kérdésségére, a minősítések és utalások állandó kiegészíthetőségére és kiegészítendőségére vetül rá, és rövidegétől-hosszúságától függetlenül mindig szöveg, textus marad. Láng Zsolt első könyvének írsaiban gyakran és szívesen alkalmazza például azt a formulát, melyben egy-egy (elbeszélő) kijelentést zárójelben ironikus vagy rákérdező (írói) megjegyzés követ közvetlenül; a szerző „kiszól” a szövegből, és ennek jelentőségét a kurzíválás, a rendhagyó írásjel, a három pont, a felkiáltó- vagy kérdőjel sok esetben külön is hangsúlyozza. Ez az eljárás ugyanúgy relativizálja a mű biztonságát-bizonyosságát, mint az új magyar próza legfontosabb darabjai, kételye azonban nem az alkotás hogyanjára vagy az alkotó személyére, hanem a végtermékre és az írás, a *megírás* tényére vonatkozik. Azt hiszem, hogy ez a fajta kétely nem tűnt el egészen Láng Zsolt művészetéből, hanem inkább átalakulva jelentkezik a regényben. De ez is rész a kezdőmondatban említett naivitásnak, mert legalábbis előfeltételez egy beszélhető, mondható teljeséget – ami végső soron elbeszélhetetlennek és elmondhatatlannak bizonyul.

A tizenhat írás együttese a közelebbi műfajokat tekintve vegyes gyűjteménynek tekinthető. Van köztük szabályos novella, mese, *gésaregény*, gnóma, behelyettesítő példabeszéd stb. Többségük történetközpontú, egyszerű linearitású, cselekményes szöveg, ami a nagyobb ívvel összehasonlítva rendszerint összetettebb struktúra a mondatok, a kis összefüggések szintjén. Itt erőteljes hangsúlyt kap a röviden részletező vagy éppen tömörségével találó, kis terjedelmű, már-már jelzesszerű leírás. A kötetegész formaproblémái is jellegzetes módon *1986 utániak*: a FUCCSREGÉNY címevel ellentétben nem regény, és nem is az újabb irodalomban sokszor feltűnő novellafüzér. Novelláskötet ez, amelyben ugyanakkor egy nagyon laza tematikus (az is-

koláskortól a felnőttkorig tartó) kronológia érzékelhető, ami mindvégig ugyanahhoz a közös világhoz vagy egyszerűbben: helyszínhez kötődik, ám ezt a világot vagy helyszínt írója szinte soha nem nevesíti. A szövegek egymásra következése továbbá valószínűsíthetően egybeesik megírásuk sorrendjével is. Az egyes darabok egymáshoz képest referenciálisak, ami nemcsak a kétszer két manifest ikerszövegre (a HÓNOVELLA című elbeszélésre, illetve párdarabjára, a „*rekonstrukció*” alcímű s az előző írás feltárására vállalkozó MÁRIÁ-ra, vagy a HA EN KRITIKUS VOLNÉK és a MILYEN LEGYEN AZ OLVASÓ című írásokra) érvényes, hanem bizonyos nyelv-szövegszerű megformálások és rendre felbukkanó utalások miatt az egészre is. A *kicsi*, az *apró*, a *kicsiség* az írások különböző rétegeiben jelentkezik, s a legtipikusabb FUCCSREGÉNY-darab (ha eltekintünk attól, hogy a tipizálás eleve valamilyen absztrakció) hasonlít a HATTYÚK ÉS KARÓRÁK című, harmincegy darabból álló rövidtörténet-sorozatra (mely ebben a formában a *Jelenkor* 1993. márciusi számában olvasható; utóbb egy darab elmaradt belőle, a maradék harminc némelyike kevés változáson esett keresztül, s további tizenkilencsel kiegészülve lett időközben Láng Zsolt harmadik, A PÁLCIKAEMBER ÉLETE című kötete), amely a már említett szeretet-ethosz intenzitása miatt akár gyermekmesének is felfogható: mindenesetre a FUCCSREGÉNY darabjainak többségében és a „Pálcikaember-történetek”-ben is a magánéletnek egy egyszerre szürreális és bensőséges ábrázolásáról van szó.

Tudomásom szerint a FUCCSREGÉNY anyaga évekkel előbb készen állt, mint hogy megjelent volna, s csak az ismeretes körülmények miatt láthatott napvilágot 1989-ben. (Zárójelben említek meg egy példát, mert nem a szorosán vett tárgyhoz tartozik, hanem az „ismeretes körülményeket” világítja meg, a cenzúra szellemes kijátszására mutat változatot az EMBER EMBERNEK ORVOSA című elbeszélés egyik részlete, ahol a hely meghatározásánál a következő mondat szerepel: „...*Ez nem Timișoara, nem Arad, nem Oradea és nem Satu Mare. Kicsi, de kies hely.*” Az alkati sajátosságon vagy írói szándékon, a konkretizálás mellőzésén túl itt alighanem az emlékezetes helynév-rendelet is működhetett, és mivel működni kellett, egy hallatlanul ironikus fordulat köszönheti neki a létét.) Tekintettel az időbeli

összefüggésekre, meg merem kockáztatni, hogy Láng Zsolt első kötetevel egyidejűleg volt előkészítője és részese annak a fordulatnak, amelyet jobb híján 1986 utánra datálunk, s amelynek tanulságaiból mára egy generációt illetően részletesebben is tudunk. A FUCCSREGÉNY még felmenői ellenére is magányos és ismeretlen könyv volt; a PERÉNYI SZABADULÁSA már minden kétséget kizáróan és kézenfekvő módon került saját, természetesen más művek által is teremtett kontextusába, ahol a megváltoztatandók megváltoztatásával talán Márton László prózaköteteihez áll legközelebb; a PERÉNYI SZABADULÁSA a Márton első két kötetéből, a NAGY-BUDAPESTI RÉM-ÜLDÖZÉS-ből és a MENEDÉK-ből megismert túlvilági masinériát mozgatja, és jellegzetesen ugyanazokkal a kérdésekkel szemésít, mint az ÁTKELÉS AZ ÜVEGEN.

A regény alaptörténete a főhős, Perényi egyetlen napját, december 17-ét követi nyomon. Perényi a peremvárosi Hellerciana könyvtárosa, akinek az a célja, hogy majd két hete tartó fogadalma, az önkéntesen vállalt megtisztulás után különböző kalandokon – amúgy egyetlen normálisnak tetsző hétköznapján – keresztülvergődve, néha Peremváros, néha saját történetében órák szerint meghatározott időhosszakra, évekre-évezredekre visszanyúlva, a Gonoszt legyőzve, imádott Nórája mellé visszakerülve gondoskodik utódjáról, és tisztán, „salakalanul” nemzzen gyermeket a hallgató (nem beszélő, illetve nem megszólaltatott) nőnek. (Az ULYSSES világnapjára rímeltetett egyetlen nap mellett talán nem mellékes, legfeljebb frivol észrevétellel, hogy Joyce feleségét Nora Barnacle-nak hívták.) A nap során megismerkedünk a helyszínül szolgáló, mint megtudjuk, a forradalom után lévő kisváros egyetlen napjának életével, lakóival, hangulatával. (A könyv eddigi elemzőivel szemben nem mernék nyugodt szívvel sem Peremváros, sem e forradalom, sem december 17. azonosítására vállalkozni.) E rövid, kétmondatos cselekmény-leírás megint csak óhatatlanul leegyszerűsítő, hiszen – lévén, hogy csak a legmegragadhatóbb regényszálra koncentrálnak – nem képes arra, hogy a PERÉNYI SZABADULÁSÁ-nak szerzetágzásait, a részleteiben megbúvó gazdagságát érzékeltesse; továbbá egy olyan teleologikusságot feltételez, amelynek a regényben formálisan és tulajdonképpen tematikusan

sincs nyoma. Az aktus nem következik be (amivel persze nem a pornográfia hiányán sajnálkozom), és utalás sincs arra, hogy be fog következni, vagy épp ellenkezőleg, nem fog bekövetkezni. Vagyis van egy szándékoltan befejezetlenül hagyott, egyébként eredetileg is kihagyásos-mozaikos alaptörténet, amelyből számtalan mellékszál ágazik ki, vagy pontosabb úgy: amelyre formálisan is nagyon sok rövidtörténet, többé-kevésbé függetlenedő anekdota, történettöredék fűződik fel: legtöbbször (de nem minden esetben) külön főcímmel ellátott, más helyszínen és/vagy más időben játszódó, önmagukban is megálló, csattanóval vagy lekerekítéssel végződő s az alaptörténethez valamilyen motívum szerint – de nem feltétlenül a cselekmény révén – lazábban vagy szorosabban kapcsolódó történetek.

Felmerül, hogy a PERÉNYI SZABADULÁSÁ-nak ez az eklektikus sokfélesége és töredezettsége, a kisforma látható uralma vajon nem zárja-e ki, hogy egyáltalán a regény kategóriájába soroljuk a művet. Nem tartom véletlennek, hogy a PERÉNYI SZABADULÁSA eddigi méltatói közül ketten is, a kötetet megjelenésekor bemutató Szijj Ferenc (a *Magyar Narancs*ban), valamint Babarczy Eszter (a *Népszabadság*ban) egyaránt a történetiszálak aprólékos kibogozásába kezdtek, s ezekből a történetismertetésekéből – a modern próza természetrajzának megfelelően – kerekedett ki egyfajta interpretáció. Talán az a közösség sem véletlen, hogy elemzésük zárórészeiben, az erre való bármilyen előzetes utalás nélkül, mintha védekezniének egy el nem hangzott vád ellen, mindketten amellett érvelnek, hogy itt mégis regénnyel van dolgunk. De vajon ez a típusú végkövetkeztetés a PERÉNYI SZABADULÁSÁ-nak, az elkészült műnek szól, vagy inkább azt a várákozást igazolja, mely ezt a munkát körbefogta, s amelyre a fentiekben utaltam már: a regény megírása iránti szükségnek? Köz hely, hogy a regény birto kolja a leginkább átjárható és legrugalmasabb műfaji korlátokat. Ráadásul itt ehhez a töredékes, minduntalan megszakított és végül lezáratlan cselekménygörgetéshez bonyolult és rafinált narratív technika járul: e technikában egyszerre kap helyet és néha elkülönül, néha összemosódik az író, az elbeszélő, a különböző szereplők beszéde, amit a nyelvtani első, második, harmadik személy hasz-

nálata még tovább variál. Azt gondolom, hogy a PERÉNYI SZABADULÁSA nem a közös szereplők, a tér- és időkezelés viszonylagos azonossága miatt, hanem leginkább az írói-elbeszélői viszony által létrehozott sajátos narratív technika, a szabálytalanul szabályos grammatika miatt tekinthető regénynek.

Kérdés az is, hogy a különböző kapcsolódások, a történetek közötti összefüggések közelebbről milyenek; ezen mülük ugyanis az egész bonyolult struktúra működőképessége. Találónak érzem a könyv harmadik – e nemben mindmáig utolsó – ismertetőjének, Bónus Tibornak a megjegyzését (a *Magyar Napló*ban közzétett recenziójában), mely szerint a különböző darabok között az író nem megteremti, hanem sugalmazza az összefüggést. Ha viszont a sugalmazásokra, a felkínált rímekre hagyatkozom, nem biztos, hogy minden esetben értem az eredeti szándékot, vagyis nem vagyok képes maradéktalanul egymás mellé rendelni a részeket – és a nem értés, a félreértés, az egymás mellé rendelés képtelensége ellentétben áll a könyv kisebb szegmenseinek áttetszőségével és érthetőségével, nemcsak poétikai, hanem szemantikai kerektségével. Mindencsctre úgy látom, hogy az alaptörténetre felűződő, anekdotáknak nevezett szövegek többsége a szeretkezés, nemzés, a fogantatás körébe tartozik (ilyen a GYILKOS ESŐHILLAT című zárórész, a Svédországba emigrált zsidó asszony története is, akinek anyját Auschwitzban egy német katonára erőszakolja meg, s ebből az aktusból születik ő), egy másik részük pedig annak a dilemmának a körébe, amely a Perényi-szál meditatív rétegének is alapkérdése: a Jó és a Rossz között lehetséges-e különbségtétel, legyőzheti-e egyik a másikat. A kettő közötti harc a témája ennek a csoportnak, és nemcsak leíró-meditatív részekre terjed ki, hanem történetdarabokra és szereplőkre is (az említett zárórész ezt a kört is befejezi). A Láng Zsoltnál korábban tapasztalható, ezúttal sokkal rejtettebb reflexiós szint, az említett narratív bonyolultság ugyancsak e két fő témát, a teremtés (az írás) lehetőségét és esélyeit tükrözi, és lényegében ugyanúgy a Jó és a Rossz közötti, az előzőnél profánabban értett küzdelemhez, döntéshez vezet el. A létrehozás, a megalkotás, a jó-rossz viszonya a PERÉNYI SZABADULÁSÁ-nak mint műalkotásnak is téje, de hogy ez tényleg funkcionális

tényező-e a könyvben, annak megítéléséhez inkább spekulációval, mintsem a szöveg teremtette rend által jutunk el.

A PERÉNYI SZABADULÁSÁ-nak szerzője kétségtelenül rendhagyó vállalkozásba fogott, és korosztályában minden bizonnyal egyedül áll ezzel: olyan témákat választott, amelyek megkerülhetetlenül teszik a végső kérdések feltevését, talán nem is annyira a mű, mint az élet végső kérdéseit. A kisforma, az újabb prózában több mint egy évtizede termékeny és virágzó rövidtörténet, amellyel Láng Zsolt nyilvánvalóan biztonsággal tud bánni, mindehhez nem bizonyult volna eléggé teherbírónak. De rendelkezésére állt egy gazdag és variabilis nyelv, és ehhez úgy rendezte hozzá a képlékeny regényformát, hogy abban a kisforma is megőrződjön. A végeredményt minden erénye ellenére én mégis felemásnak ítélem meg: létrejött egy mű, amelyben ezúttal is a kicsi diadalmaskodott a nagygal szemben; egy mű, amely nagyon sok apró finomsággal, a részletek izgalmas és szemkápráztató gazdagságával örvendezteti meg olvasóját. Hogy ne csak a levegőbe beszéljek, hadd idézzek két példát, majdhogynem találomra: „A sötétség kettészakadt, majd négybe, nyolcra osztódott, szemcsékké hullott, porrá vált, kiszitált az előszobából: Perényi magához tért.” (24.) „Lassan jutott el Perényi tudatáig, hogy valami oda nem illő történik a háta mögött. A fülét megütő hang nem volt sem patkánysurranás, sem szél fútyulása, sem ajtónyikorgás, sem vízvezeték hörgése, sem légyzűmmögés, sem egy újabb kósza interferenciális jelenség, az életnek ebbe a furdói változatába sehogy sem volt odaillo. Megfordult. A helyiség legtávolabbi sarkában a falat ujnyi vastag penész borította, a ringatózó penészbolyhok közt salétromkristályok vastag rétege ragyogott alattomosan.” (39.) Leírásainak többsége, a mondatai, a mondatokat egybefogó figyelem, mikor az egy-egy kicsi eseményre, történetre irányul, párját ritkítóan pazar és bravúros. Az erények közé sorolom a leváló-különálló történetek kerekességét és átláthatóságát is, még akkor is, ha ezek és az alaptörténet között nyelvileg jelentős különbség van az utóbbi javára. De a mikroszerkezetek és a regény egészének struktúrája között megoldatlan ellentmondás feszül: az apróságokban rejlő teltséget nem követi a teljes műre kiterjedő teltség. A folyamatosság állandó megtörése, az egyenesívség szaka-

datlan felszámolása megnehezíti a részek közötti, az egész áttekintésére vállalkozó eligazodást. A részek egymáshoz kötésének módja, a sugalmazás, a sejtetés, az utalásrendszer a kelleténél tágabb teret hagy az asszociációnak, az intuíciónak, a beleélés képességének, és ezen a terepen az olvasó gyakran magára marad. Véleményem szerint a túlságosan felszabadított írói invenció egymásnak ellene dolgozó minőségeket hoz létre a részekben és az egészben: amíg a részek mindvégig kitapinthatóan érzékletesek, addig a nagyforma csak következtetésekkel, kitalálással rekonstruálható, túl doktriner lesz és végső soron ideologikusan értelmezhető. A kis magátólértetődőségekből nem következik egy nagyobb, általánosabb magátólértetődés. A PERÉNYI SZABADULÁSÁ-ban ezt az – olvasóra is rávetített, illetve őt is érintő – írói szabadosságot, az együtt tartás hiányából adódó fegyelmezetlenséget tartom naivitásnak: az írói szándék átvihetőségében való feltétlen bizalmat, értetés és értés, megalkothatóság és megalkotottság sajnálatos szétszűszását. A könyv elején egy helyütt elhangzik: „Perényi a jelenségeket illető finom következetességgel gyanította, hogy létezik valamilyen összefüggés a dolgok között, hogy a buszon ingó, egymáshoz dörgölő emberek kapcsolatán jelentős felfedezést tehetne, hiszen okságok összefüggése mondatja ki velünk a törvényeket, de ő nem mondta ki, és nem gondolta, hogy kimondhatná, és azt sem gondolta, hogy gondolhatná, mert nem akarta, hogy a világra vonatkozó bármiféle gondolat démonként rátelepedjen.” Nekem éppen egy ilyen démon hiányzik a PERÉNYI SZABADULÁSÁ-ból.

Lehetséges persze, hogy mindennek megítélésében én tévedek, és a hiba nem a regényben, hanem olvasójában van. A FÜCCS-REGÉNY-ben szereplő, már említett MILYEN LEGYEN AZ OLVASÓ című szöveg egyik passzusát szeretném idézni, ahol Láng Zsolt azt írja: előfordulhat, hogy az olvasó olvasás közben „nem ért valamit, reméljön meg nyugodtan, ezt a rémületet felhasználhatja a megértéshez”. Bevallom, hogy a rémületemet nem mindig tudtam felhasználni a megértéshez. S ha az idézett passzus igaz, akkor elismerem: én nem voltam jó olvasója egy sok kis örömet szerző, emlékezetes és fontos könyvnek.

ANGOL SZEMMEL

Antal Szerb: The Traveler
 Translation and afterword by Peter Hargitai
 New York, Püski–Corvin Books, 1994. 280 o.

„Véletleneknek nevezzük azokat a törvényszerűségeket, melyeknek vektorait nem ismerjük.” Szerb Antal is írhatta volna ezt a kezdő mondatot. Vagy talán írta is? Mindenesetre egyik motója lehetne az UTAS ÉS HOLDVILÁG című regénynek.

Halála előtt pár héttel – nyilván nem tudtam, hogy a túloldalhoz ilyen közel áll – felhívtam Szerb Klári nénit telefonon Dublinból. A beszélgetés azzal fejeződött be, hogy elmondta, nyomára bukkant az *Ulpinus rejtély* hiányzó mozaikkockájának.

A regény angol fordítója, Hargitai Péter, Szerb Antalnénak ajánlja munkáját, annak, aki tudta, hogy a két *Ulpinus testvér* egy volt. A cognoscenti tudták, hogy a könyv élménymagva a magyar író iskolatársának öngyilkossága. Szerb Klári bizonyos volt abban, hogy minden írása közül ez a regény állt férje szívéhez legközelebb. „Lelke volt rajta.”

Legalább három évet várt a TRAVELER című angol fordítás arra, hogy megjelenessen. Miért, miért nem vállalkozott egy amerikai kiadó vagy a magyar Corvina arra, hogy egycdül vagy társkiadót keresve kiadja, nem tudom. Talán mert az utóbbinak régi kapcsolatait megrongálta a helyzetváltozás. Püski ismét bátrabbnak bizonyult. Ez a család, mely a népi mozgalom írói szárnyának népszerűsítésével kezdte, sokkal később New Yorkban talpalatnyi könyvhelyet nyert, majd részben visszatelepült – ez vállalkozott az angol nyelvű változat megjelentetésére.

Sajnos a magyar bibliográfiai tájékoztatás bádogkorában. Sem átfogó, sem tárgyörökre vonatkozó rendszeres tájékoztatást nem kapni „Nyugaton” (otthon igen?), tehát nem lehet egykönnyen kideríteni: milyen prospektusokban szerepelt, milyen katalógusoknak jelezték, majd melyik lapokban jelent meg róla kritika – gondolok most Hargitai fordítására vagy bármelyik másik mostani *hungaricára*.

Saját kíváncsiságomon túl a fent jelzett hiány sugallta azt az ötletet, hogy Szerb Antal

regényének új angol nyelvű változatát angol tanszékünk docensével elolvastassam, majd a regény két fejezetét a tanszék professzorának is megmutassam. Még annyit, hogy a docens ír nevelésű angol ember – negyvenöt évcs –, a professzor angol nevelésű ír ember, ötvennégy éves. Olyan alanyokat választottam, akik szeretik a magyarokat, tudnak valamit Közép-Európáról, egyikőjük a múlt századi európai történelmet is jól ismeri, nyelvünk-ből viszont csak olyan szavakat értenek meg, mint: gulash, itzi-bitzi, chaco és Puskas.

Mert hiszen mi valamennyien, a két nyelv birtokosai, azzal a mértékkel mérjük a lefordított szövegeket, hogy mennyire hűségesek voltak azok (szerintünk) a lefordított eredetiek „szövegéhez”, „szelleméhez” és – vcrsről is szólva – annak formájához. Tábori Pál, négyszázötven magyar vers nyersfordítója és harmincöt magyar könyv angolosítója (eredményei egyenletlenek voltak: közepes, jó, pár kiváló fordítás) élte alkonyán – ő sem tudta, hogy meg fog halni – azt javasolta, úgy fordítsunk, hogy az olvasó azt vélje: angol eredetiben írták a szöveget külföldi témából.

Két alanyommal ezt nem sikerült elhitenem, jóllehet nem is próbáltam. Hiszen alig adtam át a kötetet, máris kikérdeztek: Ki volt Szerb? Ki az a Hargitai? Hogyan fogadták az első magyar kiadást? Majd elolvasás után: hozzá lehetne-e jutni más Szerb Antal-írásokhoz angolul? – Ez biztató, ugye? (Én kérdezem ezt már tőled, kedves olvasó.) És közülük az egyik rögtön az *Utószóval* kezdve megjegyezte, nem ért azzal teljescen egyet.

Nem ismételtem el a Szerbről mondottakat. Talán csak annyit, hogy nem fogadtam el az angol nyelvű könyv háttára nyomtatott és másutt is megpengetett véleményt-kérkedést, amennyiben Szerb Antal a magyar Kafka lett volna, vagy akár, hogy hasonlítana rá különösen, azon túl, hogy közép-európai írók idekintről nézve „hasonszőrűek”. Hargitairól elmondtam azt, ami két leveléből és néhány elküldött könyvből kiderült. Korban a docens és a professzor között, élményanyagban Magyarhon és az Újvilág között, kiemelkedő két korábbi vállalkozását tekintve: egy igen jó újvilági angolságú novelláskötet és egy közepesnél jobb angol nyelvű József Attila-válogatás szerzőjeként tartom számon őt. (Nyolc angol nyelvű József Attila-fordításkötet jelent

meg eddig, az övé a harmadik-negyedik legjobb.)

A docenst lenyűgözte a regény irama, frissessége. Elvégre a könyv a két háború között játszódik, főleg Itáliában, és mégis úgy hat – ez csak részben az író, mert részben a közvetítő érdeme –, mintha az idén írták volna. Még a „kis fasiszta” megjelentetése és szerepe is ül (így az angol), mivel Mussolini unokájának mai követői ugyanolyan „bájosan ostobák”, mint a nagypapa fullajtárjai a háború előtt valának.

„A regény központjában a halálkultusz áll, annak játékos változatától kezdve az öngyilkosságig, etruszk aláfestéssel...”, tapogatózott az angol, egyébként amatőr Róma-imádó, akárcsak Szerb vagy jómagam. Telitalálnak érezte az Etruszk Múzeum és a józan Waldheim archeológus megjelenését, és kissé hiányolta, miért nem megy el Mihály – vagy randevúzik Évával – Tarquiniába vagy Cerveteribe. Megjegyezte, hogy a könyv csaknem annyi kultúrhistoriát hordoz, mint egy-egy nehézkes Thomas Mann-regény, de úgy tele van mozgást, helyzetváltoztatást, cseréket és hangulatmozzanatokot jelző igékkel, hogy a szövegnek szinte szárnya támad. És ez, érdemben, ismét megosztandó Szerb és Hargitai között. A jó fordítás lebont és föl-épít, analizál és szintézist készít. Ez főrészt sikerült itt: a regény egy külföldi nyelven szól a külföldi olvasóhoz és nem *translationese* nyelven, ahogy az ügyetlen fordítást ők neveznék.

Amde. Bár az igeidőkkel rendben vagyunk, egy kivétellel (a hatvanas, hetvenes években fordított magyar könyvek gyakorta belebicsaklottak ezekbe), sőt a nevekkkel, főnevekkkel, névmásokkal sincs gond, az angol szövegben igen kevés az angol (vagy amerikai) idióma. Ez a helyhez nem kötöttség még „lebegőbbé” teszi a szöveget, de ott is, ahol szívesebben legyökereztetnénk. „*The all*”, nem a legjobb megoldás, ha egy személy összefoglaló tulajdonságaira vonatkoztatjuk. Viszont „*drunk as a skunk*”, amit Hargitai használ, frissebb, mint a bevett angol „*drunk as a sailor*” vagy „*drunk as a lord*”. Van aztán még egy, az átlagos nyomdahiábák mellett következetesen felbukkanó pár hiba. A prof is észrevette, hogy a ruc de Rivoli helyett *Rivolin* szerepel, feltehetőleg azért, mert a szerep-

lők a magyar szövegben a Rivolin sétálnak. „Anthropology is an arts subject which you do not study at the College of Arts”, hangzott egy másik kifogás. Vagyis, angol fülnek College of Arts képzőművészeti akadémiaát jelent.

Nem tudni, milyen lektori apparátus áll a fordító, illetve a kiadó rendelkezésére. A fenti hibákat az átlaglektor kiszúrta volna.

Kissé csalódtam abban, hogy két olvasóm közül egyik sem említette meg a regény bujkáló humorát vagy mondjuk így: szellemességét. Eszélyességről és szellemről beszélt az egyik, dicsérően, elegáns megoldásokról a másik. Újraolvasva a fordítás egyes passzusait, látom, hogy a nem mindig explicit magyar humor kissé elsikkad az angol szövegben. A humor nyomatek kérdése (is), melyet olykor felbontott vagy rendhagyó angol szórenddel közvetíthetünk. Ezen a téren ebben a könyvben nem eléggé találékony Hargitai. Holott van érzéke a dologhoz! Saját novelláiból látom, már kötetének első, kísértetiesen jó darabjában.

Örültem, hogy olvasóim megemlégették az írás eleganciáját. Szerb rövid és közepes hosszúságú mondatokkal dolgozik, melyeket dicséretes ökonómiával angolosított a fordító. Egyes mondatok ugyanolyan frappánsak, mint az eredetiben, a párbeszéd itt-ott még élesebb és cikázóbb lesz azáltal, hogy az angol szavak rövidebbek a magyaroknál. És most vegyük elő Kafkát. „His clarity is exemplary, even when he intends to obfuscate the matter.” (Példásan világos még akkor is, amikor ködösíteni akarja a dolgokat.) Már József Attila is tanulni vágyva forgatta, s a prágai író hatása a SÁTÁNTANGÓ körkörös alapvetésén is érezhető. Vagy akár a pesti Márton László kombinációin. Sok minden más mellett Kafka egy bizonyos „elidegenedési beidegződést” közvetített, előrevetítve a parancsuralmi rendszerek atmoszféráját. Szerb vagy hősei nem karkai értelemben elidegenedett emberek. Könyvében még implicite sincs társadalomkritika (milyen üdítően hat ez közép-európai írónál az angol olvasóra), nem arról van szó benne, hogy Mihály (himself: middle, upper-middle class) ne tudna elhelyezkedni a társadalomban.

A professzor megjegyezte – nem kritizálva –, hogy ő mint kelta Halstattra összponto-

sította volna az aktív cselekmény egy részét, mert az volt a haláltudó kelticitás bölcsője. A docens túl egyszerűnek tartotta az *Utószó*ban felvázolt feloldást. „Granted, there is an element of androgyny, a hint a bisexuality, and, may I add, a touch pansexuality in the novel. But these are actively outweighed by heterosexual encounters, and are just strands in the struggle between the death wish and the forces of life.” (A regénynek vannak hermafrodita, biszexuális, sőt szerintem pánszexuális elemei is, de a mérleg serpenyője az aktív heteroszexualitás felé billen. Mindezek csak alkotórészek abban a küzdelemben, mely a halálvágy és az életösztön között folyik.)

A recenzor mondja: Olvassuk el az ÓDÁ-t és a NAGYON FÁJ-t, a férfilétnek a nőiből induló és oda torkolló, két ellentétes hangulatpólusról küldött dokumentumát. A regény a nemek konvergenciáját és univerzalitását sugallja, mint megannyi szép mítosz. Az Etruszk Múzeumtól nem messze, a Villa Borghesében van az a csodálatos hermafrodita szobor, hová *nem kanyarodnak* a regény útjai.

Egészében Hargitai igen jó munkát végzett. Megelőzött, majd lekörözött egy harmadik angolt, akiről eddig nem szóltam. Egy távolibb angol barátom, Manchester legjobb középiskolájának angol nyelv- és irodalomtanára, lefordított három fejezetet az UTAS ÉS HOLDVILÁG-ból. Irántunk való lelkesedésből tanult meg magyarul, s teljesítménye, a három fejezet, tökéletes. De mivel a végletekig csiszolta fordítását – a három fejezet közel három évébe tellett –, lekörözték.

Hargitai a TRAVELER címet adta Szerb regényének, bölcsen elhagyva a HOLDVILÁG-OT. Gondoljunk csak a MOON AND SIXPENCE, THE MOONSHINE, MOON-RIVER, THE MOON IS UP, THE MOONLIGHT SONATA íráskompozíciókra, s rögvést igazat adhatunk neki.

Kabdebó Tamás

DIALÓGUS VAGY MONOLÓG?

*Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről
Szerkesztette Szummer Csaba, Erős Ferenc
Cserépfalvi, 1993. 325 oldal, 395 Ft*

Jól érzékelhető igényt elégített ki a Cserépfalvi Kiadó, amikor Szummer Csaba és Erős Ferenc értő szerkesztésében közzétette ezt a válogatást: a közelmúlt jelentős filozófusai miként értették, magyarázták és kritizálták a freudi elméletet és módszert. A pszichoanalízis „tapasztalati tudomány” a klinikai munka területén, heterogén megközelítésű a közepes szintű betegségelméletek síkján (neurobiológiai, evolúciós, etológiai, mechanikai stb. koncepcióelemek), és annyira sokrétű a metapszichológiai elméletalkotás szintjén (mitológiai, etnológiai, társadalom-lélektani, kommunikációelméleti stb. megközelítések vagy kidolgozott hipotézisek), hogy nem csoda, ha alig találunk lényeges bölcséleti irányzatot, mely *ne* reagált volna rá.

A kötetben jól kitapintható, hogy bizonyos tudománykritikai vonulatra a freudi gondolatrendszer termékenyen hatott és fordítva: annak bíráló észrevételeit a lélekelemzés képes volt saját önértelmezésében feldolgozni.¹ Ebben az esetben beszélhetünk gyümölcsöző kapcsolatról, mint az többek között Habermas vagy Ricoeur szövegeinél látható. Az immanens kritika hozzásegíti az analízist alapjai ismeretelméleti tisztázásához, az olvasó számára pedig érthetőbbé válik egy – pszichológiai irányzathoz képest – szokatlanul széles körű kulturális hatás.

Ez a helyzet a pszichoanalízis Habermas-féle hermeneutikai felfogásával is, mely idehaza igen nagy visszhangra talált, ide tartoznak Ricoeur finom elemzései az analitikus módszer érvényességi vizsgálatáról, valamint Grünbaum találó problémafelvetése, melyben eltagadja a beteg kizárólagos jogát az élettörténeti narratívum igazságának megítélésére. Ténylegesen az emlékekkel kapcsolatos belátás, a pszichoanalitikus értelmezési és a beteg erre vonatkozó recepciója egyfajta fejlődést és interszubjektív alkufolyamatot eredményez az élettörténeti „igazság” megalkotásának útján. Az analitikus próbaér-

telmezései nem nélkülözhetik a beteg folyamatos visszajelzéseit, hogy a rekonstrukció adekvát-e, viszont a páciens sem tudná megközelíteni a tudattalant, vagy leküzdeni saját ellenállásait, ha nem kapna eligazító jelentésajánlatokat az orvostól. A terápiás dialógus ugyan legáltalánosabban véve hermeneutikai jellegű, de éppen sokrétűsége mindeddig ellenállt annak, hogy kimerítő fenomenológiai leírással jellemezzék. Habermas pl. nagyon körültekintően jellemzi a beteg mentális tevékenységét, de a történéseket túlnyomórészt az értelmi működések (reflexió, gondolkodás, ún. kognitív funkciók) síkján gondolja végig, s kevésbé veszi figyelembe, hogy egy lelki konfliktus feldolgozásánál az értelmi és érzelmi folyamatok egymásra hatása mellett új elemek is érkezhetnek a nem tudatos szférából. Ez persze megnehezíti a változás ismeretelméleti modellezését. Ricoeur helyesen ismeri fel, hogy bizonyos premisszák alkalmazása, illetve elfogadása vezérlőelvként (így pl. evolúciós elv vagy a pszichés organizmus egyensúlyra törekvésének elve) ellentmond annak, hogy a pszichoanalízist pusztán hermeneutikai módszerként értsük meg. Megmarad a pszichoanalízis=természettudomány fikciója is; egy ilyen olvasat fenntartása érdekében Grünbaum éles ellentétet állít fel a metapszichológia és a klinikai elmélet között. Így olyan látszat keletkezik, mintha a betegágynál tett empirikus megfigyelések és azok általánosításai jobban megfelelnek a természettudományos ismérveknek.

Ma már nem kelt akkora ijedséget Popper vagy Wittgenstein kritikája a freudi módszerről, mint az ún. pozitívizmusvita idején. (Az irányzat álláspontjából sajnos csak rövid utalásokat kapunk a két filozófus bíráló megjegyzésein keresztül.) Igen nagy visszhangot kapott 1958-ban a New York-i Egyetem filozófiai intézete által szervezett szimpózium a pszichoanalitikusokkal, ott a logikai pozitívizmus álláspontja részletesen ki van fejtve, érdekes, hogy a szerkesztők nem tartották fontosnak, hogy ebből idézzenek.² A kötetben csak Grünbaum reagál a Popper-féle szempontokra – elfért volna egyébként egy színvonalas cáfolat a kritikai empirizmusról is, olyan, mint amit Cosin és munkatársai éppen a tudományfilozófusok által elővett pszicho-

analitikus példákön nyújtottak.³ Ugyan valószínűleg kevesen gondolták komolyan, hogy a pszichoanalízist egzakt természettudományként lehessen igazolni, de az emlékezetes konfrontáció hozzájárult az összetett terápiás kommunikáció tudományelméleti elemzéséhez, és hatással volt arra, hogy az analízisből kinőtt ún. rövid dinamikus pszichoterápia elvállalja az érvényességi (validáló) módszerekkel végzett hatékonysági vizsgálatokat. A könyv arra is példa azonban, hogy van filozófia, ahol a pszichoanalízis gondolatai állhatatosan süket fülekre találnak. E században talán a lélekelemzés és a heideggeri létanalitika gyakorolta a legnagyobb – jöllehet ellentétes – hatást az antropológiai felfogásokra, így érthetően nagy figyelem övezi a két szellemi irányzat egymásról alkotott véleményét. Kiábrándítóan kevés a kötetben Heidegger reflexiója Freudra – ahhoz képest, hogy tíz éven át folyamatos személyes konzultációkkal igyekezett a pszichodinamikus gondolkodás elemeit kigyomlálni a pszichoterapeuta Medard Bossból. Heidegger oldaláról a szenvedélyes érdeklődés hiányát nemcsak abból a kedvezőtlen perspektívából kell megítélni, ahogyan az egész Descartes utáni tudományfejlődést látja – itt a lélekelemzést a természettudományos igénye mellett legfeljebb még az a vád érheti, hogy következetlen. Arra gondolok, hogy Heidegger az antropológiai elcnvetéseket megelőzően motiválja a skolasztikus és dialektikus hagyomány régi filozófiatörténeti ellentéte is; nem kétséges, hogy melyik oldalon foglal állást. A fenomenológiai-explicitív megragadás, vegyük az emberi lét bármely témáját, nem tűr meg semmilyen strukturális vagy dinamikus ábrázolást, immanens kategóriamozgást, még kevésbé ismerhet el „kívülről” mozgásba hozott pszichikus alkotórészeket. Ennélfogva túlzottak azok az elvárásaink, hogy Freud és Heidegger gondolatmenetei bárhol is kapcsolódhatnak egymáshoz. A találkozásból előálló nyelvzavarból szemelvényeket kapunk a Boss-szal folytatott dialógusokból is, melyek inkább Heidegger monológjai.⁴ A zürichi pszichiáter a dinamikus pszichológia terminológiájában kérdéseket tesz fel. Heidegger ezeket ontológiai nyelvre fordítja le magának.⁵ A vonatkoztatási keret

a páciens pszichés struktúrája helyett a Jelenvaló-lét, az Együttlét, a Kérdező vagy a beteg létmódjai lesznek, minden aspektus új szituációt teremt „saját világgal”. A gyermek nem anyja tulajdonságát vagy attitűdjét introjektálja, hanem anyja „Világban-való-létét” teszi belsővé. Ami felett a dialóguspartnerek tudatosan elsiklanak, az nyilvánvalóan a filozófus és a pszichoterapeuta szemléletének és tevékenységének különbsége. A terapeuta nem állhat meg a helyesen feltalált egzisztenciálék számbavételezésénél vagy a monadikus létmódok asszociatív körüljárásnál, mert a pszichoterápia *techné* (is), mely sokoldalúan kimeríti a legjobb értelemben vett heideggeri jellemzéseket a „Kéznéllevő”-ről. Eszközrendszerét használnia kell saját szabályai szerint és a beteg kedvező befolyásolása érdekében. Felvetődik továbbá az a távolról sem tisztázott ismeretelméleti probléma, hogy a személyes élettörténeti igazság felderítésére fordított terápiás erőfeszítések és a gyógyítás érdekében felhasznált sokrétű műveletek telosza mennyiben esnek egybe. A hasznos kérdés a tevékenység felől talán úgy hangzik, hogy milyen új antropológiai szempontok milyen új módszertani következményeket hozhatnak annak érdekében, hogy a gyógyító kapcsolat szükségszerűen aszimmetrikus és eldologiasodott aspektusai enyhíthetők legyenek. Nem biztos, hogy itt Heidegger tekinthető a legjobb partnernek: olyan szintézis, ahol a pszichodinamikus gyakorlatot fenomenológiai szempontokkal javították ki, eddig utópisztikusnak bizonyult. Ludwig Binswanger például sok következtetlenséggel fizette meg, hogy a létanalitikus terminológia mellett freudi alapfogalmakat (pl. tudattalan) is megőrizt. ⁶ Szakemberek, akik a beteg „többszorosítás” meghallgatásának hívei, arról számolnak be, hogy emberfeletti vállalko-

zás egymásra lefordítani az eltérő konceptuális keretben megértett beteg történeteket. ⁷

A filozófia és a pszichoterápia kapcsolata olyan alapvető bölcséleti problémákat érint, melyekkel hathatósan egy kiadványsorozatban kellene foglalkozni, remélhetően a szerkesztők ilyen perspektívában gondolkodnak, s ennek talán egyik első kötete a válogatás.

Jegyzetek

1. Pl. J. Sandler, Ch. Dare, A. Holder: FRAMES OF REFERENCE IN PSYCHOANALYTIC PSYCHOLOGY I–VIII. In: *British Journal of Medical Psychology*, 1972–74. Vagy: H. Thomae, H. Kachele: A PSZICHOANALITIKUS TERÁPIA TANKÖNYVE I. Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága, 1987.
2. (Ed. S. Hook): PSYCHOANALYSIS, SCIENTIFIC METHOD AND PHILOSOPHY. A SYMPOSIUM. Grove Press Inc., New York, 1960.
3. B. R. Cosin, C. F. Freeman, N. H. Freeman: CRITICAL EMPIRISM CRITICIZED. In: *PHILOSOPHICAL ESSAYS ON FREUD*. Ed.: R. Wollheim, J. Hopkins. Cambridge Univ. Press, 1982.
4. Érdekes, hogy Vajda Mihályt, aki szintén kommentálja a Heidegger–Boss-párbeszédet, annak egyoldalúsága inkább lelkesedéssel tölti el. Vajda Mihály: A POSZTMODERN HEIDEGGER. T–Twins, 1993.
5. Boss oldaláról többet kapunk ebből a tanítvány, Gion Condrau újabb könyvéből: SIEGMUND FREUD UND MARTIN HEIDEGGER. Hans Huber, V. Bern, 1992.
6. Csorba J.: EXZISZTENCIALIZMUS A PSZICHOTERÁPIÁBAN. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 46. 1. 62–73. 1989.
7. R. D. Chessick: TECHNIQUE AND PRACTICE OF LISTENING IN INTENSIVE PSYCHOTHERAPY. Jason Aronson, New York, 1989. B. Gáspár Judit: HARMADMAGAM. Jelenkor, Pécs, 1993.

Csorba János

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

ADALÉKOK A „MAGYAR HAIKU” TÖRTÉNETÉHEZ*

Echt

Csipogni próbál
a japán kakukkfiók –
Hát ön is veréb?

* Lásd: Tarján Tamás: KÉT KÖNTÖS (A SZONETT ÉS
A HAIKU). *Holmi*, 1994. április.

Haikoan

Egyetlen tenyér
csattanásának titka –
pofonegyszerű.

Áttekintés

A tetőterasz...
Micsoda panoráma! –
De hol a földszint?

Csokits János

HOLMI-EST A RADNÓTI SZÍNHÁZBAN

Öt éve jelent meg a HOLMI első száma. A szerkesztőség ebből az alkalomból irodalmi estet rendez, amelyen munkatársai és neves színészek lépnek fel.
Az est színhelye és időpontja: Radnóti Színház, 1994. november 30., este 7 óra.
Minden munkatársunkat és olvasónkat szeretettel várjuk.